

Robert Kłaczyński
Edyta Sadowska

Postradzieckie państwa Azji Centralnej

Historia, polityka,
gospodarka, społeczeństwo

Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Pedagogicznego
Kraków

**Postradzieckie państwa
Azji Centralnej
Historia, polityka, gospodarka, społeczeństwo**

**Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie
Prace Monograficzne nr 663**

Robert Kłaczyński

Edyta Sadowska

Postradzieckie państwa

Azji Centralnej

Historia, polityka, gospodarka, społeczeństwo

Recenzenci

prof. dr hab. Waldemar Jan Dziak

prof. zw. dr hab. Eugeniusz Zieliński

© Copyright by Robert Kłaczyński, Edyta Sadowska
& Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2013

redaktor Jolanta Grzegorzek

projekt okładki Maciej Kwiatkowski

ISSN 0239-6025

ISBN 978-83-7271-820-4

Wydawnictwo Naukowe UP

Redakcja/Dział Promocji

30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2

tel./faks 12 662-63-83, tel. 12 662-67-56

e-mail: wydawnictwo@up.krakow.pl

Zapraszamy na stronę internetową:

<http://www.wydawnictwoup.pl>

układ typograficzny, łamanie Jadwiga Czyżowska-Maślak
druk i oprawa Zespół Poligraficzny UP, zam. 61/13

Wstęp

Niniejsza publikacja jest próbą odpowiedzi na pytanie jaką drogę rozwoju wybrały i jak daleko nią zaszły azjatyckie republiki byłego ZSRR. Kazachstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Tadżykistan oraz Kirgizja swoją suwerenność odzyskały z początkiem lat 90. XX wieku w wyniku rozpadu państwa radzieckiego. Początkowe obawy dotyczące możliwości wybuchu niekontrolowanego konfliktu zbrojnego między nowymi azjatyckimi republikami nie znalazły odzwierciedlenia w rzeczywistości. Republik Azji Centralnej nie ominęły jednak konflikty wewnętrzne. Najbardziej boleśnie konsekwencje „wojny domowej” odczuł Tadżykistan. Mimo relatywnie korzystnej sytuacji geopolitycznej państwa wchodzące w skład postradzieckiej Azji Środkowej nadal pozostają do pewnego stopnia na uboczu wielkich wydarzeń politycznych. Jest to wynikiem zarówno samoizolacji będącej pochodną rządów miejscowej elity władzy, jak i spuścizny postsowieckiej, która na obszarze Azji Środkowej znajduje swoje odbicie w mocarstwowej, hegemonicznej roli Federacji Rosyjskiej. Przyczynia się ona do wyhamowania procesów alienacji państw postradzieckiej Azji Centralnej ze strefy wpływów rosyjskich.

W opracowaniu zostały omówione kwestie związane z prowadzoną przez powyższe państwa polityką zagraniczną oraz wewnętrzną. Ponieważ w obecnym, globalnym świecie coraz większą rolę odgrywają kwestie ekonomiczne, zwrócono na nie szczególną uwagę, poddając analizie ekonomicznej obecny potencjał i możliwości w tym zakresie państw regionu postradzieckiej Azji Środkowej. Czytelnik będzie mógł porównać potencjał gospodarczy poszczególnych państw, możliwości rozwoju sfery handlu i usług, a także istniejącą lub będącą w budowie infrastrukturę komunikacyjną. Inną ważną kwestią, której autorzy publikacji poświęcili wiele miejsca, jest szeroko rozumiany potencjał energetyczny państw regionu. Dotyczy to zwłaszcza zasobów ropy naftowej i gazu ziemnego. Na szczególną uwagę zasługują tu Turkmenistan oraz Kazachstan, w mniejszym stopniu Uzbekistan. W przypadku racjonalnego korzystania z pokładów „błękitnego paliwa” oraz „czarnego złota” przez powyższe państwa mają one możliwość modernizacji całego systemu gospodarczego oraz przeprowadzenia koniecznych zmian w infrastrukturze. Wiele miejsca poświęcono również przemianom polityczno-społecznym zachodzącym w postradzieckiej Azji

Środkowej. Trudno w tej mierze o jednoznaczną ocenę. Często bowiem wielkie aglomeracje miejskie stanowią kontrast dla konserwatywnej prowincji. Astana – stolica Kazachstanu – to miasto, które w wielu obszarach życia codziennego przypomina europejskie stolice. Miejskowa ludność zaopatruje się w towary w podobnych sklepach co Polacy czy Niemcy. Te same marki, często również ceny. Dla odmiany kazachska prowincja to mieszanina islamu z bardzo powoli odchodzącą do lamusa historii świadomością sowiecką. Utrwalaniu takiego porządku rzeczy sprzyja wszechobecna bieda połączona z degrengoladą postaw społecznych. W takich miejscach wydaje się, iż czas się zatrzymał. To jednak pozory. Radykalny islam bardzo dobrze przystosowuje się do trudnych warunków azjatyckiej prowincji. Teorie głoszone przez islamistów mają olbrzymi wpływ na pozbawioną perspektyw miejscową młodzież. Brak reakcji ze strony władz na problemy trawiące prowincję z czasem może doprowadzić do wybuchu społecznego niezadowolenia, które znajdzie swoje ujście w działalności różnych radykalnych grup.

Studiując materiały dotyczące postradzieckiej Azji Środkowej, trudno nie odnieść wrażenia, iż jest ona obszarem pozostającym w dalszym ciągu poza obszarem zainteresowania ważnych ośrodków analitycznych. Pewne zmiany w tym zakresie były wynikiem wydarzeń z września 2001 roku, kiedy to terroryści postanowili uderzyć na USA. Jedną z odpowiedzi amerykańskich na terrorystyczny atak stała się interwencja zbrojna w Afganistanie leżącym w bezpośrednim sąsiedztwie postradzieckich republik Azji Środkowej. Spowodowało to wzrost zainteresowania tym odległym do tej pory od centrów zarządzania globalną polityką zagraniczną miejscem. Chcąc zablokować możliwość przemieszczania się islamskich bojowników po obszarze niemalże całej Azji Środkowej, jak również przeciwdziałać przedostawaniu się na teren Afganistanu ochotników i broni z regionu postradzieckiej Azji Środkowej, politycy amerykańscy zmuszeni zostali do obecności militarnej i politycznej w Tadżykistanie, Uzbekistanie, Kirgizji. Skala tej obecności jest różna – od baz logistycznych po szkolenia miejscowych jednostek wojsk ochrony pogranicza. Nie obyło się w tym przypadku bez koncesji polityczno-ekonomicznych na rzecz zainteresowanych. Waszyngton musiał się też pogodzić z brakiem demokratycznych instytucji, przez co ponownie naraził się na zarzut dwulicowości, podwójnych standardów, których przestrzeganie zależne jest od konkretnego interesu supermocarstwa. Obecność amerykańska w regionie nie przyniosła również, oczekiwanego przez część elit politycznych postradzieckich republik, przynajmniej częściowego uwolnienia się od rosyjskich wpływów. Administracja prezydencka w Białym Domu widzi w Federacji Rosyjskiej cennego sojusznika w wojnie z terroryzmem, a przez to nie zamierza pogarszać relacji z Rosjanami i wszczynać na wzór dziewiętnastowiecznego rosyjsko-brytyjskiego

konfliktu nowej Wielkiej Gry. Realizacja planów wyjścia spod kurateli Rosji oddaliła się jeszcze bardziej w wyniku wydarzeń z sierpnia 2008 roku na Południowym Kaukazie, kiedy to rosyjskie wojska rozbiły gruzińską armię pozostawioną praktycznie bez żadnego wsparcia ze strony zachodnich sojuszników. Moskwa w sposób jednoznaczny pokazała, iż to ona, mimo rozlicznych problemów, pozostaje hegemonem na obszarze byłego ZSRR. Rosyjskie kolumny pancerne krążące po Gruzji stanowiły poważną przestrożę przed wytyczaniem sobie zbyt ambitnych celów w polityce zagranicznej przez państwa byłego ZSRR. Wbrew jednak niektórym opiniom to nie Rosja stanowi główny problem w rozwoju państw regionu. Przeszkodą na drodze do stworzenia normalnie funkcjonujących mechanizmów państwowych są miejscowe elity polityczne, które w obawie przed utratą władzy nie podejmują faktycznych działań modernizacyjnych. Inną przeszkodą na drodze do modernizacji jest struktura „tejpowa”, często zastępująca terenowe organa państwa. Dla poszczególnych „klanów” specyficzny stan „politycznej hibernacji”, w której znajdują się miejscowe społeczności, jest ze wszech miar korzystny.

Poważnym problemem w badaniu obszaru Azji Środkowej jest hermetyczność systemów rządzenia, co powoduje, iż niewiele informacji dotyczących w szczególności polityki wewnętrznej wydostaje się na zewnątrz. Przykładem takiego państwa był przez lata Turkmenistan. Wieloletni przywódca turkmeński Separmurad Nijazow, znany bardziej jako Turkmenbasza (ojciec wszystkich Turkmenów), uczynił z państwa drugą po Korei Północnej w pełni izolowaną od kontaktów ze światem zewnętrznym „wyspę”. Sam doprowadził do reaktywowania na obszarze republiki zapomnianego już od czasu śmierci Józefa Stalina kultu jednostki. Jego śmierć przyniosła pewne ożywienie w turkmeńskiej polityce, nie doprowadziła jednak do pełnego zerwania z obowiązującymi za życia Turkmenbaszy praktykami, w tym również z blokadą informacji. Dlatego też wiele ze źródeł dotyczących rozwoju Turkmenistanu, poziomu życia, skali korupcji pozostaje w sferze swoistego rachunku prawdopodobieństwa i nie jest opartych na konkretnych, tym bardziej w pełni wiarygodnych wynikach badań. W przypadku pozostałych republik postradzieckiej Azji Środkowej sytuacja jest lepsza, co nie oznacza, iż bliska standardom zachodnim. Poddając analizie informacje napływające z regionu, należy wykazywać się znaczącą wstrzeźliwością w ich ocenie.

Pisząc o Azji Centralnej warto również podkreślić, iż środek ciężkości wydarzeń geopolitycznych zarówno obecnie, jak również – co można z dużą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić – w przyszłości będzie się przesunął właśnie w kierunku tego kontynentu. To właśnie azjatyckie państwa wydają się mieć największą dynamikę rozwoju. Już dziś wśród wielkich mocarstw, które w przyszłości będą kształtowały

relacje międzynarodowe o charakterze globalnym, wymienia się Chińską Republikę Ludową, Indie, Koreę Płd. Nie ulega wątpliwości, iż ważne miejsce, choćby ze względu na surowce strategiczne oraz położenie geopolityczne, odgrywać będą postradzieckie państwa Azji Środkowej. Stąd też bierze się obecny wzrost zainteresowania tym regionem ze strony kluczowych dla stosunków międzynarodowych graczy. Swoje interesy na obszarze Azji Centralnej mają zarówno Federacja Rosyjska, jak i USA. Coraz więcej do powiedzenia ma ChRL. Pewne działania podejmuje również UE, z tym że organizacja ta nie zdefiniowała w pełni swojej tożsamości, brak więc jednolitej polityki zagranicznej, będącej wyrazem kompromisu. Korzystają na tym ważne, aczkolwiek o znaczeniu regionalnym potęgi, takie jak Turcja, Iran, Indie, w końcu targany wewnętrznymi sporami, a poprzez to mocno osłabiony Pakistan. Reasumując, studia nad postradziecką Azją Centralną należy uznać za wymóg chwili. Te państwa, które się ich nie podejmą, pozostaną na szarym końcu „międzynarodowego pelotonu”, bez szans na bycie liderem.

POSTRADZIECKIE PAŃSTWA AZJI CENTRALNEJ. SPECYFIKA PROBLEMU

Pięć republik wchodzących w skład byłego Związku Radzieckiego: Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan tworzy region Azji Centralnej. Region, zgodnie z definicjami, wyróżnia się istnieniem specyficznych więzi międzynarodowych i transnarodowych. Ponadto państwa wchodzące w jego skład łączą obok położenia geograficznego również inne elementy, takie jak podobne języki, religia, wspólna historia, a także poziom rozwoju¹. Współcześnie region Azji Centralnej z uwagi na posiadane złoża surowców oraz położenie geopolityczne w bezpośrednim sąsiedztwie Afganistanu stał się obiektem zainteresowania wielkich mocarstw. Według ekspertów zajmujących się problematyką Azji Centralnej można już mówić o nowej Wielkiej Grze. Opiera się ona na rywalizacji między mocarstwami, wpływowymi graczami sfery stosunków międzynarodowych, o utrzymanie bądź pozyskanie w regionie wpływów politycznych i ekonomicznych. W konsekwencji przyniosłoby to możliwość większej penetracji regionu całej Azji Centralnej, a także pełnego otwarcia drogi do Chin oraz uzyskania kontroli nad szlakami tranzytu towarów i surowców energetycznych.

W 1991 roku, kiedy rozpadał się Związek Radziecki, ani społeczeństwa, ani elity władzy republik centralnoazjatyckich nie były przygotowane na otrzymanie suwerenności. Niepodległość stała się dla nich wyzwaniem, któremu w różny sposób starali się sprostać. Nieprzystosowanie do nowych warunków geopolitycznych, brak struktur instytucjonalnych, mentalność sowiecka poddały państwa regionu ciężkiej próbie jaką stało się utrzymanie niepodległości. Znacznie lepsza ocena czasów kiedy republiki centralnoazjatyckie były częścią ZSRR negatywnie wpływała na proces percepcji niepodległości. Trudno było w tych warunkach mówić o możliwości rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w krajach regionu.

¹ A. Czarnocki, *Region i regionalizm w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Lublin 2008, s. 238.

Azja Centralna, będąca sercem kontynentu azjatyckiego, rozciąga się na ogromnej, słabo zaludnionej przestrzeni. Geograficznie obejmuje teren pomiędzy Morzem Kaspijskim, Syberią, Chinami, Iranem i Indiami. Region Azji Centralnej przez lata przechodził wiele przemian. Początkowo nazywany Turkiestanem bądź Azją Środkową, później w nomenklaturze sowieckiej istniał jako Azja Środkowa i Kazachstan. Państwa wchodzące w skład regionu łączy wiele czynników politycznych, ekonomicznych, społecznych, kulturalnych. Region jest niezwykle interesujący dla badaczy, ponieważ przez cały okres swojej trudnej historii był obszarem wpływów różnych cywilizacji: chińskiej, irańskiej (perskiej), hinduskiej, arabskiego kalifatu, osmańskiej, a także rosyjskiej czy w późniejszym okresie radzieckiej². Nie bez znaczenia pozostaje fakt, iż przez terytorium współczesnej Azji Centralnej przechodził Jedwabny Szlak, dzięki czemu różne kultury z różną intensywnością oddziaływały na rozwój regionu. Swoją „cegiełkę” w rozwój lokalnej kultury dołożyły również ludy koczownicze wypełniające bezkresne stepy przez szereg lat. Największe znaczenie dla tego obszaru miał jednak bez wątpienia podbój rosyjski, w późniejszym okresie kolonizacja radziecka. Granice wytyczone podczas rywalizacji rosyjsko-brytyjskiej do dnia dzisiejszego pozostają w dużym stopniu obowiązujące. Spuścizna sowiecka po dziś dzień jest widoczna w wielu sferach. Przede wszystkim w sferze mentalności pokoleń, które wychowały się w ZSRR, oraz w instytucjach, strukturze społecznej. 20 lat po rozpadzie państwa radzieckiego w coraz większym jednak stopniu kulturę radziecką zastępuje szeroko rozumiany etnocentryzm.

Jedną z cech charakterystycznych dla państw regionu Azji Centralnej, określających sposób sprawowania władzy przez miejscowe elity polityczne, jest autorytaryzm. Po rozpadzie Związku Radzieckiego państwa budując swoją tożsamość narodową w dużym stopniu odrzuciły zarówno rozwiązania radzieckie, jak i zachodnioeuropejskie. Systemy sprawowania władzy, ustroje państw Azji Centralnej opierają się w dużym stopniu na scentralizowanych aparatach państwowych, silnej pozycji prezydenta, który sprawuje władzę niepodzielną, opartą na praktykach autorytarnych, a bywa że i totalitarnych³. W żadnym z pięciu państw regionu nie istnieje realnie działająca opozycja. Jeśli istnieje, to jest koncesjonowana przez władze państwa. Tym spośród mieszkańców postradzieckich republik Azji Centralnej, którzy nie zgadzają się z polityką państwową, pozostaje działalność podziemna, nielegalna. Zresztą cała „centralnoazjatycka demokracja”, wliczając w to konstytucyjne prawa i obowiązki obywateli, ordynację wyborczą, ma charakter

² M. Falkowski, *Charakterystyka regionu Azji Centralnej*, [w:] *Region Azji Centralnej jako obszar wpływów międzynarodowych*, red. B. Bojarczyk, A. Ziętek, Lublin 2008, s. 29.

³ *Islam na obszarze postradzieckim*, Prace OSW, styczeń 2003, nr 7.

fasadowy. Partycypacja społeczna, wynosząca w trakcie aktu głosowania 90%, jest w dużym stopniu fikcyjna. Na linii władza – obywatel ten drugi jest przedmiotem, a nie – tak jak ma to miejsce w państwie prawa – podmiotem działania. Charakterystyczny dla państw regionu pozostaje również „kult jednostki”. W szczególny sposób dotknęło to Turkmenistan w czasach rządów Separmurada Nijazowa (Turkmenbaszy). Niewiele zresztą w tej mierze zmieniło się po wybraniu następcy Turkmenbaszy – Gurbanguły Berdymuhammedowa. Jedynym poważnym zagrożeniem dla rządzących pozostaje radykalne islamskie podziemie, np. Islamski Ruch Uzbekistanu oraz mniej radykalny w formie działania Hizb ut-Tahrir. Opozycja islamska często spotyka się z bezwzględnym działaniem ze strony miejscowych władz, czego przykładem są wydarzenia w uzbeckim Andżanie w 2005 roku, gdzie miała miejsce masakra cywilów protestujących przeciw represyjnym działaniom władz⁴. Do charakterystycznych cech państw regionu należy zaliczyć również nepotyzm, trybalizm oraz powszechną klanowość, czerpiące swoje wzory z historii. Wszechobecna jest także korupcja zarówno na wysokich stanowiskach, jak i w administracji wszystkich szczebli. Według badań przeprowadzonych przez Freedom House, korupcja w Kazachstanie i Turkmenistanie jest zjawiskiem permanentnym. Państwa te zajmują w specjalnie stworzonym przez Freedom House rankingu jedno z ostatnich miejsc.

Po upadku ZSRR w świadomości społecznej państw regionu Azji Centralnej nastąpiła swego rodzaju próżnia ideologiczna. Szybko wypełnił ją islam. W państwach Azji Centralnej występuje on w dwóch postaciach. Pierwsza z nich to islam koncesjonowany, kontrolowany przez państwo, często określane jako islam ludowy. Druga to wszelkie odmiany islamu radykalnego, z wahabizmem na czele. To właśnie rozwoju radykalnych nurtów islamu obawiają się władze postradzickich republik Azji Środkowej. Należy jednak pamiętać, iż region – pomimo iż historycznie związany z islamem – zawsze stanowił rodzaj peryferii dla twardego jądra islamskiego świata, za które uważa się Bliski Wschód. Głównymi czynnikami umożliwiającymi rozwój islamu stało się sąsiedztwo Afganistanu, Turcji oraz Iranu. Po upadku Związku Radzieckiego islam stał się głównym czynnikiem łączącym społeczeństwo pozbawione tożsamości, znajdujące się w głębokim kryzysie ideologicznym. Zagrożenie jakie wywołał rozwijający się islam znajduje swoje obicie w kształtowaniu się architektury polityczno-wojskowej regionu, czego przykładem jest między innymi powołanie do życia Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, Szanghajskiej Organizacji Współpracy, czyli organizacji mających stać na straży świeckiej

⁴ M. Brill Ollcot, M. Barnett, *The Andijan Uprising, Akrymiya and Akram Yuldashev*, Carnegie Endowment 2006, June 22, s. 33.

tradycji państwa. Organizacje te mają się przeciwstawiać rozwojowi radykalnego islamu na obszarze Azji. Państwa wchodzące w skład tych przedsięwzięć politycznych, w tym również kraje postradzieckiej Azji Środkowej, właśnie radykalny islam, obok roli USA w regionie, uważają za największe zagrożenie dla swoich interesów⁵. Na tak kształtującej się sytuacji zyskuje głównie Rosja, która obawami przed rosnącymi wpływami radykalnego islamu uzasadnia swoją obecność na terenie byłych republik radzieckich. Inną przyczyną, dla której państwa regionu postradzieckiej Azji Środkowej sięgają po pomoc rosyjską, jest obawa przed wzrostem znaczenia organizacji terrorystycznych związanych z radykalnym islamem. Co istotne, pomimo iż walka z wojującym islamem stanowi jeden z podstawowych paradygmatów w polityce państw regionu, to sama religia w odniesieniu do społeczeństwa nie zajmuje ważnego miejsca, a siły domagające się utworzenia islamskiego kalifatu stanowią raczej margines społeczeństwa. Problemem nie jest zatem endogeny islam, ale raczej napływowe tendencje i ruchy, głównie z państw, w których wpływy Al-Kaidy i wahabitów są relatywnie wysokie. Niektórzy z analityków i badaczy regionu wyrażają jednak opinię, iż endogeny fundamentalizm islamski pełni raczej marginalną funkcję w Azji Centralnej. Droga kreowania rozwoju islamu wojującego w samych republikach jest często kreacją polityczną, niosącą znamiona propagandy świetnie uzasadniającej wiele z podejmowanych przez władz działań o charakterze represyjnym.

Kraje wchodzące w skład Azji Centralnej rozpatrywane są w kategoriach regionu również z uwagi na specyficzne problemy społeczne jakie łączą miejscowe społeczeństwa. Po rozpadzie Związku Radzieckiego państwa te borykały się z trudnym kryzysem tożsamości powiązany z kryzysem ideologicznym. Stan ten pogorszyła pauperyzacja ludności, wzrastające bezrobocie i kryzys ekonomiczny, a także pogarszająca się sytuacja społeczna.

Ważne miejsce w regionie w dalszym ciągu zajmuje Federacja Rosyjska. Jej pozycję, rolę i funkcję można określić jako hegemoniczną⁶. Głównym czynnikiem stymulującym rosyjską politykę jest utrzymanie wpływów w sferze gospodarczej, zwłaszcza w branży surowcowej. Kontrola nad wydobyciem surowców energetycznych i ich przesyłem zapewnia Rosji utrzymanie monopolistycznej pozycji na obszarze Starego Kontynentu. Państwa UE od wielu lat zabiegają o możliwość pozyskania „błękitnego paliwa” oraz „czarnego złota” z regionu Azji Centralnej. Rosja skutecznie te próby blokuje. W polityce Federacji Rosyjskiej wobec państw regionu ważne miejsce zajmują organizacje

⁵ http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/punkt_widzenia_21.pdf.

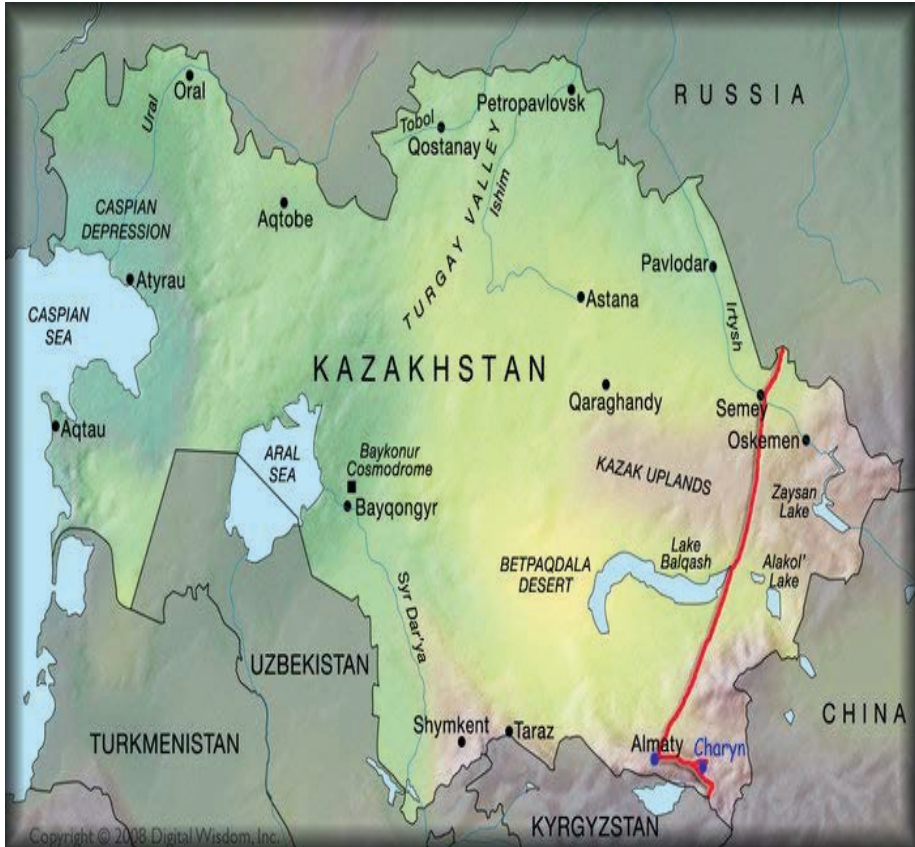
⁶ O mechanizmach rosyjskiej polityki w regionie zob. m.in. D. Kimmage, *Central Asia: The mechanics of Russian influence*, www.eurasianet.org/departments/insight/articles/pp091605.shtml.

regionalne. Za główne narzędzia wpływu należy uznać: Szanghajską Organizację Współpracy, Wspólnotę Niepodległych Państw, Organizację Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, Centralnoazjatycką Organizację Współpracy, Euroazjatycką Wspólnotę Gospodarczą oraz Wspólną Przestrzeń Gospodarczą. Nie wszystkie z wymienionych powyżej organizacji można uznać za w miarę sprawnie działające. Część z nich to rodzaj wirtualnych bytów tworzonych na potrzeby rosyjskiej polityki zagranicznej. Wiele z tych inicjatyw mimo powołania ich do życia nie funkcjonuje, bowiem kraje członkowskie uwikłane są w nieustające spory i dyskusje. Ogromne znaczenie dla utrzymania wpływów rosyjskich w regionie ma słabość gospodarcza państw centralnoazjatyckich, kwestie związane z migracją zarobkową obywateli regionu postradzieckiej Azji Centralnej do Rosji oraz znaczna izolacja polityczno-społeczno-gospodarcza azjatyckiej piątki od świata zachodniego⁷.

Pomimo iż analitycy rozpatrują Azję Centralną w kategoriach regionu jako pewną całość, państwa te istotnie różnią się od siebie zarówno pod względem różnorodności geograficznej, jak i etnicznej. Różnice dotyczą również skali reform przeprowadzonych w szczególności w pierwszych latach niepodległości, różnych aspektów życia politycznego, a także trwałości instytucji państwowych. Podobieństwa można dostrzec w dążeniach tych państw do ugruntowania stosunkowo świeżej niepodległości. Każde z tych państw dąży przede wszystkim do utrzymania niezależności i suwerenności, zachowania integralności terytorialnej, niewzruszalności istniejących ustrojów konstytucyjnych. Stąd też bardzo silny nurt etnocentryczny w polityce wewnętrznej krajów postradzieckiej Azji Środkowej, który często prowadzi do nieposzanowania praw mniejszości narodowych, co skutkuje licznymi konfliktami narodowościowymi. Kotlina Fergańska jest tylko jednym z przykładów tak właśnie rozumianej polityki utrwalania własnej niepodległości.

⁷ http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PRACE_23.pdf.

KAZACHSTAN: lider regionu

Kazachstan, zajmując terytorium 2 717 300 km², jest zaliczany do największych państw świata. Ten rozległy obszar według danych na rok 2011 zamieszkuje 15 522 373 mieszkańców, co sytuuje kraj pod względem demograficznym na 64. miejscu na świecie¹. Republika jest miejscem gdzie spotykają się i przenikają dwie przeciwstawne sobie kultury: prawosławna, reprezentowana przez mniejszość rosyjską, stanowiącą według różnych danych 30–44% całej ludności kraju, oraz muzułmańska, którą reprezentują rdzenni mieszkańcy państwa – Kazachowie, mający 47% udział w całej populacji republiki². Zgodnie z założeniami, republika jest krajem świeckim, islam zaś wykorzystywany jest w celach realizacji zadań wynikających z etnocentrycznej polityki miejscowych władz, będącej odpowiedzią na wyzwania pierwszych, trudnych lat niepodległości. Kazachstan to kraj kontrastów, gdzie bieda styka się z bogactwem, a obok siebie żyją chrześcijanie oraz muzułmanie.

Przez 20 lat swojej niepodległości Kazachstan zdołał stworzyć stabilną gospodarkę, a także stać się ważnym, pożądanym partnerem na arenie międzynarodowej. Taka sytuacja jest tym bardziej zaskakująca, iż jeszcze do niedawna, za czasów dominacji Związku Radzieckiego, Kazachowie traktowani byli jako naród w pełni zrusyfikowany, zupełnie niezdolny do samodzielnej egzystencji na arenie międzynarodowej³. P. Grochmalski w następujący sposób charakteryzuje republikę: „Kazachstan jest przykładem państwa, które – pomyślane jako twór nieomal wirtualny, wymyślony na stołach kreślarskich radzieckich specjalistów od polityki narodowościowej stał się bytem realnym”⁴. Warto przy tym zwrócić uwagę na ogromny sukces, marginalizowanej w czasach radzieckich przez władze centralne, kazachskiej gospodarki. Sukces ten nie znajduje analogii w żadnym z innych państw postradzieckich Azji Centralnej⁵. Bez wątplenia można stwierdzić, że pomimo ogromnych trudności i dużych wyzwań, przed którymi stanął naród kazachski na swojej drodze do suwerenności, wyszedł z nich w dużej mierze obronną ręką. Budowanie państwa kazachskiego stało się wyzwaniem dla elit władzy zarządzających państwem funkcjonującym na styku pięciu cywilizacji. Trudno nie odnieść wrażenia, iż doprowadzenie państwa do pozycji lidera regionu jest niekwestionowanym sukcesem miejscowych elit politycznych. Nie powinno to jednak przesłaniać

¹ Pod względem powierzchni Kazachstan zajmuje 9. miejsce na świecie, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>.

² <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>.

³ P. Grochmalski, *Kazachstan. Studium politologiczne*, Toruń 2006, s. 11.

⁴ *Ibidem*, s. 640.

⁵ A. Wołowska, *Kazachstan: regionalny przykład sukcesu*, Prace OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/prace-osw/2004-10-15/kazachstan-regionalny-przyklad-sukcesu>, s. 5.

utrzymujących się w republice niemalże od zarania jej niepodległości tendencji autorytarnych, znajdujących swój przejaw choćby w łamaniu praw człowieka. Co prawda sytuacja w kraju jest pod tym względem znacznie lepsza niż w sąsiadujących z Kazachstanem republikach byłego ZSRR, niemniej jednak do standardów międzynarodowych w tym zakresie brakuje bardzo wiele.

Historia

Historia formowania się narodu kazachskiego ma swoje źródła w starożytności. Dwa tysiące lat przed naszą erą tereny te stały się miejscem ekspansji koczowniczych plemion pochodzenia prototurckiego i protomongolskiego⁶. W X wieku obszar zajmowany obecnie przez Kazachstan poddany został wielkiej fali migracji plemion koczowniczych. Konkretnie dotyczyło to plemion tureckich o nazwie Tokuz-guz. W XIII wieku Kazachstan ponownie stał się miejscem ekspansji plemion mongolskich, na czele których stał legendarny przywódca Czyngis-chan⁷. Najważniejszym momentem w formowaniu się narodu kazachskiego okazał się bunt dwóch książąt mongolskich (Karaj i Dżanibek) wymierzony w sprawującego władzę jednego z następców Chyngis-chana – księcia Abdulchajra. Bunt ten początkowo zakończył się niepowodzeniem, na skutek którego przeciwnicy polityczni władzy Abdulchajra wraz z licznymi klanami musieli opuścić tereny kontrolowane przez tego władcę. Od tego momentu zaczęto mówić o tej grupie buntowników jako o Kazachach. W 1468 roku, wykorzystując słabość władzy centralnej, wynikającą z ponawiających się ataków ze strony Ojratów, Karaj i Dżanibek postanowili ponowić próbę sięgnięcia po władzę. Próba ta zakończyła się powodzeniem. W taki oto sposób zakończył się pierwszy etap formowania kazachskiej tożsamości narodowej i państwowej⁸. Przez następny wiek Kazachowie cieszyli się względną suwerennością, żyjąc na obszarze określanym jako Chanat Kazachski.

⁶ Lew Gumilow podkreśla, że koczownicze plemiona, które zamieszkiwały obszar dzisiejszej Azji Centralnej, wniosły do kultury Wschodu spore dziedzictwo. Stąd też współcześni Kazachowie odwołują się często do tych czasów, szukając w nich źródeł tożsamości narodowej. L. Gumilow, *Dzieje etnosów Wielkiego Stepu*, Kraków 1997, s. 4.

⁷ Panowanie mongolskie nie było jednak zbyt dolegliwe, skoro podbite ludy Azji Centralnej stanowiły potem dużą część mongolskich sił zbrojnych, które operowały między innymi na kierunku europejskim. W. Rodziński, *Historia Chin*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, s. 256.

⁸ W wyniku wojny domowej klany, które zamieszkały na południe od rzeki Syrdarii, zaczęto nazywać Uzbekami, zaś mieszkający na północ od rzeki – Kazachami. G.R. Capisani, *Nowe państwa Azji Środkowej*, Warszawa 2004, s. 61; zob. L. Bazyłow, *Historia Rosji*, t. 1 i 2, Warszawa 1983, s. 188; D. Łaga, *Kalendarz najważniejszych wydarzeń w historii Kazachstanu*, [w:] *Kazachstan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2000, s. 449.

Sami zaś nazywani byli Ordą Kazachską. W XVII wieku, a także na początku XVIII wieku Chanat Kazachski zmuszony został po raz kolejny do obrony przed najazdami ze strony wojowniczych Ojratów. Mimo to przetrwał aż do momentu, kiedy ziemiami tymi zainteresowało się imperium rosyjskie⁹. W początkowym okresie zainteresowanie to wyrażało się głównie intensyfikacją kontaktów handlowych¹⁰. Możliwość zajęcia tak rozległego obszaru i włączenia go do imperium rosyjskiego z czasem stała się dla rosyjskich przywódców priorytetem. Rosja uzyskiwała poprzez to możliwość penetracji obszaru całej Azji Środkowej, otwierała się droga do Chin, być może również rosyjskim przywódcom marzyło się uzyskanie większych wpływów w Indiach. Za symboliczną datę podboju tych ziem uważa się rok 1715, kiedy to car Piotr Wielki rozpoczął proces kolonizacji tego obszaru. Przez następne półtora wieku trwała ekspansja rosyjska na niezwykle rozległe terytorialnie stepy kazachskie. W 1846 roku do rosyjskiego gubernatora Omska zgłosili się przywódcy Wielkiej Ordy Kazachskiej z prośbą o wzięcie ich pod jurysdykcję imperium. Wśród posłów, których wysłał car Mikołaj I (chcący dokonać przez swoich zaufanych ludzi inspekcji przeznaczonych pod kolonizację terenów), znaleźli się polscy zesłańcy odbywający w Omsku karę przymusowego osiedlenia. Byli to Wiktor Iwaszkiewicz oraz Adolf Januszkiewicz¹¹. W 1868 roku nastąpił ostatni akord rosyjskiej kolonizacji Kazachstanu. Wtedy to Rosja ogłosiła terytoria kazachskie częścią swojego imperium¹². W celu większego uzależnienia tych ziem od Moskwy, a także tłumienia niepokojów społecznych, rozpoczęto planowe zasiedlanie Kazachstanu ludnością rosyjskojęzyczną. Szczególnie mocno zaznaczyli swoją obecność na terenach dzisiejszego Kazachstanu najwierniejsi poddani cara, Kozacy. W sposób bezkompromisowy realizowali oni zamierzenia rosyjskich imperatorów dotyczące budowy gigantycznego lądowego imperium¹³. Rosja starała się również

⁹ Należy jednak zaznaczyć, iż wielu feudałów kazachskich było zainteresowanych uzyskaniem pomocy od Rosji przy odpieraniu najazdów Ojratów. W 1718 roku chan Tiawka ogłosił się w zamian za obiecaną pomoc poddanym rosyjskim. Pewna część ziem kazachskich dostała się też pod panowanie chińskie. W 1771 roku chan Ablai zmuszony został do hołdu wobec chińskiego cesarza. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 62.

¹⁰ L. Bazyłow, *Historia Rosji...*, s. 274.

¹¹ Szerzej E. Różańska, Z. Różański, *Azja o zmierzchu dnia*, Warszawa 1979, s. 128–132.

¹² W latach 1790–1870 miało miejsce 8 powstań wywołanych przez Kazachów, a skierowanych przeciwko dominacji rosyjskiej. Najbardziej tragiczne w skutkach powstanie miało miejsce w 1916 roku. W wyniku walk oraz obustronnych represji śmierć poniosło wtedy wiele tysięcy Kazachów i kolonistów rosyjskich. Około 300 tysięcy Kazachów zbiegło do Chin w obawie o swoje życie. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 67, zob. L. Bazyłow, *Historia Rosji...*, s. 221; D. Łąga, *Kalendarz...*, s. 454; P. Grochmaliski, *Kazachstan...*, s. 67.

¹³ Niektórzy politycy kazachscy uważają, iż proces kolonizacji ich kraju przekształcił się w ludobójstwo. Były minister obrony Kazachstanu M. Nurmagambetow stwierdził

przyspieszyć proces asymilacji tych ziem z centrum przy pomocy ekspansji gospodarczej. W tym celu na przełomie XIX i XX wieku wybudowano kilka istotnych strategicznie połączeń kolejowych¹⁴. Warto też podkreślić, iż sytuację w regionie komplikowały przechodzące przez kraj katastrofy naturalne. W 1887 oraz w 1910 roku miasto Wiernyj (tak została nazwana przez Rosjan stolica Kazachstanu, rdzenna ludność używała nazwy Ałma Ata) zostało doszczętnie zniszczone przez trzęsienie ziemi oraz następujące po nim powodzie¹⁵. Okres władzy radzieckiej charakteryzował się wysoką dynamiką migracji narodów ZSRR w ramach obszaru zajmowanego przez największe państwa świata. W przypadku Kazachstanu doprowadziło to do sytuacji, w której pod koniec lat 80. XX wieku liczebność Rosjan w republice dorównywała liczebności Kazachów¹⁶. Dominacja Rosjan na tym obszarze polegała również na zarezerwowanym przez władze centralne dostępie do stanowisk w miejscowej administracji. Kazachowie mogli się poczuć elitą polityczną kraju tylko w krótkim, kilkuletnim okresie po przewrocie bolszewickim w 1917 roku. Począwszy od końca lat dwudziestych minionego stulecia, zaczęli oni ponownie tracić na znaczeniu na rzecz Rosjan oraz emigrantów z europejskiej części ZSRR, głównie Ukraińców oraz Białorusinów¹⁷. Kazachstanu nie ominęły również, wzorem

nawet, że: „Kozacy brali udział w ludobójstwie dokonany na ludności kazachskiej”. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 65.

¹⁴ W 1896 roku uruchomiono kolej transkaspijską, w 1904 roku do eksploatacji włączono transaralskie połączenie kolejowe. Największą jednak rolę dla umocnienia więzi politycznych i gospodarczych pomiędzy Rosją a Kazachstanem odegrała budowa kolei transyberyskiej w latach 1891–1914. Ibidem, s. 65.

¹⁵ Ałma Ata oznacza po kazachsku „ojciec jabłek”. Nazwa ta wzięła się od olbrzymiej ilości sadów z jabłoniami, które zakwitły nie tylko w samej Ałma Acie, ale również w okolicach miasta. Chcąc zerwać z carską tradycją, władze radzieckie zezwoliły na ponowne używanie nazwy Ałma Ata (zastąpiono w ten sposób nazwę Wiernyj, obowiązującą za czasów Imperium Romanowych). E. Różańska, Z. Różański, *Azja o zmierzchu...*, s. 132–135, zob. P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 88.

¹⁶ 39,7% – Kazachowie, 37,8% – Rosjanie. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 52, zob. P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 120. Jeszcze w 1995 roku liczebność mniejszości rosyjskiej, ukraińskiej i niemieckiej przewyższała liczebność Kazachów. Na początku XXI wieku skład narodowościowy Kazachstanu wyglądał następująco: Kazachowie 48,1%, Rosjanie 34,1%, Ukraińcy 4,9%, Niemcy 2,4%. G. Akhmetzbova, N. Sadykov, *Kształtowanie nowej tożsamości obywatelskiej, [w:] Kazachstan. Historia...*, s. 236.

¹⁷ W 1928 roku kazachscy przywódcy polityczni wywodzący się z Ałasz Ordy (nacjonalistycznej formacji politycznej, powstałej w 1905 roku, która w latach 1917–1920 wspierała bolszewików w walce z armiami „białych w zamian za przyrzeczenie podzielenia się władzą i wpływami w Kazachstanie) zostali zlikwidowani z rozkazu kierownictwa ZSRR. Na ich miejsce zjawili się politycy rosyjscy, ormiańscy, którzy wierni Moskwie sprawowali urzędy przywódców KPZR. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 67–68. Lata 1925–1939 były najgorszym okresem dla Kazachów. W tym to czasie przywódca kazachskich komunistów Filip Gołoszczekin wprowadzał wytyczne Józefa Stalina dotyczące kolektywizacji oraz stosował powszechny terror wobec kazachskich elit politycznych. Okres ten nazywany jest w historii republiki „ludobójstwem gołoszczekińskim”. D. Łaga, *Kalendarz...*, s. 455; P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 87.

pozostałych państw postradzieckich, represje czasów stalinowskich. Niestety, podobnie jak miało to miejsce w przypadku Ukrainy, w latach 1929–1933 przez republikę przetoczyła się fala wielkiego głodu, która przyczyniła się do śmierci 2,3 mln Kazachów. Około 900 tysięcy mieszkańców wyemigrowało z kraju. W latach 30. XX wieku zaledwie 30% ludności państwa stanowili rdzenni mieszkańcy¹⁸. Sytuację tę pogłębiła jeszcze decyzja Józefa Stalina o wysiedleniu z terenów ojczyźtych w latach 1941–1944 Niemców nadwożańskich, Koreańczyków, Czechenów, Polaków oraz innych mieszkańców ZSRR, którzy zaczęli w zorganizowany sposób zasiedlać kazachskie stepy¹⁹. W tym samym okresie pojawiły się również inne problemy narodowościowe. Stało się tak, ponieważ Kazachstan aż do 1925 roku funkcjonował jako część republiki kirgiskiej. Było to efektem prowadzonej przez bolszewików polityki, która nie zakładała potrzeby tworzenia zbyt licznych odrębnych organizmów narodowych w radzieckiej Azji Środkowej. Wpływ na zmianę kierunku polityki Kremla wobec Azji Centralnej miały dopiero rządy Józefa Stalina, który postanowił w jeszcze większym stopniu przyczynić się do stworzenia jednolitego państwa radzieckiego. Przeciwnicy tej koncepcji musieli się liczyć z daleko idącymi represjami²⁰. W ramach prowadzonej przez władze radzieckie polityki masowych deportacji, republika ta stała się miejscem zesłania dla wielu pobitych przez ZSRR narodów oraz niepokornych obywateli państwa radzieckiego, którzy w sposób faktyczny lub domniemany przeciwstawili się w jakikolwiek sposób władzy Kremla²¹. Po drugiej wojnie światowej, w efekcie polityki industrializacji kraju, Kazachstan wzbogacił się o szereg zakładów przemysłowych, przy okazji stając się również miejscem dyslokacji broni atomowej. Na kazachskich stepach w rejonie Semipalatyńska utworzono poligon doświadczalny, służący radzieckim eksperymentom z bronią atomową. Warto przy tym podkreślić, iż ówczesne radzieckie elity władzy nie liczyły się z fatalnymi konsekwencjami, które niosła za sobą powyższa inwestycja dla środowiska naturalnego, a także zamieszkującej w pobliżu poligonu doświadczalnego miejscowej ludności. Problem ten był marginalizowany, wyciszany aż do końca lat 80. XX wieku²². Inną centralną inwestycją w Kazachstanie była

¹⁸ D. Łąga, *Kalendarz...*, s. 454; P. Grochmaliski, *Kazachstan...*, s. 86–87.

¹⁹ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 67–68.

²⁰ Rosjanie nazywali Kazachów kirgiskimi Kazachami, uważając, że narody te stanowią praktycznie jedną całość. W późniejszym okresie czasu postanowiono jednak rozłączyć te narody i przyznać im odrębny status prawny. P. Grochmaliski, *Kazachstan...*, s. 85; G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 68; D. Łąga, *Kalendarz...*, s. 455.

²¹ Szerzej na temat funkcjonowania systemu deportacyjnego oraz gułagów M. Heller, *Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek radziecki*, Warszawa 1989.

²² W latach 1980–1990 Kazachstan był czwartą potęgą atomową świata pod względem rozmieszczonych na jego terytorium głowic jądrowych. Pomiędzy 29 sierpnia 1949 roku, kiedy to zdetonowano pierwszy radziecki ładunek nuklearny, a rokiem 1990 na

budowa ośrodka lotów kosmicznych „Bajkonur”. Ośrodek ten stał się jedną z największych instytucji tego typu na świecie, swoistego rodzaju wizytówką osiągnięć radzieckich i mimo wszystko, pewnie w sposób niezamierzony, miejscem przynoszącym splendor samym Kazachom. Do pewnego stopnia realizacja tego typu przedsięwzięć przez Kreml świadczyła o dużym zaufaniu w stosunku do miejscowych władz, czego nie można było powiedzieć o innych postradzieckich republikach, oraz pośrednio o traktowaniu Kazachstanu jako części Rosyjskiej SRR. Nie wielu wówczas ekspertów politycznych zakładało możliwość powstania w Azji Środkowej suwerennych podmiotów państwowych.

Dopiero zapoczątkowana przez radzieckiego przywódcę Michaiła Gorbaczowa „pierestrojka” przyniosła pewne zmiany w położeniu ludności kazachskiej. Rozpoczęła również proces odtwarzania kazachskiej substancji narodowej. W 1986 roku w miejsce cieszącego się sporym autorytetem Kazacha Dinmuchamieda Kunajewa, pełniącego obowiązki pierwszego sekretarza KPZR Kazachstanu, mianowano Rosjanina Giennadija Koldina. Wywołało to falę protestów społecznych zakończonych antyrosyjskimi zamieszkami w Ałma Acie 17 grudnia 1986 roku, podczas których zginęło 18 osób²³. Stłumienie zamieszek nie przyniosło jednak kresu żądaniom Kazachów o nadanie im jak najszybszych swobód²⁴. Zaczęły powstawać pierwsze od wielu lat narodowe formacje polityczne²⁵. Proces ten zakończył się uzyskaniem przez Kazachstan w grudniu 1991 roku niepodległości²⁶.

Mimo iż przez blisko trzystuletni okres rosyjskiej dominacji Kazachowie nie buntowali się tak często jak inne narody ZSRR, to właśnie

poligonie w Semipałatyńsku przeprowadzono około 500 prób jądrowych. W 1991 roku wszedł w życie zakaz próbnych eksplozji atomowych wydany przez prezydenta Kazachstanu Nursułtana Nazarbajewa. Stało się tak w konsekwencji ogłoszonego przez Michaiła Gorbaczowa w 1990 roku moratorium na próby z bronią jądrową. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 39.

²³ Szerzej na temat zamieszek oraz ich politycznego znaczenia dla sytuacji w ZSRR P. Grochmański, *Kazachstan...*, s. 96–100. Dane dotyczące liczby zabitych są zróżnicowane. Niektóre źródła podają liczbę 200 zabitych. Cz. Mojsiewicz, *Wspólnota niepodległych państw*, Poznań 2000, s. 51. Po wydarzeniach w Kazachstanie, władze radzieckie podjęły decyzję o utworzeniu specjalnych jednostek milicji OMON, których zadaniem miało być tłumienie zamieszek ulicznych. T. Szul, *Siły zbrojne ZSRR w puczu moskiewskim 1991*, Warszawa 1994, s. 9.

²⁴ W celu stłumienia zamieszek do Ałma Aty sprowadzono wojsko z Rosji i Uzbekistanu. Cz. Mojsiewicz, *Wspólnota...*, s. 51.

²⁵ Szczególny rozgłos w świecie zdobyła założona w lutym 1989 roku ekologiczna organizacja „Newada – Semipałatyńsk”, która dążyła do zaprzestania próbnych eksplozji atomowych zanieczyszczających środowisko naturalne. W grudniu 1988 roku założono organizację „Atameken” (Ojczyzna), działającą na rzecz rehabilitacji ofiar stalinizmu. W kwietniu 1989 roku powstała nacjonalistyczna organizacja „Adilet” (Sprawiedliwość). G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 31–32, zob. P. Grochmański, *Kazachstan...*, s. 119.

²⁶ Wcześniej, bo 25 października 1990 roku, ogłoszono deklarację suwerenności. Cz. Mojsiewicz, *Wspólnota...*, s. 52.

oni wydają się być jednym z najbardziej pokrzywdzonych przez władzę sowiecką centralnoazjatyckich grup etnicznych. Na początku XX stulecia naród kazachski bliski był nawet zagłady²⁷. W czasach nam współczesnych, gdy otwarto poważną część niegdyś tajnych radzieckich archiwów, gdy przemówili pamiętający jeszcze trudne czasy władzy radzieckiej świadkowie, o pewnych trudnych sprawach w historii tego regionu zaczęto mówić otwarcie. Z jednej strony było to swoiste odreagowanie na trzystuletni okres rosyjskiej dominacji, z drugiej jednak – służyć miało budowie nowej tożsamości narodowej opartej na wybranych przez władze doświadczeniach historycznych. Czynnie w tych działaniach uczestniczyła spora grupa kazachskich historyków, wspierana początkowo przez Rosjan, którzy jednak z czasem ograniczyli współpracę, widząc w niej element służący budowie etnocentrycznego państwa, co było nie tylko niezgodne z interesami rosyjskimi w regionie, ale również uderzało w rosyjską mniejszość zamieszkującą republikę. Faktem pozostaje jednak tragiczne dziedzictwo w szczególności XX wieku, które stało się udziałem Kazachów. M. Tatimow w taki sposób opisuje wydarzenia ubiegłego stulecia:

Takiej tragedii nie przeżywał w dwudziestym stuleciu żaden naród na świecie. W świetle procentowych wskaźników tragedia Kazachów plasuje się nawet przed takimi masowymi akcjami eksterminacyjnymi jak tureckie zbrodnie na narodzie ormiańskim na początku stulecia, zagłada europejskich Żydów podczas II Wojny Światowej czy bezprzykładne ludobójstwo w Kambodży²⁸.

Gospodarka

Kazachstan, w czasach gdy stanowił część ZSRR, był trzecią pod względem siły gospodarczej, mierzonej w PKB, radziecką republiką. Gdy w wyniku globalnych przemian politycznych uzyskał suwerenność, po trudnej dla systemu ekonomicznego państwa ostatniej dekadzie XX wieku, dzięki bogatym złożom surowców naturalnych szybko stał się wiodącym państwem regionu, potrafiącym czerpać korzyści zarówno ze współpracy z Federacją Rosyjską, jak również z szeroko rozumianym Zachodem, w tym w szczególności USA i UE²⁹. Po spełnie-

²⁷ W okresie carskiej Rosji Kazachowie byli największym z turekojęzycznych narodów, kolejne działania bolszewików doprowadziły do spadku liczby ludności stanowiącej jeszcze na początku XIX wieku 92% do 29%.

²⁸ M. Tatimow, *Kazachowie – analiza demograficzna*, [w:] P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 218.

²⁹ *Kazachstan. Zeszyt informacyjno-analityczny*, OSW, październik 1997, nr 10, s. 14, por. cyt. za A. Rashid, *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Warszawa 2003, s. 83: „Kazachstan prawdopodobnie dysponuje największym niewyeksplloatowanym obszarem roponośnym na świecie”.

niu podstawowych warunków, do tej pory nieosiągalnych dla innych państw postradzieckiej Azji Środkowej, w 2000 roku Unia Europejska nadała Kazachstanowi status państwa mogącego się poszczycić gospodarką rynkową. W ślad za UE w 2002 roku poszły Stany Zjednoczone³⁰. Trudno nie oprzeć się wrażeniu, iż decyzje te miały w dużym stopniu charakter polityczny, zaś ich dysponenci liczyli na udział w zagospodarowaniu kazachskich złóż surowców energetycznych. Niemniej jednak trudno też zaprzeczyć, iż na tle pozostałych postradzieckich republik Azji Centralnej kraj ten w zakresie przemian gospodarczych prezentował się nadzwyczaj korzystnie. Dzięki wypracowaniu stałych i długoterminowych reform Kazachstan stał się najbardziej przewidywalnym gospodarczo państwem regionu, czego efektami są choćby: wysoki wskaźnik inwestycyjny oraz przedterminowe spłacenie zobowiązań finansowych wobec Międzynarodowego Funduszu Walutowego³¹. W ramach współpracy gospodarczej z Rosją, Białorusią i Ukrainą Kazachstan tworzy Wspólną Przestrzeń Gospodarczą (WPG). Przy udziale Rosji realizowany jest też projekt Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG). Z Uzbekistanem, Kirgistanem i Tadżykistanem Astanę łączy Wspólnota Środkowoazjatycka, której działania koncentrują się na współpracy w sektorze energetycznym³².

Republika posiada dostęp do licznych bogactw naturalnych³³. Według szacunkowych danych pochodzących z końca lat 90. XX stulecia uważano, iż posiada ona dostęp do 1,84 bln m³ „błękitnego paliwa”³⁴. Obecnie wydaje się, iż złoża gazu ziemnego są znacznie większe. Podstawowe miejsca wydobywania to: Karacaganak, Amngystau, Tengizie, Uritau³⁵. Niestety, słabo rozwinięta kazachska infrastruktura oraz odgrywająca w tym przypadku negatywną rolę przestrzeń jeszcze w pierwszych latach XX stulecia zmuszały Kazachów do importowania surowca. Rodzima produkcja zaspokajała jedynie około 30–40% popytu wewnętrznego państwa. Głównymi importerami gazu ziemnego dla Kazachstanu były Rosja oraz Uzbekistan. Produkcja kazachskiego gazu ziemnego ze względu na wysoki stopień jego zasiarczenia jest bar-

³⁰ M. Podnieśńska, *Kazachstan tak bliski a tak daleki*, „Business Kontakt International” 2006, 1–2, <http://www.kazakhstan.pl/STARA/stara/a2006/060819b.pdf>.

³¹ A. Wołowska, *Kazachstan: regionalny przykład...*, s. 6.

³² Szerzej I. Bryc, *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Toruń 2004, s. 153–156.

³³ Szerzej na temat posiadanych surowców energetycznych w wywiadzie przeprowadzonym przez W. Michałowskiego z kazachskim ministrem energetyki i zasobów mineralnych B. Izmuchambetowem, zob. <http://www.cire.pl/pliki/2/ruroc407.pdf>.

³⁴ A. Wołowska, *Kaspijska ropa i gaz – realia pod koniec 2000*, Prace OSW, kwiecień 2001, nr 1, s. 20–27, zob. też *Kazachstan – przewodnik dla przedsiębiorców*, red. A. Naruniec, Warszawa 2004, s. 35.

³⁵ R. Kłaczyński, *Ropa naftowa i gaz ziemny obszaru postradzieckiego. Rola i znaczenie surowców energetycznych w polityce Kremla*, Kraków 2010, s. 78.

dzo kosztowna, przez co traci on na swej konkurencyjności. Uzależnienie od infrastruktury rosyjskiej nie pozwalało na samodzielny rozwój przemysłu wydobywczego, który bez linii przesyłowych był skazany na marginalizację. Dopiero koniec pierwszej dekady XXI wieku przyniósł poważne zmiany. Pojawienie się chińskich inwestorów doprowadziło do powstania nowych linii przesyłowych gazu ziemnego, łączących Kazachstan, a także Uzbekistan oraz Turkmenistan z ChRL. Doprowadziło to też do modernizacji sektora wydobywczego. Federacja Rosyjska, skoncentrowana na blokowaniu dostępu do złóż dla firm zachodnich, nie zareagowała w jakiś szczególny sposób na wiadomość o intensyfikacji współpracy na linii państwa postradzieckiej Azji Środkowej – ChRL. Stało się tak dlatego, iż sama liczyła na lukratywne kontrakty ze stroną chińską; traktowała również Chiny jako partnera strategicznego, który jest w stanie zahamować, a następnie osłabić wzrost pozycji na obszarze Azji Centralnej państw zachodnich. W ten sposób do Wielkiej Gry o surowce strategiczne Azji Środkowej włączyło się nowe, wielkie supermocarstwo.

Znacznie większe znaczenie ma dla Kazachstanu ropa naftowa. Zgodnie z danymi podawanymi przez BP Statistical Review of World Energy, Kazachstan posiada od 1,4 do 2,2 mld ton ropy naftowej, dzięki czemu zajmuje 13.–14. miejsce na świecie, z dużymi perspektywami, co należy podkreślić, na poprawę pozycji rankingowej³⁶. Ogromne zasoby ropy naftowej zmusiły władze do wprowadzenia ograniczeń prawnych w eksploatacji surowca. Jeszcze przed rozpadem Związku Radzieckiego wprowadzono ustawy: „O podstawowych zasadach działalności gospodarczej w Kazachskiej SRR” oraz „O wolnych strefach ekonomicznych w Kazachskiej SRR”. Współcześnie plany wydobywcze opierają się na „Programie zagospodarowania kazachskiego sektora Morza Kaspijskiego na lata 2003–2015”³⁷.

Po kryzysie jaki nastąpił w efekcie rozpadu Związku Radzieckiego rząd Kazachstanu postanowił wesprzeć rozwój sektora produkcji ropy naftowej. Wydobycie surowca w latach 1997–2002 sukcesywnie wzrastało; w 1997 wyniosło 25,8 mln ton, w 1999 – 30,1 mln ton, w 2001 – ponad 40 mln ton, a już rok później około 50 mln ton³⁸. W 2004 roku wzrost produkcji ropy naftowej wynosił już blisko 15% rocznie³⁹. Produkcja ropy, wynosząca 61,9 mln ton w 2005 roku, wzrosła do 65 mln ton w roku następnym. W roku 2010 wydobycie ropy naftowej wyniosło 1,61 bbl (baryłek) dziennie, na eksport w 2009 r. przeznaczono zaś

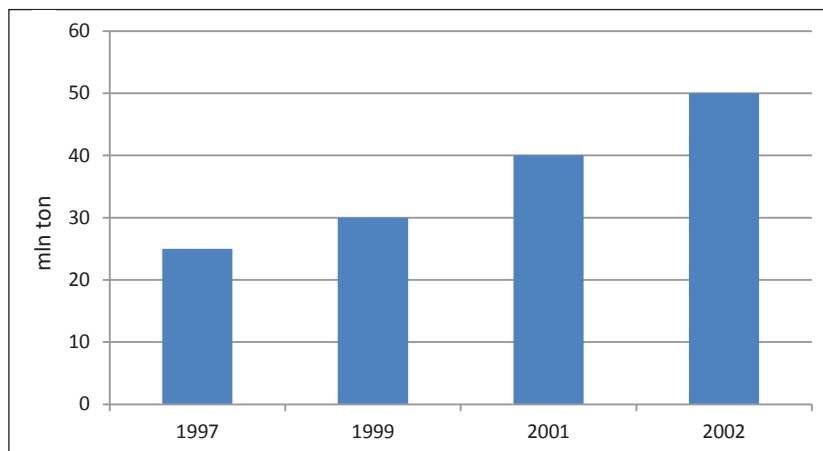
³⁶ P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 149.

³⁷ P. Kalita, *Kazachstan – sytuacja gospodarcza i perspektywy regionu*, „Rocznik Wschodni”, Rzeszów–Kraków 2005, s. 315.

³⁸ *Kłopotliwe bogactwo – sytuacja i perspektywy sektorów ropy i gazu na obszarze byłego ZSRR*, Prace OSW, grudzień 2003, nr 12, s. 66.

³⁹ http://www.petroinvest.pl/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=49.

1,501 bbl dziennie⁴⁰. Przewiduje się, iż w 2015 roku wydobycie surowca może osiągnąć 120 mln ton. Rycina 1 przedstawia wzrost produkcji ropy naftowej w latach 1997–2002.

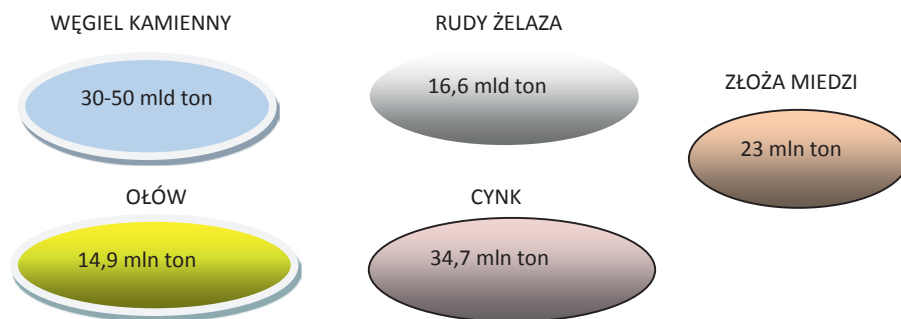
Ryc. 1. Wzrost wydobycia ropy naftowej w Kazachstanie w latach 1997–2002 (opracowanie własne)

Ważną rolę w rozwoju sektora produkcji ropy naftowej odgrywa dobrze rozwinięta sieć rafinerii. Posiadanie nowoczesnych systemów rafinacji umożliwia przerób surowca, a to pozwala na sprzedaż paliw gotowych po korzystnej dla producenta cenie. Sprzedaż paliw gotowych jest znacznie bardziej dochodowym przedsięwzięciem niż sprzedaż samego surowca. Dlatego też zarówno Federacja Rosyjska, jak i Kazachstan starają się wypełnić powstałą w czasach radzieckich lukę w sektorze przetwórczym. Powstają więc nowe rafinerie, a te już istniejące są modernizowane. Wzrost produkcji ropy naftowej wymusza konieczność reformowania systemu ekonomicznego kraju oraz modernizację sektora energetycznego. W przeciwnym wypadku krajom o monokulturowej gospodarce grozi syndrom „choroby holenderskiej”, co z reguły wcześniej lub później prowadzi do permanentnego kryzysu ekonomicznego. Pozytywnym czynnikiem wpływającym na możliwości eksportowe republiki w zakresie ropy naftowej jest niewielka liczba mieszkańców kraju, a co za tym idzie ograniczony rynek konsumenci. Mniejsze zapotrzebowanie wewnętrzne na surowiec oznacza możliwość przeznaczenia na eksport powstałej w wewnętrznym bilansie paliwowym nadwyżki⁴¹. Ważnym, nadal nierozwiązanym problemem w eksporcie ropy jest postawa Federacji Rosyjskiej w zakresie możliwości wykorzystania rosyjskiej infrastruktury, z której zmuszony jest

⁴⁰ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>.

⁴¹ R. Kłaczyński, *Ropa naftowa i gaz...*, s. 120.

korzystać Kazachstan, chcąc przesyłać „czarne złota” na rynki trzecie. W ostatnich latach, wskutek otwarcia terminalu w gruzińskim Poti oraz uzyskania dostępu do ropociągu Baku–Tbilisi–Ceychan, kazachski potencjał eksportowy uległ co prawda zwiększeniu, nie są to jednak wielkości na tyle poważne, aby można było przełamać monopol rosyjski na dostawy surowca. Większe nadzieje daje Kazachom w tym względzie współpraca z ChRL, zwłaszcza iż obydwa kraje łączy wspólna granica, a więc znika problem rosyjskiego pośrednictwa. Problemem pozostaje cena za surowiec, która jest niższa od tej oferowanej na rynkach światowych.

Ryc. 2. Zasoby Kazachstanu (surowce mineralne)

Obok ropy naftowej oraz gazu ziemnego republika dysponuje również innymi poważnymi zasobami surowców. Rycina 2 prezentuje wielkość kazachskich zasobów surowców mineralnych. Astana dysponuje pokaźnymi pokładami węgla kamiennego – wielkość złóż ocenia się na 30–50 mld ton. Największe złoża znajdują się w okolicy Karagandy oraz Ekibastuzu⁴². Problemem jest jednak systematyczny spadek wydobycia surowca, co jest związane z restrukturyzacją przemysłu wydobywczego oraz wieloletnią eksploatacją tych złóż⁴³. W połowie lat 90. XX wieku wydobycie węgla sięgało 76 mln ton rocznie, stanowiąc nieco więcej niż połowę produkcji z czasów, gdy republika była częścią ZSRR⁴⁴. W tym środkowoazjatyckim państwie nie brakuje również złóż rud żelaza i miedzi. Wielkość zasobów rud żelaza oblicza się na 16,6 mld ton, co daje republice pod względem zasobów złóż siódme

⁴² P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 150.

⁴³ Eksploatacja złóż w okolicach Karagandy zaczęła się w latach 30. XX wieku. Wydobycie węgla kamiennego ze złóż w Ekibastuzu rozpoczęło się w latach 50. XX wieku. Z. Dobosiewicz, T. Olszewski, *Geografia ekonomiczna świata*, Warszawa 1987, s. 389; P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 150. Wydobycie ze złóż w Karagandzie było wyjątkowo opłacalne, bowiem złoża węgla zalegały stosunkowo płytko pod ziemią, zwartymi poziomymi warstwami. M. Fleszar, *Geografia ekonomiczna świata*, Warszawa 1967, s. 280.

⁴⁴ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 78.

miejsce na świecie. Należy przy tym podkreślić, że zaledwie połowa z kazachskich złóż rud żelaza jest eksploatowana⁴⁵. Wielkość złóż miedzi szacowana jest na 23 mln ton, co daje republice czwarte miejsce na świecie⁴⁶. Do najbogatszych w regionie Azji Centralnej zaliczane są złoża złota. W tym zakresie Kazachstan zajmuje szóste miejsce w rankingu największych producentów kruszywa. W republice wydobywa się również srebro. Obecne wydobycie daje kazachskiemu państwu drugie miejsce na świecie. Interesującym faktem jest, iż dopiero w ostatniej dekadzie XX wieku rozwinięto na szeroką skalę produkcję srebra. Ten segment produkcji był bowiem mocno zaniedbany w czasach radzieckich. Świadczy to o bardzo dużym potencjale Kazachstanu, który często, co wykazuje praktyka ostatnich lat, bywa w znaczącym stopniu niedoszacowany⁴⁷. Republika jest również liczącym się graczem na rynku diamentów oraz boksytów⁴⁸. Istotne miejsce w gospodarce surowcami zajmuje eksploatacja złóż fosforytów, materiału służącego do wyrobu siarki. Złoża fosforytowe należą do największych na obszarze WNP. Zmniejszyło się za to wydobycie uranu. Stało się tak na skutek zakończenia zimnej wojny i spadku zapotrzebowania na ten surowiec ze strony armii rosyjskiej. Zasoby uranu w republice są szacowane na 1,0–1,6 mln ton. Należą one do największych na świecie. Ich wielkość stanowi blisko 25% całości zasobów tego surowca na naszej planecie⁴⁹. Rocznie Kazachstan ze sprzedaży uranu otrzymuje około 250 mln USD⁵⁰. W przyszłości należy się spodziewać wzrostu kazachskiego eksportu. Przyczyną takiego stanu rzeczy są podjęte przez Waszyngton i Moskwę decyzje dotyczące koniecznej modernizacji arsenału nuklearnego. Prognozowanie przyszłego wzrostu znaczenia kazachskich złóż uranu ma więc poważne, realne podstawy. Szczególnie strona rosyjska wydaje się być zainteresowana kazachskim uranem. Konieczność modernizacji niekonwencjonalnych sił zbrojnych jest w jej przypadku nagląca. O rosnącym znaczeniu tegoż surowca świadczy także wzrost zainteresowania mongolskimi oraz południowoafrykańskimi złożami uranu ze strony Federacji Rosyjskiej, USA oraz ChRL. Niezwykle istotne miejsce w segmencie kazachskich surowców

⁴⁵ P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 150.

⁴⁶ Ibidem, s. 150. Szerzej na temat znaczenia Kazachstanu jako potęgi surowcowej w regionie M. Sujunbajew, *Prorodnije riesursy kak faktor razwitia Cientralnoj Ewrazii*, „Obszczestwiennno – Paliticzieskij żurnal” 1998, nr 1, <http://www.ca-c.org>.

⁴⁷ P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 150–151, zob. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 79.

⁴⁸ P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 79.

⁴⁹ Ibidem, s. 150, G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 79. Według niektórych źródeł Kazachstan dysponuje około 0,5 mln ton uranu. Zarazem jednak podaje się, że w dalszym ciągu daje to republice 25% udział w całości światowych zasobów. *Kazachstan – przewodnik...*, s. 11.

⁵⁰ P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 150.

strategicznych zajmują także: ołów – 14,9 mln ton, co daje republice drugie miejsce w świecie pod względem jego zasobów, oraz cynk – 34,7 mln ton, co sytuuje kazachskie państwo na pierwszym miejscu w globalnej produkcji tegoż surowca⁵¹. Kazachstan dysponuje również bogatymi zasobami chromu. Aż 31,7% całej światowej produkcji tego metalu przypada na tę środkowoazjatycką republikę. Przekłada się to na pierwsze miejsce w światowym rankingu eksporterów chromu⁵². W republice występują też złoża: molibdenu, których wielkość czyni Kazachstan czwartą potęgą w tym zakresie, magnezu, dające republice trzecie miejsce na naszym globie, oraz wolframu i barytu, stanowiące uzupełnienie bogatych kazachskich złóż surowców mineralnych⁵³. Analizując pokłady surowców mających strategiczne znaczenie dla gospodarki państwa należy podkreślić, iż w republice eksploatowane są aż 493 pokłady zawierające 1225 różnego rodzaju surowców. W Kazachstanie znajduje się aż 99 spośród 105 pierwiastków chemicznych, które umieszczono w tablicy Mendelejewa. To praktycznie jedyny taki przypadek w świecie obok Rosji⁵⁴. Wielkość kazachskich zasobów świadczy o bardzo dużym potencjale gospodarczym tego kraju. Wzrost cen za surowce na światowych rynkach wydaje się być tendencją stałą, przynajmniej w dającej się przewidzieć przyszłości. Umiejętnie inwestując w rozwój gospodarki, w tym w szczególności w segmencie nowych technologii, republika może stać się nie tylko lokalną azjatycką potęgą, ale – co równie istotne – strategicznym partnerem zarówno dla Wschodu, jak i dla Zachodu. Takiemu scenariuszowi rozwoju wydarzeń niechętnie są władze Federacji Rosyjskiej, chcące odgrywać hegemoniczną pozycję na obszarze postradzieckim, co z czasem ma prowadzić do obudowy ich mocarstwowej, już w ujęciu globalnym, pozycji. Owszem, nie mają nic przeciwko temu, aby Kazachstan odgrywał istotną rolę w regionie, ale pod warunkiem, że Moskwa pełnić będzie rolę mentora i pośrednika w ramach prowadzonej przez republikę polityki. Innymi słowy, sprawować będzie kontrolę nad procesami polityczno-gospodarczymi, mającymi miejsce w państwie. Wpływ ten jest i zapewne będzie szczególnie widoczny w ramach sektora energetycznego. Dotychczas Astana godziła się z tak nakreślonym przez Kreml scenariuszem. Jeśli pozycja Rosji w międzynarodowej polityce ugruntuje się na wysokim, mocarstwowym poziomie, to Kazachstan nie będzie miał poważnej dla rosyjskiego scenariusza alternatywy. Inaczej mówiąc, będzie zmuszony brać w bardzo dużym stopniu pod rozwagę wyrażane przez

⁵¹ *Kazachstan – przewodnik...*, s. 11.

⁵² P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 151.

⁵³ *Ibidem*, s. 150.

⁵⁴ *Kazachstan – przewodnik...*, s. 11. Zob. spis regionów republiki gdzie występują najważniejsze strategicznie surowce naturalne, M. Sapanov, F. Kelimbetova, L. Muzaparova, *System gospodarczy*, [w:] *Kazachstan. Historia...*, s. 307.

stronę rosyjską sugestie, opinie. Gdyby jednak sytuacja wewnętrzna Federacji Rosyjskiej znacząco się pogorszyła, to wtedy władze Kazachstanu mogłyby pomyśleć o bardziej samodzielnej niż ma to miejsce obecnie polityce. Spoglądając jednak na rozwój relacji międzynarodowych choćby z perspektywy minionej dekady, wydaje się to być mało prawdopodobne⁵⁵.

Pierwsze lata niepodległości przyniosły kazachskiej gospodarce problemy związane z koniecznością przejścia od gospodarki nakazowo-rozdzielczej do wolnego rynku. Problemem był też kryzys w Rosji, z którą Kazachstan był połączony szeregiem umów gospodarczych. W 1991 roku wskaźnik PKB w republice obniżył się o 9,8% w stosunku do ostatniego roku obecności kazachskiej w ZSRR. W następnych latach wskaźnik PKB był w dalszym ciągu ujemny. W 1992 roku spadł w stosunku do roku poprzedniego o 2,9%, rok później spadek wyniósł aż 10,4%. Bardzo zły pod tym względem okazał się rok 1994, kiedy to PKB zmniejszyło się o 17,8%. Rok później wskaźnik wzrostu PKB obniżył się jeszcze o 8,9%. Pierwszym okresem wzrostowym dla kazachskiej gospodarki okazał się rok 1996, kiedy to PKB wzrosło o 1,1%. Rok później wzrost wyniósł już 2,1%⁵⁶. W 1997 roku PKB zwiększyło swoją wartość o 1,7%, w 1998 roku gospodarka kazachska odnotowała niewielki spadek PKB, o 1,9% w stosunku do roku poprzedniego. Był on spowodowany narastającym w krajach postradzieckich kryzysem finansowym, będącym pochodną wielkiego kryzysu na rosyjskim rynku finansowym. Od 1999 roku gospodarka republiki jest już stale na fali wznoszącej. Rok 1999 przyniósł 2,7% wzrostu, rok 2000 blisko 10%. W następnych latach kazachskie PKB rosło średnio w tempie 10,5%. W 2004 roku wzrost gospodarczy (PKB) wyniósł 9,4%⁵⁷, w kolejnych latach odpowiednio: w 2005 roku – 9,4%, w 2006 – 9,1%⁵⁸. Rok 2007 przyniósł real-

⁵⁵ Jeszcze na początku XXI wieku wielu analityków zajmujących się Azją Centralną uważało, że sytuacja w tym regionie przybiera dla Rosji niekorzystny obrót. Wiązało się to z faktem zawierania przez firmy zachodnie licznych kontraktów oraz z deklaracjami o uczynieniu z Kazachstanu partnera strategicznego (w 1997 roku Waszyngton uznał Astanę za partnera strategicznego). Wojna z terroryzmem spowodowała wyraźne zmniejszenie się możliwości oddziaływania ze strony Zachodu na region postradziecki (w tym w szczególności na Rosję). Szybki wzrost gospodarczy Rosji sprawił, iż opinie o atutach Zachodu w rywalizacji o przychyłność państw postradzieckiej Azji Środkowej trzeba zweryfikować. W obecnej chwili coraz większym zagrożeniem dla Moskwy w jej zamiarach odgrywania roli hegemonu w regionie jest wzrastająca pozycja Pekinu. Szerzej na temat czynnika ekonomicznego w polityce zagranicznej republiki R. Zholaman, E. Aben, D. Satpayev, *Geopolityczne i geoekonomiczne położenie Kazachstanu*, [w:] *Kazachstan. Historia...*, s. 389–401.

⁵⁶ M. Sapanov, F. Kelimbetova, L. Muzaparova, *System gospodarczy...*, s. 310.

⁵⁷ Mieźgosudarstwiennyj Statisticzieskij Komitet SNG, <http://cisstat.com/rus/kaz.htm>, zob. wskaźniki ekonomiczne ilustrujące stan kazachskiej gospodarki, *Economy*, The World Factbook – Kazachstan, CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/print/kz.html>, zob. dane Urzędu Statystycznego Kazachstanu, <http://www.stat.kz>.

⁵⁸ http://www.petrolinvest.pl/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=49.

ny wzrost PKB o ponad 10%, rok następny nieco mniej, bo jedynie 3% w stosunku do roku poprzedniego. Nieprzerwany od połowy lat 90. XX wieku (z wyjątkiem okresu niewielkiego spadku, który nastąpił w 1998 roku i był wywołany kryzysem rosyjskim) wzrost PKB wydaje się być tendencją stałą. Tabele 1 i 2 przedstawiają dane makroekonomiczne z lat 1999–2003. W latach 90. XX wieku kazachska gospodarka notowała stale utrzymujący się deficyt budżetowy, choć nie przekroczył on poziomu zagrażającego finansom państwa. Najwyższy wskaźnik deficytu osiągnął w połowie lat 90. XX wieku 7,9%⁵⁹. W 2010 roku PKB wyniósł 138,4 biliony USD, co oznacza że w odniesieniu do roku poprzedniego nastąpił 7% wzrost⁶⁰. Strukturę PKB tworzą w 51,4% usługi, 42,8% przemysł, a w pozostałych 5,4% rolnictwo⁶¹.

W 2002 roku Astana osiągnęła proficyt budżetowy w wysokości 0,03%. W 2003 roku zanotowano deficyt budżetowy, ale na bardzo niskim poziomie, bo wynoszący niewiele ponad 1%. W pierwszym półroczu 2004 roku Kazachstan ponownie uzyskał proficyt budżetowy w wysokości 2,2%⁶². W 2005 roku proficyt budżetowy osiągnął 0,6% PKB, rok później 0,8% PKB. W 2007 roku zanotowano deficyt z wartością 1,0% PKB, by w 2009 roku osiągnąć proficyt wynoszący 1,5% PKB. Reasumując, należy stwierdzić, iż kazachski budżet od wielu lat może się pochwalić wysokim stopniem stabilności.

Tabela 1. Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne gospodarki Kazachstanu

Wyszczególnienie	2004	2005	2006	2007	2008	2009 (I półrocze)
PKB (w mld USD)	40,7	57,1	80,4	84,7	133,44	44,55
PKB (dynamika w %)	109,4	109,7	110,6	108,7	102,1	101,4
Deficyt budżetowy (% PKB)	-0,2	0,6	0,8	-1,0	b/d	1,5
Dług publiczny (% PKB)	10,3	9,1	9,0	12,6	b/d	1,5
Inflacja (w %) średnioroczna	6,9	7,6	8,4	10,8	9,5	4,3
Bezrobocie (w %)	8,1	1,2	0,9	-0,2	6,7	6,5
Eksport (w mld USD)	20,1	27,1	38,3	37,9	71,19	17,18
Import (w mld USD)	12,8	17,4	23,7	26,8	37,89	13,20
Średni kurs KZT/ USD	136,0	132,9	127,0	123,0	120,3	144,7
Bezpośrednie inwestycje zagraniczne (w mld USD)	8,3	43,6	54,0	64,0	19,81	3,34
Inwestycje bezpośrednie kazachstańskie za granicą (w mld USD)	b/d	b/d	b/d	b/d	4,24	0,39

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Ministerstwa Finansów RK, Centralnego Banku Kazachstanu, Agencji ds. Statystyki

⁵⁹ M. Sapanov, F. Kelimbetova, L. Muzaparova, *System gospodarczy...*, s. 310.

⁶⁰ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>.

⁶¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>.

⁶² *Kazachstan – przewodnik...*, s. 56.

Tabela 2. Makroekonomiczne dane gospodarki Kazachstanu w latach 1999–2004

Wyszczególnienie	1999	2000	2001	2002	2003	2004 (I–VI)
PKB (mln tenge)	2016,4	2595,9	3250,6	3747	4450	2401
PKB (mln USD)	16854,4	18264,7	22153,4	24081	29750	17605
PKB per capita (tenge)	134880,0	174577,3	219169,7	252153,4	29866	16114
PKB per capita (USD)	1127,4	1228,3	1495,8	1620,5	1997	1182
Stopa inflacji (%)	8,3	13,2	6,4	6,6	6,8	1,5
Średnia nominalna płaca miesięczna (tenge)	11256	13761	21182	24388	28192	28111
Stopa bezrobocia na koniec okresu (%)	13,5	12,8	10,4	9,3	8,8	7,9
Liczba ludności (mln)	14,9	14,9	14,9	14,9	14,9	14,9
Zadłużenie dewizowe na koniec okresu (mln USD)	12051	12685	15101	18042	22859	25789
Rezerwy dewizowe na koniec okresu (mln USD)	2000,7	2094	1997	1915	4962	5000
Napływ inwestycji zagranicznych (mln USD)	1852,1	2781,2	4556,6	4106,4	4607,6	2523,3
Kurs tenge / USD	119,64	142,14	146,2	155,6	149,6	136,38

Źródło: Narodowy Bank Kazachstanu

Analizując dane przedstawione w powyższych tabelach, można zauważyć stały trend wzrostowy wartości PKB, co przekłada się na stabilność całego systemu ekonomicznego państwa. W 1999 roku kazachskie PKB miało wartość 16,854 mld USD, by w ciągu czterech lat wzrosnąć do 29,750 mld USD. Znaczny spadek stopy inflacji, wzrost średniej nominalnej płacy miesięcznej, spadająca stopa bezrobocia oraz stały wzrost napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych świadczą o rosnącym potencjale państwa.

Kazachstan jest typowym przykładem rynku wschodzącego, ze wszystkimi jego plusami i minusami. Plusem jest możliwość szybkiego rozwoju kazachskiej gospodarki, która posiada bardzo duży potencjał, minusem – brak kontynuacji poważnych reform gospodarczych, które pozwoliłyby odsunąć widmo przegrzania się systemu ekonomicznego kraju. Nadal zbyt dużą rolę, mimo prób zmian, w strukturze PKB zajmują wpływy ze sprzedaży ropy naftowej oraz innych surowców, zbyt małą natomiast zyski z wykorzystania nowoczesnych technologii. Budżet oparty na wpływach wynikających z koniunktury na światowych rynkach surowców energetycznych nie gwarantuje w szerszej

perspektywie stabilności gospodarczej i może z czasem przyczynić się do charakterystycznej dla państw o gospodarce surowcowej „choroby holenderskiej”. Astana próbuje się zabezpieczyć na tę ewentualność, starając się modernizować kolejne branże swojej gospodarki oraz lokując pieniądze na specjalnym Funduszu Stabilizacyjnym podobnym do tego jaki mają Norwegia i Rosja. Przeciwdziałać tendencjom monokulturowym w gospodarce kraju ma „Strategia rozwoju przemysłowo-innowacyjnego Kazachstanu”. Strategia ma zwrócić uwagę na konieczność rozwoju innych poza branżą energetyczną sektorów gospodarki, co pozwoli na uzyskanie pełnej stabilności ekonomicznej oraz doprowadzi do rozwoju pozostałych gałęzi kazachskiej gospodarki, w szczególności przemysłu metalurgicznego, transportu, logistyki, przemysłu tekstylnego⁶³.

Analizując strukturę kazachskiego PKB można zaobserwować wzrost znaczenia sfery usług. Co prawda jej udział w kazachskim PKB wynosi nieco powyżej 50%, podczas gdy w gospodarkach państw rozwiniętych są to wielkości rzędu 60%, niemniej jednak świadczy to o pozytywnym kierunku zmian w strukturze PKB⁶⁴. Produkcja przemysłowa od 1996 roku rośnie, z przerwą na okres „kryzysu rosyjskiego” z 1998 roku, w wyniku którego rok później w Kazachstanie zanotowano deficyt budżetowy rzędu 3,5% PKB. Wówczas również dynamika kazachskiej produkcji na krótko wyhamowała, osiągając wskaźnik ujemny 2%. Rok później produkcja przemysłowa w stosunku do roku poprzedniego wzrosła o 3%. Od 2000 roku wskaźniki wzrostu produkcji, poza rokiem 2003, kiedy to wzrost wyniósł 9%, są dwucyfrowe. W 2000 roku zanotowano wzrost produkcji o 16%, rok później o 14%. W 2004 roku wzrost produkcji wyniósł 10%⁶⁵. Podobnie jak w przypadku PKB, jest to w dużej mierze związane z poprawą sytuacji na rynku rosyjskim, a co za tym idzie – na rynkach krajów WNP. Swój udział we wzroście kazachskiej produkcji mają także państwa zachodnie, których obecność w systemie ekonomicznym kraju jest coraz bardziej zauważalna. Powoli na kazachski rynek wchodzi też firmy z Chin, ale na wymierne, pełne efekty

⁶³ W ramach Strategii w Kazachstanie powstało wiele instytucji mających na celu pomoc w tworzeniu nowych gałęzi gospodarki, należą do nich między innymi: Bank Rozwoju Kazachstanu, Fundusz Inwestycyjny Kazachstanu, Narodowy Fundusz Innowacyjny, Państwowa Korporacja Ubezpieczeń Kredytów Eksportowych i Inwestycji, Centrum Inżynierii i Transferu Technologii. W ramach Strategii przeprowadzone zostały badania rynku, prowadzone przez prof. M. Portera, mające na celu pozyskanie informacji, które gałęzie przemysłu posiadają potencjalną możliwość wybicia na rynkach światowych. M. Podnieszńska w rozmowie z A. Wolkowem, *Kazachstan tak bliski a tak daleki*, <http://www.kazakhstan.pl/STARA/stara/a2006/060819b.pdf>.

⁶⁴ 47% całej kazachskiej produkcji to produkcja ropy naftowej. M. Sapanov, F. Kelimbetova, L. Muzaparova, *System gospodarczy...*, s. 308, 311.

⁶⁵ Międzgosudarstwiennyj Statisticheskij Komitet SNG, <http://cisstat.com/rus/kaz.htm>.

współpracy gospodarczej na linii Pekin–Astana trzeba będzie jeszcze poczekać. Szybkość, z jaką działają chińscy inwestorzy na globalnym wolnym rynku, daje jednak powody do tego, by stwierdzić, iż to ChRL w przyszłości może być głównym, o ile nie pierwszym strategicznym partnerem Kazachstanu.

Dynamicznie rozwija się także eksport, zarówno do krajów WNP, jak i do innych państw – partnerów gospodarczych Astany. Po początkowych wahaniach w latach 90. XX wieku, kiedy eksport do krajów WNP potrafił wzrosnąć w 1995 roku o 54%, by trzy lata później spaść o 28%, od 2000 roku eksport rośnie w bardzo szybkim tempie. W 2000 roku republika wysłała za granicę o 55% towarów więcej niż rok wcześniej. W 2001 roku wskaźnik wzrostu wyniósł 13%. W 2002 roku doszło do 18% korekty wzrostu, by rok później osiągnąć 36% wzrost. W 2004 roku Kazachstan wyeksportował do krajów WNP o 37% towarów więcej niż rok wcześniej⁶⁶. Jeszcze większą dynamiką charakteryzował się eksport do krajów spoza Wspólnoty. W 1995 roku wzrost wyniósł aż 74%, co było efektem otwarcia się rynków państw trzecich na towary kazachskie. W następnych latach – poza rokiem 1998, kiedy to odnotowano spadek o 8% oraz 2002, z analogiczną wielkością spadku – w eksporcie przeważał wzrost. W 2000 roku wyniósł aż 48%, zaś w 2003 – 33%⁶⁷. Jak podają dane, wartość wyeksportowanych kazachskich towarów w roku 2008 wynosiła 71,2 mld USD. Kolejne lata przyniosły wzrost eksportu, wartość sprzedanych towarów wynosiła kolejno: w 2009 roku – 43,2 mld USD, zaś w 2010 roku – 59,2 mld USD⁶⁸.

Podobnie rzecz się ma z kazachskim importem, choć w tym przypadku częstsze były okresy wzajemnie przenikających się spadków i wzrostów. Wynikało to w dużej mierze z procesów dostosowawczych zachodzących w gospodarce kazachskiej. Praktycznie od początku lat 90. XX wieku trwa transformacja gospodarcza, która w dalszym ciągu nie jest dokończona, co wpływa ujemnie na mającą olbrzymie możliwości kazachską gospodarkę. Niemniej jednak w ostatniej dekadzie XX wieku udało się wprowadzić w życie akty prawne wspierające w sposób bezpośredni lub pośredni handel zagraniczny. Akty te dotyczyły liberalizacji handlu zagranicznego, inwestycji zagranicznych, wspierania przez państwo inwestycji bezpośrednich, polityki celnej w republice Kazachstan, regulacji walutowej oraz pożyczek zagranicznych i zarządzania długiem państwowym. Wprowadzone w życie rozwiązania prawne przyczyniły się do wzrostu obrotów w handlu zagranicznym, poprzez zwiększenie możliwości operowania na rynku gospodarczym

⁶⁶ Ibidem, s. 1.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem, <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+wschodnimi+i+pozaeuropejskimi/Kazachstan.htm>. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>.

republiki podmiotom krajowym i zagranicznym⁶⁹. Zmiany te miały również wpływ na import zarówno z krajów WNP, jak i z państw spoza Wspólnoty. W 1995 roku z krajów wchodzących w skład WNP sprawdzono o 22% towarów więcej niż rok wcześniej. W 1996 roku zanotowano kolejny wzrost, tym razem o 11%. Od 1997 roku do 1999 roku odnotowujemy spadki, których średnia wynosi w tym przedziale czasowym 18%. Wahania te były związane z problemami wynikającymi z wdrożenia w życie ważnych reform społeczno-ekonomicznych oraz z kryzysem rosyjskim. Ten ostatni negatywnie odbił się na rynkach niemalże wszystkich państw postradzieckich. W 2000 roku Kazachstan zwiększył import w stosunku do roku poprzedniego aż o 70%. Było to wynikiem otwarcia się rynku rosyjskiego na towary z państw postradzieckich, co stało się możliwe w efekcie wejścia przez Rosję na ścieżkę szybkiego wzrostu gospodarczego. Innym powodem zwiększenia się kazachskiego importu był wzrost cen ropy naftowej na światowych rynkach, co spowodowało, że do kazachskiego budżetu zaczęło napływać więcej środków, a to z kolei stymulowało import. Następne lata, wyjąwszy 2002 rok, kiedy miała miejsce 8% korekta, to okres szybkiego wzrostu importu. Rozwijająca się gospodarka i bogacące się społeczeństwo kazachskie, w szczególności dotyczy to osób związanych w sposób pośredni lub bezpośredni z sektorem energetycznym, przyczyniły się do 29% wzrostu w roku 2003 oraz 56% wzrostu w roku 2004⁷⁰. Wraz ze wzrostem importu z państw WNP rósł także import z pozostałych krajów świata⁷¹. 2008 rok przyniósł wartość importu równą 37,9 mld USD, rok później import spadł do 28,4 mld USD i w 2010 roku ustabilizował się na poziomie 30,0 mld USD⁷². Podsumowując bardzo dobre wyniki kazachskiego eksportu i importu, należy zwrócić uwagę na kilka problemów. Sięgające niekiedy 70% wzrosty są możliwe dzięki niskiej wartości obrotów handlowych. W 1993 roku obroty handlowe z zaledwie 57 krajami świata wynosiły 2,7 mld USD, dopiero z czasem stały się większe. W 1998 roku osiągnęły one poziom 12,6 mld USD, z czego 5,5 mld USD przypadło na eksport, a 7,1 mld USD na import⁷³. W porównaniu z Federacją Rosyjską czy wieloma państwami zachodnimi wielkości te nie są imponujące, niemniej jednak za punkt odniesienia w przypadku republiki powinniśmy przyjmować pozostałe postradzieckie państwa regionu Azji Centralnej, a na ich tle kazachska gospodarka wygląda naprawdę korzystnie.

⁶⁹ F. Kelimbetova, L. Muzaparova, *Reformy gospodarcze*, [w:] *Kazachstan. Historia...*, s. 326.

⁷⁰ Mieźgosudarstwiennyj Statistyczieskij Komitet SNG, <http://cisstat.com/rus/kaz.htm>.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Wg danych CIA factbook w roku 2010 wpływy z importu wyniosły 31,96 USD, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>.

⁷³ M. Sapanov, F. Kelimbetova, L. Muzaparova, *System gospodarczy...*, s. 326.

Gospodarka kazachska, mimo że należy do najbardziej stabilnych w regionie, w dalszym ciągu nie uporała się ze wszystkimi koniecznymi reformami wolnorynkowymi. Dlatego też w sytuacjach takich, jak kryzys rosyjski w 1998 roku czy też kryzys azjatycki w tym samym okresie, republika może przeżywać poważne problemy. Nie wypracowano bowiem mechanizmów, które pozwoliłyby na skuteczne przestawienie gospodarki na inne rynki, zarówno w zakresie eksportu, jak i importu⁷⁴. Spoglądając na kazachski bilans handlowy w aspekcie kierunków eksportu i importu, można się pokusić o kilka wniosków. Wśród najważniejszych odbiorców kazachskich towarów należy wyszczególnić: Chiny – 20,2% całościowego eksportu, Niemcy – 9,1%, Francja – 7,1% i dalej: Turcja, Kanada, Włochy⁷⁵.

W zakresie importu ranking największych importerów w 2010 r. układał się następująco: Federacja Rosyjska – 34,3% udział, Niemcy – 5,2%, Ukraina – 4%, ChRL – 27,7%⁷⁶.

Najważniejsze miejsce w strukturze kazachskiego eksportu zajmują surowce. W 2003 roku udział surowców lub produktów z nich pochodzących wyniósł aż 65% całego kazachskiego eksportu; aż 27% z tego stanowił eksport ropy naftowej. W 2010 r. eksport surowców to 59% całego eksportu⁷⁷. Na drugim miejscu znalazły się metale nieszlachetne oraz produkty z nich wytwarzane – 19% struktury eksportu, na kolejnym produkty przemysłu chemicznego – z 5% udziałem⁷⁸.

W 2003 roku w stosunku do roku 2002 nie nastąpiły istotne zmiany w strukturze importu. Na pierwszym miejscu nadal znajdowały się maszyny i urządzenia, stanowiące 42% całego wolumenu importowego, na drugim miejscu ulokowały się wyroby przemysłu chemicznego – 15%, na trzecim – metale nieszlachetne oraz surowce mineralne – odpowiednio po 12%⁷⁹. Tabela 3 przedstawia stopień otwartości kazachskiego rynku w latach 2004–2009 w zakresie eksportu i importu. Jak widać, zarówno eksport, jak i import utrzymują się na stabilnym poziomie, co prowadzi do ważnej dla finansów państwa stabilizacji w sferze obrotów handlowych.

Warto podkreślić, iż w ostatnim okresie dokonały się znaczące zmiany w zakresie sieci handlowej. Umożliwia to lepszą redystrybucję towarów zarówno na rynek wewnętrzny, jak i za granicę. Umożliwia także rozwój handlu z krajami należącymi do UE oraz z państwami zainteresowanymi wpływami w regionie Azji Centralnej.

⁷⁴ Ibidem, s. 327.

⁷⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ I. Bryc, *Cele...*, s. 125–126.

Tabela 3. Otwartość gospodarki Kazachstanu

	2004	2005	2006	2007	2008	I–IV 2009
Eksport	47,7	49,5	47,9	46,5	53,4	38,6
Import	32,0	31,5	29,8	31,9	28,4	29,6
Wielkość obrotów towarowych	79,8	81,0	77,6	78,5	81,7	68,2

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Ministerstwa Finansów RK, Centralnego Bank Kazachstanu, Agencji ds. Statystyki, http://www.almaty.trade.gov.pl/pl/kazakhstan/article/detail,1096,Handel_zagraniczny_Kazachstanu.html

Ponieważ gospodarka Kazachstanu w chwili obecnej charakteryzuje się dosyć wysoką jak na obszar postradziecki stabilnością, zaś prognozy wzrostu gospodarczego są co najmniej zadowalające, nie dziwi fakt wzrostu inwestycji. W samym tylko 2004 roku napłynęło do Republiki około 4 mld USD w postaci zagranicznych inwestycji, co stanowiło wzrost o 11% w stosunku do analogicznego okresu roku poprzedniego⁸⁰. W 2006 roku wpływy zagranicznych inwestycji bezpośrednich wyniosły 10 568,6 mln USD, rok później już 17 466,1 mln USD, a w roku 2009 – 72 381,4 mln USD⁸¹.

Innym wartym podkreślenia sukcesem osiągniętym przez kazachskie władze w zakresie zarządzania gospodarką kraju jest utrzymywanie niemalże od chwili uzyskania niepodległości przez ministerstwo finansów restrykcyjnej polityki fiskalnej. Mimo strategicznie ważnych dla funkcjonowania państwa środków uzyskiwanych z eksploatacji ropy i gazu, nie są one – jak to często bywa w przypadku innych krajów – przeznaczane na finansowanie deficytu budżetowego, czy też kosztowne, lecz nie zawsze przynoszące pożądane efekty wydatki socjalne. Środki uzyskane ze sprzedaży surowców energetycznych pozostawia się jako aktywa stabilizujące wewnętrzny rynek finansowy lub też przeznacza na inwestycje w poszczególne sektory gospodarki, stymulując poprzez to wzrost gospodarczy⁸². Ważną rolę w handlu zagranicznym Kazachstanu pełnią państwa postradzieckie, w tym w szczególności Rosja. Najlepiej można było to zauważyć w czasie kryzysu finansowego, który ogarnął Federację Rosyjską w 1998 roku, kiedy to kazachska gospodarka boleśnie odczuła problemy swojego wielkiego sąsiada. Warto jednak podkreślić, iż Kazachstan jako praktycznie jedyna postradziecka republika uniknęła w tym trudnym

⁸⁰ Międzgosudarstwiennyj Statisticeskij Komitet SNG, <http://cisstat.com/rus/kaz.htm>.

⁸¹ http://www.almaty.trade.gov.pl/pl/kazakhstan/article/detail,1096,Handel_zagraniczny_Kazachstanu.html.

⁸² W. Paczyński, *Bogactwo naftowe – wpływy na perspektywy rozwoju krajów WNP*, [w:] *Kłopotliwe bogactwo...*, s. 56.

dla postradzieckich republik okresie recesji. Gospodarka kazachska weszła wówczas jedynie w fazę krótkiego spowolnienia. Świadczy to o stabilności systemu ekonomicznego państwa. Pomimo wzrostu wymiany handlowej z innymi państwami, Rosji udało się zachować istotne wpływy w kazachskiej gospodarce. Republika w dalszym ciągu potrzebuje rosyjskich technologii dla pochodzących jeszcze z czasów ZSRR zakładów produkcyjnych. Mimo wzrastającej siły ekonomicznej państwa kazachskiego, Federacja Rosyjska pozostanie dla republiki strategicznie ważnym partnerem ekonomicznym, od którego do pewnego stopnia zależeć będzie rozwój gospodarczy państwa. Dlatego też kazachskie władze starają się nie podejmować kluczowych gospodarczych decyzji, w szczególności dotyczących sektora energetycznego, bez konsultacji z władzami rosyjskimi.

Dobre wyniki gospodarcze powodują, że światowe organizacje finansowe stosunkowo chętnie udzielają republice kredytów przeznaczonych na modernizację poszczególnych sektorów gospodarczych oraz rozbudowę infrastruktury. Bogate kazachskie złoża surowcowe od lat przyciągają zagraniczny kapitał. Kazachstan wyróżnia się na tle pozostałych postradzieckich państw Azji Centralnej relatywnie korzystnym klimatem inwestycyjnym. Mimo wciąż obecnej korupcji, wszechwładnej biurokracji, czołowe koncerny paliwowe są już obecne na kazachskim rynku⁸³. Sukces w stworzeniu relatywnie sprzyjającego klimatu inwestycyjnego jest dziełem elity władzy skupionej wokół Narsułtana Nazarabajewa. W inwestycjach zagranicznych widzą oni możliwość modernizacji przestarzałej radzieckiej infrastruktury⁸⁴. W ostatnim okresie władze kazachskie podjęły jednak niekorzystne dla inwestorów zagranicznych decyzje, ograniczające ich swobodę działania. Są to działania obliczone na użytek wewnętrzny, mające konsolidować społeczeństwo wokół władzy. Niemniej jednak Kazachstan w dalszym ciągu pozytywnie wyróżnia się pod względem klimatu inwestycyjnego wśród innych państw regionu⁸⁵. Od 1991 roku do czasów nam współczesnych Kazachstan pozyskał inwestycje o wartości 27 mld USD, co w przeliczeniu na mieszkańca republiki sytuuje republikę na pierwszym miejscu wśród krajów WNP⁸⁶. Wartość wszystkich realizowanych

⁸³ *Le Kazakstan offre de nouvelles perspectives*, http://www.abh-ace.be/fr/binaries/Kazachstan%20%20FR%202011_tcm449-120269.pdf.

⁸⁴ A. Wołowska, *Kazachstan: regionalny przykład...*, s. 7.

⁸⁵ W ciągu ostatnich lat wprowadzono szereg zmian mających na celu wprowadzenie jak największej ilości inwestorów kazachskich. Dotyczyły one między innymi: zmian w systemie podatkowym, zmian w ustawie o zasobach i użytkownikach zasobów naturalnych. Postanowiono także wprowadzić projekt, zgodnie z którym w przetargach preferowani są udziałowcy kazachscy, nawet jeśli cena proponowana przez nich jest wyższa niż udziałowców zagranicznych. Taka taktyka powoli wprowadza na rynek krajowych udziałowców, dzięki czemu kapitał znajduje się w kazachskich rękach.

⁸⁶ P. Kalita, *Kazachstan...*, s. 314.

i będących dopiero w fazie projektów inwestycji (należy przypomnieć, że ich realizacja sięga nawet 40 lat) wynosi 60 mld USD⁸⁷. Zachodnie firmy inwestują głównie w sektor eksploatacji ropy naftowej i gazu ziemnego. Inwestycje koncentrują się na geologicznych poszukiwaniach, badaniach oraz wydobyciu ropy naftowej i gazu ziemnego. Poważne plany inwestycyjne dotyczą także budowy nowych linii przesyłowych surowców energetycznych, z tym że ich realizacja, jak do tej pory, jest skutecznie blokowana przez stronę rosyjską. Istotne miejsce w planach zagospodarowania sektora energetycznego zajmuje Rosja. Nie brak jej jednak konkurentów dysponujących poważnymi środkami finansowymi. Astana prowadzi rozsądną politykę gospodarczą, chcąc utrzymywać dobre stosunki zarówno z Rosją, jak i z Zachodem. Rosjanie inwestują przede wszystkim w kazachski przemysł wydobywczy⁸⁸. Aż 80% inwestycji trafia do sektora produkcji „błękitnego paliwa” oraz „czarnego złota”⁸⁹. Innymi branżami, do których napływają inwestycje, są: rolnictwo, telekomunikacja, infrastruktura, transport⁹⁰. Należy jednak podkreślić, iż w latach 90. XX wieku Rosja nie była krajem wiodącym w zagospodarowywaniu kazachskiego rynku ropy naftowej i gazu ziemnego. Działo się tak wskutek złej sytuacji finansowej państwa rosyjskiego, co uniemożliwiało realizację poważniejszych, wymagających zaangażowania istotnych nakładów finansowych projektów inwestycyjnych. Rosyjskie władze musiały bronić swoich interesów, ograniczając się głównie do blokowania inicjatyw zmierzających do budowy nowych połączeń przesyłu ropy naftowej i gazu ziemnego, które w sposób bezpośredni zagrażałyby monopolowi rosyjskiemu. Głównymi inwestorami w kazachski przemysł wydobywczy byli i nadal są Amerykanie oraz Brytyjczycy. Obecnie na plan pierwszy zdaje się jednak wysuwać ChRL. Chińczycy wykorzystują dogodną pozycję geograficzną swojego kraju w sąsiedztwie republik centralnoazjatyckich oraz relatywnie neutralny stosunek Federacji Rosyjskiej do planów inwestycyjnych realizowanych przez Państwo Środką. Przy okazji wzrasta również udział inwestorów chińskich w gospodarkę Kazachstanu. Tabele 4 i 5 przedstawiają udział poszczególnych państw w inwestycjach na terenie republiki, a także strukturę bezpośrednich inwestycji zagranicznych według sektorów gospodarki w latach 2006 i 2007.

⁸⁷ F. Kelimbetova, L. Muzaparova, *Reformy...*, s. 328.

⁸⁸ Szerzej na temat rosyjskich inwestycji w gospodarkę Kazachstanu i kazachskich inwestycji w gospodarkę Rosji – Dane Rosyjskiego Urzędu Statystycznego, *Abiem inwesticij Rasiji w ekonomiku stran SNG*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/issWWW.exe/Stg/23-15.htm>, zob. *Abiem inwesticij stran SNG w ekonomiku Rassiji*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe?Stg/23-16.htm>.

⁸⁹ F. Kelimbetova, L. Muzaparova, *Reformy...*, s. 328.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 328.

Kazachstan:

lider
regionu**Tabela 4.** Struktura bezpośrednich inwestycji zagranicznych według kraju pochodzenia

Państwo	9 miesięcy 2006 roku		9 miesięcy 2007 roku	
	mln \$	%	mln \$	%
Suma	7266,6	100,0	10669,1	100,0
Wlk. Brytania	650,6	9,0	494,4	4,6
Brytyjskie Wyspy Dziewicze	325,9	4,5	1696,9	15,7
Włochy	244,2	3,4	374,6	3,5
Kanada	379,6	5,2	263,7	2,5
Chiny	276,2	3,8	252,6	2,4
Liberia	254,8	3,5	241,3	2,3
Holandia	2143,7	29,5	1949,9	18,3
Rosja	358,4	4,9	368,7	3,5
USA	1100,2	15,1	1768,4	15,7
Francja	585,5	8,1	576,1	5,4
Japonia	257,5	3,5	244,1	2,3
Inne państwa	545,4	7,5	819,4	7,7

Źródło: D. Barciszewski, *Zewnętrzne i wewnętrzne uwarunkowania inwestycji zagranicznych w Kazachstanie*, Instytut Wschodni UAM, Poznań 2008.

Tabela 5. Struktura bezpośrednich inwestycji zagranicznych według sektorów gospodarki

Sektory gospodarki	9 miesięcy 2006 roku		9 miesięcy 2007 roku	
	mln \$	%	mln \$	%
Suma	7226,6	100,0	10669,1	100,0
Wydobycie ropy naftowej i gazu ziemnego	1160,9	16,0	3434,6	32,2
Metale kolorowe	263,3	3,6	524,3	4,9
Budownictwo	300,4	4,1	344,7	3,2
Handel, naprawa samochodów i sprzętu domowego	360,2	5,0	847,5	7,9
Pomocnicza obsługa transportowa	176,1	2,4	133,0	1,2
Pośrednictwo finansowe	127,3	1,8	243,3	2,3
Geologiczne poszukiwania i badania	4132,0	56,9	4418,0	41,4
Inne rodzaje działalności	746,4	10,3	723,7	6,8

Źródło: D. Barciszewski, *Zewnętrzne i wewnętrzne uwarunkowania...*

Problemem kazachskiego sektora produkcji ropy naftowej oraz gazu ziemnego jest brak własnych linii przesyłowych surowca. Te istniejące, mogące być wykorzystane do przesyłu ropy naftowej i gazu ziemnego w kierunku europejskim, są własnością rosyjską. To przez terytorium Rosji przechodzą strategicznie ważne rurociągi biegnące do Europy. Bez nowych połączeń przesyłowych nie ma możliwości wykorzystania kazachskiego potencjału złóż surowców. Strona rosyjska wydaje się być zainteresowana doprowadzeniem do sytuacji, w której to ona w znaczącym stopniu zdominuje kazachską gospodarkę surowcami. Pozycja potentata na tym rynku dałaby jej olbrzymie możliwości oddziaływania na światowy rynek paliw. Przez to jej ranga jako kraju pretendującego do odgrywania roli mocarstwa globalnego w znaczący sposób uległaby wzmocnieniu⁹¹.

W 2001 roku Kazachstan otrzymał ponad 93 mln USD w postaci kredytów oraz bezzwrotnej pomocy finansowej. Od początku pierwszej dekady XXI wieku wielkość udzielanych Kazachstanowi kredytów wzrasta. Jest to związane z dynamicznym rozwojem państwa, którego potrzeby są coraz większe. Głównymi organizacjami wspomagającymi Astanę są: Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Bank Światowy, Azjatycki Bank Rozwoju, Islamski Bank Rozwoju, Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju. Ostatnie lata zarówno w zakresie inwestycji, jak i udzielanych władzom kazachskim kredytów zostały zdominowane przez ChRL. Chiny inwestują głównie w sektor energetyczny, ale również w rozwój sieci handlowych na obszarze całej republiki. W 2010 roku nastąpił gwałtowny wzrost bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Analizując wartość inwestycji w latach 2008–2010, można zaobserwować ich blisko czterokrotny wzrost. Bez wątplenia świadczy to o znaczącym zwiększeniu atrakcyjności inwestycyjnej Kazachstanu wśród zagranicznych inwestorów⁹². W dalszym ciągu jednak podstawowym źródłem finansowania służącym na potrzeby modernizacji kraju pozostaje budżet. Środki, które przeznaczają międzynarodowe instytucje, głównie w postaci kredytów, na modernizację kazachskiej infrastruktury, jak również na reformy ekonomiczne są w dalszym ciągu zbyt małe, aby pozwolić miejscowym władzom zaspokoić rosnące w wielu dziedzinach życia potrzeby⁹³.

Kazachstan stanowi jeden z niewielu przykładów udanej – jak na realia obszaru postradzieckiego – transformacji gospodarczej, polegającej na przejściu z systemu gospodarki nakazowo-rozdziałowej do

⁹¹ P. Kalita, *Kazachstan...*, s. 82–86. Szerzej w rozdziale o znaczeniu ropy naftowej i gazu ziemnego w polityce rosyjskiej.

⁹² *Plateżnyj balans i wnesnij dolg Respubliki Kazachstan za 9 mesjace w 2007 goda*, Nacional'nyj Bank Respubliki Kazachstan.

⁹³ *Kazachstan – przewodnik...*, s. 60–61.

wolnego rynku⁹⁴. Należy jednak podkreślić, iż gospodarka kazachska nie jest jeszcze gospodarką wolnorynkową w znaczeniu zachodnich liberalnych gospodarek. Pozytywne efekty dla systemu ekonomicznego państwa przyniosła reforma emerytalna, polegająca na przejściu z systemu solidarnościowego na system akumulacyjny. W obecnej chwili w Kazachstanie działa już 16 prywatnych funduszy emerytalnych, stanowiących ważny element rozwoju gospodarczego kraju. Środki finansowe pozostające w dyspozycji funduszy emerytalnych są bowiem inwestowane w kazachską gospodarkę, stymulując rozwój państwa⁹⁵.

Sukcesem zakończyła się również reforma systemu bankowego kraju. W Kazachstanie już w 2004 roku działały 34 banki, z których większość, co jest rzeczą wartą podkreślenia, znajdowało się w dyspozycji miejscowego kapitału⁹⁶. Najważniejsze miejsce w systemie bankowym zajmuje Narodowy Bank Kazachski, który wzorem państw zachodnich, choćby Norwegii, utworzył specjalny Fundusz Narodowy, na którego konto trafiają nadwyżki uzyskane ze sprzedaży ropy naftowej⁹⁷. Rząd w Astanie uporał się także z reformą podatkową, wykorzystując do tego pomoc Międzynarodowego Funduszu Walutowego⁹⁸.

Pozytywnie należy też ocenić prywatyzację małych i średnich przedsiębiorstw kazachskich, co w dużym stopniu przyczyniło się do podwyższenia efektywności gospodarki kraju oraz ożywiło uspięnego w czasach radzieckich ducha przedsiębiorczości wśród wielu Kazachów⁹⁹. W 2003 roku władze w Astanie zatwierdziły Kodeks Ziemi, który umożliwia kupno ziemi prywatnym inwestorom. Kazachskim władzom zależy bowiem na rozwoju zaniedbanego, zcentralizowanego w czasach radzieckich rolnictwa. Wpisuje się to we wprowadzany przez miejscowe władze plan równoważenia wpływów poszczególnych sekto-

⁹⁴ Do 2015 roku PKB Kazachstanu powinno wzrosnąć o 300%. Dane te pochodzą z ambasady Kazachstanu, dlatego mogą być elementem propagandy sukcesu. Faktem jest szybki wzrost kazachskiego PKB, trudno jednak ocenić, czy gospodarka kazachska jest na tyle mocna, aby móc zrealizować postawione przed nią zadania. P. Kalita, *Kazachstan...*, s. 315.

⁹⁵ A. Wołowska, *Kazachstan: regionalny przykład...*, s. 8.

⁹⁶ Ibidem, s. 8. Szerzej na temat rozwoju sektora bankowego w Kazachstanie *Kazachstan – przewodnik...*, s. 62–63.

⁹⁷ Do funduszu tego wpływają środki ze sprzedaży ropy naftowej w cenie powyżej 19\$ za baryłkę. Ustawodawca przewiduje, iż w przypadku spadku cen za ropę naftową poniżej ustalonego limitu środki z Funduszu mogą posłużyć zasileniu budżetu państwa, dzięki czemu Kazachstan nie musi się obawiać destabilizacji gospodarczej kraju wywołanej spadkiem cen za ropę naftową. A. Wołowska, *Kazachstan: regionalny przykład...*, s. 8.

⁹⁸ Ibidem. W ramach reformy systemu podatkowego wprowadzono podatek pośredni VAT w wysokości 28%. Opodatkowano także alkohol, wyroby tytoniowe, herbatę i benzynę. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 100.

⁹⁹ Do procesów prywatyzacyjnych zostały dopuszczone firmy zachodnie, np. British Petroleum. Ibidem, s. 100.

arów produkcyjnych w gospodarce¹⁰⁰. Działania takie przynoszą efekty. Świadczą o tym wyniki uzyskiwane przez sektor rolny. W ostatnich latach Kazachstan wyrósł na regionalnego lidera w eksporcie produktów rolnych. Pod względem wielkości produkcji zboża republika zajmuje siódme miejsce na świecie. Przekłada się to na możliwości eksportowe kraju. W 2003 roku Astana przeznaczyła na eksport 5,5 mln ton zboża¹⁰¹. Na rok 2011 planowano wyprodukować 19,2 mln ton zboża, a zatem o 60% więcej niż w roku 2010¹⁰². Geografia eksportu kazachskiego zboża w 2007 roku obejmowała 45 państw, z którymi kraj pozostaje w kontaktach handlowych. Głównym importerem kazachskiego zboża jest Rosja. Zboże trafia także w zależności od potrzeb na rynek ukraiński. Na tle swoich sąsiadów, Kazachstan pod względem wielkości zbiorów jest niewątpliwie potentatem¹⁰³. Kazachski rząd stworzył specjalną „Strategię rozwoju kraju do roku 2030”, w której to rolnictwo zajmuje ważne miejsce. Władze nie chcą swojego wzrostu gospodarczego opierać tylko na zyskach ze sprzedaży surowców naturalnych, zdając sobie sprawę z pułapki ekonomicznej, do której prowadzi gospodarcza monokulturowość. Elementem równoważącym kazachskie finanse ma się stać w przyszłości związany z rolnictwem przemysł przetwórczy. Warunki dla rozwoju sektora rolnego w Kazachstanie są doskonałe. Republika dysponuje bowiem bardzo dużym areałem ziemskim, który można przeznaczyć pod produkcję rolną. Jego wielkość szacuje się na 223 mln hektarów¹⁰⁴. Rozwojowi kazachskiego rolnictwa służy też fakt, że republika ta jako jedyna w czasach radzieckich dysponowała odpowiednio wielkimi gospodarstwami rolnymi, tak zwanymi sowchozami, których areał upraw był trzykrotnie wyższy niż średni areał w całym ZSRR. W związku z tym produkcja rolna była zdecydowanie bardziej opłacalna niż w małych, deficytowych państwowych gospodarstwach rolnych¹⁰⁵. W 2003 roku wartość całej kazachskiej produkcji rolnej wyniosła około 4 mld USD. Eksport produktów rolnych w 2003 roku osiągnął wartość 778 mln USD. W tym samym roku import wyniósł 655 mln USD. W jego skład wchodziły następujące produkty: cukier, olej jadalny, tytoń, herbata, mięso. Widać z tego wyraźnie, iż mimo posiadanych możliwości wiele jeszcze pozostaje w republice do zrobienia. Co prawda w stosunku do 1990 roku udział rolnictwa w wytworzonym PKB uległ znacznemu zmniejszeniu, to jednak stanowi ono w dalszym ciągu istot-

¹⁰⁰ Ibidem, s. 100.

¹⁰¹ P. Kalita, *Kazachstan...*, s. 315.

¹⁰² <http://www.agrowill.pl/agromedia/produkcja-zwa>.

¹⁰³ P. Grochmaliski, *Kazachstan...*, s. 168–169.

¹⁰⁴ A. Wołowska, *Kazachstan: regionalny przykład...*, s. 316.

¹⁰⁵ Średnie państwowe gospodarstwo rolne w Kazachstanie miało około 4,9 tys. ha powierzchni. A. Maryański, *Geografia ekonomiczna Związku Radzieckiego*, Warszawa 1987, s. 129.

ną jego część. Jest to jednak efekt znacznego urynkowienia produkcji rolnej, zerwania z gospodarką nakazowo-rozdzielczą, nieliczącą się z wymogami rynku. W 1990 roku udział sektora rolnego w PKB wynosił 34%. W 2003 roku spadł on do 7,8%. Wyniki te w ostatnich latach nie są pochodną spadku produkcji rolnej, która wolno, ale rośnie, lecz wzrostu znaczenia innych branż, w tym głównie tych związanych z wydobyciem ropy naftowej i gazu ziemnego, w tworzeniu struktury PKB. Jak przedstawiają dane, wartość produkcji rolnej w Kazachstanie w 2010 roku wyniosła 9 mld USD. Największym problemem dla kazachskiego rolnictwa są zbyt małe zasoby wody służącej do nawadniania pól. W obecnej chwili nawadnianych jest zaledwie 6% pól uprawnych, a to w dalszym ciągu za mało, aby rolnictwo mogło zgodnie z planami rządu stanowić jeden z fundamentów rozwoju gospodarczego państwa¹⁰⁶.

Ważne miejsce w kazachskiej gospodarce zajmuje elektroenergetyka. Od 1997 roku sieciami energetycznymi zarządza Kazachstański Operator Sieci Energetycznych. 100% udziałów firmy posiada państwo. Kazachstan, zdając sobie sprawę ze strategicznego znaczenia elektroenergetyki dla bezpieczeństwa państwa, zabiega o zagraniczne środki finansowe, które posłużyłyby do modernizacji oraz rozbudowy sieci przesyłowych energii elektrycznej. W latach 2000–2005 republika udało się pozyskać kredyty na modernizację sieci przesyłowych od EBOR-u. Ministerstwo Energetyki Kazachstanu szacuje, iż koszty modernizacji sieci przesyłowych do roku 2015 osiągną około 11 mld USD. Od 2002 roku Kazachstan ma dodatnie saldo w wymianie energetycznej, co oznacza, iż więcej energii produkuje niż sprowadza. Podobnie też kształtował się bilans w roku 2003, kiedy to republika wytworzyła 63,7 mld KWh, zużyła zaś 62 mld KWh. W 2010 roku wyprodukowano 75,61 bln KWh, z czego zużyto 77,9 bln¹⁰⁷. Największa część energii wytwarzana jest w elektrociepłowniach produkujących energię elektryczną w oparciu o węgiel kamienny – 70,3%, oraz elektrowniach, w których tworzywem koniecznym do produkcji jest gaz ziemny – 17%. Na trzecim miejscu pod względem wielkości wytworzonej energii znajdują się elektrownie wodne – 12%. Kazachstan posiada również elektrownię jądrową w Aktau. Wielkość energii w niej produkowanej jest w stosunku do całości bilansu energetycznego państwa niewielka. Trudno bowiem 0,7% udział w kazachskim rynku energetycznym uznać za zadowalający. Głównym zachodnim inwestorem w sektor energetyczny Kazachstanu jest amerykańska firma AEZ z Wirginii. Jest ona dysponentem ponad 30% wszystkich zasobów energii elektrycznej republiki. W latach 1996–1999 zainwestowała ona blisko 150 mln USD w sektor

¹⁰⁶ Szerzej na temat kazachskiego rolnictwa: *Kazachstan – przewodnik...*, s. 37–39.

¹⁰⁷ www.cia.factbook.

energetyczny Kazachstanu. Firmami konkurującymi z amerykańskim konsorcjum są przedsiębiorstwa rosyjskie oraz niemieckie¹⁰⁸.

Istotne miejsce w gospodarce Kazachstanu zajmuje transport. Systematycznie wzrasta ilość przesyłanych przez republikę i do republiki towarów. Długość sieci drogowej Kazachstanu wynosi ponad 83,3 tysięcy kilometrów¹⁰⁹. Sieć kolejowa obejmuje około 14,5 tysiąca kilometrów, z czego zelektryfikowanych jest niewiele ponad 3,7 tysiąca kilometrów¹¹⁰. W 2010 roku długość sieci kolejowej wynosiła 15,079 tysiące km¹¹¹. Przez republikę przechodzą trzy ważne trasy kolejowe: południowo-wschodnia Szymkent, stanowiąca jeden z największych węzłów przeładunkowych towarów w całej postradzieckiej Azji Środkowej, linia Ałmaty–Semej, dzięki której możliwy jest przesył towarów na linii Nowosybirsk–Taszkient, oraz linia transaralska Szymkent–Ałmaty–Semej, mająca połączenie z linią transkaspijską biegnącą z Azerbejdżanu via Morze Kaspijskie do Turkmenistanu. Istotne miejsce w kolejowej sieci transportowej państwa zajmuje połączenie północ-południe, łączące Kizlar z Astaną, Karagandą, a następnie biegnące wzdłuż linii brzegowej jezior Bałchasz i Czu do Ałmaty¹¹². Dużym sukcesem kazachskiego rządu było otwarcie połączenia Ałmaty–Pekin. Co prawda istniało ono już w latach 50. XX wieku, ale wskutek zadrażnień na linii Pekin–Moskwa, związanych z konfliktem granicznym, ruch pociągów został na nim wstrzymany¹¹³. Ekspertki zajmujący się określeniem możliwości rynku transportowego w Kazachstanie zgodnie podkreślają, iż gdyby republika zmodernizowała swoją sieć transportową, mogłaby osiągać dochody od przewoźników międzynarodowych na poziomie blisko 2 mld USD rocznie. Republika ma dobrze rozwiniętą sieć połączeń z krajami WNP, w tym w szczególności z Rosją. Z jednej strony wpływa to pozytywnie na rozwój kazachsko-rosyjskich kontaktów handlowych, z drugiej jednak – uzależnia republikę od Federacji Rosyjskiej w zakresie tranzytu towarów na kierunku europejskim. Przekłada się to również na słabszą pozycję negocjacyjną władz kazachskich w kontaktach polityczno-ekonomicznych ze swoim wielkim sąsiadem. Federacji Rosyjskiej umożliwia zaś uzyskiwanie kolejnych, wzmacniających jej pozycję w regionie koncesji polityczno-ekonomicz-

¹⁰⁸ Szerzej na temat sytuacji kazachskiej energetyki – *Kazachstan – przewodnik...*, s. 40–41.

¹⁰⁹ http://www.kazakhstan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=12&Itemid=34&lang=pl, [22.12.2011].

¹¹⁰ *Ibidem*, s. 42–44. W swoim opracowaniu G.R. Capisani podaje, że łączna długość dróg wynosi 158 tys. km, w tym 108 tys. km dróg asfaltowych. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 96.

¹¹¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>.

¹¹² G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 95–96.

¹¹³ *Ibidem*, s. 96.

nych. Nic dziwnego, iż Kazachstan szuka partnerów, z którymi mógłby się pokusić o dywersyfikację szlaków transportowych. W latach 90. XX wieku wydawało się, iż kluczem do sukcesu będzie partnerstwo z Unią Europejską, która opracowała szereg projektów tras biegnących z kontynentu azjatyckiego do Europy, z pominięciem Federacji Rosyjskiej. Jednym z nich jest plan budowy korytarza transportowego, który ma być realizowany według programu TACIS, zakładającego zbudowanie sieci połączeń przy wykorzystaniu kilku rodzajów transportu pomiędzy Azją Centralną. Sieć taka łączyłaby Chiny, Mongolię, Kazachstan z pozostałymi krajami Azji Środkowej, następnie przebiegałaby poprzez kraje Zakaukazia do Europy. Oczywiście projekt ten eliminowałby pośrednictwo Rosji, przełamując w ten sposób jej monopol na połączenia transportowe. Jednakże, jak to w przypadku wielu planów bywa, wymagane dla jego realizacji środki wydają się być obecnie zbyt duże, aby UE – szczególnie w obliczu kryzysu finansowego – była skłonna wyłożyć na jego realizację¹¹⁴. Problemem jest też niejednoznaczne stanowisko Chin, dla których budowa nowych korytarzy transportowych jest szansą na zwiększenie obrotów handlowych z zagranicą. Jednocześnie Chiny obawiają się o pogorszenie relacji z Moskwą, na których Pekinowi w dalszym ciągu zależy. Najważniejszym środkiem transportowym, przez który dokonuje się aż 79% wielkości przewozu wszystkich towarów, jest kolej. Kazachstan realizuje szereg projektów modernizujących sieć kolejową, zarówno tych ukierunkowanych na Rosję i kraje WNP, jak i tych skierowanych na południe. Przykładem tego może być budowa nowych połączeń kolejowych z Iranem – państwem mającym aspiracje mocarstwowe przynajmniej w wymiarze regionalnym¹¹⁵.

Coraz większe znaczenie odgrywa transport lotniczy. W 2003 roku w republice działało około 50 spółek zajmujących się lotniczymi usługami w zakresie transportu towarów i przewozu ludzi. 80% z nich legitymowało się kapitałem państwowym. W republice funkcjonowało w 2007 roku 97 lotnisk. W 13 kazachskich miastach działają lotniska przystosowane do obsługi przewozu pasażerów oraz transportu towarowego o charakterze zarówno wewnętrznym, jak i międzynarodowym. W Kazachstanie znajduje się również 328 lotnisk zajmujących się obsługą regionalnych linii lotniczych. Ich stan wymaga jednak szybkiej modernizacji, bowiem zdecydowana większość z nich nie posiada koniecznych do przyjmowania większych jednostek lotniczych pasów betonowych¹¹⁶. Władze kazachskie unowocześniają również park maszynowy swoich linii lotniczych. Zakupiły już amerykańskie samoloty

¹¹⁴ *Kazachstan – przewodnik...*, s. 42–44.

¹¹⁵ *Ibidem*, s. 42–44.

¹¹⁶ *Ibidem*.

typu Boeing 747-SP. W planach jest pozyskanie maszyn typu Boeing 767 oraz 767¹¹⁷.

Poważną rolę w gospodarce kraju, choć w dalszym ciągu nie na miarę możliwości i potrzeb, odgrywa także transport morski. Dzieje się tak, mimo iż republika nie posiada dostępu do otwartego akwenu morskiego, a tylko do zamkniętego ładem Morza Kaspijskiego. Najważniejszym portem morskim Kazachstanu jest Aktau. W tym właśnie miejscu krzyżują się szlaki transportowe biegnące do Rosji, a następnie do Europy Zachodniej. W chwili obecnej port ten jest modernizowany ze środków EBOR-u. Uzupełnieniem transportu morskiego jest transport rzeczny głównie po rzece Irtysz oraz przez Wołgę do portów czarnomorskich. Część z istniejących szlaków wodnych prowadzi do Iranu¹¹⁸.

Jeszcze w czasach radzieckich w Kazachstanie został rozwinięty przemysł ciężki, którego głównymi gałęziami stała się metalurgia i chemia. Republika jest uznanym producentem bawełny. Stosunkowo dobrze rozwinięty jest przemysł przędzalniczy oraz tekstylny. W pierwszej dekadzie XX wieku sektory te ogarnął kryzys. Od połowy lat 90. XX wieku postępuje jednak wzrost produkcji. W dużym stopniu wynika to z rosnącego zapotrzebowania ze strony państw europejskich, w tym także Federacji Rosyjskiej, na oryginalną produkcję kazachskiego przemysłu przędzalniczego oraz tekstylnego¹¹⁹.

Ważnym wyzwaniem dla republiki pozostaje od lat modernizacja sektora telekomunikacyjnego. Problemem jest w tym przypadku – obok niedostatecznych do realizacji zadań środków finansowych – wielkość obszaru państwa, który trzeba pokryć usługami telekomunikacyjnymi. W globalnym świecie, gdzie informacja jest jednym z głównych towarów stymulujących rozwój rynku, Kazachstan nie może sobie pozwolić na pozostawienie sektora telekomunikacyjnego w marazmie. O złej sytuacji w tym względzie świadczą dane statystyczne. Zaledwie 20% gospodarstw domowych dysponowało w 2003 roku telefonem. W następnych latach sytuacja nie uległa wyraźnej poprawie. Na szczęście istnieje szybko rozwijająca się sieć telefonii komórkowej, która wypełnia istniejącą w tym względzie lukę. W 2003 roku mieszkańcy republiki dysponowali milionem telefonów komórkowych. W 2010 r., jak podają dane statystyczne, telefonem komórkowym dysponuje już około 19,768 miliona osób¹²⁰. Słabo rozwinięta jest sieć internetowa. W 2002 roku tylko 250 tysięcy Kazachów korzystało z Internetu w sposób, który można uznać za regularny, w 2009 roku odnotowano już 5,299 miliona

¹¹⁷ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 96.

¹¹⁸ *Kazachstan – przewodnik...*, s. 42–44.

¹¹⁹ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 82.

¹²⁰ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2151.html#kz>.

użytkowników¹²¹. To istotny postęp. Kazachski rynek telekomunikacyjny ma spory potencjał, ostrożnie obliczany w połowie pierwszej dekady XXI wieku na 2,3 mld USD. Można się więc spodziewać dalszego napływu inwestycji¹²². Bardzo dobrze rozwija się sektor komputerowy. Eksperci obliczają, iż rynek komputerowy będzie rósł w tempie około 7% rocznie. Obecnie rocznie sprzedaje się w republice 100 tysięcy komputerów¹²³. Podobnie jak w przypadku pozostałych państw postradzieckich, rozwój rynku usług telekomunikacyjnych, w szczególności, Internetu, przyspiesza powstanie zrębów społeczeństwa obywatelskiego. Jest to korzystne również dla rozwoju gospodarczego kraju, bowiem wpływa na przyspieszenie procesów edukacyjnych społeczeństwa, a przez to wymusza zachowania prorynkowe, takie jak rozwój branży małej i średniej przedsiębiorczości¹²⁴.

Podsumowując dokonania kazachskiej gospodarki w okresie po uzyskaniu przez ten kraj pełnej suwerenności należy podkreślić, iż jest to jedyne państwo postradzieckiej Azji Centralnej, któremu do pewnego stopnia udało się zreformować swój system ekonomiczny, a przez to doprowadzić do ustabilizowania się sytuacji gospodarczej republiki. Korzystając z możliwości, które niesie za sobą dysponowanie strategicznie ważnymi złożami surowców, w odróżnieniu od swych regionalnych sąsiadów – Turkmenistanu oraz Uzbekistanu, Kazachstan udowodnił, że odpowiednie zagospodarowanie pokładów ropy naftowej i gazu ziemnego można przekuć na sukces gospodarczy całego państwa. Kazachowie starają się rozwijać poszczególne segmenty swojej gospodarki po to, by nie popaść w zależność od eksportu surowców. Pewne sukcesy osiągnięte na tym polu nie mogą jednak zakłócić całościowego obrazu gospodarki, która pozostaje w dalszym ciągu mocno monokulturowa. W najbliższych latach trudno się spodziewać, by sytuacja ta uległa zmianie. W zakresie kontaktów handlowych z państwami trzecimi w przyszłości niewiele powinno się zmienić. Głównym strategicznym partnerem handlowym dla Astany pozostanie Moskwa, która – jak to często podkreśla obecny prezydent Kazachstanu – odgrywa kluczową rolę w regionie. Wzrastająca rola Federacji Rosyjskiej w polityce międzynarodowej, przy równoczesnych problemach szeroko rozumianego Zachodu, wyrażających się w permanentnej, przewlekłej wojnie z terroryzmem, brakiem wspólnej polityki państw UE w segmencie spraw zagranicznych i bezpieczeństwa powodują, iż bez znalezienia pewnego rodzaju *modus vivendi* ze stroną rosyjską trudno będzie prowadzić gospodarcze interesy w republice. Rola Rosji jako pośrednika w intere-

¹²¹ Ibidem.

¹²² *Kazachstan – przewodnik...*, s. 44–46.

¹²³ Ibidem, s. 47–48.

¹²⁴ Zob. na temat kazachskiej branży telekomunikacyjnej G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 97. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>.

sach ekonomicznych z Kazachstanem jest często niemalże wymogiem formalnym. Szczególnie jest to widoczne w zakresie sektora energetycznego. Posiadanie przez firmy zachodnie koncesji na wydobywanie ropy naftowej nie przynosi z tego tytułu spodziewanych profitów, skoro głównymi szlakami przesyłowymi surowców są te biegnące przez terytorium Federacji Rosyjskiej.

Warto podkreślić, iż kazachskie władze spoglądają na swoją gospodarkę przez pryzmat nie tylko krótkookresowy. W celu jej zabezpieczenia przed niepożądanymi skutkami ekonomicznych turbulencji globalnego systemu finansowego już w 2003 roku została przyjęta „Strategia przemysłowo-innowacyjnego rozwoju Republiki Kazachstanu do roku 2015”. Do podstawowych jej celów należy: zabezpieczenie średniego tempa wzrostu w przemyśle przetwórczym, w granicach 8–8,4%, zmniejszenie blisko dwukrotnie energochłonności PKB, stworzenie klimatu dla rozwoju przedsiębiorczości, stymulowanie tworzenia nowych technologii oraz rozwój integracji ze światową i regionalną gospodarką. Istotna część z tych planów została już zrealizowana¹²⁵.

Kazachstan stanowi doskonały przykład kraju poradzieckiego, który dzięki wprowadzaniu reform gospodarczych wybił się ponad „przeciętną” uzyskiwaną przez pozostałe państwa regionu. Dobrze funkcjonujący system finansowy kraju, którego ostoją są banki, stabilna sytuacja mikro- i makroekonomiczna oraz modernizująca się infrastruktura transportowa republiki dają w sumie pozytywny obraz kazachskiej gospodarki. Do zagrożeń należy zaliczyć nadmierną monokulturowość ekonomiczną, w zbyt szerokim jeszcze stopniu wykorzystywane mechanizmy ręcznego sterowania w gospodarce oraz wszechobecny nepotyzm i korupcję, które osłabiają wydzwięk kolejnych, ważkich dla Kazachstanu reform.

Reasumując, należy podkreślić, iż obecnie żadne z państw postradzieckiej Azji Środkowej nie może się pochwalić tak dobrze funkcjonującą gospodarką jak kazachska. To właśnie ten kraj wysuwa się powoli na pozycję regionalnego lidera, przy wszystkich zastrzeżeniach dotyczących hegemonicznej roli jaką na obszarze postradzieckim odgrywa Federacja Rosyjska.

Polityka wewnętrzna

Dwadzieścia lat niepodległości kazachskiej republiki upłynęło we względnym spokoju. Dopiero ostatnie wydarzenia związane z zamachami terrorystycznymi prowadzonymi przez podziemie islamskie oraz niepokojami społecznymi mającymi swoją genezę w rozwarstwie-

¹²⁵ http://www.almaty.trade.gov.pl/pl/kazakhstan/article/detail,1097,Strategia_przemyslowo-innowacyjnego_rozwoju_Republiki_Kazachstanu_do_roku_2015.html.

niu ekonomicznym Kazachów nakazują pewną ostrożność w formułowaniu dalszych perspektyw rozwoju sytuacji wewnętrznej państwa. Nie wiadomo, czy są to odosobnione incydenty związane z jedną tylko grupą fundamentalistów wzorujących się na radykalnych islamistach z sąsiednich republik postradzieckiej Azji Środkowej, czy też zapowiedź narastania niebezpiecznych dla stabilności państwa tendencji. Tego obecnie nie można w sposób jednoznaczny rozstrzygnąć. Jak do tej pory, miejscowe władze koncentrowały się głównie na rozwiązywaniu problemów społeczno-ekonomicznych. Pewne obawy wiązały też z działalnością zachodnich instytucji pozarządowych, deklarujących chęć wspierania reform demokratycznych i budowy społeczeństwa obywatelskiego w republice. Władze, które swoje rządy sprawują w sposób autorytarny, są niechętne procesom upodmiotowienia społeczeństwa, groziłoby to w sposób bezpośredni pozycji miejscowych elit. Trudno jednak w najbliższej przyszłości spodziewać się narodzin kazachskiego społeczeństwa obywatelskiego. Presja ze strony Zachodu na władze kazachskie w kwestii wprowadzania w życie norm demokratycznego państwa prawa również uległa wyraźnemu osłabieniu. Wskutek podejmowanych przez władze działań, mających charakter miękkich represji, zlikwidowano w praktyce opozycję¹²⁶. Świadczy o tym przebieg wyborów zarówno prezydenckich, jak i do kazachskiego parlamentu, których wynik był z góry wiadomy. Opozycja oprócz charakterystycznych dla postradzieckich państw zarzutów o fałszerstwa wyborcze formułuje także opinie o dużym ich zdaniem nepotyzmie ekipy rządowej oraz o wszechobecnej korupcji i zawłaszczaniu państwa przez obecne kazachskie elity polityczne. Nie ulega wątpliwości, iż część z tych zarzutów jest prawdziwa. Prezydent Kazachstanu i jego zaplecze polityczne często, i to słusznie, byli oskarżani o liczne nadużycia¹²⁷. W szczególności sposób dotyczy to powszechnych praktyk nepotystycznych. Córka prezydenta stoi nie tylko na czele konsorcjum kontrolującego kazachskie media, ale również odgrywa coraz bardziej widoczną rolę w życiu politycznym kraju. Jednocześnie słaba, nieliczna, w końcu podzielona opozycja nie ma zbyt wiele do zaoferowania, sama zaś, jak wskazują fakty, jest podobnie jak i władza podatna na praktyki nepotystyczne oraz korupcyjne. Jeśli nawet w republice pewne grupy podejmują działania o charakterze opozycyjnym, to koncentrują się one jedynie na obszarze aglomeracji miejskich. Na prowincji działań opozycji praktycznie nie widać. Opozycyjna scena polityczna Kazachstanu od samego zarania

¹²⁶ Szerzej na temat kazachskich partii politycznych oraz ruchów społecznych M. Mashan, *Partie polityczne i ruchy społeczne*, [w:] *Kazachstan. Historia...*, s. 188–229, zob. na temat obecnych kazachskich elit władzy A. Tulegulov, *Elita polityczna*, [w:] *Kazachstan. Historia...*, s. 255–265.

¹²⁷ A. Wołowska, K. Strachota, *Azja Centralna na rozdrożu*, Raport OSW, maj 2001, s. 55.

niepodległości państwa cechowała się dużą różnorodnością, co nie przełożyło się na jej siłę, a poprzez to prestiż społeczny. Na początku XXI wieku działało kilkadziesiąt partii politycznych, z których większość miała znaczenie najwyżej regionalne¹²⁸. Wydaje się, iż dojście do władzy opozycji – czy to w wyniku wyborów, czy też siłowego przejścia władzy – jest mało prawdopodobne, bowiem dopóki sytuacja gospodarcza będzie zadowalająca, a gospodarka kraju utrzyma kurs na wzrost PKB prezydent Nursułtan Nazarbajew może być spokojny o swoją polityczną przyszłość¹²⁹. Poszczególni przedstawiciele ugrupowań opozycyjnych albo dołączyli do elity władzy, albo też udali się na emigrację, część z nich za granicę, część na emigrację wewnętrzną, zaprzestając prowadzenia działalności. Mimo wyraźnych postępów na drodze budowy państwowości wyraźnie widać, iż pozostało w tej mierze wiele do zrobienia. Kazachstan ma w dalszym ciągu spore problemy z kryzysem tożsamości. Według przeprowadzonych w 1996 roku badań, zaledwie 11% mieszkańców Kazachstanu czuje się Kazachami. Aż 22,1% uważa się za obywateli ZSRR, a 39,4% za obywateli WNP. Czas będzie działał na korzyść formowania się narodu kazachskiego. Proces ten będzie jednak długotrwały. Nie wolno też zapominać o problemie asymilacji ponad 30% mniejszości rosyjskiej¹³⁰. Narastający proces etnocentryzacji poszczególnych dziedzin życia przez całą ostatnią dekadę XX wieku wydaje się obecnie powoli wyhamowywać. Kazachowie uzyskali istotną przewagę zarówno w liczbie mieszkańców, jak i w zakresie dostępu do stanowisk w administracji państwowej nad mniejszością rosyjską. Nie można jednak wykluczyć, iż w przypadku kryzysu gospodarczego czy społecznego władze republiki nie wrócą do odgórnego narzucania wzorców postępowania. Z czasem takie działania prowadzą do społecznych protestów, podziału społeczeństwa na kategorie według gradacji narodowościowych¹³¹. Stąd już tylko krok do ukształtowania się wśród mniejszości postaw separatystycznych. Federacja Rosyjska wydaje się w chłodny sposób oceniać położenie Rosjan zamieszkujących kazachską republikę, przedkładając w tym względzie ważniejszy jej zdaniem interes państwowy. Jeśli jednak doszłoby do zadrażnień na linii Moskwa–Astana, ta pierwsza bez większych sentymentów wykorzystałaby kwestię mniejszości w swojej polityce zagranicznej. Przykładem tego

¹²⁸ Ibidem, s. 55.

¹²⁹ Szerzej na temat sytuacji w Kazachstanie po wyborach parlamentarnych w 2004 roku A. Wołowska, *Kazachstan po wyborach parlamentarnych*, <http://www.osw.waw.pl/pub/koment/2004/09/040930b.htm>, zob. W. Jagielski, *Wybory w Kazachstanie: ojciec kontra córka*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62817,846635.html>.

¹³⁰ F. Kelimbetova, L. Muzaparova, *Kształtowanie nowej tożsamości obywatelskiej*, [w:] *Kazachstan. Historia...*, s. 238.

¹³¹ T. Bodio, *Etnokracja i etnoelity w Azji Centralnej*, [w:] *Przywództwo i elity polityczne w krajach WNP*, red. T. Bodio, W. Jakubowski, Warszawa 2010, s. 221–254.

państwa bałtyckie, czy do pewnego stopnia interwencja sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej w Gruzji. Biorąc oczywiście pod uwagę niedoskonałości kazachskiego systemu politycznego, trzeba zauważyć, iż aksamiitny autorytaryzm, z jakim spotykamy się w republice, nie przeszkodził w przeprowadzeniu szeregu reform, a poprzez to przyczynił się do sukcesu gospodarczego państwa. Zaniechanie reform politycznych w republice niewątpliwie zahamowało proces upodmiotowienia społeczeństwa, jednocześnie jednak zapobiegło grożącym państwu tendencjom odśrodkowym, a także przyczyniło się do skutecznego przeprowadzenia koniecznych dla prawidłowego funkcjonowania państwa reform gospodarczych¹³².

Ważnym elementem umożliwiającym kontrolę i kreowanie nastrojów społecznych są media. Znajdują się one w rękach elit władzy związanych z prezydentem kraju. Jedynym wyłomem w tym względzie były do niedawna media rosyjskie dostępne na sporym obszarze republiki. Nie prowadzą one jednak polityki medialnej wymierzonej w miejscowe elity władzy skupione wokół prezydenta Nursułtana Nazarbajewa. Ze względu na bliskość kulturową, co jest pochodną czasów radzieckich, w Astanie rosyjski kanał ORT do niedawna oglądało blisko 50% wszystkich zasiadających przed telewizorami. W Ałma Acie liczba ta była jeszcze większa, przekraczała bowiem 50%. Obecnie jednak władze kazachskie postanowiły ograniczyć możliwość oglądania rosyjskiej telewizji, widząc w tym potencjalne zagrożenie dla kreowanego przez media kazachskie pożądanego przez rządzących wizerunku¹³³. Realnym zagrożeniem dla monopolu władzy kazachskiego prezydenta pozostaje w dalszym ciągu szeroko rozumiana zagranica. Najbardziej zainteresowanym polityką wewnętrzną republiki w regionie państwem jest Federacja Rosyjska. Stąd też władze kazachskie zabiegają o jej przychylność. Rosja w zamian za koncesje polityczno-gospodarcze jest gotowa wspierać kazachską elitę rządową. Inny wielki gracz w regionie – USA nie jest obecnie zainteresowany destabilizacją kazachskiej sceny politycznej. Surowce energetyczne, wsparcie udzielane przez republikę w wojnie z terroryzmem są zbyt cenne, aby waszyngtońska administracja w sposób nagły i niespodziewany zmieniła obecną politykę nieingerencji. Ostatni z wielkich graczy regionalnych – ChRL od lat nie przejawia zainteresowania problemami wewnętrznymi krajów, które uważa za swoich partnerów. Koncentruje się na realizacji celów gospodarczych, globalne wyzwania dla swojej polityki zagranicznej zostawiając wyraźnie na później.

¹³² A. Wołowska, *Kazachstan: regionalny przykład...*, s. 9.

¹³³ J. Adamowski, D. Satpajev, *Środki masowego przekazu*, [w:] *Kazachstan. Historia...*, s. 291–292.

Społeczność międzynarodowa, w tym ruchy obrony praw człowieka, potępia stosowanie w republice kary śmierci. Pod tym względem Kazachstan zajmuje czwarte miejsce na świecie. W kazachskich więzieniach według danych z połowy pierwszej dekady XXI wieku wykonywano około 100 egzekucji rocznie. Skutkiem tej polityki jest brak obecności tego kraju we władzach licznych organizacji międzynarodowych, które w statucie mają zapis o niewykonywaniu wyroków śmierci. Nieobecność Astany w niektórych organizacjach międzynarodowych powoduje brak kontaktów z instytucjami propagującymi demokrację i prawa człowieka. Przekłada się to na osłabienie wpływów Zachodu w republice, co wykorzystuje Moskwa, dla której standardy demokratyczne odgrywają w jej polityce zdecydowanie mniejszą rolę niż w przypadku państw zachodnich¹³⁴.

Istotny wpływ na rozwój sytuacji wewnętrznej w Kazachstanie ma religia. Po uzyskaniu niepodległości w republice nastąpiło odrodzenie religijne jej mieszkańców¹³⁵. W celu przywrócenia tradycyjnej religii Kazachów na należne jej miejsce prezydent kraju Nursułtan Nazarbajew sprowadził na początku lat 90. XX wieku do kraju mułłów z Turcji oraz Iranu, którzy podjęli się trudu nauczania Koranu¹³⁶. O ile mniejszość rosyjska w pewnym tylko stopniu kultywuje tradycje prawosławne, o tyle wielu Kazachów wróciło do wiary swoich przodków. Islam na obszarze Kazachstanu ma wielowiekowe, bo sięgające około X w. tradycje historyczne. Z uwagi na przyjęcie przez Kazachów obrządku sunnickiego, przez długi okres w tradycję islamską wdzierały się wątki przedislamskie, mające swe źródło w pogańskich obrzędach¹³⁷.

¹³⁴ P. Kalita, *Kazachstan...*, s. 82.

¹³⁵ Islam w Kazachstanie pojawił się na przełomie X/XI wieku. Największy wpływ na ukształtowanie się kazachskiego islamu wywarła hanaficka szkoła prawa islamskiego, która nadała religii wyraz tolerancyjny. W okresie dominacji rosyjskiej, a potem radzieckiej, islam był w Kazachstanie dyskryminowany. Istniał tylko islam koncesjonowany przez państwo. Po roku 1991 nastąpił powszechny powrót do religii przodków. W. Bartuzi, *Islam w Kazachstanie*, [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, Prace OSW, styczeń 2003, nr 7, s. 12–13. Często przytaczana jest opinia, że do reaktywacji islamu (szczególnie tego w radykalnej formie) przyczyniła się inwazja radziecka na Afganistan w 1979 roku. Żołnierze wywodzący się z republik radzieckiej Azji Środkowej byli podatni na islamizację, której założenia przenosili po powrocie do swoich republik. Część z nich (choć nie były to ilości znaczące) dopuściła się dezercji na stronę afgańskich bojowników. Gdy ZSRR upadł, islam mógł wkroczyć na podatny grunt. W przypadku Kazachstanu, władzom udało się jednak szybko opanować sytuację i nie dopuścić do szerzenia się radykalnego islamu. P. Grochmański, *Kazachstan...*, s. 602–603, zob. J. Modrzejewska-Leśniewska, *Talibowie (1994–2000)*, [w:] *Zarys dziejów Afryki i Azji. Historia konfliktów 1869–2000*, red. A. Bartnicki, Warszawa 2000, s. 607–624.

¹³⁶ Cz. Mojsiewicz, *Wspólnota...*, s. 53.

¹³⁷ Cyt. za P. Borawski: „przez wieki koczownicy Kazachstanu wyznawali jednocześnie dwie religie: islam i szamanizm, które z czasem zlały się w jedno wyznanie”. P. Borawski, *Problemy odrodzenia islamu w Kazachstanie*, „Za Uralem” 1996, nr 51–52, por. M.M. Koško, *Szamanizm: istotny komponent koncepcji światopoglądowej Kazachów*,

Nawet w czasach nam współczesnych często mówi się o specyficznym nurcie islamu na tym obszarze, tak zwanego islamu ludowego¹³⁸. W obecnej chwili w republice działa ponad 5 tysięcy meczetów, zaś 70% Kazachów deklaruje islam jako wyznawaną religię¹³⁹. W przeciwieństwie do innych postradzieckich republik Azji Środkowej islam w wydaniu kazachskim stara się utrzymywać odpowiedni dystans pomiędzy państwem a instytucjami życia religijnego. Wynika to nie tylko z zapisów konstytucyjnych, które określają Kazachstan jako państwo świeckie gwarantujące swobodę wyznania, ale również z braku silnych islamskich ruchów fundamentalistycznych, które mogłyby zabiegać o zwiększenie wpływów instytucji religijnych na politykę prowadzoną przez władze w republice¹⁴⁰. Spośród wielu partii uznających islam za istotny czynnik tożsamości narodowej Kazachów tylko Partia Narodowej Wolności Ałasz chciałaby zwiększenia roli religii w życiu polityczno-społecznym państwa¹⁴¹. Islam znajduje swoje miejsce w życiu politycznym republiki głównie przy okazji ważnych świąt państwowych, kiedy to elity władzy składają wizyty w meczetach, chcąc podkreślić przywiązanie do wartości religijnych¹⁴². Radykalny islam w przyszłości może znaleźć swoje miejsce wśród stanowiących mniejszość narodową Uzbeków, którzy aż w 92% uznają zasady Koranu za swoją religię, lub też wśród Ujgurów, spośród których 80% deklaruje przywiązanie do islamu. Być może nawiąże do niego nowe, wychowane już po upadku ZSRR pokolenie Kazachów, z tym jednak zastrzeżeniem, iż wcześniej musiałyby ulec zaostrzeniu sytuacja wewnętrzna¹⁴³. Nic zaskakującego nie ma też w fakcie, iż mimo że w Kazachstanie działa kilkaset islamskich gmin wyznaniowych, to fakt ten spotyka się tylko z niewielkim zainteresowaniem ze strony miejscowej ludności. Zbyt restrykcyjne

[w:] *Sztuka naskalna i szamanizm w Azji Środkowej*, red. Th.-A. Dowson, M.M. Koško, A. Rozwadowski, Warszawa 1999, s. 77–100.

¹³⁸ W. Bartuzi, *Islam w Kazachstanie...*, s. 14.

¹³⁹ Ibidem, s. 11.

¹⁴⁰ Ibidem, s. 15.

¹⁴¹ Ibidem.

¹⁴² Przykładem tego jest choćby uczestnictwo w ważnych dla muzułmanów świątach prezydenta kraju Nursułtana Nazarbajewa, który dla podkreślenia swojego przywiązania do islamu odbył nawet hadżdż, jak też manifestacyjnie uczestniczył w islamskich ceremoniach modlitewnych wraz z prezydentem Uzbekistanu Islamem Karimowem w mauzoleum Jasawiego. Ibidem, s. 15. Nie przeszkadza to jednak występować prezydentowi Kazachstanu z inicjatywami przeciwdziałania radykalizmowi islamskiemu. W styczniu 1997 roku wraz z prezydentami Uzbekistanu i Kirgistanu podpisał on w Biszkeku porozumienie o współpracy wojskowej tych trzech republik w ramach wspólnej walki z ekstremizmem islamskim. P. Grochmański, *Kazachstan...*, s. 607.

¹⁴³ Mniejszość ujgurska w Kazachstanie nie przejawia – w przeciwieństwie do Ujgurów z Chin – tendencji separatystycznych. Jednakże w wypadku zaostrzenia sytuacji w Chinach możliwy jest również wzrost napięcia wśród Ujgurów po obu stronach granicy kazachsko-chińskiej. W. Bartuzi, *Islam w Kazachstanie...*, s. 15.

prawa oraz szeroki zakres obowiązków wynikających z islamu zniechęcają Kazachów do tej formy uczestnictwa w życiu religijnym¹⁴⁴. Reasumując należy stwierdzić, iż Kazachstanowi w średniookresowej perspektywie nie grozi destabilizacja sytuacji wewnętrznej spowodowana pojawieniem się radykalnego islamu, choć pewne symptomy zaostrożenia się sytuacji w tym względzie pojawiły się w końcu 2011 roku. Islam w wydaniu kazachskim nawiązuje raczej do tradycji ludowych, tolerancyjnych, a przez to otwartych na dialog z innymi religiami i kulturami. To pozytywne zjawisko, wpływające na umocnienie republiki w regionie¹⁴⁵. Islam w Kazachstanie traktowany jest raczej jako czynnik integrujący i spajający naród, a nie jako element walki politycznej czy ideologicznej, nabierający cechy wojującego islamu¹⁴⁶.

Trudno w tym miejscu ponownie nie odnieść się do problemu etnocentrycznej polityki prowadzonej przez kazachskie władze, w której narzędziami obok wspomnianego powyżej islamu była historia wraz z szeregiem decyzji administracyjnych blokujących możliwość rozwoju mniejszości rosyjskiej. W momencie uzyskania przez Kazachstan niepodległości ogniskiem zapalnym wydawała się linia podziału pomiędzy zamieszkującymi część regionów kraju Rosjanami a Kazachami. Izba niższa parlamentu (Medżlis) przyjęła w połowie lat 90. XX wieku ustawę „O języku”, która od znajomości języka kazachskiego uzależniała możliwość sprawowania wielu istotnych stanowisk w państwie. Nakładała ona na organy państwowe obowiązek wspierania rozwoju języka ojczystego poprzez stwarzanie warunków materialno-technicznych, choćby przez organizowanie bezpłatnych kursów w celu opanowania języka kazachskiego przez jak najszerszy krąg osób. W tym akurat przypadku jest to zrozumiałe i nie budzi większych emocji¹⁴⁷. Emocje budzi obligatoryjność znajomości języka dla wszystkich grup narodowych zamieszkujących republikę, a także tempo wprowadzania tych zmian. Świadczy to o polityce dyskryminacji mniejszości narodowych oraz daje podstawę do spojrzenia na Kazachstan jako państwo wykazujące tendencje monolitycznonarodowościowe. Nic więc dziwnego, iż Rosjanie, zarówno ci zamieszkujący Kazachstan, jak i ich rodacy z Federacji Rosyjskiej, negatywnie odnieśli się do prawnych zapisów

¹⁴⁴ Wśród wielu Kazachów ukształtował się świecki styl życia. W przeciwieństwie do Uzbeków wyraźnie wyższe jest na przykład spożycie alkoholu. Wszystkie te czynniki wpływają na brak zainteresowania rygorystycznym życiem religijnym. Ibidem, s. 15.

¹⁴⁵ Ibidem, s. 15.

¹⁴⁶ Islam ma w Kazachstanie znaczenie narodotwórcze, najpierw jest się mużulmaninem, później Kazachem. Po szerokiej laicyzacji społeczeństwa, jaka miała miejsce w okresie sowieckim, islam stał się elementem mającym na nowo połączyć naród w jedną całość. W. Bartuzi, *Islam w Kazachstanie...*, s. 15.

¹⁴⁷ Zob. *Zakon Republiki Kazachstan ot 11 ijulia 1997 O jazykach w Respublikie Kazachstan*, <http://www.zakon.kz/law/pravsyst/doc.yazyk.html>, por. P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 222–238.

ustawy, wskazując przy tym na pogwałcenie przez władze kazachskie podstawowych praw człowieka oraz na ustawowy zapis, który wykluczając Rosjan z powodu braku znajomości języka nie obejmował rodowitych Kazachów, którzy wymaganej znajomości nie posiadali. Dla Kremla był to oczywisty powód do oskarżenia Astanę o dyskryminację mniejszości rosyjskiej w tym kraju¹⁴⁸. Atmosfera lat 90. XX wieku na wielu społecznych, politycznych i gospodarczych płaszczyznach nie była korzystna dla kształtowania się relacji na linii Kazachowie–Rosjanie. Z czasem jednak, gdy postępująca emigracja rosyjska wespół z niskim przyrostem naturalnym w regionach zamieszkałych przez Rosjan, a wysokim na obszarach zamieszkałych przez większość kazachską doprowadziły do sytuacji, w której Kazachowie zaczęli stanowić istotną większość, polityka władz uległa pewnej korzystnej dla mniejszości korekcie. Zagrożenie wewnątrzrosyjskie przestało być istotne¹⁴⁹. Negatywnym skutkiem zmniejszenia się liczby Rosjan zamieszkujących Kazachstan był odpływ dobrze wykształconych kadr. W związku z tym elity polityczne w Astanie zaczęły redefiniować swoją politykę wobec mniejszości rosyjskiej, starając się doprowadzić do zatrzymania Rosjan w granicach państwa¹⁵⁰.

Spoglądając na 20 lat niepodległości Kazachstanu należy podkreślić, iż jak dotąd stanowi on chlubny wyjątek wśród pozostałych targanych zarówno wewnętrznymi, jak i zewnętrznymi sporami postradzieckich republik Azji Centralnej. Analizując proces kształtowania się państwowości tego kraju, można zauważyć, iż „Kazachstan to państwo, którego nikt się nie spodziewał”¹⁵¹. Mało kto zapewne przypuszczał, iż

¹⁴⁸ Około 40% Kazachów z początkiem lat 90. dobrze nie znało ojczystego języka posługując się językiem rosyjskim. W. Bartuzi, *Islam w Kazachstanie...*, s. 15. Władze kazachskie przez cały okres lat 90. XX stulecia zaprzeczały, że stosują politykę dyskryminacji mniejszości narodowych. Cały czas twierdziły, że ich głównym celem jest dążenie do wypracowania rozwiązań pokojowych oraz że organy państwa działają na rzecz jak najlepszych relacji między grupami narodowościowymi zamieszkującymi republikę. Szerzej K. Kusherbayev, *Etnopolityka i demokratyzacja życia społecznego*, [w:] *Kazachstan. Historia...*, s. 244–252. W połowie lat 90. XX wieku zaledwie 5,9% ankietowanych zadeklarowało posługiwanie się językiem kazachskim w ramach relacji służbowych. Język rosyjski jest w dalszym ciągu językiem dominującym zarówno w relacjach prywatnych, jak i służbowych. Co ciekawe, ma to miejsce tak samo w przypadku Kazachów, jak i Rosjan zamieszkujących republikę. P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 227.

¹⁴⁹ Jeszcze w 1996 roku 28,9% mieszkańców republiki swoją przyszłość wiązało z Rosją, tylko 26% opowiadało się za realizacją kluczowych dla Kazachstanu zadań w ramach niepodległego państwa. Większość z tych ankietowanych, którzy popierali koncepcję „rosyjską”, wywodziła się z mniejszości zamieszkującej republikę. Niemniej jednak stanowiło to problem dla Astany. Dziś problem ten, wskutek dobrych relacji z Moskwą, nie jest już tak istotny jak kiedyś, stanowi jednak potencjalne źródło konfliktów. F. Keilimbetova, L. Muzaparova, *Kształtowanie nowej tożsamości...*, s. 239.

¹⁵⁰ A. Rashid, *Dżihad...*, s. 81–82.

¹⁵¹ A. Wilson, cyt. za P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 615.

republika ta odniesie sukces w postaci stworzenia trwałych fundamentów pod przyszły rozwój kraju oraz społeczeństwa.

Polityka zagraniczna

Z uwagi na dogodne geopolityczne położenie Kazachstanu, republika ta może z sukcesem prowadzić politykę, którą często określa się jako wielowektorową. Zresztą znaczenie położenia państwa często podkreśla sam kazachski przywódca N. Nazarbajew: „Kazachstan w chwili rozpadu dwubiegunowego świata znalazł się w epicentrum polityki światowej”¹⁵². Kontakty utrzymywane z wieloma krajami w przyszłości umożliwią Kazachstanowi jeszcze szerszą niż ma to miejsce dziś współpracę choćby w dziedzinie bezpieczeństwa energetycznego¹⁵³. Obecnie Kazachstan koncentruje się na utrzymaniu dobrych stosunków zarówno z Rosją, jak i z krajami zachodnimi. Republika jest miejscem krzyżowania się strategicznych interesów wielkich mocarstw: Rosji, Chin, USA¹⁵⁴. Po uzyskaniu niepodległości w 1991 r. Kazachstan nawiązał stosunki dyplomatyczne ze 120 krajami. W 1993 r. ustanowione zostały stosunki z UE, na mocy których rok później otworzono przedstawicielstwo Republiki Kazachstanu w Brukseli. Kazachstan jest członkiem organizacji międzynarodowych, takich jak: ONZ, OBWE, MFW, Bank Światowy, Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, Organizacja Państw Islamskich, Azjatycki Bank Rozwoju, Islamski Bank Rozwoju, Międzynarodowa Korporacja Finansowa. Obecnie priorytetem polityki zagranicznej kazachskiego rządu jest wstąpienie państwa do WTO¹⁵⁵.

Sferę kontaktów z Federacją Rosyjską determinuje wiele czynników, z których najważniejszymi są interesy gospodarcze oraz utrzymanie stabilnej sytuacji w regionie Azji Centralnej¹⁵⁶. Ponadto nie bez znaczenia pozostaje fakt posiadania przez oba państwa mającej ponad

¹⁵² N. Nazarbajew, *U progu XXI wieku*, Warszawa 1997, s. 161.

¹⁵³ Wywiad M. Michałowski z B. Izmuchambetowem, *Należy do wiodących krajów świata*, <http://www.cire.pl/pliki/2/ruroc407.pdf> [22.12.2011].

¹⁵⁴ R. Zholaman, E. Aben, D. Satpayev, *Geopolityczne...*, s. 396.

¹⁵⁵ http://www.almaty.trade.gov.pl/pl/kazakhstan/article/detail,542,Organizacje_miedzynarodowe.html.

¹⁵⁶ Cyt. za: Z. Raczyński: „Rosja jest głównym, by nie powiedzieć – jedynym partnerem strategicznym Kazachstanu. Takie są realia położenia geopolitycznego tego państwa, graniczącego od północy z Rosją, na południu zaś ze światem muzułmańskim i wielkimi Chinami. Kazachstan, kraj głęboko zróżnicowany wewnętrznie, leży zatem na styku trzech wielkich cywilizacji. Jego własny potencjał okazał się niewystarczający do stworzenia odrębnej, oryginalnej kultury, która byłaby w stanie zapewnić wewnętrzną spójność i stabilność państwa. Granica między muzułmańskim Południem a europejską, chrześcijańską Północą przebiega właśnie przez Kazachstan. Każda próba odepchnięcia Kazachstanu od Rosji naraziłaby ten kraj na niebezpieczeństwo rozpadu”. Z. Raczyński, *Imperium nowe czy euroazjatycka wspólnota państw?* „Eurazja” 1994, nr 1–2, vol. I, s. 63.

2 tys. km długości wspólnej granicy, która dla Rosji stanowi bramę do pozostałych krajów Azji Centralnej, zaś dla Kazachstanu jest oknem na Zachód¹⁵⁷. Istotna w relacjach kazachsko-rosyjskich jest także mniejszość rosyjska, licznie zamieszkująca kazachskie terytorium, o czym wspomniano już we wcześniejszej części opracowania¹⁵⁸. Stosunki na linii Moskwa–Astana determinuje wiele czynników, wśród których obok problematyki dotyczącej mniejszości należy zaliczyć: wspólną historię, powiązania gospodarcze, więzi kulturowe. Nic więc dziwnego, iż Rosję z Kazachstanem wiąże szereg porozumień bilateralnych zarówno w zakresie bezpieczeństwa, jak i gospodarki¹⁵⁹. Jedną z nich jest „Traktat o przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy”, podpisany 25 maja 1992 roku¹⁶⁰. Umowa ta określa wzajemne relacje jako przyjacielskie i dobrosąsiedzkie. Przy kształtowaniu dwustronnych relacji obydwie strony opowiadają się za wzajemnym poszanowaniem suwerenności, nienaruszalności granic i integralności terytorialnej. Strony wyrzekają się również we wzajemnych stosunkach używania siły oraz groźby jej użycia przy rozwiązywaniu ewentualnych sporów. W traktacie istnieje też, istotny dla Kazachstanu, zapis o wzajemnej pomocy w wypadku napaści innego państwa na jednego z sygnatariuszy traktatu. Zapis ten to swoistego rodzaju polisa ubezpieczeniowa dla Astany, która w zamian za pewne koncesje gospodarcze i polityczne uzyskuje parasol ochronny ze strony Moskwy. Szczególną rolę odgrywała ta część traktatu w czasach gdy nowe państwa postradzieckiej Azji Środkowej znajdowały się we wstępnej fazie formowania nie tylko państwowości, ale i własnych, narodowych interesów, co prowadziło do ujawnienia zadawnionych animozji, które w niepewnej sytuacji politycznej potrafią odzywać ze zdwojoną siłą. Wtedy to gwarancje bezpieczeństwa ze strony Rosji stanowiły istotny element odstraszący potencjalnego agresora. Strony porozumienia zapewniają, iż nie będą starać się o uczestnictwo w organizacjach czy też blokach wojskowych, których militarne bądź polityczne ostrze wymierzone jest w sygnatariusza powyższej umowy. Traktat ten określa także zasady użytkowania obiektów wojskowych Kazachstanu przez siły zbrojne Federacji Rosyjskiej oraz wzajemnej współpracy wojskowo-technicznej, której znaczenie od lat pozostaje

¹⁵⁷ P. Grochmański, *Kazachstan...*, s. 540.

¹⁵⁸ Kazachstan jest państwem poradzieckim, w którym zamieszkuje największy odsetek ludności rosyjskiej.

¹⁵⁹ W 1994 roku Kazachstan i Rosja podpisały umowę o użytkowaniu kosmodromu Bajkonur. W następnych latach kolejne umowy doprowadziły do sytuacji, w której obydwa państwa realizują wspólne projekty podboju kosmosu. W ramach polepszających się stosunków na linii Astana–Moskwa Bajkonur stał się wizytówką dobrej dwustronnej współpracy między krajami. Ibidem, s. 16.

¹⁶⁰ I. Topolski, *Siła militarna w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Lublin 2004, s. 177.

na niezmiennie wysokim poziomie¹⁶¹. Zasadnicze zmiany w stosunkach kazachsko-rosyjskich przyniosło rozpoczęcie operacji amerykańskiej w Afganistanie. Pojawienie się wojsk USA doprowadziło do czasowego, jak miały to pokazać następne lata, spadku znaczenia Rosji jako głównego stabilizatora sytuacji w Azji Centralnej¹⁶². Kazachstan pozostał jednak mocno związany z Federacją Rosyjską, choćby ze względu na konieczność tranzytu surowców energetycznych poprzez terytorium Federacji, a także przez wzgląd na związki polityczno-militarne¹⁶³.

Zasygnalizowanym we wcześniejszej części opracowania zagrożeniem dla Kazachstanu są rosnące wpływy radykalnego islamu w państwach Azji Środkowej. Co prawda w republice jak do tej pory nie spotykamy się z pogłębionym zjawiskiem islamizacji życia, ale sytuacja w sąsiednich państwach azjatyckich, gdzie działalność radykałów przybiera formy walki zbrojnej połączonej z aktami terrorystycznymi, zmusza Astanę do szukania sojusznika mogącego udzielić w wypadku zagrożenia wydatnej pomocy. W połowie lat 90. XX wieku Astana gotowa była nawet – w zamian za gwarancje bezpieczeństwa – uznać rządy talibów za prawowitą władzę w Afganistanie. Gdy jednak w wyniku zamachów terrorystycznych w USA stało się jasne, iż dojdzie do interwencji amerykańskiej w Afganistanie, władze kazachskie zaniechały tego pomysłu¹⁶⁴. W związku z tym Kazachstan postanowił przyłączyć się do układu o powołaniu sił szybkiego reagowania¹⁶⁵. Stało się to w październiku 2000 roku w stolicy Kirgistanu Biszkeku, gdzie podpisano porozumienie o utworzeniu koalicyjnych sił szybkiego reagowania. W 2001 roku nastąpiło doprecyzowanie porozumienia. Sygnatariuszami układu były: Rosja, Kazachstan, Tadżykistan, Kirgizja¹⁶⁶. Rolą ich jest błyskawiczne przemieszczenie się w przypadku zagrożenia na obszar zajmowany przez państwa sygnatariuszy porozumienia w celu okazania pomocy stronie będącej przedmiotem agresji. W praktyce siły szybkiego reagowania opierają się na jednostkach rosyjskich, co jest kontynuacją strategii odzyskiwania oraz umacniania przez to państwo mocarstwowej pozycji na obszarze postradzieckim. W zamian za to Astana uzyskuje możliwość skorzystania z szybkiej pomocy wojskowej ze strony Moskwy na wypadek ataku ze strony radykalnych ugrupowań islamskich.

¹⁶¹ Ibidem, s. 177.

¹⁶² P. Grochmalski, *Kazachstan...*, s. 546.

¹⁶³ Współpraca militarna Kazachstanu z Federacją Rosyjską jest dla państwa opłacalna ze względu na ulgi w remontach sprzętu, wspólne szkolenia, a także środki finansowe płynące za dzierżawę terytorium kosmodromu Bajkonur – 115 mln USD rocznie. A. Wołowska, *Kazachstan: regionalny przykład...*, s. 11.

¹⁶⁴ A. Wołowska, K. Strachota, *Azja Centralna...*, s. 56.

¹⁶⁵ I. Topolski, *Siła...*, s. 173–174.

¹⁶⁶ Ibidem.

Mimo zaangażowania Kazachstanu w liczne inicjowane przez stronę rosyjską projekty w dziedzinie obronności republika nie rezygnuje ze współpracy z krajami zachodnimi oraz reprezentującymi je instytucjami wojskowymi. W szczególności dotyczy to NATO¹⁶⁷. Podobnie jak pozostałe państwa postradzieckiej Azji Środkowej Kazachstan nie dąży do członkostwa w NATO, niemniej jednak zależy mu na współpracy w konkretnych dziedzinach z Paktem Północnoatlantyckim, choćby w szkoleniu kazachskiej armii, czy też w dostępie do nowych wojskowych technologii podnoszących bezpieczeństwo kraju. W 1992 roku Kazachstan przystąpił do Północnoatlantyckiej Rady Współpracy (NACC). Od 1994 roku bierze on udział w różnego rodzaju natowskich projektach realizowanych w ramach Partnerstwa dla Pokoju (PdP). Od czasu amerykańskiej operacji w Afganistanie Kazachstan w większym stopniu angażuje się we współpracę z NATO. Od 2002 roku współpracuje z państwami Sojuszu w ramach Procesu Planowania (PARP), a od 2004 roku współpraca z NATO rozwija się także wokół strategii: Koncepcja Zdolności Operacyjnych. Kazachstan uczestniczy również w ćwiczeniach wojskowych organizowanych przez agendy NATO, mających na celu podniesienie gotowości bojowej jednostek wojskowych państw uczestników tego rodzaju projektów¹⁶⁸.

Kazachstan wykazuje także sporą aktywność polityczną w samym regionie. Od 1991 r. jest jednym z członków Wspólnoty Niepodległych Państw, która powstała po rozpadzie Związku Radzieckiego. Niestety, z uwagi na brak dialogu, a przede wszystkim chęci do jego nawiązania, większość decyzji podejmowanych w ramach WNP ma charakter jedynie deklaracyjny, sama instytucja coraz częściej traktowana jest jako rodzaj elitarnego „klubu dyskusyjnego”¹⁶⁹. Jednym z pól, na którym współpraca w ramach WNP między niektórymi krajami – członkami organizacji układa się na w miarę wysokim poziomie jest bezpieczeństwo. Kazachstan często uczestniczy w ćwiczeniach wojskowych organizowanych w ramach WNP, jak też innych inicjatywach lansowanych przez Kreml. Najważniejsze jest uczestnictwo Astany w działaniach wynikających z „Traktatu o bezpieczeństwie zbiorowym”,

¹⁶⁷ M. Jaroszewicz, *Kazachstan*, [w:] *Nowa rola NATO na obszarze WNP*, Raport Projektu OSW, maj 2005, s. 70–74.

¹⁶⁸ Ibidem, s. 70–74, zob. T. Sulejmenov, *Kazachstan w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Kazachstan. Historia...*, s. 362–363.

¹⁶⁹ Współpraca państw poradzieckich w ramach regionu Azji Centralnej jest niezwykle trudna z uwagi na odmienną systemów ekonomicznych poszczególnych krajów, brak zaufania pomiędzy aktorami międzynarodowymi, a także zamknięcie w kręgu własnych interesów. Jednym z przykładów nieporozumień regionalnych pozostaje nadal nieustalony status Morza Kaspijskiego, w założeniu kwestia rozwiązania sporu winna leżeć w interesie regionu, niestety interesy poszczególnych państw nie pozwalają dojść do kompromisu. A. Wołowska, *Kazachstan: regionalny przykład...*, s. 12.

podpisanym przez szereg krajów WNP 15 maja 1992 roku w Taszkencie¹⁷⁰. Ważnym elementem strategii obronnej Kazachstanu jest podpisane przez ten kraj 9 października 1992 roku „Porozumienia o współpracy państw członkowskich WNP w celu zapewnienia stabilnej sytuacji na granicach zewnętrznych”¹⁷¹. Porozumienie to zakładało daleko idącą kooperację w zakresie zabezpieczenia granic przez terrorystami, napływem nielegalnej migracji, narkobiznesem. Kontynuując te działania, w grudniu 1993 roku państwa Azji Centralnej i Rosja podpisały memorandum o „Ochronie granic zewnętrznych środkowoazjatyckich członków WNP”. Jednym z sygnatariuszy umowy był Kazachstan¹⁷². W 1995 roku Kazachstan podpisał z Federacją Rosyjską „Porozumienie militarne o wszechstronnej współpracy wojskowej”. Zakładało ono oprócz powstania wspólnych sił zbrojnych również utworzenie wspólnego dowództwa, które miało się zająć koordynacją działań w zakresie szkolenia wojskowego, patrolowania granicy, planowania wojskowego¹⁷³. W maju 1995 roku Kazachstan stał się uczestnikiem kolejnego porozumienia zawartego podczas szczytu WNP w Mińsku „Traktatu o współpracy i ochronie granic państw członkowskich WNP z innymi państwami”, które to rozszerzyło zakres zawartej w 1992 umowy¹⁷⁴. Dopełnieniem wcześniejszych porozumień był zawarty 17 maja 1996 roku dokument o „Współpracy wojsk ochrony pogranicza państw WNP w przypadku powstania sytuacji kryzysowej na granicach zewnętrznych”¹⁷⁵. Porozumienia te doprowadziły do sytuacji, w której granica Kazachstanu została praktycznie zrównana w statusie z granicą państwa rosyjskiego¹⁷⁶. Dopełnieniem współpracy militarnej w zakresie ochrony granic WNP było wysłanie przez Kazachstan jednostki wojskowej w sile 300 ludzi w celu ochrony tadżyckiej granicy w czasie, gdy kraj ten był zagrożony interwencją zbrojną ze strony bojowników

¹⁷⁰ Sygnatariuszami traktatu były: Armenia, Tadżykistan, Uzbekistan, Kazachstan, Rosja, Kirgizja. W późniejszym okresie czasu podpisały go też: Azerbejdżan, Gruzja i Białoruś. Z czasem jednak część państw zrezygnowała ze współpracy w ramach Traktatu. I. Topolski, *Sita...*, s. 168–173.

¹⁷¹ Sygnatariuszami układu byli: Federacja Rosyjska, Armenia, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Uzbekistan. Ibidem, s. 196–198, zob. „Diplomatycznej Wiestnik”, 1992, nr 19–20, s. 6–8.

¹⁷² Sygnatariuszami memorandum byli: Rosja, Kazachstan, Uzbekistan, Tadżykistan, Kirgistan, Turkmenia. I. Topolski, *Sita...*, s. 196–198, zob. „Diplomatycznej Wiestnik”, 1994, nr 1–2, s. 37.

¹⁷³ I. Topolski, *Sita...*, s. 202.

¹⁷⁴ Sygnatariuszami układu były: Rosja, Kazachstan, Białoruś, Tadżykistan, Gruzja, Armenia. I. Topolski, *Sita...*, s. 196–198, zob. „Diplomatycznej Wiestnik”, 1995, nr 7, s. 43–46.

¹⁷⁵ Umowy nie zawarła Gruzja. I. Topolski, *Sita...*, s. 196–198, zob. „Diplomatycznej Wiestnik”, 1996, nr 6, s. 42–44.

¹⁷⁶ I. Topolski, *Sita...*, s. 196–198.

islamskich z Afganistanu, chcących przyjść na pomoc miejscowym ekstremistom zaangażowanym w lokalny konflikt zbrojny¹⁷⁷.

Wiele uwagi poświęcono również w Kazachstanie rosyjskiemu projektowi powołania do życia wspólnego systemu obrony powietrznej WNP. 10 lutego 1995 roku w Ałma Acie podpisano „Porozumienie o utworzeniu połączonego systemu obrony powietrznej WNP”. Umowa ta obejmowała zabezpieczenie granic powietrznych krajów sygnatariuszy, obrony zgrupowań wojsk, ośrodków przemysłowych oraz administracyjnych przed ewentualnym atakiem sił powietrznych agresora. Wspólny system obrony powietrznej państw sygnatariuszy układu zaczął funkcjonować w niepełnym stopniu w 1996 roku, jednak, jak do tej pory, trudno mówić jednoznacznie o sukcesie przedsięwzięcia, które w wielu elementach pozostało w sferze prac studyjnych¹⁷⁸.

Federacja Rosyjska stanowi również dla Kazachstanu swoistego rodzaju wentyl bezpieczeństwa przed próbami uzyskania szerszego niż dotychczas wpływu ze strony państw zachodnich na sytuację wewnętrzną kraju. Ponieważ mogłyby one osłabić pozycję miejscowych władz, te ostatnie są wyjątkowo drażliwe na punkcie ewentualnej możliwości eksportu demokracji na lokalny, kazachski grunt. Nic dziwnego, że w sposób bardzo pozytywny o współpracy na linii Astana–Moskwa wypowiada się prezydent kraju Nursułtan Nazarbajew, który w jednym z wywiadów tak scharakteryzował wzajemne relacje: „Od historii i geografii nie ma ucieczki. Nasza granica z Rosją ma prawie 7 tysięcy kilometrów kwadratowych. Łączą nas kwestie bezpieczeństwa w regionie, kosmodrom Bajkonur, tranzyt ropy na światowe rynki. Na Rosję przypada jedna trzecia naszego obrotu towarowego, w ubiegłym roku wartego 5 miliardów dolarów”¹⁷⁹.

Na początku lat 90. XX wieku w armii kazachskiej prawie 70% oficerów stanowili żołnierze narodowości rosyjskiej. Przejście kadry oficerskiej w stan spoczynku lub też opuszczenie przez nich kraju w celu zamieszkania w Rosji, spowodowało z jednej strony osłabienie potencjału militarnego państwa, z drugiej – wymusiło powstanie narodowej kadry kazachskiej. W jej szkoleniu pomagali zarówno Rosjanie, jak i niektóre państwa zachodnie. W obecnej chwili armia kazachska opiera się już głównie na oficerach i żołnierzach narodowości kazachskiej. Duża część spośród nich ukończyła uczelnie rosyjskie i zachodnie już po 1991 roku¹⁸⁰.

¹⁷⁷ M. Shashenkov, *Russian Peacekeeping in the Near Abroad*, „Survival”, Autumn 1994, nr 3, s. 54–56.

¹⁷⁸ I. Topolski, *Sita...*, s. 174–175, zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik”, 1996, nr 2, s. 38.

¹⁷⁹ M.J. Karp, W. Górecki, *Wywiad...*, s. 5.

¹⁸⁰ I. Topolski, *Sita...*, s. 174–175.

Ważną inicjatywą zmierzającą do umocnienia pozycji Kazachstanu w Azji Środkowej jest uczestnictwo w tak zwanej Grupie Szanghajskiej, której zakres wychodzi daleko poza ramy WNP, obejmując między innymi Chiny jako stałego członka grupy, oraz Indie jako obserwatora. W ramach tej grupy podejmowane są działania mające na celu zintensyfikowanie współpracy w wielu dziedzinach, w tym w gospodarce i w segmencie bezpieczeństwa. Grupa ta stanowi również pewną przeciwwagę dla wpływów amerykańskich w regionie¹⁸¹.

Istotnym elementem polityki zagranicznej Kazachstanu jest również lansowany przez Rosję, a wspierany przez prezydenta Nursułtana Nazarabajewa projekt utworzenia Unii Celnej oraz Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej¹⁸². Swoistego rodzaju postradziecka Unia Europejska bis ma połączyć systemy gospodarcze Rosji, Ukrainy, Białorusi i Kazachstanu. Wskutek niejednoznacznej postawy Ukrainy projekt ten jest realizowany jedynie w niektórych sektorach gospodarczych, trudno więc mówić jednoznacznie o sukcesie tej inicjatywy.

Wiele miejsca w polityce zagranicznej Astany zajmuje jej rywalizacja z Taszkientem o regionalne przywództwo wśród państw postradzieckiej Azji Środkowej. W ostatnich latach Astana uzyskała w tym politycznym wyścigu znaczną przewagę. Stabilniejsza sytuacja wewnętrzna, dobrze prosperująca gospodarka, unormowane stosunki z sąsiadami – to wszystko przemawia na korzyść Kazachstanu¹⁸³. Rywalizacja z Taszkientem nie zahamowała jednak współpracy gospodarczej między tymi krajami. W kwietniu 1994 roku Kazachstan, Uzbekistan oraz Kirgizja podpisały porozumienie o powołaniu do życia Związku Euroazjatyckiego. Celem tej organizacji miało być stopniowe zintegrowanie systemów gospodarczych państw sygnatariuszy porozumienia. Większość z założonych celów nie została jednak zrealizowana. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest, zdaniem R. Zholamana, E. Abena, D. Satpayeva, znacząca rozbieżność w narodowych interesach: „Zarówno Kazachstan, Uzbekistan, jak i Kirgizja wiążą swój rozwój z surowcami energetycznymi, nie posiadają rozwiniętej infrastruktury, dysponują tanią, choć niewykwalifikowaną siłą roboczą. Powyższe uwarunkowania sprawiają, że partnerzy związku zaczynają konkurować na rynkach zewnętrznych”¹⁸⁴. Na brak poważniejszych sukcesów w realizacji tego typu inicjatyw oprócz słabości państw postradzieckiej Azji Środkowej wpływa też postawa Rosji, która umiejętnie wygrywa antagonizmy między tymi krajami. Moskwa z dużą niechęcią akceptuje

¹⁸¹ W skład Grupy Szanghajskiej wchodzi: Chiny, Rosja, Kazachstan, Tadżykistan, Kirgistan. A. Rashid, *Dżihad...*, s. 85.

¹⁸² T. Sulejmenov, *Kazachstan w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Kazachstan. Historia...*, s. 366.

¹⁸³ *Ibidem*, s. 109.

¹⁸⁴ R. Zholaman, E. Aben, D. Satpayev, *Geopolityczne...*, s. 398.

wszystkie te inicjatywy, których nie może kontrolować¹⁸⁵. Sanat Kuskumbayev tak pisze o tendencjach integracyjnych w postradzieckiej Azji Środkowej: „Wielu specjalistom dążenia integracyjne przywódców państw Centralnej Azji wydały się zapewne jedynie grą polityczną z Moskwą. Uważa się naturalnie, że nie należy pozbawiać takich inicjatyw pewnego podtekstu politycznego, ale specyfika subregionu nie sprzyja procesom integracyjnym w Azji Centralnej”¹⁸⁶. Wyraźnie wynika więc z tego, że Kreml zachował wystarczające mechanizmy do kontroli sytuacji w regionie. Pomimo podejmowanych przez Astanę różnych działań mających na celu uzyskanie większej swobody operacyjnej w ramach prowadzonej przez siebie polityki zagranicznej w dalszym ciągu to Moskwa posiada klucz do politycznych inicjatyw podejmowanych przez władze kazachskie¹⁸⁷.

Ważne miejsce ze względów strategicznych w polityce zagranicznej Kazachstanu zajmują działania na rzecz uregulowania statusu Morza Kaspijskiego. Żywo zainteresowane problemem są zarówno państwa regionu, jak i ponadregionalni gracze, tacy jak: USA, UE, ChRL oraz FR. Do tej pory jedynymi aktami prawnymi, regulującymi status Morza Kaspijskiego, były porozumienia pochodzące z okresu istnienia ZSRR. Zmiana sytuacji międzynarodowej wymusza określenie na nowo statusu tego akwenu. Dyskusje toczą się nad zakwalifikowaniem Morza Kaspijskiego do kategorii mórz bądź do grupy jezior. W razie zakwalifikowania akwenu do grupy jezior wszystkie państwa posiadające dostęp do jego linii brzegowej mają prawo do eksploatacji zasobów naturalnych, natomiast w razie zakwalifikowania akwenu do grupy mórz kwestie prawa do zasobów reguluje międzynarodowe prawo morza, pod warunkiem oczywiście, iż państwa są sygnatariuszami „Konstytucji mórz”, dokumentu wchodzącego w skład dorobku prawnego ONZ¹⁸⁸.

¹⁸⁵ Warto zaznaczyć, że inicjatywa związana z powołaniem do życia Związku Euroazjatyckiego (zwanego też Wspólnotą Centralno-Azjatycką lub Unią Gospodarczą Azji Środkowej) została wymuszona decyzją władz rosyjskich o wyłączeniu państw postradzieckiej Azji Środkowej ze strefy rublowej, co przyniosło tym krajom poważne straty ekonomiczne. Ibidem, s. 397.

¹⁸⁶ S. Kuskumbayev, *Priorytety w polityce zagranicznej*, [w:] *Kazachstan. Historia...*, s. 384.

¹⁸⁷ Do tych działań można zaliczyć, poza pogłębianiem stosunków z USA i UE, także współpracę z państwami muzułmańskimi w ramach Konferencji Islamskiej oraz pogłębianie stosunków bilateralnych z Iranem i Turcją. Bardzo skomplikowane są relacje z Pakistanem. Niektóre kwestie polityczne dzielą Astanę od Islamabadu (np. problem Afganistanu). Łączą ich jednak problemy ekonomiczne. Ibidem, s. 380–382, 384.

¹⁸⁸ Szerzej: B. Janusz, *The Caspian Sea. Legal Status and Regime Problems. Chatham House, Russia and Eurasia Programme*, „Briefing Paper” REP BP 05/02, s. 2–3, http://www.chathamhouse.org.uk/files/3273_bp0805caspien.pdf, por. B. Janusz-Pawletta, *Zasoby Morza Kaspijskiego: wydobywanie i transport do Europy. Aspekt prawno-międzynarodowy*, www.bbn.gov.pl/download.php?s=1&id=918 [15.09.2011], por. E. Sadowska, *Problematyczny status Morza Kaspijskiego*, <http://www.polis.edu.pl/index.php?option=>

Odkąd republika zaczęła odgrywać ważną rolę przynajmniej na kontynencie azjatyckim koniecznością stało się zintensyfikowanie kontaktów dyplomatycznych, handlowych, kulturalnych z innymi krajami odgrywającymi kluczową rolę dla relacji międzynarodowych. Kazachstan stał się elementem rywalizacji między wielkimi mocarstwami o wpływy. Tradycyjnie obok Federacji Rosyjskiej biorą w niej udział USA, a także – od pewnego czasu już nieukrywające swoich wielkomocarstwowych ambicji – Chiny. USA chciałyby widzieć w Kazachstanie w przyszłości cennego sojusznika zarówno w ramach problematyki ekonomicznej, jak również jako państwo przychylne polityce USA w regionie. Kazachstan, zdaniem Amerykanów, może w przyszłości stanowić przeciwwagę dla rosnącego w siłę radykalnego islamu, a zarazem stanowić swoistego rodzaju bufor oddzielający sojuszników USA od zagrożenia ekstremistycznego. Amerykańskie plany wobec republiki wydają się sięgać dalej. Niewykluczone, iż w przyszłości Waszyngton poprzez sojusz wojskowy z Astaną będzie się starał wzmocnić swoją pozycję wobec Chin. Mogłoby się to dokonać choćby przez instalację stałych baz wojskowych na terenie republiki¹⁸⁹. Ze względu na rolę, jaką od lat w polityce kazachskiej odgrywa Federacja Rosyjska, miejscowe władze – mimo iż nie odrzucają z góry amerykańskich propozycji – odnoszą się do nich z dużą powściągliwością, nie chcąc niszczyć kluczowych dla nich relacji z wielkim sąsiadem. Prezydent Kazachstanu tak ocenia rolę USA: „USA uznały region kaspijski za strefę swoich strategicznych interesów. To ważna deklaracja i znaczenie naszego regionu rośnie. W tej sytuacji jest niezmiernie ważne, aby nasz region nie stał się areną starć i walki interesów, ale miejscem korzystnej dla wszystkich współpracy”¹⁹⁰. Realnym, choć symbolicznym co do skali zaangażowania przejawem współpracy amerykańsko-kazachskiej była decyzja o wysłaniu niewielkiego kontyngentu wojskowego do Iraku. Również obecność wojsk kazachskich w Afganistanie świadczy przynajmniej o chęci zasygnalizowania otwartości na współpracę z USA, przynajmniej w sferze bezpieczeństwa¹⁹¹. Bez wątpienia udział

com_content&view=article&id=273:problematiczny-status-morza-kaspijskiego&catid=46:zagranica&Itemid=71.

¹⁸⁹ R. Zholaman, E. Aben, D. Satpayev, *Geopolityczne...*, s. 396.

¹⁹⁰ I. Topolski, *Sita...*, s. 174–175.

¹⁹¹ W ramach współpracy wojskowej z USA Kazachstan wysłał do Iraku jednostkę wojskową w sile 27 żołnierzy (wcześniej zaoferował udostępnienie swoich lotnisk siłom powietrznym USA w ramach prowadzonej przez nie operacji wojskowej w Afganistanie). Była to swoistego rodzaju manifestacja poparcia dla amerykańskiej operacji wojskowej. W zamian za to Amerykanie zintensyfikowali współpracę w zakresie szkolenia i doposażenia kazachskiej straży przybrzeżnej, operującej na Morzu Kaspijskim oraz budowy narodowej floty morskiej na tym akwenie. Plany te nie spotkały się aprobatą Kremla, który chce zachować monopol na posiadanie marynarki wojennej na Morzu Kaspijskim. M. Jaroszewicz, *Kazachstan...*, s. 72.

USA w polityce Kazachstanu będzie się zwiększał wraz z rosnącymi inwestycjami amerykańskich firm w regionie Morza Kaspijskiego. W drugiej połowie lat 90. XX wieku dało się zauważyć nasilenie amerykańskich starań w zakresie wyparcia Rosji z regionu Morza Kaspijskiego celem zaprowadzenia tam swoistego PAX Americana – porządku amerykańskiego. Wskutek pogarszającej się pozycji amerykańskiej w globalnych stosunkach międzynarodowych, co było pochodną interwencji w Iraku oraz Afganistanie, utworzenie w tym regionie swojej strefy wpływów, zapewniającej bezpieczeństwo energetyczne, jak na razie musiało zostać odłożone *ad acta*¹⁹².

W dłuższej perspektywie, jeszcze ważniejsze od kontaktów z USA mogą się okazać kontakty z Chinami. Według autorów opracowania *Geopolityczne i geoekonomiczne położenie Kazachstanu*: „Kazachstan winien się liczyć z faktem, że Chiny spełniają wiele warunków, aby w nadchodzącym wieku stać się supermocarstwem, odbudowując bipolarny układ porządku światowego i wypełniając geopolityczną pustkę, jaka utworzyła się po rozpadzie ZSRR”¹⁹³. Kazachstan jest zainteresowany ekspansją surowcową na rynek chiński oraz pomocą ze strony kapitału chińskiego zarówno w modernizacji swojego sektora energetycznego, jak również w inwestycjach w pozostałe segmenty kazachskiej gospodarki. Innym czynnikiem determinującym współpracę ChRL z Kazachstanem jest zapewnienie bezpieczeństwa na wspólnej, liczącej 1460 kilometrów granicy. Kolejna kwestia łącząca obydwa państwa to problem separatyzmu. Państwo Środka zmagają się bowiem z tendencjami odśrodkowymi ze strony Ujgurów, chcących uniezależnić się od władz chińskich. Ujgurowie zamieszkują również Kazachstan. Astana obawia się, iż w przyszłości będą się oni starali utworzyć z części obszaru kazachskiej republiki oraz północnych, przygranicznych regionów ChRL niezależne państwo¹⁹⁴.

Dogodne położenie geopolityczne Kazachstanu, wzmocnione dostępem do strategicznie ważnych pokładów surowców powoduje, że państwo to już obecnie jest uznawane za azjatyckiego gracza o strategicznym znaczeniu dla rozwoju jeśli nie globalnych, to przynajmniej regionalnych relacji międzynarodowych. Jak tłumaczy Z. Brzeziński:

Kraje te posiadają zdecydowanie największe rezerwy ropy i gazu ziemnego na świecie. Ponieważ zabezpieczenie dostępu do energii w rozsądnej cenie jest kwestią życia lub śmierci dla trzech najdynamiczniej rozwijających się gospodarczo regionów świata – Ameryki Północnej, Europy i Azji Wschodniej – dominacja strategiczna w tym obszarze, nawet pod

¹⁹² Szerzej: W. Guang, *Nowa strategia Ameryki w Centralnej Azji*, „Sowremiennyje meždunarodnyje otnoszenia” 1997, nr 11.

¹⁹³ R. Zholaman, E. Aben, D. Satpayev, *Geopolityczne...*, s. 393.

¹⁹⁴ *Ibidem*, s. 393.

płaszczykiem umów o współpracy, byłaby atutem zapewniającym światową hegemonię¹⁹⁵.

Zarówno położenie geopolityczne, jak również więzi polityczno-kulturowo-ekonomiczne wskazują, iż w dającej się przewidzieć przyszłości strategicznym partnerem republiki pozostanie Federacja Rosyjska. Z czasem można się jednak spodziewać wzrostu pozycji Chin, które zapewne zdecydowanie bardziej niż dotychczas będą się angażowały w rozwiązywanie problemów Azji Centralnej. Taki rozwój wydarzeń może się zakończyć konfliktem z Federacją Rosyjską, uznającą region postradzieckiej Azji Środkowej za swoją wyłączną strefę wpływów. Szybko rosnąca w ostatniej dekadzie XX wieku pozycja Waszyngtonu w regionie obecnie uległa wyraźnej redukcji na korzyść mocarstw regionalnych. Jest to pochodną kryzysu finansowego, ale również skoncentrowania się polityki zagranicznej USA na obszarze bezpieczeństwa międzynarodowego. Trudno jednak wyobrazić sobie, aby USA zaniechały starań mających na celu wzmocnienie swoich wpływów w tak newralgicznym regionie świata. Najmocniejszą pozycję wydaje się mieć obecnie Rosja. Nie jest ona jednak na tyle mocna, aby kontrolować samodzielnie wszystko to, co dzieje się na arenie politycznej Azji Środkowej. Stąd zapewne jej aktywne uczestnictwo w swoistym triumwiracie Moskwa–Pekin–New Delhi. W ramach tego projektu Rosjanie chcieliby kosztem pewnych koncesji polityczno-ekonomicznych dla ChRL oraz Indii utrzymać swoją dotychczasową, dominującą pozycję. Z powyższej analizy widać wyraźnie, iż Kazachstan stał się uczestnikiem nowej, globalnej gry o światowe przywództwo¹⁹⁶.

Bibliografia

Opracowania

- Adamowski J., Satpajev D., *Środki masowego przekazu*, [w:] *Kazachstan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2000
- Akhmetzhbova G., Sadykov N., *Kształtowanie nowej tożsamości obywatelskiej*, [w:] *Kazachstan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2000
- Bartuzi W., *Islam w Kazachstanie*, [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, Prace OSW, styczeń 2003, nr 7

¹⁹⁵ Z. Brzeziński, *Wybór. Dominacja czy przywództwo*, Kraków 2004, s. 93–94.

¹⁹⁶ Pojawiają się również głosy, iż Kreml dąży do powstania szerszej grupy państw niezadowolonych z obecnego PAX Americana. W skład nieformalnego przymierza miałyby wejść: Brazylia, Rosja, Indie, Chiny (BRIC). *Władimir Putin ruszył na podobój Południowej Afryki*, „Gazeta Wyborcza”, 06.09.06.

Kazachstan:
lider
regionu

- Bazyłow L., *Historia Rosji*, t. 1–2, Warszawa 1983
- Bodio T., *Etnokracja i etnoelity w Azji Centralnej*, [w:] *Przywództwo i elity polityczne w krajach WNP*, red. T. Bodio, W. Jakubowski, Warszawa 2010
- Borawski P., *Problemy odrodzenia islamu w Kazachstanie*, „*Za Uralem*”, 1996, nr 51–52
- Bryc I., *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Toruń 2004
- Brzeziński Z., *Wybór. Dominacja czy przywództwo*, Kraków 2004
- Capisani G.R., *Nowe państwa Azji Środkowej*, Warszawa 2004
- Dobosiewicz Z., Olszewski T., *Geografia ekonomiczna świata*, Warszawa 1987
- Fleszar M., *Geografia ekonomiczna świata*, Warszawa 1967
- Grochmalski P., *Kazachstan. Studium politologiczne*. Toruń 2006
- Guang W., *Nową strategią Ameryki w Centralnej Azji*, „*Sowremiennyje międzynarodunarodnyje odnoszenia*”, 1997, nr 11
- Gumilow L., *Dzieje etnosów Wielkiego Stepu*, Kraków 1997
- Heller M., *Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek radziecki*, Warszawa 1989
- Kalita P., *Kazachstan – sytuacja gospodarcza i perspektywy regionu*, „*Rocznik Wschodni*”, Rzeszów–Kraków 2005
- Kazachstan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2000
- Kazachstan. Zeszyt informacyjno-analityczny*, OSW, październik 1997, nr 10
- Kelimbetova F., Muzaparova L., *Kształtowanie nowej tożsamości obywatelskiej*, [w:] *Kazachstan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2000
- Koško M.M., *Szamanizm: istotny komponent koncepcji światopoglądowej Kazachów*, [w:] *Sztuka naskalna i szamanizm w Azji Środkowej*, red. Th.-A. Dowson, M.M. Koško, A. Rozwadowski, Warszawa 1999
- Kłaczyński R., *Ropa naftowa i gaz ziemny obszaru postradzieckiego. Rola i znaczenie surowców energetycznych w polityce Kremla*, Kraków 2010
- Kłopotliwe bogactwo – sytuacja i perspektywy sektorów ropy i gazu na obszarze byłego ZSRR*, Prace OSW, grudzień 2003, nr 12
- Kuskumbayev S., *Priorytety w polityce zagranicznej*, [w:] *Kazachstan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2000
- Kusherbayev K., *Etnopolityka i demokratyzacja życia społecznego*, [w:] *Kazachstan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2000
- Łąga D., *Kalendarz najważniejszych wydarzeń w historii Kazachstanu*, [w:] *Kazachstan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2002
- Maryński A., *Geografia ekonomiczna Związku Radzieckiego*, Warszawa 1987
- Mashan M., *Partie polityczne i ruchy społeczne*, [w:] *Kazachstan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2002
- Modrzejewska-Leśniewska J., *Talibowie (1994–2000)*, [w:] *Zarys dziejów Afryki i Azji. Historia konfliktów 1869–2000*, red. A. Bartnicki, Warszawa 2000
- Mojsiewicz Cz., *Wspólnota niepodległych państw*, Poznań 2000

- Naruniec A. (red.), *Kazachstan – przewodnik dla przedsiębiorców*, Warszawa 2004
- Nazarbajew N., *U progu XXI wieku*, Warszawa 1997
- Paczyński W., *Bogactwo naftowe – wpływ na perspektywy rozwoju krajów WNP*, [w:] *Kłopotliwe bogactwo – sytuacja i perspektywy sektorów ropy i gazu na obszarze byłego ZSRR*, Prace OSW, grudzień 2003, nr 12
- Raczyński Z., *Imperium nowe czy euroazjatycka wspólnota państw? „Eurazja”* 1994, nr 1–2, vol. I
- Rashid A., *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Warszawa 2003
- Rodziński W., *Historia Chin*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974
- Różańska E., Różański Z., *Azja o zmierzchu dnia*, Warszawa 1979
- Sapanov M., Kelimbetova F., Muzaparova L., *System gospodarczy*, [w:] *Kazachstan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2000
- Shashenkov M., *Russian Peacekeeping in the Near Abroad*, „Survival”, Autumn 1994, nr 3
- Sulejmenov T., *Kazachstan w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Kazachstan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2000
- Szul T., *Siły zbrojne ZSRR w puczu moskiewskim 1991*, Warszawa 1994
- Tatimow M., *Kazachowie – analiza demograficzna*, [w:] P. Grochmalski, *Kazachstan. Studium politologiczne*, Toruń 2006
- Topolski I., *Siła militarna w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Lublin 2004
- Tulegulov A., *Elita polityczna*, [w:] *Kazachstan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2000
- Wołowska A., *Kaspijska ropa i gaz – realia pod koniec 2000*, Prace OSW, kwiecień 2001, nr 1
- Zholaman R., Aben E., Satpayev D., *Geopolityczne i geoeconomiczne położenie Kazachstanu*, [w:] *Kazachstan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2000

Artykuły

- Borawski P., *Problemy odrodzenia islamu w Kazachstanie*, „Za Uralem” 1996, nr 51–52
- Jagielski W., *Wybory w Kazachstanie: ojciec kontra córka*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62817,846635.htm>
- Janusz B., *The Caspian Sea. Legal Status and Regime Problems. Chatham House, Russia and Eurasia Programme*, „Briefing Paper” REP BP 05/02
- Janusz-Pawletta B., *Zasoby Morza Kaspijskiego: wydobywanie i transport do Europy. Aspekt prawno-międzynarodowy*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2006, nr 4
- Podnieśńska M. w rozmowie z A. Wolkowem, *Kazachstan tak bliski a tak daleki*, Business Kontakt International, 1–2, 2006, <http://www.kazakhstan.pl/STARA/stara/a2006/060819b.pdf>

- Sadowska E., *Problematyczny status Morza Kaspijskiego*, http://www.polis.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=273:problematyczny-status-morza-kaspijskiego&catid=46:zagranica&Itemid=71 [08.09.2011]
- Sujunbajew M., *Prorodnije riesursy kak faktor razwitia Cientralnoj Ewrazii*, „Obszcziestwienno-paliticzieskij żurnal” 1998, nr 1, <http://www.ca-c.org>.
- Wołowska A., *Kazachstan: regionalny przykład sukcesu*, Prace OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/prace-osw/2004-10-15/kazachstan-regionalny-przyklad-sukcesu>
- Wołowska A., *Kazachstan po wyborach parlamentarnych*, <http://www.osw.waw.pl/pub/koment/2004/09/040930b.htm>
- Le Kazakstan offre de nouvelles perspectives*, http://www.abh-ace.be/fr/binaries/Kazachstan%20%20FR%202011_tcm449-120269.pdf
- Zakon Respubliki Kazachstan ot 11 ijulia 1997 O jazykach w Respublikie Kazachstan*, <http://www.zakon.kz/law/pravsys/doc.yazyk.html>
- Władimir Putin ruszył na podbój Południowej Afryki, „Gazeta Wyborcza”, 06.09.06

Źródła internetowe

- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html> [22.12.2011]
- <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/issWWW.exe/Stg/23-15.htm>
- http://www.petroinvest.pl/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=49
- <http://cisstat.com/rus/kaz.htm>
- http://www.almaty.trade.gov.pl/pl/kazakhstan/article/detail,1097,Strategia_przemyslowo-innowacyjnego_rozwoju_Republiki_Kazachstanu_do_roku_2015.html
- <http://www.cire.pl/pliki/2/ruroc407.pdf>
- <http://www.stat.kz>
- <http://www.mg.gov.pl/>

„Diplomaticzeskij Wiestnik”

- „Diplomaticzeskij Wiestnik”, 1992, nr 19–20
- „Diplomaticzeskij Wiestnik”, 1995, nr 7
- „Diplomaticzeskij Wiestnik”, 1996, nr 6

UZBEKISTAN: republika z ambicjami

Do roku 1991 Uzbekistan wraz z Kirgistanem, Kazachstanem, Turkmenistanem oraz Tadżykistanem wchodził w skład ZSRR. Po rozpadzie Związku ten nowy podmiot polityki międzynarodowej stanął przed koniecznością wykształcenia własnych struktur państwowych, samodzielnej gospodarki, a także suwerennej, niezależnej od Federacji Rosyjskiej polityki zagranicznej.

Pierwsze lata niepodległości upłynęły Uzbekom na budowie własnej państwowości. Wiązało się to z koniecznością odrodzenia tożsamości narodowej, na drodze odwołania się do wspólnych wartości, wśród których na plan pierwszy wysuwały się doświadczenia historyczne i wspólnota religii¹. Uzbekistan to największe ze wszystkich postradzieckich republik Azji Środkowej skupisko ludności. W 2011 r. kraj zamieszkiwało 28,128 mln mieszkańców². Warto przy tym zaznaczyć, iż stosunkowo liczna diaspora uzbecka zamieszkuje w państwach ościennych, stanowiąc istotne zaplecze polityczno-ekonomiczne dla władz w Taszkencie. Stabilny Uzbekistan jest gwarantem utrzymania spokoju i bezpieczeństwa w całym regionie postradzieckiej Azji Środkowej³.

W Republice Uzbekistanu dominuje narodowość tytularna, pozostałą część populacji tworzą: Rosjanie – 5,5%, Tadżycy – 5%, Kazachowie – 3%, Karakałpacy – 2,5% oraz Tatarzy – 1,5%⁴. Ważną kwestią, pozytywnie wpływającą na wymianę pokoleniową, a przez to przeciwdziałającą procesowi starzenia społeczeństwa, jest utrzymywanie się dodatniego przyrostu naturalnego – 0,94%⁵. Tabela 6 przedstawia przyrost naturalny jaki odnotowany został w latach 1993–2003. W przeciągu dekady liczba ludności Uzbekistanu wzrosła z 21,9 do 25,7 mln osób. Tak wysoki przyrost naturalny jest swoistego rodzaju ewenementem, jeśli weźmiemy pod uwagę permanentny kryzys demograficzny, z którym borykają się praktycznie wszystkie kraje byłego ZSRR⁶. Proble-

¹ T. Bodio, *Wprowadzenie. Daleki – bliski Uzbekistan*, <http://www.inp.uw.edu.pl/zbw/images/uzbekwstepnew.pdf>.

² <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>.

³ G. Zasada, *Uzbekistan: najważniejsze źródło niestabilności w Azji Centralnej?*, Prace OSW, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PRACE_15.pdf.

⁴ M. Kuryłowicz, *Państwo jako blokada i promotor idei wielokulturowości w oparciu o przykład Uzbekistanu*, Instytut Rosji i Europy Wschodniej, <http://www.kfp.uj.edu.pl/konferencje/wp-content/uploads/2009/05/mgr-michal-kurylowicz.pdf>, patrz też: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>.

⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>.

⁶ Z kryzysem demograficznym boryka się wiele krajów zachodnich, a spośród krajów byłego Związku Radzieckiego największe problemy demograficzne występują w Rosji, w której od kilkunastu lat odnotowuje się ujemny przyrost naturalny. Stan ludnościowy rozpatrywany w kategoriach zapewnienia bezpieczeństwa wymaga zaistnienia prostej zastępowalności pokoleń, która przy niskim wskaźniku urodzeń, spotęgowanym wysokim wskaźnikiem śmiertelności niemowląt, i ogólnej liczbie zgonów staje się niemożliwa. Szerzej na ten temat: T. Kiesielewski, *Schyłek Rosji. Demografia – równia pochyla*, Poznań 2007, s. 21–45.

my demograficzne są istotne zarówno w kontekście zapewnienia bezpieczeństwa granic, jak i utrzymania stabilnej gospodarki, biorąc pod uwagę liczbę ludności w wieku produkcyjnym oraz potrzeby sektora socjalnego. Wysoki przyrost urodzeń, pozytywnie przekładający się na przekrój struktury wiekowej społeczeństwa, pozwala na korzystne dysponowanie zasobami ludności.

Tabela 6. Przyrost demograficzny w latach 1993–2003 w Uzbekistanie

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Ludność w mln	21,9	22,3	22,7	23,2	23,6	24,0	24,4	24,7	25,1	25,3	25,7

Źródło: *Ekonomiczeskije tendenciji, kwartalnyj wypusk*, Uzbekistan, czerwiec–wrzesień 2001, wg danych Departamentu Międzynarodowej Współpracy Dwustronnej Ministerstwa Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej (lipiec 2003) oraz The World Factbook 2004 – Uzbekistan.

Uzbekistan, obok Kazachstanu, zajmuje istotne miejsce w rosyjskiej koncepcji odbudowy mocarstwowej pozycji Rosji na obszarze postradzieckiej Azji Centralnej. Kraj ten dysponuje dużymi zasobami surowców strategicznych oraz – co korzystnie odróżnia go od pozostałych państw postsowieckiej Azji Środkowej – stosunkowo dobrą infrastrukturą przetwórczą. Rosja, której jednym z głównych celów strategicznych jest budowa supermocarstwa energetycznego, nie może sobie pozwolić na ignorowanie istotnego dla układu sił w regionie państwa jakim jest Uzbekistan. Ten ostatni ma aspiracje zmierzające do odgrywania hegemonicznej roli wśród państw postsowieckiej Azji Środkowej. Jak na razie przegrywa tę rywalizację z Kazachstanem, którego znaczenie w ostatnich latach wyraźnie wzrosło. Niemalże przez cały okres od odzyskania niepodległości aż do początku XXI wieku polityka zagraniczna Taszkientu koncentrowała się na utrzymywaniu poprawnych stosunków z Moskwą i zacieśnianiu relacji z Waszyngtonem. Uzbekcy politycy liczyli na to, że USA pomogą im w realizacji swoich celów politycznych. W tym przekonaniu umocniły ich wydarzenia związane z amerykańskimi działaniami skierowanymi przeciwko talibom i Al-Kaidzie w Afganistanie. W celu umocnienia wzajemnych więzi uzbeki przywódca Islam Karimow zgodził się na rozmieszczenie amerykańskiej bazy na terytorium republiki. Amerykanie chcieli jednak poprzez swoje organizacje pozarządowe doprowadzić do sytuacji, w której system sprawowania władzy w tej republice rokowałby szansę na demokrację. Łatwiej byłoby im wtedy prowadzić działania polityczne nie tylko wobec Uzbekistanu, ale i całego regionu. Uzbekie elity

polityczne, zaniepokojone tą wizją, postanowiły zwrócić się z prośbą o pomoc do Moskwy, dla której kwestie szerzenia idei demokratycznych odgrywają zdecydowanie mniejszą rolę niż w przypadku państw zachodnich. Chłodny interes polityczny sprawił, że Taszkient z powrotem znalazł się do pewnego stopnia w orbicie wpływów rosyjskich. Moskwa umiejętnie wykorzystała obawy rządu w Taszkencie przed utratą władzy oraz tragiczne wydarzenia w Kotlinie Fergańskiej, kiedy to uzbecka armia i siły bezpieczeństwa stłumiły bunt społeczny, do tego, aby umocnić swoją kluczową pozycję w regionie. W chwili obecnej trudno będzie Zachodowi odzyskać wpływy jakie miał w republice u schyłku ostatniej dekady XX wieku. Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej w tym przypadku zdała egzamin. Włączenie Uzbekistanu do grupy państw relatywnie przyjaznych Rosji *de facto* zapewniło Kremlovi pozycję głównego politycznego gracza na obszarze postradzieckiej Azji Centralnej. Kreml uzyskał też możliwość wygrywania poszczególnych antagonizmów między krajami tego obszaru, samemu sytuując się w wygodnej dla siebie pozycji niezależnego arbitra. Nie jest to jednak pozycja, która dawałaby gwarancję zdobycia, a następnie utrzymania roli hegemonia w regionie. Należy przy tym zwrócić uwagę na stale wzrastającą rolę ChRL. Z czasem może to doprowadzić do wyraźnych przetarasowań na obszarze całej Azji Centralnej. Wskazują na to dochodzące z republiki informacje dotyczące współpracy uzbecko-chińskiej. Na początku 2011 roku uległa ona znaczącemu zacieśnieniu. Udzielenie Uzbekistanowi kredytu w wysokości 1,5 mld USD oraz podpisanie memorandum w sprawie inwestycji chińskich w gospodarkę uzbecką na sumę 5 mld USD wskazuje na rosnące zaangażowanie Państwa Środka w region Azji Środkowej, zwłaszcza w odniesieniu do Uzbekistanu oraz Kazachstanu. Takie działania stanowią również nowy krok w polityce Uzbekistanu wobec Chin, świadczący o potrzebie przełamania izolacji w jakiej znalazła się ta centralnoazjatycka republika po tragicznych wydarzeniach 2005 roku w Kotlinie Fergańskiej⁷.

Historia

Uzbekistan to państwo o olbrzymich tradycjach historycznych. Często jego obecne władze odwołują się do czasów Chyngis-chana czy też okresu kiedy rządy sprawował spadkobierca tradycji wielkich podbojów – Timur, który za stolicę swojego imperium obrał Samarkandę. Był to ośrodek tak potężny, że często nazywano go „drogocenną perłą Wschodu”, „Rzymem Wschodu” lub „błyszczącym punktem na kuli

⁷ Uzbekistan decyduje się na zacieśnienie współpracy z Chinami, „Tydzień na Wschodzie”, 11.05.2011.

ziemskiej”⁸. Do wielkiego znaczenia polityczno-ekonomicznego doszło w przeszłości również inne uzbeckie miasto, które po dziś dzień zachwyca swoimi zabytkami – Buchara⁹. Niestety, późniejsza historia nie była już dziejami państwa odgrywającego istotną rolę nie tylko w ówczesnie rozumianym świecie, ale nawet i w regionie¹⁰.

W XVI wieku zaczęło się coraz większe zainteresowanie Azją Środkową ze strony imperium rosyjskiego. Jednakże dopiero w XIX wieku Rosjanie postanowili ostatecznie skolonizować te tereny i włączyć je w skład swojego państwa. Od połowy XIX wieku armia rosyjska rozpoczęła podbój podzielonych na chanaty ziem Uzbekistanu. W 1875 roku administracja carska uznała ziemie trzech chanatów uzbeckich za swój protektorat¹¹. Uzbegy nie złożyli jednak broni i wywoływali liczne powstania. Do największych buntów dochodziło w Kotlinie Fergańskiej, będącej centrum radykalnych ruchów islamskich¹². W 1905 roku w Azji Środkowej wskutek licznych antyrosyjskich wystąpień wprowadzono stan wyjątkowy. Trzy lata później uaktywnił się silny antyrosyjski ruch islamski pod przywództwem Abd al-Rauf Fitrata¹³. Mimo iż ruchy te nie przyniosły Uzbekom wyzwolenia się spod wpływów imperium rosyjskiego, to zaowocowały one nasileniem się tendencji o charakterze narodowościowo-religijnym, podtrzymujących tradycję narodową i do pewnego stopnia państwową. Po wybuchu rewolucji październikowej w 1917 roku na krótko wśród miejscowych elit muzułmańskich odżyły nadzieje na utworzenie państwa opartego na islamie jako religii wiodącej zarówno w życiu społecznym, jak i w ramach kształtowania prawa w państwie. Na wiosnę 1917 roku powstał w Taszkencie tymczasowy rząd, w skład którego weszło wielu muzułmańskich przywódców. Po-

⁸ E. Różańska, Z. Różański, *Azja o zmierzchu dnia*, Warszawa 1979, s. 50.

⁹ Ibidem, s. 57–63.

¹⁰ Szerzej G.R. Capisani, *Nowe państwa Azji Środkowej*, Warszawa 2004, s. 156–157. Już po śmierci Józefa Stalina w Uzbekistanie pojawiły się opracowania historyczne, które nawiązywały do bogatych tradycji tego państwa. Przypominano w nich nie tylko o ostatnich kilkuset latach historii, ale także o czasach świetności tego państwa związanych z Timurem i okresem wcześniejszym. S. Tokarski, *Gdy wielka tradycja Uzbeków staje się nowoczesnością*, [w:] *Uzbekistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004, s. 256.

¹¹ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 159–160. Szerzej na temat podboju Azji Środkowej przez Imperium Romanowych L. Bazylow, *Historia Rosji*, t. 1 i 2, Warszawa 1983, s. 370–373.

¹² G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 160.

¹³ Ibidem. W latach 1913–1916 na bazie pisma „Jadid” powstały załóżki ruchu społecznego sprzeciwu wobec rosyjskiej dominacji w Uzbekistanie, narzucania Uzbekom wzorów zachowań, wszechobecnej korupcji. Odrodzenie państwa i narodu, zdaniem autorów pisma, miało znaleźć swoje źródła w Koranie. Do odbiorców tego nurtu trafiano także poprzez organizowanie teatralnych happeningów, podczas których stawiano liczne pytania o przyszłość narodu uzbeckiego. S. Tokarski, *Gdy wielka tradycja Uzbeków...*, s. 256–257.

nieważ przy tworzeniu rządu pominięto inne wpływowe grupy społeczne, idea stworzenia własnego państwa upadła. Na zjeździe w Taszkencie w kwietniu 1917 roku postanowiono powołać do życia państwo islamskie w ramach Federacji Rosyjskiej. Nadzieje te przekreśliła interwencja Armii Czerwonej dokonana przy współudziale miejscowych bolszewików. W kwietniu 1918 roku ogłoszono utworzenie autonomicznej Republiki Radzieckiej Turkiestanu, bez opanowanych jeszcze wówczas przez islamistów chanatów: Chiwy i Buchar. Z czasem jednak obydwa te regiony znalazły się w granicach ZSRR¹⁴.

Pierwsze lata władzy radzieckiej zaowocowały licznymi problemami wynikającymi z wojny domowej toczonej w ZSRR, a potem ze słabości izolowanego przez Zachód państwa. Władza radziecka przystąpiła do działań mających na celu wprowadzenie nowego, świeckiego modelu życia. Jednym z przejawów tych działań była likwidacja w 1927 roku alfabetu arabskiego, a następnie zastąpienie go alfabetem zlatynizowanym. Od 1939 roku Uzbegy musieli się już posługiwać cyrylicą¹⁵. Pierwsze lata władzy radzieckiej zaowocowały również innymi problemami. W rejonie Kotliny Fergańskiej rozwinęło się wywołane przez Envera Paszę powstanie basmaczów, którzy przez wiele lat destabilizowali sytuację w radzieckiej Azji Centralnej¹⁶. Przez cały okres lat 20. XX wieku władze radzieckie dążyły do podziału Azji Centralnej pomiędzy poszczególne narody, chcąc osłabić wpływy nacjonalistów, którzy chcieli zbudować jeden organizm państwowy złączony spoiwem religii islamskiej. Między innymi dlatego w 1924 roku wskutek decyzji władz radzieckich wyodrębniono dwie socjalistyczne republiki: Uzbekistan oraz Turkmenię¹⁷. Z czasem w Azji Centralnej powstały również Republika Kazachstanu oraz autonomiczne okręgi: Kirgizji i Karakałpakstanu, włączonego w 1936 roku do Uzbekiej SRR¹⁸. W 1929 roku z Uzbekiej SRR wydzielono Tadżykistan¹⁹. Mimo trudności z utrzymaniem własnej tożsamości okres władzy radzieckiej to dla Uzbekistanu

¹⁴ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 162, zob. T. Bodio, N. Bogdanowicz, A.S. Sagdullaev, *Kalendarz najważniejszych wydarzeń w historii Uzbekistanu*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 490–492.

¹⁵ T. Bodio, *Daleki – bliski Uzbekistan*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 22.

¹⁶ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 162.

¹⁷ Jak pisze B. Gafurow, władza radziecka, nadając nazwę Uzbeki Republika Radziecka, chciała się odciąć z jednej strony od politycznych wpływów turecko-irańskich, z drugiej – od islamu. Według B. Gafurowa, już w czasach panowania dynastii Romanowych uważano za konieczne wprowadzenie zmian, które spowodowałyby oderwanie narodu uzbeckiego od korzeni cywilizacyjno-kulturowo-tożsamościowych. B. Gafurow, *Dzieje i kultura ludów Azji Centralnej*, Warszawa 1968, s. 563.

¹⁸ Wcześniej Karakałpakstan od 1932 roku wchodził w skład Kazachstanu. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 162.

¹⁹ *Ibidem*, s. 162.

czas dążenia miejscowych elit do uzyskania maksymalnej autonomii w ramach ZSRR oraz zdobycia pozycji lidera wśród radzieckich republik Azji Środkowej. Autonomii nie udało się uzyskać, za to sukcesem zakończyły się starania o nadanie Taszkientowi statusu centrum religijnego radzieckiej Azji Środkowej, co wraz z postępującą szybko industrializacją kraju spowodowało, iż Uzbekistan stał się liderem wśród radzieckich republik Azji Środkowej²⁰. Nie należy jednak zapominać o tym, że islam w ZSRR miał charakter religii koncesjonowanej, to znaczy podlegał inwigilacji ze strony radzieckich organów bezpieczeństwa państwa. Moskwa obawiała się, że islam może stanowić źródło narodowego odrodzenia Uzbeków, w związku z tym, jak piszą U. Saidov, M. Komilov: „Narody Uzbekistanu w latach kolonializmu były pozbawione nie tylko praw ekonomicznych i politycznych, ale również pod presją ideologii komunistycznej – oderwane od bogatego dziedzictwa duchowego i religijnego swoich przodków. System komunistyczny usiłował pozbawić narody ZSRR korzeni duchowych, wyprzeć religię z życia społeczeństwa”²¹.

Niestety, podobnie jak innych postradzieckich republik Azji Środkowej Uzbekistanu nie ominęły czystki wśród elit politycznych kraju przeprowadzone na rozkaz Józefa Stalina. W 1938 roku ich ofiarą stali się między innymi Faizullah Chudżajew, pierwszy prezydent Uzbekkiej SRR, oraz Akmalem Ikramow, sekretarz Komunistycznej Partii Uzbekistanu. Większość spośród komunistów uzbeckich wywodzących się jeszcze z okresu rewolucji październikowej została zamordowana lub też, w najlepszym przypadku, pozbawiona władzy. Kolejną falę eliminacji domniemyanych lub prawdziwych przeciwników politycznych władza radziecka zrealizowała w latach 50. XX wieku. Dopiero odwilż polityczna, która nastąpiła wraz z nadejściem epoki Nikity Chruszczowa, przyniosła republice i jej mieszkańcom względny spokój²².

Lata 80. XX wieku dla Uzbekkiej SRR upływały pod hasłem walki z mafią bawełnianą oraz toczoną przez władze radzieckie wojną w Afganistanie. Doprowadzono wówczas do usunięcia z piastowanych stanowisk w komunistycznej partii Uzbekistanu około 4000 jej człon-

²⁰ Wzmocnieniu pozycji Uzbekistanu w regionie służyć miała Komisja Koordynacji Azji Środkowej i Kazachstanu, której siedziba znajdowała się w Taszkencie. Kontrolę nad islamem w radzieckiej Azji Środkowej sprawowała Rada Duchownych Muzułmańskich (Duchowny Zarząd Spraw Religijnych Azji Środkowej i Kazachstanu) z siedzibą w Taszkencie. Ibidem, s. 164. Gdy do władzy w Uzbekistanie doszli bolszewicy, tylko 2% spośród mieszkańców republiki potrafiło czytać i pisać. W Uzbekistanie nie było też ani jednej wyższej uczelni. E. Różańska, Z. Różański, *Azja o zmięczeniu...*, s. 70.

²¹ Cyt. za U. Saidov, M. Komilov, *Islam na tle panoramy religijnej Uzbekistanu*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 238.

²² T. Bodio, N. Bogdanowicz, A.S. Sagdullaev, *Kalendarz...*, s. 479, G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 163.

ków. Dzięki takiej postawie partii komunistycznej kosztem potężnej czystki udało się odzyskać część zaufania mieszkańców kraju, co w przyszłości już w niepodległym Uzbekistanie posłużyło niektórym jej działaczom do zrobienia karier politycznych²³. Pod koniec lat 80. XX wieku na wskutek polityki Michaiła Gorbaczowa w Azji Środkowej nasiliły się tendencje odśrodkowe, które spowodowały narodziny ruchów narodowych i islamskich²⁴. Miejscowe władze szybko zorientowały się w sytuacji i postanowiły ją wykorzystać do usamodzielnienia się od centrum. 24 marca 1990 roku prezydentem republiki został Islam Karimow, przywódca Komunistycznej Partii Uzbekistanu²⁵. Gdy klęską zakończyła się ostatnia próba powstrzymania rozpadu ZSRR, którą był pucz Janajewa w sierpniu 1991 roku, Uzbekistan ogłosił 31 sierpnia 1991 roku niepodległość²⁶. Nowe władze rosyjskie w myśl jelicynowskiej zasady, iż każdy naród ma prawo do niepodległości, postanowiły ją uznać. Sprawujący władzę w kraju Islam Karimow, rządy niepodległym Uzbekistanem rozpoczął od wypowiedzenia wojny islamistom i zdławienia wszelkich przejawów opozycji wobec elity władzy, na czele której stanął. Musiał się także uporać z licznymi waśniami wewnętrznymi, które opanowały Kotlinę Fergańską²⁷. W taki oto sposób rozpoczęła się nowa era w dziejach niepodległego Uzbekistanu.

I. Karimow dla swojej polityki wybrał drogę rządów autorytarnych, pierwsze kroki poczynione w stronę władzy absolutnej poczynił na etapie tworzenia konstytucji. Na pierwszy rzut oka nowa ustawa zasadnicza wprowadzała demokratyczne zasady prawa. Jak się jednak później okazało, była to swoistego rodzaju fasada, mająca przesłonić faktyczny cel, który przyświecał Karimowowi, a mianowicie skupienie całej władzy w swoich rękach²⁸. Rządy I. Karimowa wywoływały bunt społeczeństwa, głównie islamskiej części, przez wiele lat poddawanej represjom. W ciągu pierwszych lat rządów udało się prezydentowi skutecznie zdławić opozycję, wraz z tworzącym się w podziemiu islamskim ruchem oporu²⁹.

²³ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 127.

²⁴ T. Bodio, N. Bogdanowicz, A.S. Sagdullaev, *Kalendarz...*, s. 496, zob. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 128–129.

²⁵ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 128–129.

²⁶ T. Bodio, N. Bogdanowicz, A. Sagdullaev, *Kalendarz...*, s. 496.

²⁷ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 129, zob. T. Bodio, N. Bogdanowicz, A. Sagdullaev, *Kalendarz...*, s. 496.

²⁸ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 133.

²⁹ G. Zasada, *Uzbekistan: najważniejsze źródło niestabilności w Azji Centralnej?*, Prace OSW, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PRACE_15.pdf.

Gospodarka

Uzbekistan:
republika
z ambicjami

Gospodarka Uzbekistanu jest jedną z prężniej rozwijających się gospodarek Azji Centralnej. Podstawową rolę odgrywa górnictwo, związane z posiadaniem przez państwo surowców, oraz rolnictwo, rozwijające się dzięki sprzyjającym warunkom naturalnym. Nie bez znaczenia pozostaje fakt uniknięcia przez rząd w pierwszych latach niepodległości charakterystycznego dla innych republik spadku PKB³⁰. Dzięki wdrożeniu reform, których podstawą stało się wprowadzenie *sumy* jako waluty narodowej, jak również postępującemu procesowi prywatyzacji, Uzbekistan stał się jednym z lepiej rozwiniętych krajów poradzieckich³¹.

Istotną rolę w gospodarce Uzbekistanu odgrywają złoża surowców naturalnych. Uzbekistan posiada znaczące złoża gazu ziemnego i ropy naftowej. Bardzo ważną częścią zasobów mineralnych republiki jest złoto. W 1996 roku jego wydobycie szacowano na 80–110 ton, co stanowi 25% produkcji tego surowca we wszystkich krajach WNP. Pod względem zapasów złota republika zajmuje 4. miejsce na świecie, a 7. miejsce pod względem jego wydobycia; uzbeckie złoto cieszy się też renomą najwyższej jakości³². Największe złoża znajdują się w Muruntau, gdzie Nawojski Kombinat Górniczo-Metalurgiczny wydobywa około 60 ton złota rocznie. Pozostałe miejsca eksploatacji złóż tego surowca to: Koczbulak, Kyzylalmasaj, Pirmirab, Guzaksaj, Kauldy, Marjanbulak, Zarmitan, Karakutan, Amantajtau³³. Uzbekistan posiada również zasoby srebra. Główne złoża tego surowca można napotkać w regionach: Wysokowoltne, Okzeties, Kosmonaczi, Atkepa. Najbardziej perspektywiczne złoża tego surowca zalegają w Atkepie³⁴. W Uzbekistanie wydobywa się również miedź i niektóre związki żelaza³⁵. Eksploatacja tych surowców nie ma jednak takiego znaczenia dla gospodarki jak produkcja ropy naftowej, gazu ziemnego czy też złota. Należy jednak

³⁰ Szerzej: <http://www.parp.gov.pl/files/74/81/105/uzbekistan.pdf>.

³¹ Szerzej na temat wprowadzanych reform ekonomicznych: I. Karimov, *L'Ouzbékistan: sue le chemin du développement des reformes économiques*, Carte Segrete, Paris 1996, por. I. Karimov, *La crise financière et économique mondiale, les voies et les mesures de sa prévention dans le contexte de l'Ouzbékistan*, Tachkent, 2009, <http://www.ouzbekistan.fr/president/livres/kniga.pdf>, zob. też: M. Pietruszewski, *Republika Uzbekistanu po 1991 roku*. Portal Spraw Zagranicznych, http://www.psz.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=11802.

³² W wydobyciu złota pomaga Uzbekistanowi kanadyjska firma Newmont Gold. Ibidem, s. 166, zob. D.V. Trostianski, *Potencjał gospodarczy i bogactwa naturalne*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 291.

³³ W 2003 roku w republice wydobyto 86 ton złota. *Uzbekistan – przewodnik dla przedsiębiorców*, red. A. Naruniec, H. Borko, P. Gębski, Warszawa 2004, s. 14.

³⁴ Ibidem, s. 15.

³⁵ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 166.

zaznaczyć, iż złoża miedzi również można uznać za strategicznie ważne dla kraju, bowiem pod względem ich wielkości Uzbekistan zajmuje 10.–11. miejsce na świecie. Największe złoża miedzi znajdują się w Ałmałyk oraz obwodzie taszkienckim³⁶. Roczna produkcja miedzi w republice sięga 80 tysięcy ton³⁷. Republika posiada także pewne złoża cynku i ołowiu. Ich wydobywanie odbywa się głównie w okolicach Kchandiza, jak również w obwodzie surchandarylskim³⁸. W Uzbekistanie wydobywa się również wolfram i molibden. Zasoby molibdenu obliczane są na 15 tysięcy ton. Pod względem wielkości zasobów molibdenu republika zajmuje 4. miejsce wśród wszystkich krajów wchodzących w skład WNP. Szacuje się, iż jeszcze przez około 20 lat Taszkient będzie mógł wydobywać ten surowiec³⁹. Istotne miejsce wśród uzbeckich surowców zajmują złoża uranu. Głównym miejscem ich występowania jest centralna część pustyni Kyzyl-Kum. Uzbekistan zajmuje 4. miejsce na świecie pod względem wielkości eksploatacji tego surowca oraz 6. miejsce pod względem wielkości złóż. Szacunki mówią o 55 tysiącach ton uranu znajdującego się w zasobach tego kraju. Wydobyciem zajmuje się Nawojski Kombinat Górniczo-Metalurgiczny. Po przejściowym spadku produkcji uranu w latach 90. XX wieku, kiedy produkcja sięgała 1,7 tysięcy ton rocznie, w latach 2000–2001 nastąpił jej wzrost do 2,3 tysięcy ton rocznie⁴⁰. Republika ta posiada również złoża węgla kamiennego szacowane na 1 mld ton oraz brunatnego na 2 mld ton. Eksperci przypuszczają jednak, że złoża węgla kamiennego i brunatnego są co najmniej o 2 mld ton większe. Złoża węgla kamiennego i brunatnego znajdują się w rejonach: Angreńskim, Szarguńskim, Bajsuńskim⁴¹. Ogółem wartość wszystkich potwierdzonych zasobów surowcowych republiki oceniana jest na 500 mld USD. Wartość potencjalnych zasobów tego kraju jest jeszcze wyższa, bo sięga 3,5 bln USD⁴².

Gospodarka uzbecka czerpie znaczne korzyści finansowe z produkcji gazu ziemnego, którego złoża w państwie są szacowane na 1,85 bln m³⁴³. Największe pokłady gazu ziemnego zlokalizowane są w Szurtanie, Gazli, Pamuku, Ksazaku, oraz w basenie Amu-Darii⁴⁴. Atutem Uzbekistanu jest dosyć dobrze w porównaniu z innymi państwami regionu Azji Centralnej rozwinięta infrastruktura. Handel uzbec-

³⁶ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 15.

³⁷ D. Trostianski, *Potencjał...*, s. 291.

³⁸ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 15.

³⁹ *Ibidem*, s. 15, zob. D.V. Trostianski, *Potencjał...*, s. 291–292.

⁴⁰ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 15.

⁴¹ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 166.

⁴² *Ibidem*, s. 14.

⁴³ D.V. Trostianski, *Potencjał...*, s. 292.

⁴⁴ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 43.

kim błękitnym paliwem jest w znacznym stopniu ograniczony przez rozbudowaną sieć wewnętrzną rurociągów, co bezpośrednio przyczynia się do zwiększenia zużycia gazu przez obywateli. Zużycie surowca na potrzeby wewnętrzne kraju związane jest również ze znacznie większą ilością drobnych przedsiębiorstw niż w pozostałych krajach poradzieckiej Azji Środkowej⁴⁵. Produkcja gazu ziemnego w Uzbekistanie nadal niesie za sobą ciężar wydarzeń z początku lat 90. XX wieku związanych z kryzysem gospodarczym. Wzrost produkcji gazu ziemnego nastąpił dopiero po przesileniach związanych z kryzysem na rynku surowców w roku 1998. Rok 1998 przyniósł wydobywanie gazu sięgające 55 mld m³, cztery lata później, w 2002 roku wydobywanie sięgnęło 57 mld m³⁴⁶. W 2009 roku wartość wyprodukowanego gazu ziemnego wyniosła 61,41 mld m³, co dało Republice 14. miejsce na świecie⁴⁷. Rezerwy gazu ziemnego zgodnie z badaniami przeprowadzonymi w 2011 roku szacuje się na 1,841 bln m³⁴⁸. Uzbekistan po upadku Związku Radzieckiego rysował się jako kraj nastawiony na reformy i szybki wzrost gospodarczy. Niestety, autorytarna polityka I. Karimowa doprowadziła do znacznego pogorszenia się klimatu inwestycyjnego, co skłoniło uzbeckie władze do zacieśnienia relacji z Rosją. Rok 2002 przyniósł podpisanie umowy pomiędzy Uzbekistanem a potentatami rosyjskimi – Lukoilem i Iterą – na poszukiwanie złóż surowca na terenie państwa. Kontrakt zawarty na 25 lat, z możliwością przedłużenia na 10 lat, zawiera daleko niezadowolające dla strony uzbeckiej warunki, przyznając jej tylko 10% z ewentualnie odkrytych złóż surowców⁴⁹. Pokłady uzbeckiego gazu ziemnego nie stanowią takiego bogactwa jak w przypadku Turkmenistanu, ale mogą w znacznym stopniu wesprzeć gospodarkę i przyczynić się do poprawy stabilności kraju.

Uzbekistan posiada również znaczące zasoby ropy naftowej. Największe złoża surowca znajdują się w kraju Ustiurtskim, Bucharo-Chiwińskim, Południowo-Zachodnio-Gisarskim, Fergańskim. Ok. 70% wydobywania pochodzi z regionu Bucharo-Chiwińskiego. W Uzbekistanie znajdują się trzy rafinerie ropy naftowej: w Ferganie, Alty-Ariku i Bucharze. Zgodnie z danymi podawanymi przez uzbecki rząd, wielkość zasobów ropy naftowej wynosi 594 mld bbl⁵⁰. Problemem dla ekspertów zajmujących się uzbecką polityką energetyczną jest brak możliwości weryfikacji przez inne niż rządowe źródła danych dotyczących zarów-

⁴⁵ R. Kłaczyński, *Ropa naftowa i gaz ziemny obszaru postradzieckiego. Rola i znaczenie surowców energetycznych w polityce Kremla*, Kraków 2010, s. 82.

⁴⁶ Ibidem, s. 66.

⁴⁷ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 44.

⁵⁰ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>.

no wielkości zasobów, jak i możliwości ich późniejszej eksploatacji⁵¹. Warto również zauważyć, iż obecnie nowoczesne technologie umożliwiają bardziej efektywną niż w przeszłości produkcję ropy naftowej, a to daje Uzbekistanowi lepsze perspektywy na przyszłość. W 1997 roku Uzbekistan wyprodukował 8,1 mln ton ropy naftowej, a w roku 1998 już 8,4 mln ton surowca. W późniejszym okresie produkcja spadła i utrzymuje się w okolicach 7 mln ton rocznie⁵². Według danych z roku 2010, w republice produkowano 58,650 bbl dziennie⁵³. Posiadanie przez państwo rafinerii ropy naftowej umożliwia handel surowcem, jak również produktami ropopochodnymi. Wzrost inwestycji zagranicznych w regionie i modernizacja infrastruktury przemysłowej doprowadziły do coraz szybszego rozwoju przemysłu. Początek lat 90. XX wieku przyniósł współpracę z amerykańską spółką Chevron Texaco, potem brytyjska firma Trinity Energy otrzymała zgodę na eksploatację złóż ropy naftowej⁵⁴.

Ogólne znaczenie Uzbekistanu w produkcji i przesyłce zarówno ropy naftowej, jak i gazu ziemnego jest w dalszym ciągu niewielkie, biorąc pod uwagę możliwości w tym zakresie i uzależnienie od kraju tranzytowego jakim jest Rosja. Ponadto sytuacja wewnętrzna państwa oraz konieczność utrzymania bezpieczeństwa w kraju spycha w coraz większym stopniu Uzbekistan w orbitę wpływów Kremla. Nie należy przy tym zapominać o wzrastającej roli ChRL w polityce energetycznej kraju. Coraz więcej, zwłaszcza w kwestii polityki energetycznej prowadzonej przez państwa centralnoazjatyckie, zależy od rosnącego w siłę Państwa Środka.

W chwili upadku ZSRR Uzbekistan należał obok Kazachstanu do najlepiej rozwiniętych republik postradzieckiej Azji Środkowej. Za czasów radzieckich na rozwój republiki z budżetu państwa napływały istotne środki. Oblicza się, iż stanowiły one około 20% całego budżetu Uzbekistanu⁵⁵. Pierwsze lata transformacji były okresem bardzo trudnym. Początkowo władze chciały kontynuować kierunek rozwoju wytyczony jeszcze za czasów ZSRR. Gdy okazało się to niemożliwe, rozpoczęto liberalną modernizację gospodarki. Działania te zakończyły się jednak połowicznym sukcesem.

Początek lat 90. XX wieku, podobnie jak w przypadku pozostałych państw postradzieckich, był dla Uzbekistanu okresem spadku war-

⁵¹ Według danych wynikających z badań prowadzonych przez źródła niezależne, zasoby Uzbekistanu w ropę naftową wynoszą: 100 mln ton surowca, 300 mln ton surowca. A. Wołowska, *Kaspijska ropa i gaz – realia pod koniec 2000*, Prace OSW, kwiecień 2001, nr 1; J. Cichocki, A. Wołowska, *Ropa kaspijska – realia pod koniec 2000*, Kraków 2001.

⁵² R. Kłaczyński, *Ropa naftowa...*, s. 138.

⁵³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>.

⁵⁴ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 140.

⁵⁵ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 165.

tości PKB. W 1995 roku uzbeckie PKB spadło o 0,9%. Jednakże od 1996 roku notujemy systematyczny wzrost. W 1996 roku PKB wzrosło o 1,7%, rok później o 5,2%. W 1998 roku wartość PKB zwiększyła się o kolejne 4,4%, by rok później osiągnąć wzrost o 3,8%. Co prawda, jak na kraje postradzieckie, dynamika wzrostu nie była wysoka, należy jednakże uwzględnić fakt, że w przeciwieństwie do większości państw byłego ZSRR czas wzrostu był rozłożony na dłużej. W 2001 roku PKB wzrosło o 4,5%, rok później o 4,2%, zaś w 2003 roku wzrost wyniósł 4,4%⁵⁶. W 2004 roku w okresie styczeń–wrzesień PKB Uzbekistanu wzrosło o 8,9%⁵⁷. Rok 2005 przyniósł wzrost wartości PKB do 7% i kolejno w 2006 o 0,3%. Zgodnie z danymi przedstawionymi przez Bank Centralny Uzbekistanu, wartość PKB utrzymywała się na w miarę stałym poziomie, w kolejnych latach osiągając – w 2007 roku 9,5%, rok później 9%, zaś w analogicznym okresie 2009 roku – 8,1%. Do dobrych wyników uzbeckiej gospodarki przyczyniła się korzystna koniunktura utrzymująca się na rynkach światowych na złoto, bawełnę oraz gaz ziemny. W 2010 r. w odniesieniu do roku poprzedniego wzrost wartości PKB wyniósł 8,5%⁵⁸. Taka sytuacja przysłużyła się poprawieniu klimatu inwestycyjnego w kraju. Na drodze reform podjęto działania modernizujące procedury celne, dokapitalizowano również system bankowy, co wpłynęło korzystnie na stabilność systemu finansowego państwa. W 2009 roku rozpoczęto wprowadzanie programu anty-kryzysowego, który miał objąć lata 2009–2012. Dobre tempo wzrostu gospodarczego uzbeckiej gospodarki w 2009 roku pozwoliło na dalszą poprawę klimatu inwestycyjnego państwa. Działania rządu przyczyniły się do wzrostu inwestycji zagranicznych o 70%. Bez wątpienia niezwykle korzystne dla rozwoju uzbeckiej gospodarki stało się zaangażowanie państwa w międzynarodową walkę z terroryzmem, co przyniosło obietnicę pomocy finansowej ze strony państw zachodnich, niestety tylko w niewielkiej części zrealizowaną⁵⁹.

⁵⁶ Mieźgosudarstwiennyj Statisticzieskij Komitet SNG, <http://cisstat.com/rus/uzb.htm>, zob. *Podstawowe wskaźniki społeczno-gospodarczego rozwoju Uzbekistanu w latach 1998–1999*, za: A.K. Bedrintsev, *Reformy ekonomiczne*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 313–315.

⁵⁷ Mieźgosudarstwiennyj Statisticzieskij Komitet SNG, <http://cisstat.com/rus/uzb.htm>, zob. Rosyjski Urząd Statystyczny, *O międzynarodowych sapostawienjach WWP za 2002 god*, http://www.gks.ru/bgd/free/b02_18/IssWWW.exe/Stg?d000/i030860r.htm.

⁵⁸ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>.

⁵⁹ Szerzej: <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+wschodnimi+i+pozaeuropejskimi/Uzbekistan.htm>.

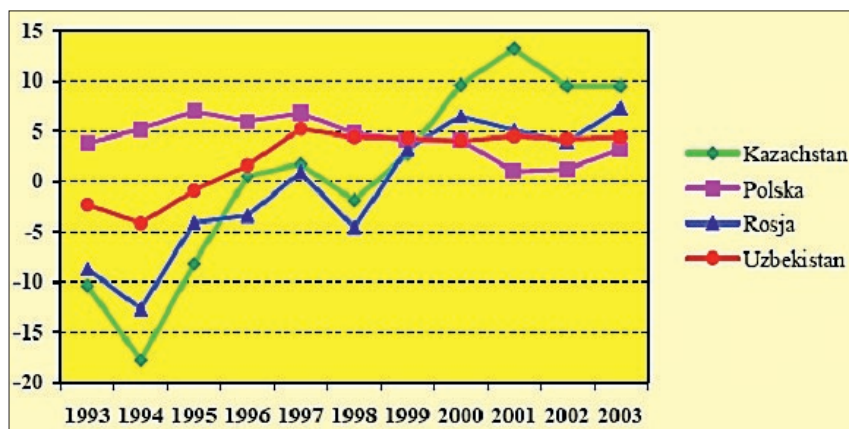
Tabela 7. Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne gospodarki Uzbekistanu

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009
PKB (w mld USD)*	13,5	14,7**	22,3	27,9	31,8
PKB (wzrost w %)	7,0	7,3	9,5	9	8,1
Deficyt budżetowy (% PKB)	0,1	0,9	1,7	+1,5	0,2
Zadłużenie zagraniczne (% PKB)	b/d	b/d	b/d	13,3	b/d
Inflacja (CPI, średnioroczna, %)	7,8	6,8	6,8	7,8	7,4
Bezrobocie (w %)	0,3	0,3	0,3	b/d	b/d
Eksport (w mld USD)	5,40	6,3	9,0	11,6	11,8
Import (w mld USD)	4,09	4,8	5,2	7,5	9,4
Kurs UZS/USD (średnioroczny)	1114,0	1216,3	1266,4	1.231,7	1.511,4
Bezpośrednie inwestycje zagraniczne	b/d	b/d	b/d	1.200,0	2.200,0
Inwestycje bezpośrednie uzbeckie za granicą	b/d	b/d	b/d	b/d	b/d

* po przeliczeniu wg średniego kursu UZS/USD w danym okresie

** wg kursu UZS/USD na koniec danego okresu

Źródło: Bank Centralny Uzbekistanu, Państwowy Komitet ds. Statystyki Republiki Uzbekistanu

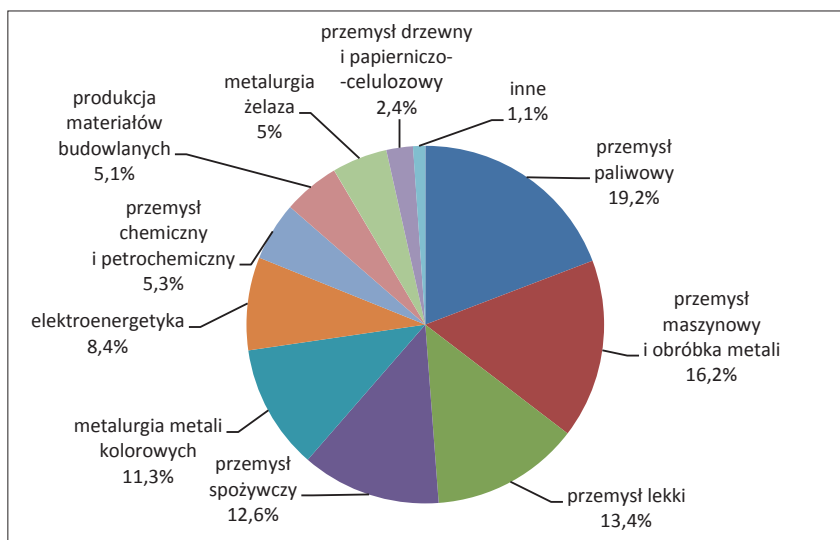
Ryc. 3. Dynamika PKB Uzbekistanu na tle innych krajów w latach 1993–2003

Źródło: <http://www.parp.gov.pl/files/74/81/105/uzbekistan.pdf>

Śledząc dynamikę PKB Uzbekistanu na tle innych krajów postrzałkiej Azji Środkowej widać, że gospodarka uzbecka utrzymuje się na stabilnym poziomie i na przestrzeni dwudziestu lat niepodległo-

ści poza kilkoma trudnymi latami pierwszej części ostatniej dekady XX wieku pozbawiona była większych wahań. Ewentualne spadki wartości PKB były związane z ogólnie złą sytuacją na rynkach finansowych, czego przykładem jest negatywne oddziaływanie na gospodarkę państw obszaru Azji Centralnej, ze strony pogrążonej jesienią 1998 roku w kryzysie Federacji Rosyjskiej. Nie wiadomo, czy globalny kryzys finansowy odbije się, a jeśli tak, to w jakim stopniu, na uzbeckiej gospodarce. Atutem tej ostatniej jest, choć może to zabrzmieć nieco paradoksalnie, utrzymywanie się Uzbekistanu na obrzeżach gospodarki światowej.

Podobnie jak ma to miejsce w przypadku PKB tendencje wzrostowe odnotowujemy również w sektorze produkcji. W 1995 roku wzrost produkcji przemysłowej wyniósł 0,1%. Rok później 3%. W latach 1997–2000 średni roczny wzrost produkcji przemysłowej wynosił 5%. W 2001 roku produkcja wzrosła o 8%. Taki sam wzrost zanotowano w 2002 roku. W 2003 roku odnotowano wzrost produkcji przemysłowej o 6%⁶⁰. W roku 2008 produkcja przemysłowa Uzbekistanu wyniosła 23 679,0 mld UZS, w 2009 – 28 009,3 mld UZS, natomiast w 2010 – 33 580,5 mld UZS, co oznacza, że w porównaniu z rokiem poprzednim wzrosła o ponad 8%. Ogólną strukturę przemysłu w 2010 roku przedstawia wykres kołowy poniżej.

Ryc. 4. Struktura produkcji przemysłowej w roku 2010

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych: http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1620,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2010_roku.html

⁶⁰ Mieźgosudarstwiennyj Statisticzieskij Komitet SNG, <http://cisstat.com/rus/uzb.htm>, zob. wskaźniki ekonomiczne ilustrujące stan uzbeckiej gospodarki, *Economy, The World Factbook Uzbekistan*, CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/print/uz.html> zob. dane Urzędu Statystycznego Uzbekistanu, <http://www.stat.uz>.

Dopiero w drugiej połowie lat 90. uzbeckim władzom udało się stłumić inflację. W 1992 roku wynosiła ona 646%, dwa lata później już 1568%. Nie ulega wątpliwości, iż wydarzenia związane ze wzrostem cen w latach 1992–1995 można nazwać hiperinflacją. Dopiero w 1996 roku inflacja wróciła do wymiaru dwucyfrowego i osiągnęła akceptowalny, choć daleko niezadowalający próg 54%. W 2000 roku inflacja wyniosła 24%, co jak na warunki obszaru poradzieckiego można uznać za wynik przyzwoity⁶¹. Rok 2008 według danych oficjalnych przyniósł wskaźnik inflacji 7,8%, rok później jeszcze mniejszy, bowiem 7,4%, natomiast w 2010 wskaźnik inflacji obniżył się do 7,3%⁶². Podobnie sytuacja wyglądała z deficytem budżetowym. W 1992 roku wynosił on 12,5%. Rok później 10,4%. W 1994 roku był już tylko jednocyfrowy, osiągając 6,1%. W 1998 roku Uzbekistanowi udało się zmniejszyć deficyt budżetowy do 1,8% i utrzymać ten wskaźnik w roku następnym. W 2000 roku deficyt budżetowy nie przekroczył 1%⁶³. Deficyt budżetowy poza latami kryzysu 2007–2008 malał aż do roku 2009, kiedy to osiągnął 0,2% wartości PKB. Dane te świadczą o pewnym uspokojeniu sytuacji w finansach państwa. Pomocne stało się skorzystanie z doradztwa Międzynarodowego Funduszu Walutowego i wprowadzenie działań mających na celu stabilizację waluty narodowej⁶⁴. Zwiększyło to wiarygodność ekonomiczną kraju. Umożliwiło też zaciąganie koniecznych dla rozwoju państwa kredytów.

Polityka Uzbekistanu w strategii handlu zagranicznego miała obejmować trzy etapy. Pierwszy etap to przygotowania kraju, który dopiero co osiągnął niepodległość. Działania związane były głównie z utworzeniem systemu prawnego, regulującego kwestie handlu, w szczególności kwestie związane z charakterem oraz wysokością ceł. Kolejny etap obejmował głównie problemy związane z liberalizacją importu. Znalazło to wyraz w „Ustawie o sposobach dalszego wzmocnienia reform gospodarczych, zapewnienia obrony własności prywatnej, oraz rozwoju przedsiębiorczości”. W trzecim okresie po osiągnięciu stabilności gospodarki, charakteryzującej się wiarygodnością finansową, mocną pozycją miejscowego pieniądza oraz znacznym spadkiem poziomu inflacji, rząd wprowadził taryfy celne eksportowe i importowe. Przyjęcie proteksportowej polityki w handlu zagranicznym doprowadziło w efekcie do zmniejszania się cła na eksport. Działanie to było zdeterminowane chęcią osiągnięcia jak największego zysku za surowce sprzedawane przez Uzbekistan. Gdy w 2002 roku koniunktura na złoto i bawełnę nie była jeszcze na tyle dobra, by stymulować w sposób znaczący wzrost

⁶¹ M.F. Achilom, V.A. Ten, H.G. Nasreddinov, *System bankowy*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 326.

⁶² Dane za: http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1620,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2010_roku.html.

⁶³ M.F. Achilom, V.A. Ten, H.G. Nasreddinov, *System...*, s. 326.

⁶⁴ World Economic Outlook, IMF, April 2004, t. 1. 9.

eksportu, a co za tym idzie również importu, republika zanotowała spadek wartości wysyłanych za granicę towarów, co w efekcie przyniosło obniżenie wolumenu eksportowego. Wartość obrotów w handlu zagranicznym republiki w 2001 roku spadła w stosunku do roku 2002 o blisko 0,7 miliarda USD. W 2003 roku, gdy przyszła koniunktura na surowce, obroty w handlu zagranicznym zwiększyły się w stosunku do roku 2002 o 0,9 miliarda USD. W pierwszym półroczu 2004 roku obroty w handlu zagranicznym wyniosły 4,1 miliarda USD, a więc były tylko o 2,5 miliarda USD niższe niż w całym roku 2003⁶⁵. W 2008 roku obroty w handlu zagranicznym osiągnęły 19,1 mld USD, w 2009 – 21,2 mld USD, a w 2010 – 21,8 mld USD⁶⁶. Widać więc stały wyraźny trend wzrostowy.

Pierwsze miejsce pod względem obrotów w handlu zagranicznym wśród wszystkich handlujących z Uzbekistanem krajów zajmuje Rosja. W 2003 roku łączna wartość eksportu i importu przypadająca na te kraje wyniosła 1,148 mld USD i była o 235 mln wyższa niż rok wcześniej. W 2003 roku Uzbekistan wyeksportował do Rosji towary o łącznej wartości prawie 459 mln USD. W tym przypadku nastąpił wzrost w porównaniu z rokiem 2002 o 142 mln USD. W ramach importu w 2003 roku Taszkient sprowadził z Rosji towary o wartości ponad 689 mln USD, czyli odnotowano wzrost w porównaniu z rokiem 2002 o 94 mln USD⁶⁷. W 2010 r. obroty handlowe z Rosją stanowiły 29,2% całej wymiany towarowej republiki⁶⁸. Dalsze miejsca na liście partnerów handlowych Uzbekistanu w zakresie jego eksportu zajmowały: ChRL – wartość towarów wyeksportowanych przez republikę do Chin to 182 mln USD, Tadżykistan – 120,6 mln USD, Korea Południowa – 111,4 mln USD. W zakresie importu: USA – 282,5 mln USD, Korea Południowa – 251,3 mln USD, Niemcy – 235,7 mln USD, ChRL – 161,5 mln USD. Praktycznie rzecz biorąc, czołówka państw w zakresie handlu zagranicznego z Uzbekistanem ukształtowała się w połowie lat 90. XX wieku. Jedyną zmianą w tym układzie sił jest wzrastająca pozycja Chin jako partnera gospodarczego Taszkientu. Pomiedzy 1999 a 2003 rokiem wartość wymiany handlowej z ChRL zwiększyła się o około 260 mln USD, to

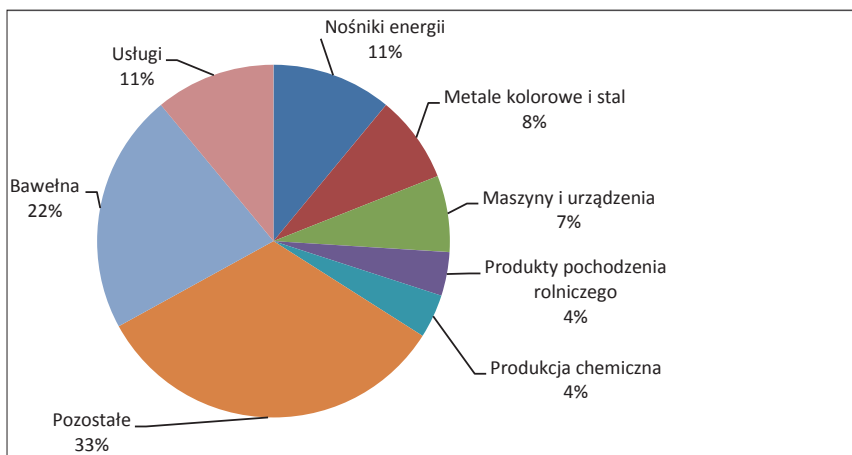
⁶⁵ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 121.

⁶⁶ *Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2008 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2008_roku.html, *Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2009 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2009_roku.html, *Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2010 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2010_roku.html [22.12.2011].

⁶⁷ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 124, zob. Rosyjski Urząd Statystyczny, *Wnieszniaja targowlia Rassijskoj Fiedieracji sa stranami SNG*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe/Stg/25-05.htm>.

⁶⁸ *Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2010 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2010_roku.html [22.12.2011].

jest ponad ośmiokrotnie – z 40 mln USD w 1999 roku do ponad 340 mln USD w roku 2003⁶⁹. Rozpatrując wymianę handlową republiki w aspekcie struktury towarowej można pokusić się o kilka spostrzeżeń. Od wielu lat pierwsze miejsce w zakresie eksportu uzbeckich towarów i surowców zajmuje bawełna. W 2002 roku jej eksport stanowił 22,4% wszystkich wysłanych za granicę produktów. W 2008 r. udział w eksporcie włókna bawełnianego wyniósł 9,2%, w 2009 r. – 8,6%, w 2010 r. – 11,3%⁷⁰. Następnymi miejscami zajęły: usługi – 15,9%, energia elektryczna – 8,1%, metale kolorowe i stal – 6,4%. W zakresie struktury importu na pierwszym miejscu w 2002 roku znalazły się: maszyny i urządzenia – 41,4%, metale czarne i kolorowe – 8%. Pomimo posiadania bogatych złóż gazu ziemnego i ropy naftowej wskutek słabego ich zagospodarowania jak na razie udział tych surowców w strukturze eksportowej jest niewielki. Poniżej przedstawione zostały diagramy kołowe, obrazujące udział poszczególnych towarów w łącznym bilansie handlowym w latach 2004 i 2010. Bez wątplenia sytuacja, w której rozwój gospodarczy nie jest związany ze sprzedażą surowców, zapobiega tworzeniu się struktur ekonomicznego systemu monokulturowego. Można jednak przypuszczać, że wraz z wkroczeniem na rynek uzbecki rosyjskich oraz chińskich firm wydobywczych sytuacja ta może ulec zmianie⁷¹.

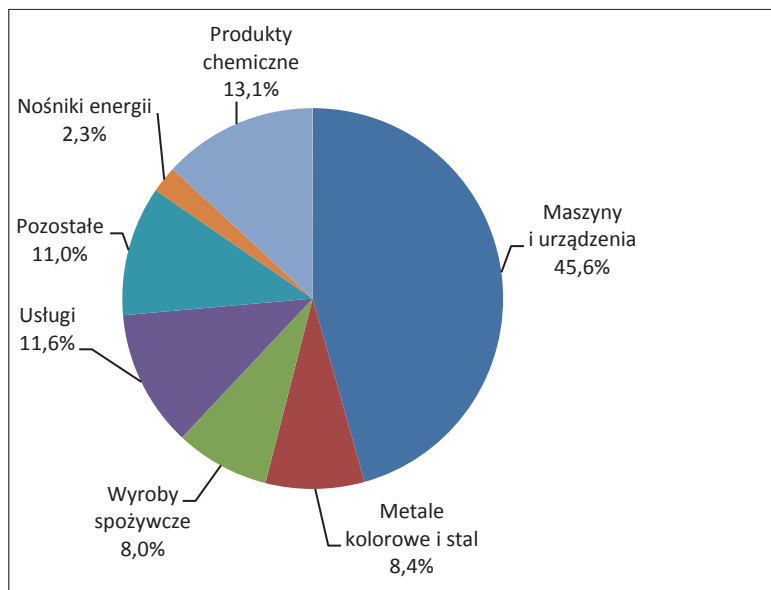

Ryc. 5. Struktura eksportu towarów w pierwszym półroczu 2004 roku

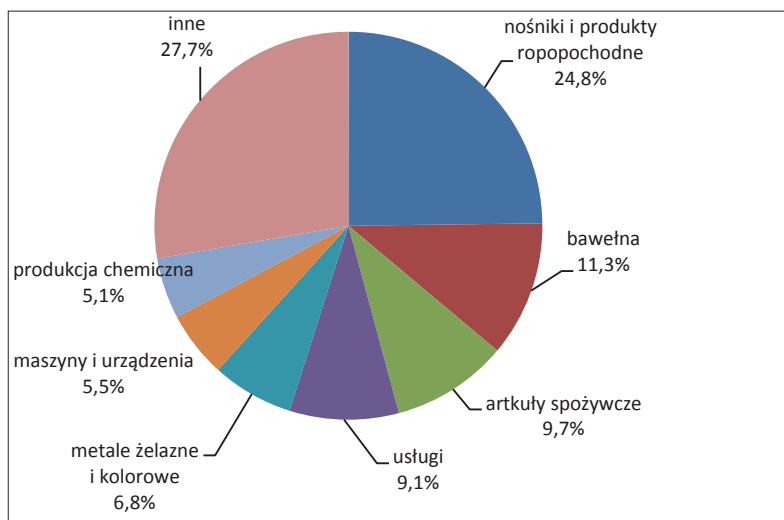
⁶⁹ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 125.

⁷⁰ *Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2008 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2008_roku.html, *Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2009 r.* http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2009_roku.html [22.12.2011], *Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2010 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2010_roku.html [22.12.2011].

⁷¹ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 115–125, zob. *Struktura eksportu i importu Uzbekistanu*, za: N. Sirajiddinov, *Handel zagraniczny i polityka handlowa*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 366.

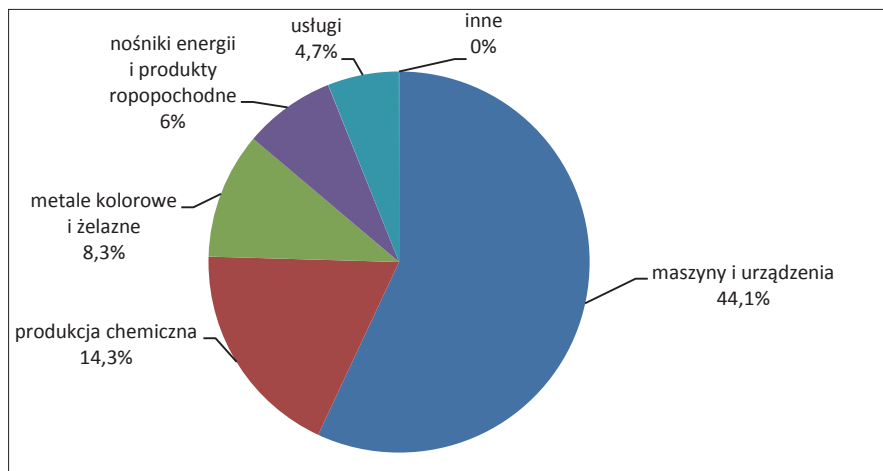

Ryc. 6. Struktura importu towarów w pierwszym półroczu 2004 roku

Ryc. 7. Struktura eksportu towarów w 2010 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych: http://tashkent.trade.gov.pl/uzbekistan/article/detail,1620,Sytuacja_spoleczo-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2010_roku.html

Ryc. 8. Struktura importu towarów w 2010 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych: http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1620,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2010_roku.html

Tabela 8 przedstawia wymianę handlową z zagranicą w latach 2002–2009. Jak widać z poniższych danych, obroty w handlu zagranicznym Uzbekistanu wciąż rosną⁷².

Tabela 8. Wymiana handlowa z zagranicą w latach 2002–2009

Rok	Obroty		Eksport z Uzbekistanu		Import z Uzbekistanu		Saldo (mld USD)
	mld USD	dynamika %	mld USD	dynamika %	mld USD	dynamika %	
2002	6,4	96,97	3,3	89,19	3,1	106,90	0,2
2003	5,7	89,06	3,0	90,91	2,7	87,10	0,3
2004	8,6	151,93	4,8	161,67	3,8	141,11	1,04
2005	9,6	109,6	5,4	111,5	4,1	107,2	1,32
2006	11,2	116,7	6,4	118,51	4,8	117,10	1,6
2007	14,2	126,8	9,0	140,6	5,2	108,3	3,8
2008	19,1	121,4	11,6	128,7	7,5	111,5	4,1
2009	21,2	100,1	11,8	102,4	9,4	97,3	2,3

Źródło: Państwowy Komitet Statystyki Republiki Uzbekistanu (dane szacunkowe, nie zostały zaktualizowane przez Państwowy Komitet Statystyki RU)

⁷² *Sytuacja społeczno-gospodarcza Uzbekistanu w 2008 roku*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2008_roku.html.

Wyniki gospodarcze uzyskiwane przez Uzbekistan świadczą o powolnym procesie wychodzenia z kryzysu gospodarczego początku lat 90. XX wieku. Proces ten będzie jednak długotrwały. Nie jest też powiedziane, że Taszkient znajduje się już na stałej ścieżce wzrostu. Zahamowanie reform gospodarczych z pewnością odbije się z czasem na kondycji uzbeckiej gospodarki. Nie najlepiej świadczy też o szansach republiki na przyszłość skala praktyk nepotystycznych i korupcyjnych, które niszczą załóżki wolnego rynku. Innym przykładem złej sytuacji gospodarczej kraju jest fakt masowej emigracji zarobkowej mieszkańców republiki do bogatszych krajów WNP: Rosji i Kazachstanu⁷³. Niektóre źródła szacują liczbę wyjeżdżających z kraju w celach migracji zarobkowej na 500–700 tysięcy rocznie⁷⁴. Część spośród emigrujących nie zamierza już do republiki powrócić. Dotyczy to w szczególności Rosjan, których duża diaspora zamieszkuje Uzbekistan. W okresie pomiędzy 1992 a 1997 rokiem z kraju wyemigrowało na stałe 365 tysięcy mieszkańców, w tym aż 225 tysięcy Rosjan. Jest to efektem złej sytuacji gospodarczej państwa. W przypadku ludności rosyjskiej istotną rolę odgrywa też fakt utraty wpływów polityczno-ekonomicznych, które mniejszość ta miała w republice przed upadkiem ZSRR. O ile u schyłku lat 80. XX wieku to Rosjanie decydowali o najważniejszych dla republiki sprawach, o tyle w niepodległym Uzbekistanie – podobnie jak w części innych republik postradzieckich, które wyzwoliły się w jakiejś mierze od hegemonii Moskwy – szybko stali się obywatelami drugiej kategorii⁷⁵. Z raportu Banku Światowego, którego celem było określenie poziomu życia w Uzbekistanie, wynika, iż 25% społeczeństwa tej republiki żyje w ubóstwie⁷⁶. Według danych podawanych przez Ministerstwo Pracy i Ochrony Socjalnej Społeczeństwa, w ostatnich latach spada poziom bezrobocia, które w 2009 roku wyniosło 20,1 tysięcy zarejestrowanych bezrobotnych, by rok później spaść do 16,2 tysięcy osób⁷⁷. Chcąc zapobiec ewentualnej fali niepokojów społecznych, a także osłabić wpływy fundamentalistów islamskich na nuboższe warstwy społeczne, w 2004 roku prezydent Islam Karimow

⁷³ Bezrobocie w Uzbekistanie według danych oficjalnych wynosi około 12%, jednakże około 20% pracuje w niepełnym wymiarze. Gdyby do tego dodać osoby, które pracują nielegalnie za granicą, rozmiar bezrobocia osiągnąłby kilkadziesiąt procent. G. Zasada, *Islam w Uzbekistanie*, [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, Prace OSW, styczeń 2003, nr 7, s. 30.

⁷⁴ G. Zasada, *Uzbekistan. Najważniejsze źródło niestabilności w Azji Centralnej?*, Prace OSW, październik 2004, nr 15, s. 29, 42.

⁷⁵ T. Bodio, W. Śmidowski, *Modernizujące się społeczeństwo (między historią a przyszłością)*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 202, 204.

⁷⁶ G. Zasada, *Uzbekistan...*, s. 42.

⁷⁷ Dane za: http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1620,Sytuacja_spooleczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2010_roku.html.

postanowił podnieść płace w sektorze publicznym o 30%⁷⁸. Niestety, duża część z tej podwyżki została zrównoważona przez wysoką inflację. W 2009 r. zgodnie z Rozporządzeniem Prezydenta Uzbekistanu podniesione zostały pensje, a także renty i emerytury. W 2010 roku dochody ludności w odniesieniu do roku ubiegłego wzrosły średnio o 32,3%. Biorąc pod uwagę wskaźnik inflacji, realny wzrost dochodów ludności był jednak znacznie niższy⁷⁹. Innym ważnym elementem determinującym uzbecki rynek pracy jest średnia wieku ludności zarejestrowanej jako pracujący lub bezrobotni. Wynosi ona 24 lata, co powoduje szereg komplikacji społeczno-politycznych, z możliwością wybuchu społecznego włącznie⁸⁰. Ponad 50% wszystkich uzbeckich pracowników pracuje w małych i średnich przedsiębiorstwach, co jest efektem zmian gospodarczych zachodzących w ostatniej dekadzie XX wieku. Najwyższe zarobki odnotowuje się w sektorze informatyki – trzykrotna średnia krajowa, w przemyśle i bankowości – dwukrotna średnia krajowa, najniższe zaś w edukacji – 82% średniej krajowej, służbie zdrowia – 81%, handlu – 77% oraz w rolnictwie – 66% średniej krajowej. Należy przy tym pamiętać, iż minimalne wynagrodzenie jest ustalone w wysokości niespełna 7 USD miesięcznie, co nawet jak na warunki postradzieckie jest wielkością zatrważająco niską. Nie dziwi więc, iż wielu Uzbeków decyduje się na emigrację zarobkową do Rosji, gdzie mogą liczyć często na stukrotnie wyższe wynagrodzenia⁸¹.

Najważniejszą branżą uzbeckiej gospodarki jest rolnictwo, mające według danych na 2003 rok około 30% udział w strukturze uzbeckiego PKB⁸². Rolnictwo jest dla Uzbekistanu branżą strategiczną, pomimo tego, iż jedynie ok. 10% powierzchni kraju stanowią urodzajne gleby. Dzięki warunkom klimatycznym możliwy staje się kilkakrotny w ciągu roku zbiór ziemniaków, a także hodowla roślin tropikalnych, takich jak figi czy granaty. Do podstawowych problemów z jakimi boryka się uzbeckie rolnictwo należy zaliczyć konieczność nawadniania terenów rolniczych – jedynie około 3% powierzchni ziem uprawnych nie wymaga dodatkowego systemu nawadniania⁸³. Do kolejnych problemów nale-

⁷⁸ G. Zasada, *Uzbekistan...*, s. 42.

⁷⁹ Dane za: http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1620,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2010_roku.html.

⁸⁰ G. Zasada, *Uzbekistan...*, s. 42.

⁸¹ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 40–41.

⁸² Szerzej: <http://www.parp.gov.pl/files/74/81/105/uzbekistan.pdf>.

⁸³ Dodatkowego nawadniania nie potrzebują regiony takie jak: Dżizakski, Kaszkadaryński, Samarkandzki, Surchandaryjski i Taszkencki. Pozostałe rejony wymagają nawadniania, co doprowadziło między innymi do katastrofy ekologicznej Jeziora Aralskiego. Katastrofa ekologiczna rozpoczęła się od budowy sieci kanałów nawadniających osuszone ziemie przygotowane pod uprawę bawełny, zasilanie było prowadzone z rzek Syr-daria i Amu-daria, które stanowiły jedne z głównych rzek zasilających Jezioro Aralskie. Poprzez taką politykę doszło do nagłego i katastroficznego spadku powierzchni

ży dodać słabo rozwiniętą infrastrukturę, a przede wszystkim poważne braki w postaci chłodni, które pozwoliłyby na dłuższe przechowywanie zgromadzonych produktów rolnych. Około 60% mieszkańców republiki trudni się rolnictwem. Wytwarzają oni 30% całego PKB. W dalszym ciągu o sile rolnictwa stanowią jednak gospodarstwa państwowe. Mimo przeprowadzonych przez Taszkient reform zaledwie około 7–9% całej produkcji rolnej jest wytwarzane przez prywatne gospodarstwa rolne⁸⁴. W 2008 roku ogólna wartość produkcji rolnej wyniosła 10 476,6 mld UZS, w 2009 roku – 12 642,6 mld UZS, a w 2010 roku – 15 810,7 mld UZS i była wyższa o 6,8% niż w 2009 roku⁸⁵.

Tabela 9. Specjalizacja produkcji rolnej według regionów

Obwód	Uprawiane kultury rolne
Republika Karapałpakstan	bawełna, ryż, owczarstwo, warzywa, dynie, arbuzy
Andiżanski	bawełna, hodowla jedwabników, zboże, winorośle
Bucharski	bawełna, zboże, hodowla bydła, hodowla jedwabników
Dżizakski	bawełna, zboże, hodowla bydła
Fergański	bawełna, zboże, owoce, ziemniaki, mleko, jajka
Kaskadaryński	zboże, bawełna, warzywa, hodowla jedwabników
Namangański	bawełna
Nowojski	bawełna, zboże, sadownictwo, hodowla jedwabiu
Samarkandzki	bawełna, sadownictwo, winorośle, hodowla jedwabników
Syrdaryjski	bawełna, hodowla bydła, zboże
Surchandaryjski	bawełna, dynie, arbuzy, owoce tropikalne
Taszkiencki	bawełna, zboże, winorośle, sadownictwo, produkcja jedwabiu, hodowla bydła i drobiu

Główną rolę w produkcji rolnej odgrywa sektor bawełniany⁸⁶. Jego rozwój, pomimo posiadania przez kraj złóż surowców energetycznych, stanowi nadal jeden z priorytetów polityki wewnętrznej. Białe złoto

jeziora i wzrostu zasolenia w wodzie, co w efekcie stało się przyczyną obumarcia fauny jeziornej. Szerzej: *Sur la position de la République d'Ouzbékistan en matière d'utilisation raisonnable des ressources en eau en Asie centrale*, <http://www.ouzbekistan.fr/eau%20aral.html>, zob. też. *Morze Aralskie – słona cena bawełny*, <http://igorczajka.salon24.pl/214183,morze-aralskie-slona-cena-bawelny-cz-1>, por. *Nie ma ratunku dla Morza Aralskiego*, „Newsweek”, <http://nauka.newsweek.pl/nie-ma-ratunku-dla-morza-aralskiego,41356,1,1.html>.

⁸⁴ A.K. Bedrintsev, *Reformy ekonomiczne*, [w:] *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 317.

⁸⁵ *Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2008 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoleczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2008_roku.html, *Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2009 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoleczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2009_roku.html, *Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2010 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoleczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2010_roku.html.

⁸⁶ Uzbekistan w produkcji bawełny ustępuje miejsca jedynie: USA, Indiom, Chinom i Pakistanowi, zajmując piąte miejsce wśród producentów. Szerzej na temat uprawy

wciąż stanowi podstawę uzbeckich wpływów do budżetu. W roku 2008 eksport bawełny stanowił 9,2% obrotów handlowych, w 2009 roku 8,6%, a w 2010 roku 11,3%⁸⁷. Niestety, wskutek niedokończenia reformy tego sektora utrzymuje się w nim w dalszym ciągu nieefektywny model zarządzania, w którym interesy elity władzy Uzbekistanu wysuwają się na pierwszy plan. Pomimo wprowadzania reform produkcja nadal pozostaje pod kontrolą państwa, co skutkuje ogólnym ustaleniem cen. Są one często zaniżane w stosunku do właściwej wartości rynkowej towaru od 15 do 25%⁸⁸.

Innym problemem związanym z rolnictwem jest brak ustawy o prywatyzacji ziemi. Co prawda osoby prywatne mogą dostać ją w dzierżawę na 49 lat i dysponują teoretycznie swobodą w wyborze areału upraw, jednakże w praktyce uzbecy rolnicy często są zmuszani przez miejscowych notabli do produkcji bawełny⁸⁹. Mimo to Uzbekistanowi nie udaje się zwiększyć produkcji tego naturalnego surowca. Na przeszkodzie stoją nie tylko fatalne warunki pogodowe ostatnich kilku lat, ale również archaiczna struktura zarządzania. Przykładowo w 2003 roku w stosunku do roku poprzedniego produkcja bawełny spadła z 3,2 mln ton do 2,85 mln ton⁹⁰. Innym problemem blokującym rozwój produkcji bawełny są niskie ceny skupu. Spowodowane jest to monopolem państwa na skup bawełny, co powoduje, iż ceny oferowane za nią są nawet dwudziestokrotnie niższe niż w krajach sąsiadujących⁹¹. Ponieważ bawełna jest głównym towarem eksportowym Uzbekistanu, w celu zmniejszenia nakładów na produkcję miejscowe władze do zbiorów surowca często używają nieodpłatnie pracowników administracji, studentów czy nawet uczniów. Dlatego też w republice powstał czarny rynek bawełny, którą przemyca się do krajów sąsiadujących. Uzbekistan stara się walczyć z tym zjawiskiem wszelkimi dostępnymi metodami, nie wahając się przed użyciem siły⁹². O skali w jakiej republika jest zaangażowana w produkcję bawełny świadczą dane dotyczące liczby zakładów biorących udział w produkcji „białego złota”. Na przełomie

bawełny: D. Sierakowska, *Bawełna – białe złoto Uzbeków*, <http://www.gazetatrend.pl/artykuly/118-bawelna-biale-zloto-uzbekow>.

⁸⁷ Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2008 r. http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2008_roku.html, Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2009 r. http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2009_roku.html, Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2010 r. http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2010_roku.html, [22.12.2011]

⁸⁸ Szerzej: <http://www.parp.gov.pl/files/74/81/105/uzbekistan.pdf>.

⁸⁹ G. Zasada, *Uzbekistan...*, s. 29–30.

⁹⁰ Ibidem, s. 30.

⁹¹ Ibidem, s. 30, zob. A.K. Bedrintsev, *Reformy ekonomiczne...*, s. 317.

⁹² G. Zasada, *Uzbekistan...*, s. 30.

XX/XXI wieku w republice funkcjonowało: 128 oczyszczalni, 550 magazynów, 21 fabryk. Cała ta infrastruktura działa na rzecz jak najlepszego wykorzystania bogactwa jakim jest bawełna. A mimo to przez niemalże całe lata 90. XX wieku wielkość produkcji tego surowca spadała. W latach 1991–1997 areał upraw bawełny został zredukowany z 2 mln do 1,5 mln hektarów. Z kryzysu kraj zaczął wychodzić dopiero w XXI wieku. W 2004 roku wielkość produkcji bawełny osiągnęła 4,7 mln ton i była o 200 tysięcy ton wyższa niż rok wcześniej. Być może więc prognozuje to nieco lepsze lata dla tego segmentu rolnictwa, zwłaszcza że 75% wyprodukowanego w kraju surowca przeznaczone jest na eksport⁹³. Konieczne jednak stają się coraz większe inwestycje w tę gałąź gospodarki, gdyż przestarzała i technologicznie zacofana infrastruktura w znaczący sposób podnosi koszty produkcji, co w ogólnym rozrachunku zmniejsza opłacalność uprawy białego złota. Ponadto konieczne staje się doinwestowanie sektora i zwrócenie szerszej uwagi na ochronę środowiska naturalnego, aby nie dopuścić do kolejnej katastrofy ekologicznej na miarę Morza Aralskiego⁹⁴. Podstawowym problemem, z którym musi poradzić sobie Uzbekistan, stają się niedobory wody. Konieczne staje się rozwiązanie tej sytuacji, chociażby z uwagi na fakt, że rolnictwo stanowiące podstawę gospodarki uzbeckiej opiera się na systemie irygacyjnym.

Istotne miejsce w gospodarce rolnej kraju zajmuje także produkcja zboża oraz ryżu. W 2008 r. obszar zasiewu zbóż wyniósł 1559,5 tysięcy hektarów, co dało 6730,6 tysięcy ton ziarna. W 2009 roku produkcja wyniosła 7391,6 tysięcy ton ziarna, a w 2010 roku 7447,1 tysięcy ton ziarna⁹⁵. Według danych z 1996 roku wyraźnie wzrosły też zbiory owoców, których wielkość odpowiada 10% całości zbiorów WNP. Ważnym elementem w segmencie produkcji rolnej jest również hodowla bydła, wielbłądów i koni. Warto zaznaczyć, iż pastwiska zajmują około 4/5 całego areału ziemnego przeznaczonego pod zagospodarowanie dla rolnictwa⁹⁶. Uzbeckie rolnictwo to olbrzymie możliwości, ale i piętrzące się problemy. Najważniejszym jest wspomniany powyżej brak systemów nawadniających glebę. Zaledwie 3% spośród całego areału ziem przeznaczonych pod uprawę nie potrzebuje dodatkowego nawadniania. Prowadzi to do sytuacji, w której aż 95% produkcji rolnej pochodzi z te-

⁹³ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 46–47.

⁹⁴ <http://www.parp.gov.pl/files/74/81/105/uzbekistan.pdf>.

⁹⁵ *Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2008 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoecznie_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2008_roku.html, *Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2009 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoecznie_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2009_roku.html, *Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2010 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoecznie_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2010_roku.html.

⁹⁶ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 167.

renów sztucznie nawadnianych. Brakuje też przedsiębiorstw, których celem produkcji jest przetwórstwo owoców, warzyw, jak również zakładów zajmujących się produkcją opakowań⁹⁷. W następnych latach można się spodziewać dalszych procesów modernizujących uzbeckie rolnictwo. Będą one wymuszone konkurencją na rynkach zagranicznych oraz na rynku wewnętrznym, na który mogą napływać towary z innych krajów postradzieckich. Problemem pozostanie natomiast kwestia zbioru bawełny. Bez ukrócenia praktyk nepotystycznych i korupcyjnych trudno mówić o zapewnieniu możliwości właściwego gospodarowania zbiorami bawełny, a przez to uzyskiwania pożądaných zysków z jej sprzedaży. Konieczna wydaje się także rozbudowa infrastruktury branży odzieżowej. Sprzedaż samego surowca nie przyniesie takich zysków jak sprzedaż półproduktów czy też ubrań. Rozbudowa takiej infrastruktury przyczyniłaby się również do powstania nowych miejsc pracy. Wpłynęłoby to korzystnie na obraz całej uzbeckiej gospodarki.

Ważne miejsce w systemie gospodarczym republiki zajmuje energetyka. Kraj ten jest największym producentem energii elektrycznej w całej Azji Środkowej. System energetyczny republiki jest częścią zintegrowanego systemu energetycznego Azji Centralnej, do którego Uzbekistan dostarcza ponad 50% potrzebnej do funkcjonowania systemu energii. W republice działa 37 elektrowni, posiadających łączną moc 11 200 MW. W większości są to elektrownie konwencjonalne, z których aż 85% wytwarza energię elektryczną w oparciu o gaz. Największymi dostawcami energii elektrycznej są: elektrownia syrdaryjska – 3000 MW, elektrownia taszkienska – 1860 MW, elektrownia nawojska – 1250 MW. Wskutek energochłonnej gospodarki oraz nieefektywności systemu przesyłowego Uzbekistan eksportuje zaledwie 1 mld KWh energii do Kirgistanu i Tadżykistanu. Spośród 48 mld KWh wyprodukowanych przez uzbecki system energetyczny aż 46,9 KWh zużytych zostało na potrzeby krajowe. Według danych z 2009 roku Uzbekistan wyprodukował 47,42 bln kWh, z czego zużył 40,1 bln kWh. Jeśli system ten nie zostanie zmodernizowany, Uzbekistan z eksportera energii zamieni się w jej importera⁹⁸.

Istotną rolę w systemie ekonomicznym republiki odgrywa transport. Nieposiadający dostępu do morza Uzbekistan jest zmuszony przesyłać swoje towary przez inne państwa. Najbliższy port morski znajduje się w odległości aż 3000 kilometrów od granicy państwa. Dlatego też Tashkent szczególną uwagę zwraca na budowę nowych połączeń kolejowych, drogowych, a także zintensyfikowanie współpracy w zakresie transportu towarów z innymi krajami regionu. W ramach tych działań

⁹⁷ Struktura upraw w uzbeckim rolnictwie wygląda następująco: zboże (43%), bawełna (38%), warzywa (6%), rośliny pastewne (11%). Zaledwie 10% wszystkich wchodzących w skład republiki ziem nadaje się do upraw. *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 45–46.

⁹⁸ *Ibidem*, s. 48.

udało się władzom uzbeckim podpisać umowę z państwami należącymi do OECD przy wsparciu krajów regionu Azji Centralnej. Dotyczy ona budowy strategicznej linii kolejowej, która będzie stanowić element trasy transazjatyckiej Pekin–Stambuł. Umożliwi to Uzbekistanowi szerszy dostęp do nowych rynków dla swoich towarów. W przeciągu kilku lat będzie możliwe przesyłanie tą trasą nawet do 16 mln ton ładunku rocznie. Inną preferowaną przez Taszkient linią kolejową, która zwiększyłaby możliwość wymiany handlowej z Chinami oraz innymi krajami Azji Centralnej, jest połączenie Andiżan w Uzbekistanie, poprzez Osz w Kirgizji, Irkasztam w Pakistanie z Kaszgar w Chinach. W kwietniu 2000 roku władze uzbeckie rozpoczęły modernizację linii kolejowej łączącej Taszkient z Samarkandą, czyli stolicę kraju z centralną częścią republiki. Gruntowna modernizacja liczącego 320 kilometrów odcinka kolejowego praktycznie rzecz biorąc została zakończona. W końcu 2004 roku uzbecki koncern kolejowy Uzautoil podpisał z amerykańską kampanią Weidlinger Associates umowę o budowie linii kolejowej łączącej uzbeckie miasto Termez z afgańskim Mazari–Szarif. Koszt budowy liczącego 80 kilometrów odcinka kolejowego wyniesie około 210 mln dolarów. Prawie 2/3 kosztów pokryją Amerykanie, którym zależy na rozwoju infrastruktury transportowej zarówno wokół, jak i w samym Afganistanie⁹⁹. Długość dróg kolejowych w Uzbekistanie to według danych z połowy pierwszej dekady XXI wieku 3645 km. W ramach transportu drogowego Taszkient zamierza uczestniczyć w budowie lub rekonstrukcji dróg: Andiżan–Osz–Irkasztam–Kaszgar, czyli trasy na linii Uzbekistan–Chiny–Pakistan, Buchara–Serachs–Meszched–Teheran, biegnącej z Uzbekistanu do Iranu, jak również Termez–Herat–Kandahar–Karaczi, łączącej Uzbekistan z Pakistanem, mającej na celu otwarcie drogi do Oceanu Indyjskiego. W przyszłości planowana jest, choć ze względu na koszty w chwili obecnej mało prawdopodobna, budowa korytarza transportowego, który połączyłby osiem krajów, w tym również Uzbekistan, leżących na trasie pomiędzy Europą a Chinami. Projekt ten, wspierany przez Unię Europejską, nosi nazwę TRACECA i ma być realizowany w ramach programu TACIS. Realizacja tego projektu pozwoliłaby na pominięcie Rosji jako pośrednika w transzycie towarów między państwami Azji a Europą. To, że budowa nowych połączeń lądowych jest koniecznością, tego nie neguje żadne zainteresowane powstaniem nowych szlaków transportowych państwo. Sporną kwestią pozostaje jednak przebieg proponowanych tras. Podczas II międzynarodowej euroazjatyckiej konferencji poświęconej zagadnieniom transportu w Sankt Petersburgu obok projektu TRACECA zgłoszono również inne projekty szlaków transportowych, z których tylko Trans-

⁹⁹ Prawie 2/3 przewożonych przez Uzbekistan ładunków dokonuje się przy wykorzystaniu połączeń kolejowych. Ibidem, s. 49–51.

azjatycka Magistrala Kolejowa nie przebiegałaby po terytorium Rosji¹⁰⁰. Uzbekistan stara się również samemu poprawić infrastrukturę drogową kraju. Jednym z projektów jest budowa drogi szybkiego ruchu, która połączyłaby Ałma Atę w Kazachstanie z Biszkekkiem w Kirgistanie, a następnie przechodziłaby przez szereg miast uzbeckich, między innymi: Taszkient, Samarkandę, Bucharę, kończyłaby się zaś w Turkmenii nad Morzem Kaspijskim, w porcie Turkmenbasza. Ważnym elementem rozwoju infrastruktury drogowej kraju jest także budowa tuneli, które umożliwiłyby otwarcie drogi przez Kotlinę Fergańską z omińnięciem Tadżykistanu¹⁰¹. Znaczące miejsce w uzbeckim systemie transportowym zajmuje lotnictwo. W 2010 roku w republice istniały 54 lotniska. W 2003 roku Uzbeckie Linie Lotnicze przewiozły 1,481 mln pasażerów. Coraz częściej pasażerowie latają samolotami produkcji amerykańskiej, np. Boeing 757, lub europejskiej – A-310. Przeważają jednak w dalszym ciągu samoloty wyprodukowane w ZSRR. Republika posiada 33 lotniska o utwardzonej nawierzchni, z czego 19 przystosowanych jest do obsługi lotniczego ruchu międzynarodowego. W republice funkcjonuje także 215 lotnisk o nawierzchni nieutwardzonej, o znaczeniu lokalnym¹⁰². Reasumując, znaczenie Uzbekistanu jako kraju tranzytowego jest mniejsze niż ma to miejsce w przypadku Kazachstanu, na tyle jednak duże, iż koniecznością są dalsze inwestycje w infrastrukturę państwa. Plany włączenia republiki w system transportowy łączący ten kraj z państwami Unii Europejskiej jak na razie nie przyniosły efektu. Problemem pozostają koszty budowy takiego korytarza oraz wzrastająca rola Rosji w regionie, która używając dostępnych dla niej narzędzi nacisku, takich jak: obecność militarna w regionie Azji Środkowej, wpływ na politykę wewnętrzną państw Azji Środkowej, czy też siłę ekonomiczną jest w stanie storpedować większość niewygodnych dla niej projektów. Celem Moskwy jest utrzymanie obecnych połączeń transportowych na linii Azja–Europa, bowiem większość z nich biegnie przez terytorium Rosji. W taki oto sposób Kreml dostaje jeszcze jedno istotne narzędzie kontroli sytuacji w regionie, nie mówiąc już o zyskach płynących z tranzytu towarów, które zasilają rosyjski budżet centralny.

W ostatnich latach, zgodnie z tendencjami panującymi na rynkach światowych, w republice rozwinął się sektor telekomunikacyjny. Jest on zdominowany przez Uzbektelekom, który posiada 2 mln abonamen-

¹⁰⁰ *Declaration of the Second International Euro-Asian Conference of Transport*, Sankt Petersburg, 12–13 września 2000, <http://www.oecd.org/cem/online/workdoc.htm>, [22.12.2011]. Szerzej na temat uzbeckiej infrastruktury transportowej E. Marciszewska, J. Pieriegud, *Uzbekistan w systemie transazjatyckich szlaków transportowych (uwarunkowania geopolityczne i gospodarcze)*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 431–443.

¹⁰¹ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 49–51.

¹⁰² *Ibidem*, s. 51–52, zob. E. Marciszewska, J. Pieriegud, *Uzbekistan w systemie...*, s. 442.

tów telefonii stacjonarnej. Jest też udziałowcem w przedsięwzięciach podejmowanych przez kapitał zagraniczny w uzbeckim segmencie telekomunikacyjnym. W zakresie współpracy dotyczącej modernizacji sieci stacjonarnej uzbecki koncern współpracuje z firmami niemieckimi, japońskimi, amerykańskimi. Coraz bardziej widoczny staje się też udział kapitału rosyjskiego. W 2002 roku liczba osób posiadających telefony komórkowe wynosiła 163,5 tysiąca osób. W 2003 roku wzrosła do 450 tysięcy osób, co świadczy o pozytywnej dynamice rozwoju telefonii mobilnej. Bardzo szybko rozwija się także internet. W 2004 roku około 435 firm świadczyło usługi w zakresie udostępniania Internetu. Nic więc dziwnego, iż ceny na te usługi spadły na przestrzeni kilku miesięcy 2004 roku aż o 50%. W 2004 roku z Internetu korzystało 612,35 tysięcy mieszkańców republiki, co stanowi 23,8 internautów na 1000 mieszkańców kraju¹⁰³. Według uzbeckich danych, w 2010 roku z internetu korzystało już 4,689 mln użytkowników¹⁰⁴. Trudno nie docenić znaczenia dostępu do internetu. Często poprzez łącza internetowe odbiorca uzyskuje dostęp do pluralistycznej informacji. Zwiększenie kręgu internautów przyczynia się do powstania zrębów społeczeństwa obywatelskiego, a to działa destrukcyjnie na autorytarne struktury władzy. W przyszłości może to dać efekt w postaci powstania demokratycznych państw w regionie postradzieckiej Azji Środkowej, co mogłoby poprawić ich kontakty z Zachodem. Trudno jednak określić jak długa jest to perspektywa. Nie wolno też zapominać, że wiele informacji z internetu pochodzi z rosyjskich serwerów, co niewątpliwie wpływa w istotny sposób na umocnienie więzi cywilizacyjno-kulturowo-tożsamościowych między narodem rosyjskim a uzbeckim.

W ostatniej dekadzie XX wieku Taszkient był głównym adresem pomocy międzynarodowej kierowanej do krajów Azji Centralnej. Najwięcej jednak środków finansowych Taszkient otrzymał po zamachu terrorystycznym przeprowadzonym w USA we wrześniu 2001 roku. W wyniku tych dramatycznych wydarzeń, wskutek splotu różnego rodzaju okoliczności, takich jak: położenie w sąsiedztwie Afganistanu, infrastruktura wojskowa z czasów radzieckich przystosowana dla potrzeb lotnictwa, republika stała się cennym sojusznikiem Waszyngtonu. Oblicza się, że aż 40% wszystkich środków przeznaczonych z zagranicy dla postradzieckich krajów Azji Środkowej w 2001 roku trafiło do Uzbekistanu. W wartościach bezwzględnych stanowi to około 160 mln USD. Oprócz tego Taszkient otrzymał 43 mln USD pomocy wojskowej na zabezpieczenie granic i modernizację armii¹⁰⁵. Waszyngton przyrzekł także władzom republiki pomoc w wysokości 6 mln USD

¹⁰³ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 52–53.

¹⁰⁴ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>.

¹⁰⁵ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 72–75.

na modernizację infrastruktury brzegowej Wyspy Odrodzenia na Morzu Aralskim. W 2002 roku Taszkient otrzymał 79 mln USD pomocy ze strony państw zachodnich, w 2004 roku było to już 86,1 mln USD. Większa część pomocy była przeznaczona na zapewnienie krajowi bezpieczeństwa. Pozostałe pozycje, na które Zachód przeznaczył środki, to: wspieranie przemian demokratycznych, pomoc humanitarna, wspieranie rozwoju ekonomicznego kraju, kwestie socjalne¹⁰⁶. Uzbekistan czerpał też źródła finansowe w postaci kredytów zagranicznych. Głównymi kredytodawcami były następujące instytucje: Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Bank Światowy – łączna wartość kredytów udzielonych przez tę instytucję republice w latach 1994–2003 osiągnęła 600 mln USD, Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju – do końca 2003 roku ogólna wartość środków przekazanych Uzbekistanowi wyniosła 527,3 mln euro, Azjatycki Bank Rozwoju, z którego w 2003 roku Taszkient uzyskał dostęp do kredytu w wysokości 100 mln USD¹⁰⁷. Wielkość przekazywanych środków, biorąc jako skalę pozostałe państwa postradzieckiej Azji Środkowej, świadczyła o zainteresowaniu Zachodu rozwojem sytuacji w republice. Było to pochodną kilku przyczyn. Po pierwsze, władze republiki chciały odgrywać rolę lidera wśród państw obszaru postradzieckiej Azji Środkowej. Po drugie, Uzbekistan jeszcze na początku XXI wieku był krajem nastawionym co najmniej chłodno do polityki rosyjskiej. Po trzecie, kraj ten posiada znaczące zasoby surowców. Dlatego też Zachodowi zależało na dobrej współpracy z Taszkientem. Ostatnie lata wykazały jednak wzrost pozycji Rosji w regionie, w tym także w Uzbekistanie. Wartość zachodniej pomocy finansowej zaczęła maleć. Inną przyczyną było wyraźne osłabienie zainteresowania ze strony USA, a także Unii Europejskiej, regionem postradzieckiej Azji Środkowej. Uwaga szeroko rozumianego Zachodu zogniskowała się na Bliskim Wschodzie i wojnie z terroryzmem.

Niezbyt korzystnie, jeśli wziąć pod uwagę inne dane uzbeckiej gospodarki, wypada ocena systemu bankowego działającego w republice. Nawet w porównaniu z innymi krajami Azji Środkowej wypada on źle, co nie rokuje najlepiej na przyszłość uzbeckiemu systemowi finansów. Banki w Uzbekistanie nadal pozostają w rękach państwa. Dopuszcza się jedynie mniejszościowe udziały zagranicznych podmiotów w system bankowy, mające na celu podniesienie rentowności instytucji finansowych republiki. Ponieważ obywatele Uzbekistanu, co zresztą jest charakterystyczne dla innych państw WNP, niechętnie odnoszą się do oszczędzania poprzez system bankowy, władze w Taszkencie, chcąc wspomóc banki, przeforsowały prawo obowiązkowego odprowadzania środków finansowych przez osoby prawne na konta bankowe. Istnieje

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Ibidem.

również wymóg przeprowadzania większości transakcji finansowych poprzez system bankowy w sposób bezgotówkowy. W ten sposób usuwa się źródło zagrożenia w postaci braku funduszy finansowych koniecznych dla prawidłowego funkcjonowania systemu bankowego. Ważne miejsce w systemie finansów kraju zajmuje Bank Centralny. Odpowiada on za podaż pieniądza na rynku oraz utrzymanie inflacji i kursu obcych walut na poziomie korzystnym dla procesów gospodarczych w Uzbekistanie. Dodatkowym elementem określającym siłę oddziaływania Banku Centralnego na całość systemu bankowego jest prawo umożliwiające władzom Banku Centralnego powoływanie i odwoływanie zarządów banków¹⁰⁸.

Sukcesem dla władz Uzbekistanu zakończyła się za to reforma, której celem miało być doprowadzenie do wymienialności waluty. Należy jednak podkreślić, że również ona nie przebiegała w sposób harmonijny. Pod koniec lat 90. XX wieku w Uzbekistanie funkcjonowały niezależnie od siebie trzy różnego rodzaju kursy walut, z których dwa były usankcjonowane prawem, trzeci zaś miał charakter czarnorynkowy. Ponieważ różnica pomiędzy kursem oficjalnym a tym czarnorynkowym sięgała niekiedy 100%, bardzo szybko powstały grupy osób trudniących się nielegalnym handlem walutą¹⁰⁹. W 2000 roku zmieniono prawo finansowe, co umożliwiło rozwój pozagiełdowych rynków walut i stało się zarazem swoistego rodzaju antidotum na rozwijający się coraz szybciej czarny rynek walutowy¹¹⁰. Dwa lata później Uzbekistan zawarł porozumienie z Międzynarodowym Funduszem Walutowym, które wsparte ustaleniami szczytu w Taszkencie pomiędzy Europejskim Bankiem Odbudowy i Rozwoju a władzami uzbeckimi zaowocowało ustanowieniem pełnej wymienialności walut według kursów rynkowych¹¹¹. Problemem pozostaje jednak reglamentacja pieniądza oraz fakt, iż koncesje na prowadzenie punktów wymiany walut posiadają w dalszym ciągu jedynie banki oraz niektóre podmioty prywatne bezpośrednio związane z państwem¹¹². Nierozstrzygniętą kwestią pozostaje również nieuregulowany do końca sposób obiegu pieniądza. W dalszym ciągu w ramach prowadzonej przez uzbeckich przedsiębiorców działalności dominują rozliczenia gotówkowe. Rozliczenia te przyczyniają

¹⁰⁸ G. Zasada, *Uzbekistan...*, s. 31. Szerzej na temat uzbeckiego systemu bankowego M.R. Achilov, V.A. Ten, H.G. Nasreddinow, *System bankowy...*, s. 321–340.

¹⁰⁹ G. Zasada, *Uzbekistan...*, s. 30–31.

¹¹⁰ Rozporządzenie dotyczyło głównie uprawnienia wyszczególnionych banków do powstania miejsc skupu i sprzedaży waluty.

¹¹¹ Od 15 października 2003 roku oficjalna uzbecka waluta sum jest wymienialna. Osoby prawne otrzymały także możliwość kupowania waluty na potrzeby handlu zagranicznego. G. Zasada, *Uzbekistan...*, s. 30–31.

¹¹² Ibidem.

się do strat uzbeckich prywatnych przedsiębiorców rzędu 15–20%¹¹³. W 2003 roku nastąpiły kolejne zmiany w systemie prawnym dotyczące wymienialności waluty. Dotyczyły one głównie wprowadzenia wewnętrznej wymienialności suma. Inne zmiany to zliberalizowanie norm w zakresie zakupu walut oraz wprowadzenie jednego, a nie jak do tej pory kilku kursów walut, na którym miałyby się opierać cały system. W ustawie z 2004 roku uregulowano w szczególności sposób obowiązków operatorów walutowych¹¹⁴. Mimo powyższych zastrzeżeń należy podkreślić, iż sytuacja w zakresie obrotu pieniądzem czy też wymienialnością waluty uległa poprawie, co w dużym stopniu otwiera drogę do rozwoju gospodarczego kraju, pod warunkiem kontynuowania liberalnych reform w sektorze finansów.

Podobnie jak w większości krajów postradzieckich w Uzbekistanie nie rozwinął się sektor małych i średnich firm, które w liberalnych gospodarkach stanowią siłę napędową państwa. Przyczyny takiego stanu rzeczy są różne. Brak tradycji w działaniu tego rodzaju przedsiębiorstw, tłumienie aktywności społecznej w czasach radzieckich, a w końcu brak odpowiednich regulacji prawnych powodują, iż Uzbekistan pozostaje w tyle nawet za częścią państw wchodzących w skład WNP. Innym elementem wpływającym na słaby rozwój tego sektora jest fakt subsydiowania przez rząd dużych nierentownych przedsiębiorstw państwowych. Wynika to w dużej mierze z obaw przed gwałtowną restrukturyzacją i wprowadzeniem elementów rynkowych do sektora wielkiej produkcji przemysłowej. Działanie takie mogłoby doprowadzić do powstania jeszcze większego niż obecnie bezrobocia, w efekcie również do wybuchu antyrządowych protestów¹¹⁵. System prawny sprzyjający wysokim cłom na towary importowane, zwolnienia podatkowe dla firm państwowych oraz restrykcyjny system podatkowy, mający na celu uzyskanie środków na utrzymanie nierentownych firm powodują, iż

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Szerzej: *Uzbekistan – przewodnik...*

¹¹⁵ Władze deklarują co prawda pomoc dla rozwoju sektora prywatnego, lecz w rzeczywistości nie zmienia to złej sytuacji w tym segmencie gospodarki. 24 stycznia 2000 roku prezydent kraju wydał dekret o zwiększeniu pomocy dla sektora prywatnego, który jednak pozostał bez odpowiednich rozporządzeń prawnych umożliwiających wprowadzenie go w życie. W grudniu 2002 roku prezydent ogłosił kolejny dekret, który *de facto* utrudnił możliwość uzyskania koncesji na prowadzenie handlu hurtowego. Działania te świadczą o braku klarownej wizji rozwoju kraju. Podejmowane są często pod wpływem wydarzeń bieżących, mających na celu uspokojenie nastrojów społecznych. Nie wynikają z przemyślanej strategii rozwoju gospodarczego kraju. Ibidem, s. 30–31. W ramach założeń „Strategii inwestycyjnej do 2010 roku” rząd uzbecki zamierza: zwiększyć inwestycje w celu zwiększenia tempa rozwoju tych segmentów produkcji, których celem jest zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych ludności (a więc w głównej mierze sektora małych i średnich przedsiębiorstw), stworzenie lepszych możliwości do reinwestowania zysków (co również może ożywić sektor małych i średnich przedsiębiorstw). O. Khikmatov, *Polityka inwestycyjna*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 348–349.

trudno budować zdrowe podstawy dla rozwoju gospodarczego kraju¹¹⁶. Ponieważ każdy handlujący towarem importowym musi spełnić szereg formalności, od których uzależnione jest uzyskanie pozwolenia na prowadzenie indywidualnej działalności gospodarczej, wielu drobnych przedsiębiorców zmuszonych zostało ogłosić upadłość, co przełożyło się na braki w zaopatrzeniu w towary uzbeckiego rynku¹¹⁷. Władze deklarują co prawda pomoc dla rozwoju sektora prywatnego, lecz w rzeczywistości nie zmienia to złej sytuacji w tym segmencie gospodarki. 24 stycznia 2000 roku prezydent kraju wydał „dekret o zwiększeniu pomocy dla sektora prywatnego”, który jednak pozostał bez odpowiednich rozporządzeń prawnych, umożliwiających wprowadzenie go w życie. W grudniu 2002 roku Islam Karimow zmienił zdanie, wprowadzając w życie unormowania prawne uniemożliwiające w dużej mierze prowadzenie handlu hurtowego. Działania te świadczą o braku klarownej wizji rozwoju kraju. Podejmowane są często pod wpływem wydarzeń bieżących, mających na celu uspokojenie nastrojów społecznych. Nie wynikają z przemyślanej strategii rozwoju gospodarczego kraju¹¹⁸. Nic więc dziwnego, że niezbyt korzystnie układa się współpraca na linii Uzbekistan – międzynarodowe instytucje finansowe. Republika nie spełnia bowiem większości z norm mogących pomóc w uzyskaniu pomocy finansowej w restrukturyzacji gospodarki¹¹⁹. Należy jednak podkreślić, że w historii tej współpracy był okres w miarę konstruktywnego działania obydwu stron. O ile wiosną 2001 roku Międzynarodowy Fundusz Walutowy zrezygnował z prowadzenia bezpośredniej współpracy z rządem w Taszkencie w zakresie reformowania gospodarki tego kraju, o tyle już kilka miesięcy później po wydarzeniach z 11 września 2001 roku w USA powrócono do dialogu, podpisując 31 stycznia porozumienie pomiędzy rządem uzbeckim a Międzynarodowym Funduszem Walutowym o współpracy, a w ramach tego możliwości kredytowania niektórych przedsięwzięć. W listopadzie 2001 roku Uzbekistan otrzymał od Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju kredyty na rozwój transportu kolejowego i infrastruktury komunalnej w wyso-

¹¹⁶ Rząd w Uzbekistanie wprowadził cła w wysokości 50% na towary przemysłowe pochodzące z importu oraz w wymiarze 90% na inne towary importowe. Pod wpływem krytyki ze strony zachodnich instytucji finansowych obniżono z czasem cła odpowiednio do 40% za towary przemysłowe i 70% dla reszty importowanego asortymentu towarowego. G. Zasada, *Uzbekistan...*, s. 32.

¹¹⁷ Między innymi wymagane są dokumenty potwierdzające opłacenie cła wywozowego, zezwolenia od instytucji stwierdzających, czy zachowane są normy sanitarne i normy bezpieczeństwa. Korupcja, nepotyzm i niechęć państwa do prywatnej inicjatywy powodują, iż występują duże trudności z uzyskaniem wszystkich zezwoleń. Taki stan rzeczy doprowadził do sytuacji kryzysowej, której efektem były zamieszki i starcia z policją w Taszkencie w dniach 25–26 lipca oraz 4 września 2004 roku. *Ibidem*, s. 32.

¹¹⁸ *Ibidem*, s. 30–31.

¹¹⁹ *Ibidem*, s. 33.

kości 85 mln USD. 31 grudnia 2003 roku Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju wyraził zgodę na udzielenie kredytów na wspólne z rządem uzbeckim finansowanie 21 projektów, których wartość szacowano na 527 mln euro. Jednakże już w kwietniu 2004 roku wskutek braku woli kontynuacji reform gospodarczych przez Uzbekistan Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju postanowił zawęzić współpracę tylko do przedsięwzięć przynoszących korzyść bezpośrednio społeczeństwu. W Uzbekistanie w ograniczonym stopniu działają także inne międzynarodowe instytucje finansowe, takie jak Bank Światowy czy też Azjatycki Bank Rozwoju. Skala ich zaangażowania w reformowanie systemu finansów Uzbekistanu jest jednak niewspółmierna do potrzeb tego kraju¹²⁰. Pomimo niesprzyjających warunków można jednak zaobserwować powolny wzrost w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw. W ostatnim okresie powstało bardzo wiele mikrofirm, które mają duży udział procentowy zarówno w rolnictwie, jak i w usługach informacyjnych czy też w handlu hurtowym. Rozwojowi prywatnej przedsiębiorczości sprzyjało powołanie do życia narodowego programu prywatyzacji, który obejmował odstąpienie własności państwowej właścicielowi w ramach przekształcenia we własność prywatną bądź poprzez sprzedaż bezpośrednią¹²¹. Wszystkie jednak powyższe decyzje to zbyt mało, aby móc mówić o pełnym ożywieniu małej i średniej przedsiębiorczości.

Nieco lepiej wygląda sytuacja w uzbeckim sektorze przedsiębiorstw państwowych. Co prawda, zdecydowana większość z nich pochodzi z czasów radzieckich, niemniej jednak wiele z nich wnosi do budżetu państwa spory wkład finansowy. Część z nich rokuje również bardzo dobrze na przyszłość, pod warunkiem jednak ich gruntownej modernizacji. W Uzbekistanie silna jest gałąź produkcji nawozów fosforowych i azotowych. Od 1980 roku funkcjonuje fabryka produkcji celulozy w Ferganie, wybudowana przez włoską firmę Tecinmont. Docełowo ma ona produkować 42 tysiące ton celulozy rocznie. Jest to o tyle istotne, iż w fazie produkcji celulozy wykorzystuje się niskiej jakości bawełnę. Równie ważną rolę bawełna odgrywa w wytwarzaniu kwasu siarkowego, którego Uzbekistan jest istotnym producentem światowym¹²². Warto podkreślić, iż w republice jest również stosunkowo dobrze rozwinięte hutnictwo. Ta część przemysłu ze względu na potrzeby kompleksu obronnego cieszyła się wsparciem ze strony radzieckich elit władzy, w czasach gdy ZSRR przeznaczał istotne środki na rozwój kompleksu obronnego. Największa uzbecka huta stali mieści się w Bekabadzie¹²³. Pełne, a co najważniejsze efektywne wykorzystanie prze-

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Szerzej: *Uzbekistan – przewodnik...*

¹²² G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 169.

¹²³ Ibidem.

mysłu uniemożliwia jego wielka energochłonność, co jest pochodną złych procesów produkcyjnych, które obowiązywały w minionej epoce.

Rola jaką odgrywa Rosja w gospodarce uzbeckiej jest znacząca, choć należy podkreślić, iż mogłaby być większa, gdyby nie polityczne aspekty współpracy obydwu państw, przekładające się na sferę relacji ekonomicznych. Dla wielu Uzbeków Rosja jest krajem docelowym, mającym zapewnić im pracę, na której brak cierpią olbrzymie rzesze ludności Uzbekistanu. Wiele uzbeckich rodzin żyje dzięki środkom finansowym przesyłanym z Rosji do republiki przez pracujących tam Uzbeków. Większość z nich jest zatrudniona nielegalnie, co stanowi istotny problem w stosunkach dwustronnych. Stanowi to również potencjalny do wykorzystania instrument nacisku ze strony Moskwy na Taszkient¹²⁴. Rosyjskie firmy są również obecne na uzbeckim rynku energetycznym. W czerwcu 2004 roku firma naftowa Łukoil podpisała umowę o wejściu w sektor gazowy Uzbekistanu, opiewającą na miliard USD. W lipcu 2004 roku rosyjski koncern telekomunikacyjny MTS wykupił 74% udziałów w największej uzbeckiej sieci komórkowej Uzdonrobita. Suma transakcji wyniosła 120 mln USD¹²⁵. Czym słabsza będzie pozycja Islama Karimowa w polityce wewnętrznej i zagranicznej, tym więcej można się spodziewać z jego strony ustępstw na rzecz Kremla, w tym najbardziej interesujących elity polityczne i finansowe Rosji koncesji gospodarczych¹²⁶.

W latach 90. XX wieku spore zainteresowanie niektórymi segmentami uzbeckiej gospodarki wykazywały też firmy zachodnie, głównie amerykańskie i niemieckie. Co prawda, jeszcze w 1996 roku obroty handlowe pomiędzy Uzbekistanem a USA wynosiły zaledwie 50 mln USD, ale już rok później wskutek amerykańskiego zaangażowania w sektor energetyczny wzrosły do 420 mln USD¹²⁷. Amerykańska firma Coca-Cola weszła na rynek uzbecki, zawiązując przedsiębiorstwo Coca Cola Bottlers Toshkent Limited z miejscową kompanią Uzpushromem. W sumie w produkcję różnego rodzaju napojów amerykański koncern zainwestował 5,5 mln USD¹²⁸. Ważne miejsce w gospodarce Uzbekistanu zajmowały kontakty handlowe z Niemcami. W 1997 roku obroty towarowe między tymi krajami wyniosły około 500 mln euro, jed-

¹²⁴ G. Zasada, *Uzbekistan...*, s. 29.

¹²⁵ Ibidem, s. 34. 90% akcji konsorcjum uzbecko-rosyjskiego, mającego eksploatować złoża gazu w regionie Kandym–Chauzak–Szady (region Bucharo–Chiwński) ma należeć do firmy Łukoil, a 10% do Uzbieknieftigazu. M. Falkowski, *Polityka Rosji na Kaukazie Południowym i w Azji Centralnej*, Prace OSW, czerwiec 2006, nr 23, s. 28.

¹²⁶ Ibidem, s. 27–28.

¹²⁷ A. Rashid, *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Warszawa 2003, s. 108.

¹²⁸ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 170.

nakże w roku 2002 spadły do 225 mln euro¹²⁹. Istotnym partnerem dla Taszkientu jest również Ankara, która szczególnie w pierwszych latach ostatniej dekady XX wieku miała ambicje odgrywania znaczącej roli w Azji Środkowej. To właśnie za sprawą tureckich inwestycji typu *joint venture* o wysokości kilkaset milionów USD w około 400 projektów wielu Uzbeków mogło otrzymać pracę. Ostatecznie jednak współpraca gospodarcza Turcji z Uzbekistanem nie przyniosła tej pierwszej spodziewanych efektów. W związku z tym zainteresowanie Ankary rynkiem uzbeckim przestało w ostatnim okresie czasu rosnąć, pozostając na dotychczasowym poziomie. Oprócz kapitału tureckiego w Uzbekistanie w połowie lat 90. XX wieku pojawiły się również południowokoreańskie i niemieckie koncerny produkujące samochody. Władze w Taszkencie liczyły w związku z tym na napływ nowoczesnych technologii, jednakże zachodnim inwestorom chodziło bardziej o obniżenie kosztów produkcji poprzez wejście na rynek dysponujący relatywnie taną siłą roboczą. Powstałe fabryki miały w dużym stopniu charakter montowni, których to produkcja nie wspomaga w wydatny sposób rozwoju gospodarczego kraju¹³⁰. W ostatnich latach można odnotować spadek zainteresowania ze strony firm zachodnich Uzbekistanem, Nastął czas powolnego odwrótu od szerszego zaangażowania w uzbecką gospodarkę, a nawet wycofywanie się z planowanych inwestycji. Według UNCTAD (Konfederacja Narodów Zjednoczonych ds. Handlu i Rozwoju), która zajmuje się między innymi monitorowaniem poziomu inwestycji w gospodarkę różnych krajów świata, do 2003 roku w gospodarkę uzbecką zagraniczne podmioty gospodarcze zainwestowały 917 mln USD. Co ciekawe, uzbeckie dane statystyczne dotyczące inwestycji zagranicznych podają, iż do 2003 roku firmy z zagranicy zainwestowały 12 mld USD. Tak olbrzymia rozbieżność wynika w dużej części z wirtualnej statystyki prowadzonej przez odpowiednie urzędy, a mającej na celu retuszowanie danych, oraz z włączenia do inwestycji zagranicznych zaciągniętych przez kilkanaście lat kredytów. Porównując poziom inwestycji zagranicznych w gospodarkę uzbecką w przeliczeniu na jednego obywatela, który wynosi 2,7 USD, z gospodarką kazachską – 136,6 USD na jednego mieszkańca, widać wyraźną dysproporcję na rzecz tej drugiej, co stanowi znaczny dysonans w relacji rzeczywistości do mocarstwowych aspiracji Taszkientu. Podobnie jednak jak w przypadku Kazachstanu główne inwestycje lokowane są w przemyśle wydobywczym ropy naftowej i gazu ziemnego oraz w przemyśle chemicznym. Łącznie stanowią one 43,4% wszystkich zainwestowanych w republice środków finansowych. W republice swoje inwestycje ulokowały między innymi

¹²⁹ G. Zasada, *Uzbekistan...*, s. 43.

¹³⁰ A. Rashid, *Dżihad...*, s. 108. Jedną z takich inwestycji była budowa fabryki me dykamentów przez turecki firmy Eczacibasi i Sifar we współpracy z firmami uzbeckimi. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 170.

takie firmy, jak wspomniana już wcześniej Coca-Cola czy inni potentaci, wśród których należy wymienić: Alcatel, Daewoo, Siemens, AIG¹³¹.

Podsumowując osiągnięcia gospodarcze Uzbekistanu należy stwierdzić, że kraj ten jak do tej pory nie wykorzystał wszystkich szans, jakie mu dają choćby posiadane przez niego duże złoża gazu ziemnego i innych surowców strategicznych. Wynika to w dużej mierze ze wzrastającej liczby ludności kraju, a więc konieczności stworzenia nowych miejsc pracy, na co republiki po prostu nie stać. W takiej sytuacji trudno mówić o poważnych krajowych inwestycjach w sektor zajmujący się eksploatacją surowców naturalnych. Jednocześnie skorumpowany i nepotystyczny układ rządów nie jest w stanie zmodernizować systemu ekonomicznego kraju, gdyż zajęty jest walką o przetrwanie oraz zachowanie wpływów w najbardziej lukratywnych branżach uzbeckiej gospodarki. Islam Karimow, który chciał budować Uzbekistan na kształt historycznego państwa Timura, musi więc swoje ambicje odłożyć na dłuższy czas, o ile nie na zawsze. Coraz większą rolę w gospodarce tego kraju odgrywać będzie za to wracająca na arenę międzynarodową jako mocarstwo z aspiracjami globalnymi Rosja. Kosztem utrzymania się u sterów władzy Islama Karimowa zapewne Kreml zechce, podobnie jak ma to miejsce w przypadku innych państw postradzieckich, otrzymać korzystne dla siebie koncesje polityczno-ekonomiczne. Wydaje się, że mariaż Taszkientu z Waszyngtonem, również w zakresie ekonomicznym, powoli, acz systematycznie ulega osłabieniu, co zapewne nie martwi kremlowskich strategów.

Polityka wewnętrzna

Pierwsze lata sprawowania władzy przez Islama Karimowa zakończyły się sukcesem. Udało się doprowadzić do porozumienia między trzema największymi klanami uzbeckimi: samarkandzkim, taszkienckim, fergańskim¹³². Problemy zaczęły się wówczas, gdy urzędujący prezydent postanowił, wzorem przywódców innych państw regionu, pozostawać na zajmowanym stanowisku tak długo jak to możliwe, nie licząc się z regułami prawa wyborczego¹³³. Aby usankcjonować ten stan rzeczy, przeprowadzono w 2002 roku referendum, w którym

¹³¹ Szerzej *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 111–114, zob. Rosyjski Urząd Statystyczny, *Abiem Inwestycji Rassiji w ekonomiku stran SNG*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe/Stg?23-15.htm>, zob. Rosyjski Urząd Statystyczny, *Abiem inwesticij stran SNG w ekonomiku Rassiji*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe/Stg?23-16.htm>.

¹³² G. Zasada, *Uzbekistan...*

¹³³ W styczniu 2000 roku w Uzbekistanie odbyły się wybory prezydenckie, które wygrał Islam Karimow, uzyskując 92% głosów poparcia. Jego główny kontrkandydat Abdulchafiz Dżalalow w wypowiedzi dla mediów oświadczył, iż głosował na Islama

Uzbecy opowiedzieli się za przedłużeniem rządów Islama Karimowa do 2007 roku. Eliminując wszelką opozycję z życia politycznego kraju, przy okazji postanowił on zapewnić sobie oraz swojej rodzinie immunitet na wypadek ustąpienia z pełnionej funkcji. Spełniając życzenie swojego przywódcy, w 2003 roku parlament Uzbekistanu przyjął dekret przyznający pełne bezpieczeństwo urzędującemu prezydentowi po ustąpieniu z pełnionej przez niego funkcji głowy państwa. Gdy w kwietniu 2003 roku Islam Karimow przeforsował poprzez parlament nadanie większych uprawnień premierowi wydawało się, iż możliwy jest scenariusz polityczny polegający na przekazaniu chociażby części władzy ekipie rządowej, która, choć związana z prezydentem, miałaby możliwość przeprowadzenia koniecznych reform. Sytuacja polityczna wewnątrz kraju zaczęła się jednak pogarszać, co spowodowało zahamowanie przemian politycznych¹³⁴.

W marcu, kwietniu oraz lipcu 2003 roku przez Uzbekistan przeszła fala zamachów terrorystycznych, których sprawcami okazali się radykalni islamiści, powiązani z walczącymi w Afganistanie talibami oraz z działającymi w tym regionie ugrupowaniami terrorystycznymi¹³⁵. Wydarzenia te przyczyniły się do zaostrzenia polityki wewnętrznej, a to przyniosło skutek w postaci ożywienia tendencji separatystycznych w Kotlinie Fergańskiej, która już wcześniej była areną krwawych wydarzeń. Szczególnie mocno radykalne ruchy islamskie zakorzeniły się w Andżanie, Marqilan, Namanganie. To właśnie w tych miastach powstał Islamski Ruch Uzbekistanu (IRU), który za swoją ideologię uznał panislamizm, mający za główny cel zbudowanie na obszarze Azji Środkowej państwa wyznaniowego¹³⁶. W tym też celu IRU nawiązało kontakty nie tylko z talibami w Afganistanie, ale również z organizacjami ekstremistycznymi, mającymi swoje kryjówki w Arabii Saudyjskiej i Iranie. To właśnie bojownicy IRU doprowadzili do wywołania tzw. kryzysów batkeńskich. W latach 1999–2000 na terytorium Uzbekistanu oraz Kirgizji wkroczyli islamscy bojownicy. Siły rządowe nie były przygotowane do szybkiego odparcia zagrożenia. Walki trwały blisko dwa miesiące¹³⁷. Oprócz Islamskiego Ruchu Uzbekistanu w republice działają także inne organizacje islamskie dążące do odsunięcia prezydenta

Karimowa: „W imię stabilności, pokoju, niepodległości i rozwoju Uzbekistanu”. A. Rashid, *Dżihad...*, s. 111.

¹³⁴ Według raportu Międzynarodowej Grupy Kryzysowej sporządzonego w roku 2001, „autorytarne rządy co najwyżej opóźnią zbliżający się kryzys polityczno-gospodarczy, ale mu nie zapobiegną”. *Uzbekistan at Ten: Repression And Instability*, International Crisis Group, Brussels 2001, za: A. Rashid, *Dżihad...*, s. 111.

¹³⁵ G. Zasada, *Uzbekistan...*, s. 29.

¹³⁶ Organizacja ta liczy co najmniej kilka tysięcy członków. G. Zasada, *Islam w Uzbekistanie...*, s. 34.

¹³⁷ *Ibidem*.

Islama Karimowa od władzy¹³⁸. Prezydent państwa, w którym przeważająca część mieszkańców uznaje islam za swoją religię, stara się przedstawić siebie jako gorliwego wyznawcę zasad Koranu¹³⁹. W związku z tym często wykonuje liczne gesty na rzecz podporządkowanych aparatowi władzy organizacji religijnych. W Taszkencie działa między innymi Islamski Instytut im. Imama al-Buchariego, Międzynarodowy Ośrodek Badań nad Islamem oraz Taszkiencki Uniwersytet Islamski. W republice, według danych z połowy pierwszej dekady XXI wieku, funkcjonuje 1697 oficjalnie zarejestrowanych meczetów. Prezydent, chcąc podkreślić swoje przywiązanie do islamu, odbył nawet pielgrzymkę do Mekki¹⁴⁰. Mniej więcej od końca lat 90. XX wieku zaostrzyła się rywalizacja wewnątrz klanów uzbeckich o ewentualną schedę po prezydencie. Kryzysową sytuację pogłębiły też pogłoski o złym stanie zdrowia urzędującego przywódcy¹⁴¹.

Nic więc dziwnego, iż odpowiednią ze strony władz stały się wzmożone represje wobec przeciwników politycznych. W bardzo szybkim tempie w Uzbekistanie rośnie liczba formacji służb bezpieczeństwa. Oblicza się, że na etatach różnych służb odpowiedzialnych za utrzymanie bezpieczeństwa i porządku publicznego w kraju może pozostawać blisko 200 tysięcy funkcjonariuszy. Coraz mocniejsza staje się również armia uzbecka¹⁴². Kiedy jeszcze współpraca Taszkentu z Waszyngtonem była strategicznie korzystna dla obydwu stron, Amerykanie szkolili armię uzbecką. W ostatnim okresie armia uzbecka zaczęła otrzymywać pomoc w sprzeczności od Federacji Rosyjskiej. W obecnej chwili jest to prawdopodobnie najlepiej wyszkolona i wyposażona armia postradzieckiej Azji Środkowej. Składa się ona z: wojsk lądowych, obrony przeciwlotniczej,

¹³⁸ Taką partią islamską jest Hizb ut-Tahrir al-Islam (Partia Wyzwolenia Islamu). Cele partii są zbliżone do Islamskiego Ruchu Uzbekistanu, ale kierownictwo partii deklaruje pokojową drogę ich realizacji. Mimo to pomiędzy 1999 a 2003 rokiem aresztowano co najmniej kilkuset działaczy tej organizacji. Ibidem, s. 34.

¹³⁹ 88% mieszkańców Uzbekistanu uznaje islam za swoją religię (9% deklaruje przywiązanie do prawosławia). Ibidem, s. 30.

¹⁴⁰ Ibidem, s. 30, 34–35, zob. Cz. Mojsiewicz, *Wspólnota niepodległych państw*, Poznań 2000, s. 61.

¹⁴¹ Nawet wśród obecnych elit władzy w Uzbekistanie pojawiają się głosy sprzeciwu wobec lansowanej przez prezydenta wizji kreowania polityki wewnętrznej i zagranicznej tylko przez jedną osobę. Jeden z anonimowych przedstawicieli administracji rządowej tak ocenił podejmowane przez prezydenta działania: „Nasi przywódcy nie potrafią stać czoła rzeczywistości. Są przytłoczeni i porażeni problemami, przed którymi stoją... nigdy nie wiemy, jakich zmian w polityce wewnętrznej lub zagranicznej poleci nam dokonać prezydent. Wczorajsi wrogowie dziś stają się przyjaciółmi, zaś my sami niewiele możemy doradzić, jeśli nikt nie pyta nas o zdanie, a polityka zmienia się bez żadnej przyczyny i uzasadnienia”. A. Rashid, *Dżihad...*, s. 108.

¹⁴² Armia uzbecka należy do najsilniejszych w postradzieckiej Azji Środkowej. Liczy około 55 tysięcy żołnierzy. Na siły zbrojne Uzbekistan wydaje rocznie około 1,5 mld USD. G. Zasada, *Islam w Uzbekistanie...*, s. 31.

lotnictwa wojsk specjalnych i Gwardii Narodowej. Liczebność sił zbrojnych i ich rozwój przedstawia tabela 10.

Tabela 10. Liczebność sił zbrojnych i formacji paramilitarnych w Uzbekistanie w okresie 2000–2006 (w tys. żołnierzy, według IISS)

	Rok						
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Siły zbrojne	59,1	50–55,0	50–55,0	50–55,0	50–55,0	55,0	55,0
Wojska lądowe	50,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0
Siły powietrzne	9,1	10–15,0	10–15,0	10–15,0	10–15,0	15,0	15,0
Formacje paramilitarne	18–20,0	18	20,0	18	20,0	20,0	36,0

Źródło: I. Topolski, *Pozycja militarna państw Azji Centralnej*, [w:] *Region Azji Centralnej jako obszar wpływów międzynarodowych*, red. B. Bojarczyk, A. Ziętek, Lublin 2008, s. 67

Znacznie zwiększyły się wydatki przeznaczane na armię. W pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku wyniosły one kolejno (według danych SIPRI Yearbook): 2002 – 2,100 mld USD, 2003 – 2,200 mld USD i w 2004 – 2,400 mld USD¹⁴³. W 2010 roku wydatki na armię w Uzbekistanie pochłonęły 3,5% PKB.

W Uzbekistanie podobnie jak w Kazachstanie obowiązuje kara śmierci. Więzienia są przepełnione, zaś warunki w nich odbiegają od przyjętych w cywilizowanym świecie norm. Corocznie Uzbekistan jest krytykowany za to przez organizacje praw człowieka. Raport międzynarodowej organizacji Human Right Watch określa liczbę więźniów przetrzymywanych z przyczyn politycznych na 6,5 tysiąca osób¹⁴⁴. W przypadku dalszego pogarszania się sytuacji wewnętrznej, biorąc pod uwagę w szczególności radykalizację postaw skrajnych islamistów, można się spodziewać dalszego nasilenia polityki represji.

Dużym problemem Uzbekistanu jest również korupcja i nepotyzm¹⁴⁵. Niestety, zjawiska te nie są obce również siłom bezpieczeństwa. Kontrolujące przepływ bawełny i ruch towarowo-osobowy posterunki

¹⁴³ SIPRI Yearbook 2006, Oxford University Press, 2006, s. 338–342.

¹⁴⁴ W. Jagielski, *Bestialskie tortury w więzieniach Uzbekistanu*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62815,1905709.html>, por. *Uzbekistan, dlaczego nikogo nie obchodzi?*, Kresy/ Europa Wschodnia, <http://lubczasopismo.salon24.pl/kresy/post/325314,uzbekistan-dlaczego-nikogo-nie-obchodzi>, zob. też: *Torture in Uzbekistan: still systematic and unpunished*, http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/ngos/JointStatement_Uzbekistan98.pdf [22.12.2011] zob. też: Amnesty International, *Uzbekistan Raport 2011*, <http://www.amnesty.org/en/region/uzbekistan/report-2011>.

¹⁴⁵ Wskutek narastania zjawisk patologicznych w polityce wewnętrznej kraju firmy koreańskie Samsung, Daewoo postanowiły ograniczyć swoje zaangażowanie w gospodarkę Uzbekistanu. A. Wołowska, K. Strachota, *Azja Centralna na rozdrożu*, Raport OSW, maj 2001, s. 53.

drogowe uzbeckiej milicji są powszechnie znane ze swojej podatności na korupcję¹⁴⁶. Taka sytuacja może doprowadzić do pogłębienia kryzysu w państwie, a co za tym idzie do pewnego rozprężenia jego struktur. W efekcie może to być wykorzystane przez radykalne ugrupowania do destabilizacji sytuacji wewnętrznej w republice.

Brak swoistego kodeksu etycznego postępowania, dotyczącego w szczególności polityków oraz przedstawicieli administracji państwowej, negatywnie odbija się również na innych kategoriach swobód obywatelskich. Szerokim echem odbiły się przypadki wymierzenia kar pozbawienia wolności dla uzbeckich opozycjonistów: Rusłana Szaripa i Fatimiy Muchadirowej. Pretekstem do skazania Rusłana Szaripa okazały się podejrzenia o homoseksualizm, którego w Uzbekistanie się nie toleruje. Fatima Muchadirowa została skazana za członkostwo w religijnej organizacji i próbę naruszenia porządku konstytucyjnego. W rzeczywistości obydwójce występowali przeciwko korupcji i nepotyzmowi władzy oraz stosowaniu powszechnie tortur w uzbeckich więzieniach¹⁴⁷.

Islam Karimow, który jest motorem niemalże wszystkich pozytywnych i negatywnych zmian w republice, zaproponował tak zwany „model uzbecki”, mający być wzorem postępowania dla Uzbeków, ale także innych państw w Azji Centralnej w zakresie spraw dotyczących polityki wewnętrznej. Można w nim wyróżnić między innymi deklarację o odpolitycznieniu gospodarki oraz o zwiększeniu nacisku na kontrolną i nadzorczą rolę państwa w wielu dziedzinach życia. Rządy w kraju mają się opierać na prawie, władze – zdaniem autora modelu – powinny położyć nacisk na poprawę polityki socjalnej oraz wytyczyć najważniejsze priorytety dla rozwoju kraju i konsekwentnie je realizować. Z jednej strony może cieszyć fakt, że władze zauważają, iż nie wszystko w państwie funkcjonuje najlepiej, z drugiej – jak uczy praktyka, tego typu deklaracje pozostają w postradzieckich państwach Azji Centralnej głównie w sferze werbalnej¹⁴⁸. Często też są wykorzystywane na użytek zewnętrzny po to, aby pokazać światowej opinii publicznej znacznie lepsze od prawdziwego oblicze rządzących krajem przywódców.

Poważne zmiany nastąpiły po odzyskaniu niepodległości w polityce regionalnej. Wyrażają się one w powstaniu nowego typu struktur lokalnych. W zamierzeniu władz mają one odpowiadać społecznemu zapotrzebowaniu lub też, czego obawiają się niektórzy eksperci, utrwaląc klanowy podział społeczeństwa. W każdym bądź razie skonsolidowana za czasów radzieckich władza w niewielkiej części, ale jednak, dosta-

¹⁴⁶ Szerzej na temat korupcji w Uzbekistanie w sektorze bawełny G. Zasada, *Uzbekistan...*, s. 29–30.

¹⁴⁷ W. Jagielski, *Sześć lat za informację o torturach*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62815,1911704.html>.

¹⁴⁸ *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 19.

ła się też regionom. W terenie rządy dzierżą hokimowie, czyli inaczej gubernatorzy regionów wspomagani przez obwodowe, miejskie i rejonowe Rady Deputowanych Ludowych, które są wyłaniane w toku wyborów powszechnych. W uzbeckiej konstytucji zawarto szereg deklaracji politycznych, wedle których mają funkcjonować lokalne struktury. Według rządowych założeń, do podstawowych zadań stojących przed terenowym aparatem władzy zaliczamy między innymi: stanie na straży prawa poprzez przykładowe jego przestrzeganie, dbanie o rozwój gospodarczy, kulturalny regionu, ustalanie podatków, opłat oraz tworzenie tak zwanych funduszy pozabudżetowych, wykonywanie budżetu, ochrona dziedzictwa przyrody, zarządzanie znajdującymi się w gestii władz lokalnych przedsiębiorstwami komunalnymi¹⁴⁹.

Po zakończeniu ery rządów hegemonicznej Komunistycznej Partii Uzbekistanu, wchodzącej w skład KPZR, nastąpiła w republice wymuszona niejako okolicznościami epoka pluralizmu politycznego. Z czasem autorytarne rządy Islama Karmowa doprowadziły do stłumienia opozycji skupionej w różnych partiach. Mimo iż część partii opozycyjnych prowadzi nadal swoją działalność, jest ona ograniczona instytucjonalnie i zmarginalizowana poprzez niedopuszczanie opozycji do mediów. Typowym tego przykładem jest kampania wyborcza, kiedy to przedstawiciele opozycji nie są zapraszani do mediów, często są zastraszani, a niekiedy nawet trafiają do więzień. Praktyka fałszowania wyborów też nie jest obecnym rządowi w republice obca. Choć i w tym przypadku należy podkreślić, iż opozycja nie rekrutuje się z sił będących zwolennikami demokratycznego porządku. Jest to raczej część elity politycznej reprezentująca tych wszystkich, którym nie udało się dostać do władzy. Doświadczenie w przypadku postradzieckich krajów uczy, iż dochodząca do władzy pod wzniosłymi hasłami opozycja, sama dosyć szybko przyjmuje autorytarne praktyki rządzenia swoich poprzedników¹⁵⁰.

Trudno jednakże nie zauważyć braku poważnej alternatywy dla uzbeckiego przywódcy. Opozycja demokratyczna, jeśli w ogóle możliwa w przypadku postradzieckich państw Azji Środkowej operować takim pojęciem, nie ma większych szans na znalezienie poparcia w społeczeństwie klanowym¹⁵¹. Możliwość zmiany władzy wiąże się raczej

¹⁴⁹ Ibidem, s. 22–23.

¹⁵⁰ W Uzbekistanie działa w obecnej chwili jedynie 5 legalnych partii politycznych. Największymi ugrupowaniami politycznymi republiki są: postkomunistyczna Ludowo-Demokratyczna Partia Uzbekistanu oraz proprezydencka Narodowo-Demokratyczna Partia Fidokorlar (w jej skład weszła w 2000 roku Partia Rozwój Ojczyzny Vatan Tarakijoti). Ibidem, s. 20–21.

¹⁵¹ Skutecznie zresztą możliwość działania opozycji blokuje sam Islam Karimow i jego ludzie choćby przez nagminne łamanie prawa wyborczego. Szerzej W. Jagielski, *Uzbeckie wybory w reżyserii satrapy*, <http://serwis.gazeta.pl/swiat/1,62815,2465172.html>.

z radykalnymi elementami islamskimi, co stanowi rozwiązanie nie do przyjęcia zarówno dla sąsiadów Uzbekistanu, jak i dla trzech wielkich graczy politycznych w tym regionie: Rosji, USA oraz Chin. Dlatego też Islam Karimow ma szansę jeszcze przez pewien okres znajdować się przy sterach władzy. Dla większości jest on bowiem gwarantem pewnej stabilności sytuacji w newralgicznym punkcie Azji Środkowej, co w obecnej sytuacji globalnej wojny z terroryzmem wydaje się być sprawą najważniejszą. Tak więc w najbliższych latach sytuacja wewnętrzna kraju powinna się charakteryzować kruchą, ale jednak stabilnością.

Taki rozwój wypadków w Uzbekistanie jest korzystny dla Moskwy, która niestabilną sytuację w kraju wykorzystuje do kontroli poczynań miejscowej władzy. Wiedząc o tym, obecny prezydent stara się robić wiele, aby nie dopuścić do sytuacji, w której straciłby rosyjski „parasol ochronny”. Rosjanie posiadający wyniesioną jeszcze z czasów radzieckich wiedzę o systemie sprawowania władzy w republice, opartym w dużej mierze na wspólnotach rodowych, potrafią ją w doskonały sposób wykorzystać, stawiając w razie potrzeby na korzystne dla siebie konfiguracje osobowe. Dlatego też rola Rosji w polityce wewnętrznej republiki będzie wzrastać, a przez to Moskwa będzie się umacniać jako kluczowe dla tego regionu mocarstwo. Islam Karimow w swojej wizji polityki bezpieczeństwa musi brać pod uwagę liczne wyzwania mogące destabilizować kraj. Do podstawowych problemów stojących przed republiką uzbecki przywódca zalicza nową sytuację geopolityczną jaka powstała po rozpadzie Związku Radzieckiego oraz powstający na gruzach starego nowy układ sił, dążący do zdobycia wpływów w Azji Centralnej. Nowa Wielka Gra zmienia dotychczasowe rozłożenie graczy na arenie politycznej walki w regionie. Konieczne staje się zadbanie o utrzymanie stabilności państwa, z uwagi na pogłębione po zakończeniu zimnej wojny procesy destabilizujące sytuację na kontynencie azjatyckim, wśród których na plan pierwszy wysuwa się Afganistan. Kolejnym ważnym elementem, na który należy zwrócić uwagę konstruując politykę bezpieczeństwa państwa, jest problem fundamentalizmu islamskiego. Do wrogów należy wspomniany już Islamski Ruch Uzbekistanu, który dąży do obalenia świeckiej władzy państwowej i zastąpienia jej władzą religijną. Problem z wkomponowaniem islamu w życie publiczne pojawił się po rozpadzie ZSRR. W krajach Azji Środkowej islam sunnicki jest religią dominującą. Region Azji Centralnej od wieków był regionem silnie zislamizowanym, w którym po latach represji religia zaczęła pełnić rolę ważnego filaru cywilizacyjno-tożsamościowego społeczeństwa. Należy pamiętać, że islam w krajach Azji Centralnej jest raczej powiązany z tradycjami, obrządkami, opierającymi się na kultywowaniu tradycji w kręgach lokalnej wspólnoty. Niestety, zbyt mocna inwigilacja islamskich ugrupowań ze strony władz oraz napływ

radykalnego islamu z zagranicy doprowadziły do powstania prężnie działającego islamskiego podziemia, które w późniejszym czasie przekształciło się w poważny ruch o charakterze fundamentalistycznym¹⁵². Współcześni decydenci polityczni, nierzadko marginalizujący potrzeby religijne społeczeństwa, spychają powstałe w celach pokojowych islamskie ugrupowania na coraz bardziej fundamentalistyczne pozycje.

Prześladowania islamu w Azji Środkowej rozpoczęły się od przejęcia władzy przez bolszewików, późniejsze krwawo stłumione powstanie basmaczów, a także stalinowska polityka wobec muzułmanów doprowadziły do wzmocnienia podziemia islamskiego oraz wykształcenia mocnego fundamentu oporu wobec prześladowań, czego efekty dostrzec można w rozwoju takich ugrupowań, jak Islamski Ruch Uzbekistanu. Islam rozwinął się po upadku Związku Radzieckiego. W dobie kryzysów ekonomicznych i ideologicznych w regionie stał się ważnym elementem tożsamości¹⁵³. Pomimo odrodzenia islamskiego w Azji Centralnej trudno mówić o znaczącej roli islamu w procesie destabilizacji państwa. Przede wszystkim należy pamiętać, że islam w Azji Centralnej w znaczący sposób różni się od islamu rozwijającego się w pozostałych państwach muzułmańskich. Odrodzenie religijne trafiło w końcu XX wieku na grunt mocno zsovietyzowany, w którym przez lata prowadzona była szeroka laicyzacja społeczeństwa, odsuwająca potrzeby religijne na plan dalszy. Okres władzy radzieckiej doprowadził także do izolacji regionu Azji Centralnej od reszty świata muzułmańskiego. Ponadto wraz z islamizacją równoległe postępuje westernizacja, która często opiera się na zupełnie bezrefleksyjnym kopiowaniu wzorów zachodnich, bez głębszej analizy wartości. Te dwie wartości stanęły naprzeciw siebie w centralnoazjatyckich republikach. Doskonale widać to na przykładzie podziału na linii metropolie – prowincja, gdzie te pierwsze szybko wchłaniają kulturę zachodnią, podczas gdy prowincja pozostała bastionem konserwatyzmu.

¹⁵² W kategoriach islamu wojującego w Azji Centralnej jest problemem najbardziej zagrażającym stabilności całego regionu. Do przykładów działalności fundamentalistów muzułmańskich w regionie zaliczyć można: wojnę domową w Tadżykistanie i znaczenie partii IPOT, próby odbicia części Kotliny Fergańskiej przez fundamentalistów, zamachy terrorystyczne w Uzbekistanie i wzrost aktywności Islamskiej Partii Uzbekistanu. Walka z terroryzmem i fundamentalizmem islamskim opiera się zarówno na polityce wewnętrznej każdego z państw regionu, jak i na szerokiej współpracy międzynarodowej w ramach organizacji regionalnych, takich jak: Układ Taszkienski i Szanghajska Organizacja Współpracy, a także np. na utworzeniu baz amerykańskich w Uzbekistanie. Szerzej na temat islamu w regionie: K. Strachota, *Fundamentalizm w Azji Centralnej*, Biuletyn OSW, 19.04.2001, por. A. Wołowska, K. Strachota, *Azja Centralna...*, por. A. Rashid, *Dżihad...* Z drugiej strony warto spojrzeć na kwestie wojującego islamu jako jedynie elementu politycznej gry, wykreowanego na potrzeby uczestników gry o wpływ w Azji Centralnej.

¹⁵³ K. Strachota, M. Falkowski, *Dżihad i Nowa Wielka Gra. Paradoksy zagrożenia wojującym islamem w Azji Centralnej*, „Punkt Widzenia” 2010, nr 21, s. 8.

Wojujący islam w Azji Środkowej wiąże się przede wszystkim z brakiem poszanowania potrzeb religijnych społeczeństw. Jeszcze przed upadkiem Związku Radzieckiego w Kotlinie Fergańskiej doszło do konfliktu pomiędzy mieszkańcami, którzy chcieli postawić meczety, a władzą, która nie chciała ofiarować na ten cel gruntów. Powstaniu ludności w Namanganie przewodniczył Tahrir Abduchalilowicz Juldaszew. Grupa zwolenników Juldaszewa należała do IPO – Islamskiej Partii Odrodzenia, którzy rozczarowani działalnością swojej partii utworzyli bardziej radykalną grupę pod nazwą Adolat. Rozbudowa meczetu oraz szkoły w Namanganie doprowadziła do silnej radykalizacji zasad panujących w mieście. Juldaszew nakazał przestrzeganie zasad islamu. Po opanowaniu miasta sformułował względem prezydenta Islama Karimowa propozycję odnośnie do wprowadzenia w całym Uzbekistanie szariatu i ogłoszenia republiki państwem islamskim¹⁵⁴. Uzbekistanowi zaczął poważnie zagrażać scenariusz irański. Działania grupy Juldaszewa, jak również innych ugrupowań fundamentalistycznych powstających na terenie Uzbekistanu szybko przeszły od formy sporu ideologiczno-religijnego do otwartego konfliktu zbrojnego. Sam Juldaszew w wywiadzie z 2000 roku mówił:

Celem IRU jest przede wszystkim walka z uciskiem w naszym kraju, z korupcją i nierównością, a także uwolnienie z więzień naszych braci muzułmanów [...]. Kto pomści muzułmanów, którzy zmarli, więzieni przez reżim? Oczywiście my. Uważam to za nasz obowiązek i nikt nie może odebrać nam tego prawa. Nie żałujemy ogłoszenia dżihadu przeciwko władzom uzbeckim. Jeśli Bóg zechce doprowadzimy go do końca.

Islamski Ruch Uzbekistanu jest jedną z organizacji islamskich sięgających po akty przemocy, pomimo to jest ona nadal organizacją zbyt słabą i posiadającą marginalne poparcie społeczne, aby zagrozić stabilności całego regionu. W sprzyjających jednak dla niej – co nie oznacza, że dla państwa – okolicznościach ruch ten może nabrać siły i pokusić się o sprowokowanie wojny domowej. Taki rozwój wypadków miałby tragiczne następstwa nie tylko dla samego Uzbekistanu, ale również dla jego sąsiadów.

Islam jako religia we współczesnym świecie jest niezwykle wygodnym narzędziem politycznym dla tworzenia propagandy, która doprowadza do szerokiej społecznej zgody na coraz większą ingerencję państwa w życie obywateli. Jak tłumaczy K. Strachota i M. Falkow-

¹⁵⁴ Juldaszew podczas spotkania z Karimowem złożył następujące oświadczenie, zawierające pięć warunków: Karimow miał przybyć do miasteczka, miał przysięgać na Koran, iż pozostanie wierny islamowi i proklamuje Uzbekistan jako państwo islamskie, miał zobowiązać się do wprowadzenia obowiązku uczęszczania do meczetów, piątek miał zostać ogłoszony dniem wolnym od pracy i wreszcie jako ostatni warunek mają zostać wprowadzone szkoły islamskie. O. Yakubov, *The Pack of Wolves: The Blood Trail of Terror*, Moscow: Veche 2000, [w:] A. Rashid, *Dżihad...*, s. 172.

ski: „Walka z realnym czy wyimaginowanym zagrożeniem islamskim uzasadnia użycie ostrych metod politycznych, włącznie z działaniami zbrojnymi, i będzie używana w polityce wewnętrznej państw regionu, jak i przede wszystkim w tzw. Nowej Wielkiej Grze”¹⁵⁵.

Polityka zagraniczna

Nawiązujący do tradycji legendarnego przywódcy plemion koczowniczych Tamerlana Islam Karimow od samego początku sprawowania władzy próbował uczynić z Uzbekistanu lidera wśród postradzieckich republik Azji Środkowej. Dlatego też ostatnia dekada XX wieku upłynęła pod znakiem licznych inicjatyw politycznych mających na celu integrację wokół Uzbekistanu postradzieckich republik Azji Środkowej. W jednej ze swoich wypowiedzi prezydent Uzbekistanu wprost wyraził swoje zamiary: „Uzbekistan powinien stać się wspólnym domem niepodległych republik Azji Środkowej”¹⁵⁶. Według przywódcy uzbeckiego, gdy wszystkie postradzieckie republiki Azji Środkowej zjednoczą się, zbudują na tyle silny organizm polityczny, że już nigdy nie będą musiały obawiać się o swoją niepodległość i o przyszłość swoich mieszkańców. Zamierzenia Islama Karimowa nie zostały i raczej już nie zostaną zrealizowane. Współpraca między państwami tego regionu ogranicza się do problemów ekologii oraz walki z terroryzmem. Inne sprawy bardziej dzielą niż łączą kraje tego regionu. Teren ten stał się obszarem wzajemnej rywalizacji umiejętnie wykorzystywanej przez Rosję sprawującą rolę arbitra w licznych sporach pomiędzy postradzieckimi państwami Azji Środkowej. Kolejne problemy dzielące Uzbekistan z postradzieckimi państwami Azji Centralnej to: sporna kwestia dostępu do Morza Kaspijskiego poprzez port imieniem Turkmenbaszy na linii Taszkient–Aszchabad, brak zgody państw regionu na zapobieżenie wysychaniu Morza Aralskiego, problemy z mniejszością uzbecką w Kirgizji podsycane przez władze w Taszkencie, spór o złoża naftowe w Karakałpakii pomiędzy Kazachstanem a Uzbekistanem¹⁵⁷.

Mimo początkowych zapewnień ze strony prezydenta Uzbekistanu o konieczności bliskich stosunków z Federacją Rosyjską okres lat 90. XX wieku, a także początek XXI wieku upłynęły na wzajemnej, trudno

¹⁵⁵ K. Strachota, M. Falkowski, *Dżihad...*

¹⁵⁶ Cz. Mojsiewicz, *Wspólnota...*, s. 61.

¹⁵⁷ Prezydent Uzbekistanu nie waha się odcinać przesyłu gazu i energii elektrycznej do Kazachstanu i Tadżykistanu w momencie, gdy uważa, iż kraje te działają niezgodnie z interesami Uzbekistanu. Czyni tak mimo nie najlepszej sytuacji gospodarczej kraju, pomimo tego, iż np. w roku 2000 za przesłanie tym krajom 579 milionów metrów sześciennych gazu otrzymał od tych państw około 310 milionów USD. A. Rashid, *Dżihad...*, s. 109. Szerzej *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 30–31, zob. rozdział pracy dotyczący ropy naftowej i gazu ziemnego.

skrywanej niechęci¹⁵⁸. W wywiadzie dla paryskiej „Kultury” ze stycznia 1991 roku prezydent Uzbekistanu twierdził:

Jesteśmy z Rosją związani wiekami wspólnego bytu. Byłoby niemądre negować to czy odrzucać. Podobnie niemądrą rzeczą byłoby kwestionowanie miejsca Rosji na świecie. Chcemy utrzymywać jak najlepsze stosunki przyjaźni i współpracy z Rosją demokratyczną. Ale przeciwstawimy się szowinistycznym i imperialnym tendencjom ujawniającym się czasem w Rosji¹⁵⁹.

Po przejściowym osłabieniu Federacji Rosyjskiej w epoce rządów Borysa Jelcyna, niemalże zaraz po dojściu do władzy Władimira Putina Rosja zaczęła odzyskiwać wpływy w Azji Środkowej. Islam Karimow starał się temu zapobiegać, ale ten uważany jeszcze do niedawna przez Zachód za „najbardziej trzeźwego wśród środkowoazjatyckich pragmatyków” przywódca zmuszony został do stwierdzenia, iż poza szumnymi deklaracjami z jego polityki regionalnej nic nie wyszło¹⁶⁰. Stagnacja gospodarcza, w której znalazł się Uzbekistan, narastanie tendencji odśrodkowych, spowodowanych nasileniem się działalności radykalnych grup islamskich, zmusiły Islama Karimowa do redefinicji polityki zagranicznej. U schyłku XX wieku Uzbekistan zaangażował się we współpracę w ramach tak zwanej Grupy Szanghajskiej, co odebrano jako przejaw zbliżenia z Rosją. Faktyczne zbliżenie można już było zaobserwować wcześniej, kiedy to w maju 2000 roku prezydent Rosji przybył z wizytą do Uzbekistanu w celu, jak to podały zagraniczne agencje, zacieśnienia współpracy dwustronnej¹⁶¹.

Istotne miejsce w stosunkach pomiędzy Federacją Rosyjską a republiką zajmuje współpraca w dziedzinie obronności. W 1994 roku Moskwa i Taszkient podpisały umowę o współpracy wojskowej między Rosją a Uzbekistanem. W jej zakres weszły kwestie użytkowania instalacji militarnych, współpracy w segmencie produkcji oraz eksportu uzbrojenia. Ważnym elementem była też deklaracja o realizacji wspólnych projektów dotyczących obrony przestrzeni powietrznej¹⁶². Rosja zadeklarowała pomoc w szkoleniu uzbeckiej armii oraz patrolowaniu granic republiki. Efektem tego były liczne porozumienia o ochronie granic zewnętrznych, których sygnatariuszem była Rosja oraz kraje

¹⁵⁸ Szerzej: M. Mielniczuk, *Stosunki bilateralne pomiędzy Federacją Rosyjską a Republiką Uzbekistanu*, <http://www.psz.pl/Michal-Mielniczuk-Stosunki-bilateralne-pomiedzy-Federacja-Rosyjska-a-Republika-Uzbekistanu>.

¹⁵⁹ Cyt. za Cz. Mojsiewicz, *Przeszkody na drodze transformacji postradzieckich republik Azji*, „Rocznik Wschodni”, Rzeszów 2001, s. 139.

¹⁶⁰ Cz. Mojsiewicz, *Wspólnota...*, s. 61.

¹⁶¹ A. Wołowska, K. Strachota, *Azja Centralna...*, s. 54.

¹⁶² I. Topolski, *Siła militarna w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Lublin 2004, s. 202–203.

Azji Środkowej, w tym Uzbekistan¹⁶³. Istotne znaczenie dla dwustronnej współpracy miał podpisany w 30 maja 1992 roku traktat o zasadach stosunków międzypaństwowych, przyjaźni i współpracy oraz układ o pogłębianiu wszechstronnej współpracy w dziedzinie wojskowej i wojskowo-technicznej z 11 grudnia 1999 roku¹⁶⁴. Skutkiem tych porozumień jest uzyskanie przez Uzbekistan dostępu do nowoczesnego uzbrojenia i uzyskanie pewnych gwarancji bezpieczeństwa ze strony Rosji, w zamian za co Taszkient zobowiązuje się do nieprzystępowania do sojuszy militarnych skierowanych przeciwko Moskwie¹⁶⁵. Pośrednim efektem tej współpracy jest zawarcie przez Rosję, Uzbekistan, Tadżykistan, Gruzję, Armenię, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan, Azerbejdżan traktatu o bezpieczeństwie zbiorowym, zwanym od miejsca zawarcia „traktatem taszkienckim”. Podpisany 15 maja 1992 roku układ z czasem zaczęli opuszczać kolejni jego członkowie, między innymi Uzbekistan, który w połowie lat 90. XX wieku podjął decyzję o prowadzeniu bardziej niezależnej od Kremla polityki. Po wydarzeniach związanych z rajdem ekstremistów islamskich na Uzbekistan i Kirgizję, powrócono do form współpracy regionalnej z Rosją jako inicjatorem nowych koncepcji¹⁶⁶. W zakresie problematyki związanej z kooperacją w produkcji uzbrojenia Taszkient wiąże z Moskwą, podobnie jak w przypadku większości krajów WNP, odrębne umowy. Obejmują one zasady współpracy zakładów zbrojeniowych, testowania uzbrojenia, ochrony tajemnic dotyczących technologii wojskowych¹⁶⁷. Uzbekistan wziął też udział w prowadzonych pod auspicjami Rosji licznych manewrach wojskowych z udziałem innych państw postradzieckiej Azji Środkowej¹⁶⁸.

Duże szanse na uzyskanie wpływów w regionie, a co za tym idzie wzmocnienie swojej pozycji i realizację mocarstwowych ambicji wiązała Uzbekistan z amerykańską interwencją w Afganistanie¹⁶⁹. Wskutek zawartego pomiędzy Taszkientem a Waszyngtonem porozumienia na

¹⁶³ Szerzej w rozdziale o polityce zagranicznej Kazachstanu, zob. I. Topolski, *Siła...*, s. 196–198.

¹⁶⁴ N. Joshi, *Russia and Central Asia: the strategic Dimension*, „Strategic Analysis”, 1995, nr 9, s. 1280.

¹⁶⁵ I. Topolski, *Siła...*, s. 178.

¹⁶⁶ *Ibidem*, s. 168–173.

¹⁶⁷ *Growing military cooperation*, „Military News Bulletin”, 1996, nr 6.

¹⁶⁸ W 2000 roku siły zbrojne Uzbekistanu wzięły udział w manewrach „Południowa Tarcza Wspólnoty – 2000” (w ramach szkolenia wojskowego udział wzięło około 10 tysięcy żołnierzy z Uzbekistanu, Rosji, Kazachstanu, Kirgizji i Tadżykistanu. Manewry odbyły się na pograniczu uzbecko-tadżyckim). I. Topolski, *Siła...*, s. 203.

¹⁶⁹ Szerzej na temat koncepcji problemu afgańskiego: *Sur la position et les initiatives de la Republique de l' Ouzbekistan visant Au reglement du probleme Afghan*, http://www.ouzbekistan.fr/politique_entrangere/afghan.html, por. P. Kaczmarek, *Uzbekistan zacieśnia współpracę z USA*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst27200/uzbekistan-zaciesnie-wspolprace-z-usa>.

terenie republiki armia amerykańska utworzyła bazę lotniczą w Chanabadzie. Okres po 11 września 2001 roku to wzmocnienie uzbecko-amerykańskiego partnerstwa. Władze uzbeckie liczyły na poważne profity zarówno w sferze finansowej, jak i militarnej¹⁷⁰. Interwencja amerykańska w Afganistanie nie przyniosła jednak spodziewanych przez Taszkient korzyści politycznych i gospodarczych, co gorsza, umocniła ona wpływy islamskich grup radykalnych, które zintensyfikowały swoje działania w Azji Środkowej. Szczególnie mocno odczuł to Uzbekistan, stając się areną krwawych zamachów terrorystycznych. W dodatku Amerykanie wykazywali zdaniem władz w republice zbyt duże zainteresowanie sprawami wewnętrznymi kraju, co przejawiało się w działalności amerykańskich fundacji, których celem często pozostaje szerzenie ideałów demokracji. W związku z totalitarnymi praktykami rządu amerykańskie organizacje pozarządowe stosunkowo często negatywnie odnoszą się do działań władz uzbeckich. Brak konsensusu w sprawie polityki wewnętrznej prowadzonej przez republikę między Taszkientem a Waszyngtonem spowodował, iż Amerykanie wstrzymali w 2004 roku pomoc dla Uzbekistanu. Wydarzenia, które nastąpiły w Andżanie w 2005 roku, w jeszcze większym stopniu spotęgowały niechęć Amerykanów do miejscowych elit władzy oraz przekreśliły możliwość bardziej intensywnej niż dotychczas współpracy¹⁷¹. W odpowiedzi władze uzbeckie podjęły szereg nieprzyjaznych Amerykanom posunięć, z których brak zgody na dalsze przebywanie sił zbrojnych USA w republice w zasadzie zakończył krótki okres intensywnej wzajemnej współpracy. Ponieważ władza Islama Karimowa jest coraz słabsza, aby ją utrzymać, polityczne elity kraju związane z prezydentem zaczęły z powrotem opierać się w polityce zagranicznej na sojuszu z Moskwą, a to *de facto* oznacza koniec uzbeckich planów dominacji w regionie Azji Środkowej¹⁷².

Uzbekistan jest członkiem różnych organizacji międzynarodowych, do uczestnictwa w których dążył z silną determinacją w pierwszych latach niepodległości. Uważał bowiem, podobnie zresztą jak i inne państwa postradzieckie, iż członkostwo w organizacjach międzynarodowych wzmacnia suwerenność republiki oraz jej pozycję w świecie. Oprócz członkostwa w takich organizacjach, jak ONZ, Uzbekistan na-

¹⁷⁰ Nadzieje Uzbekistanu skupiły się głównie na dążeniu do przyciągnięcia zagranicznych – amerykańskich inwestorów.

¹⁷¹ Negatywna reakcja rządów USA i Unii Europejskiej na masakrę jaka miała miejsce w Andżanie, spotęgowana żądaniem powołania komisji badającej te wydarzenia, doprowadziła do zerwania stosunków na linii Waszyngton–Taszkient. Zachód wprowadził embargo na broń i znaczne restrykcje w procedurach wizowych dla uzbeckich urzędników, na co I. Karimow odpowiedział wymówieniem możliwości stacjonowania baz amerykańskich na terenie Uzbekistanu.

¹⁷² Szerzej G. Zasada, *Uzbekistan...*

leży do organizacji o zasięgu lokalnym. Jedną z nich jest Centralno-azjatycka Organizacja Współpracy, skupiająca Kazachstan, Kirgizję, Uzbekistan, Tadżykistan oraz Rosję. Jej celem jest współpraca w zakresie spraw dotyczących gospodarki oraz szeroko rozumianego bezpieczeństwa. Uzbekistan należał też do GUAM, jednakże z czasem – wskutek odchodzenia od doktryny przeciwstawiania się Rosji oraz pogarszającej się sytuacji wewnętrznej – postanowił wycofać się z udziału w tej inicjatywie¹⁷³. Coraz większe znaczenie uzyskuje w całej Azji, w tym w szczególności w Azji Centralnej, Szanghajska Organizacja Współpracy. Jednym z jej członków jest Uzbekistan. Organizacja ta zajmuje się sprawami gospodarczymi oraz kwestiami bezpieczeństwa, w tym szczególnie interesującą Taszkient problematyką walki z terroryzmem, radykalnymi ruchami o podłożu islamskim, przeciwdziałaniu tendencjom separatystycznym. Praktycznie rzecz biorąc, organizacja ta z roku na rok zyskuje na znaczeniu. Jej członkowie oraz państwa będące jej obserwatorami nie kryją też, iż jednym z jej celów jest stworzenie świata wielobiegunowego i pozbawienie USA części wpływów w zakresie rozwoju sytuacji na kontynencie azjatyckim. W chwili obecnej takie postawienie sprawy wydaje się być zbieżne z interesami Taszkientu. Innym plusem, który przemawia za dłuższą współpracą ze strony republiki na rzecz umacniania wpływów tej organizacji, jest fakt, iż nie podchodzi ona w sposób tak pryncypialny do kwestii poszanowania praw człowieka jak Zachód¹⁷⁴. W mniejszym stopniu republika w ramach prowadzonej przez siebie polityki zagranicznej współdziała z Unią Europejską, choć i w tym przypadku nie brak wspólnych projektów współpracy. Bruksela nie dysponuje jednak wszystkimi niezbędnymi instrumentami polityczno-ekonomicznymi, dzięki którym mogłaby stać się poważnym partnerem w walce o wpływy w tym regionie świata. Tak więc na razie, poza monitorowaniem sytuacji oraz kilkoma inicjatywami gospodarczymi, pozostaje bierna wobec wydarzeń w Uzbekistanie¹⁷⁵.

W coraz większym zakresie uzbecka polityka zagraniczna oprócz tradycyjnie ważnej dla republiki współpracy z Rosją jest również ukierunkowana na lokalne potęgi, takie jak: Pakistan, Indie, Turcja oraz Iran. Wszystkie wymienione wyżej kraje należą do grupy państw posiadających olbrzymi potencjał geopolityczny. Nic więc dziwnego, iż Taszkient liczy z ich strony na napływ inwestycji, zwłaszcza iż kraje te

¹⁷³ Szerzej na temat GUUAM: S. Jasiniecki, *GU(U)AM – szansa na dywersyfikację dostaw zasobów energetycznych do Europy*, Instytut Stosunków Międzynarodowych UMK, http://www.dialogi.umk.pl/archiwum/7/13_jasiniecki.pdf.

¹⁷⁴ Szerzej G. Zasada, *Nowy etap w rozwoju Szanghajskiej Organizacji Współpracy*, „Komentarze OSW”, 22 stycznia 2004.

¹⁷⁵ Szerzej na temat polityki zagranicznej Uzbekistanu, *Uzbekistan – przewodnik...*, s. 25–32.

nie wykazują ochoty na ingerowanie w wewnętrzne sprawy Uzbekistanu¹⁷⁶. Na plan pierwszy wydaje się obecnie wysuwać współpraca z Państwem Środka. W 2011 roku podpisanych zostało szereg dwustronnych umów z Chinami, dotyczących pomocy finansowej oraz uwarunkowań prawno-ekonomicznych chińskich inwestycji. Polityka zagraniczna skierowana w stronę Pekinu, początkowo ostrożna, zdaje się obecnie coraz bardziej nabierać tempa¹⁷⁷.

Podsumowując uzbecką politykę zagraniczną należy podkreślić, że jej początkowe założenia uzyskania hegemonicznej pozycji przez republikę w regionie były nierealne i brały się w dużej mierze z megalomanią uzbeckiego przywódcy Islama Karimowa, a nie z rzeczywistych przesłanek. Późniejsza polityka zbliżenia z Waszyngtonem, który po wydarzeniach związanych z atakiem terrorystycznym na USA wydawał się być naturalnym promotorem dążeń Uzbekistanu do zajęcia kluczowego miejsca w postradzieckiej Azji Centralnej, również nie zakończyła się sukcesem. Dlatego też po kilku latach różnych zawirowań w polityce zagranicznej Taszkient postanowił obrać kurs na Moskwę. Oznacza to koniec wizji wielkiego Uzbekistanu, jednocześnie jednak może przynieść okupioną koncesjami gospodarczymi i politycznymi tak wyczekiwaną przez wielu mieszkańców tej republiki stabilność. Dlatego też kluczowym czynnikiem wpływającym na uzbecką politykę zagraniczną będzie w dającej się przewidzieć przyszłości Moskwa. To ona będzie dyktować warunki w Azji Środkowej, czerpiąc profity z uwikłania się USA oraz w jakiejś części Zachodu w wojnę z terroryzmem¹⁷⁸. W przyszłości rosyjskim interesom w regionie Azji Centralnej, w tym również w Uzbekistanie, zagrozić mogą Chiny. Te ostatnie muszą jednak najpierw dokonać redefinicji własnej polityki zagranicznej.

Bibliografia

Opracowania

- Achilom M.F., Ten V.A., Nasreddinov H.G., *System bankowy*, [w:] *Uzbekistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004
- Auzias D., Labourdette J.-P., *Le Guide de l'Asie centrale: Kirghizistan, Ouzbékistan, Tadjikistan*, Paris 2001

¹⁷⁶ Ibidem, s. 25.

¹⁷⁷ Analitycy twierdzą, że zwrot Uzbekistanu w stronę Chin, głównie w sferze polityki energetycznej, związany jest z pogarszającą się sytuacją gospodarczą i ekonomiczną kraju. Szerzej <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2011-05-11/uzbekistan-decyduje-sie-na-zaciesnianie-wspolpracy-z-chin>.

¹⁷⁸ *Les objectifs de la politique étrangère de l'ouzbekistan*, http://www.ouzbekistan.fr/politique_etrangere/objectifs.html.

- Bedrintsev A.K., *Reformy ekonomiczne*, [w:] *Uzbekistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004
- Bodio T., Bogdanowicz N., Sagdullaev A.S., *Kalendarz najważniejszych wydarzeń w historii Uzbekistanu*, [w:] *Uzbekistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004
- Bodio T., *Daleki – bliski Uzbekistan*, [w:] *Uzbekistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004
- Bodio T., Śmidowski W., *Modernizujące się społeczeństwo (między historią a przyszłością)*, [w:] *Uzbekistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004
- Capisani G.R., *Nowe państwa Azji Środkowej*, Warszawa 2004
- Cichocki J., Wołowska A., *Ropa kaspijska – realia pod koniec 2000*, Kraków 2001
- Gafurow B., *Dzieje i kultura ludów Azji Centralnej*, Warszawa 1968
- Joshi N., *Russia and Central Asia: the strategic Dimension*, „Strategic Analysis”, 1995, nr 9
- Khikmatow O., *Polityka inwestycyjna*, [w:] *Uzbekistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2002,
- Kiesielewski T., *Schyłek Rosji. Demografia – równia pochyła*, Poznań 2007
- Kłaczyński R., *Ropa naftowa i gaz ziemny obszaru postradzieckiego. Rola i znaczenie surowców energetycznych w polityce Kremla*, Kraków 2010
- Marciszewska E., Pieriegud J., *Uzbekistan w systemie transazjatyckich szlaków transportowych (uwarunkowania geopolityczne i gospodarcze)*, [w:] *Uzbekistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004
- Naruniec A., Borko H., Gębski P. (red.), *Uzbekistan – przewodnik dla przedsiębiorców*, Warszawa 2004
- Różańska E., Różański Z., *Azja o zmierzchu dnia*, Warszawa 1979
- Saidov U., Komilov M., *Islam na tle panoramy religijnej Uzbekistanu*, [w:] *Uzbekistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004
- Sirajiddinov N., *Handel zagraniczny i polityka handlowa*, [w:] *Uzbekistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004
- Strachota K., Falkowski M., *Dżihad i Nowa Wielka Gra. Paradoksy zagrożenia wojującym islamem w Azji Centralnej*, „Punkt Widzenia” 2010, nr 21
- Tokarski S., *Gdy wielka tradycja Uzbeków staje się nowoczesnością*, [w:] *Uzbekistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004
- Trostianski D.V., *Potencjał gospodarczy i bogactwa naturalne*, [w:] *Uzbekistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004
- Yakubov O., *The Pack of Wolves: The Blood Trail of Terror*, Moscow: Veche 2000, [w:] A. Rashid, *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Warszawa 2003
- Zasada G., *Islam w Uzbekistanie*, [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, Prace OSW, styczeń 2003, nr 7

Artykuły

- Bodio T., *Wprowadzenie. Daleki – bliski Uzbekistan*, <http://www.inp.uw.edu.pl/zbw/images/uzbekwstepnew.pdf>
- Chałubiński P., *Nowe szaty despotcji*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-6151/Piotr-Chalubinski-Nowe-szaty-despotcji>
- Falkowski M., *Polityka Rosji na Kaukazie Południowym i w Azji Centralnej*, Prace OSW, czerwiec 2006, nr 23
- Jagielski W., *Bestialskie tortury w więzieniach Uzbekistanu*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62815,1905709.html>
- Jagielski W., *Sześć lat za informację o torturach*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62815,1911704.html>
- Jagielski W., *Uzbeckie wybory w reżyserii satrapy*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62815,2465172.html>
- Jasiniecki S., *GU(U)AM – szansa na dywersyfikację dostaw zasobów energetycznych do Europy*, Instytut Stosunków Międzynarodowych UMK, http://www.dialogi.umk.pl/archiwum/7/13_jasiniecki.pdf
- Kaczmarek P., *Uzbekistan zacieśnia współpracę z USA*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst27200/Uzbekistan-zaciesnia-wspolprace-z-USA>
- Karimov I., *L'Ouzbékistan: sue le chemin du développement des reformes économiques*, Paris 1996
- Karimov I., *La crise financière et économique mondiale, les voies et les mesures de sa prévention dans le contexte de l'Ouzbékistan*, Tachkent 2009, <http://www.ouzbekistan.fr/president/livres/kniga.pdf>
- Kuryłowicz M., *Państwo jako blokada i promotor idei wielokulturowości w oparciu o przykład Uzbekistanu*, Instytut Rosji i Europy Wschodniej, <http://www.kfp.uj.edu.pl/konferencje/wp-content/uploads/2009/05/mgr-michal-kurylowicz.pdf>
- Les objectifs de la politique etrangere de l'ouzbekistan*, http://www.ouzbekistan.fr/politique_entrangere/objectifs.html
- Mielniczuk M., *Stosunki bilateralne pomiędzy Federacją Rosyjską a Republiką Uzbekistanu*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/Michal-Mielniczuk-Stosunki-bilateralne-pomiedzy-Federacja-Rosyjska-a-Republika-Uzbekistanu>
- Mojsiewicz Cz., *Przeszkody na drodze transformacji postradzieckich republik Azji*, „Rocznik Wschodni”, Rzeszów 2001
- Morze Aralskie – słona cena bawełny*, <http://igorczajka.salon24.pl/214183,morze-aralskie-slona-cena-bawelny-cz-1>
- Nie ma ratunku dla Morza Aralskiego*, Newsweek, <http://nauka.newsweek.pl/nie-ma-ratunku-dla-morza-aralskiego,41356,1,1.html>
- Pietruszewski M., *Republika Uzbekistanu po 1991 roku*, Portal Spraw Zagranicznych, http://www.psz.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=11802,
- Sierakowska D., *Bawełna – białe złoto Uzbeków*, <http://www.gazetatrend.pl/artykuly/118-bawelna-biale-zloto-uzbekow>
- Strachota K., *Fundamentalizm w Azji Centralnej*, Biuletyn OSW, 19.04.2001

- Sur la position de la République d'Ouzbékistan en matière d'utilisation raisonnable des ressources en eau en Asie centrale*, <http://www.ouzbekistan.fr/eau%20aral.html>
- Sur la position et les initiatives de la République de l' Ouzbekistan visant Au reglement du probleme Afghan*, http://www.ouzbekistan.fr/politique_entrangere/afghan.html
- Torture in Uzbekistan: still systematic and unpunished*, http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/ngos/JointStatement_Uzbekistan98.pdf
- Uzbekistan decyduje się na zacieśnienie współpracy z Chinami*, „Tydzień na Wschodzie”, 11.05.2011.
- Uzbekistan, dlaczego nikogo nie obchodzi?* Kresy/ Europa Wschodnia, <http://lubczasopismo.salon24.pl/kresy/post/325314,uzbekistan-dlaczego-nikogonie-obchodzi>
- Wołowska A., *Kaspijska ropa i gaz – realia pod koniec 2000*, Prace OSW, kwiecień 2001, nr 1.
- Wołowska A., Strachota K., *Azja Centralna na rozdrożu*, Raport OSW, 2001
- Wnieszniaja targowlia Rassijskoj Fiedieracji sa stranami SNG*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe/Stg/25-05.htm>
- Zasada G., *Nowy etap w rozwoju Szanghajskiej Organizacji Współpracy*, „Komentarze OSW”, 22 stycznia 2004
- Zasada G., *Uzbekistan: najważniejsze źródło niestabilności w Azji Centralnej?*, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PRACTICE_15.pdf

Źródła internetowe

- <http://cisstat.com/rus/uzb.htm>
- <http://www.parp.gov.pl/files/74/81/105/uzbekistan.pdf>
- http://www.gks.ru/bgd/free/b02_18/IssWWW.exe/Stg?d000/i030860r.htm
- <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+wschodnimi+i+pozaeuropejskimi/Uzbekistan.htm>
- <http://www.oecd.org/cem/online/workdoc.htm>
- http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1620,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2010_roku.html
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>
- Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2008 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2008_roku.html
- Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2009 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2009_roku.html
- Sytuacja społeczno-gospodarcza w Uzbekistanie w 2010 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1007,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2010_roku.html
- Uzbekistan Raport 2011*, Amnesty International, <http://www.amnesty.org/en/region/uzbekistan/report-2011>

KIRGIZJA: od demokracji do autorytaryzmu

„Dobry prezydent..., piękne góry... i co dalej?”¹ Kirgizja to najmniejsza postradziecka republika Azji Środkowej. Nie posiada ona znaczących, poza złotem, surowców strategicznych, które pozwoliłyby gospodarce tego kraju rozwijać się w znacznie szybszym niż obecnie tempie. Kraj ten nie posiada również, w przeciwieństwie do pozostałych republik regionu, większego znaczenia dla tranzytu towarów. Pewne znaczenie republika uzyskała w związku z operacją wojskową NATO w Afganistanie. Na terenie Kirgizji znajdują się bazy wojskowe należące zarówno do NATO, jak i do Federacji Rosyjskiej. Kirgizja stanowi dla Moskwy rodzaj buforu odgradzającego jej południowe rubieże od napływu radykalnego islamu z terenu Afganistanu i Pakistanu. Federacja Rosyjska stara się również kontrolować procesy polityczno-ekonomiczne zachodzące w republice. Kirgizja jest często wykorzystywana przez władze rosyjskie na arenie międzynarodowej jako partner mający uzasadniać oraz do pewnego stopnia uwiarygadniać swą politykę zagraniczną. Nie ulega wątpliwości, iż kirgiskie elity polityczne pozostają podatne na wpływy Kremla. Wynika to z licznych zależności w jakich republika ta znajduje się niemalże od momentu odzyskania niepodległości. Rosjanie, choć nie muszą obawiać się ingerencji USA w kirgiską politykę, powinni jednak zauważyć wzrost zainteresowania republiką ze strony rosnących w siłę Chin.

Kirgizja to obecnie mocno zdestabilizowane wewnętrznie państwo. Wynika to w dużej mierze z podziału na prorosyjską północ i islamskie południe oraz ze wszechobecnej struktury tejpowej². Oba czynniki w znaczny sposób hamują proces przemian politycznych i społecznych. Kirgizja to obszar gdzie przenikają się dwa żywioły: uzbecki oraz kirgiski. Szczególnie mocno daje się to odczuć w Kotlinie Fergańskiej, gdzie stykają się granice trzech państw postradzieckiej Azji Środkowej. To najbardziej konfliktogenny region całej Azji Środkowej. Sytuacja polityczno-społecznej nie poprawia również filozofia trybalizmu, choć jest ona typowa dla większości republik Azji Środkowej. W Kirgizji przybiera najintensywniejszą formę, stając się bolącą spuścizną czasów radzieckich³.

¹ *Kirgistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004, s. 733.

² Szerzej na temat podziału występującego w Kirgizji zob.: G. Sadowski, D. Cosić, *Tulipany od Putina*, <http://www.wprost.pl/ar/75072/Tulipany-od-Putina/?I=1165>.

³ „Trybalizm znaczy plemię, klan oraz styl życia na podstawie restrykcyjnej aksjologii i norm kulturowych regulujących relacje międzyludzkie wewnątrz tej wspólnoty i na zewnątrz – w stosunku do innych plemion, narodów, państw. Jest on specyficznym rodzajem więzi grupowej, podstawą budowy i wyodrębniania struktur grupowych na podstawie więzów krwi, ale także kryteriów socjologicznych, polietnicznych lub psychologicznych. Specyfika trybalizmu w dużej mierze została określona warunkami geograficznymi, przyrodniczymi oraz klimatycznymi. Warunki te przez tysiąc lat kształtowały tryb życia Cywilizacji Ludów Wielkiego Stepu”, D. Miłoszewska, *Rewolucja tulipanów w Kirgizji w 2005 roku*, s. 5, <https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/960/1/>

Jeszcze w latach 90. XX wieku republika była stawiana za wzór dla innych państw postradzieckich jeśli chodzi o demokratyzację życia⁴. Marzec 2005 roku przyniósł w Kirgizji „rewolucję tulipanową”. Początkowo wydawało się, iż wystąpienia społeczne mogą znamionować początek formowania się społeczeństwa obywatelskiego. „Tulipanową rewolucję” przyrównywano do wystąpień na Ukrainie, które miały miejsce kilka miesięcy wcześniej. Niestety, oczekiwane „demokratyczne tsunami” pozostało jedynie politycznym przetasowaniem tych samych kart⁵. Nowe władze postawiły na autorytarny model sprawowania rządów. Nic dziwnego, iż wraz ze wzrostem niezadowolenia społecznego oraz niechętnymi reakcjami ze strony Federacji Rosyjskiej ich los był przesądzony. W 2010 roku władzę w Kirgizji przejęła umiarkowane prorosyjska opozycja. Prawdopodobieństwo, iż w ten oto sposób zakończyła się faza formowania ustroju państwa i jego struktur jest jednak niewielkie. To raczej jeden z kolejnych etapów, których cel i kierunek pozostają od lat niesprecyzowane, tak jak niedookreślona jest kirgiska niepodległość.

Historia

W 1855 roku na obszar zajmowany obecnie przez Kirgizję rozpoczęła się ekspansja Imperium Romanowych. Była ona częścią realizowanego z rozmachem rosyjskiego projektu kolonizacji Azji Środkowej⁶. Współczesne badania historyczne nie potwierdzają co prawda dziewiętnastowiecznych obaw Brytyjczyków, którzy za główny cel rosyjskiej ekspansji uznawali podbój Afganistanu, Persji oraz Indii, niemniej jednak faktem jest rosyjskie zainteresowanie dwoma pierwszymi z wymienionych wcześniej państw. Podbój Kirgizji postępował zgodnie z nakreślonym przez sztab wojskowy planem. W 1862 roku Rosjanie zajęli fort w Piszpeku, który był stolicą Kirgizji⁷. W obawie przed represjami część ludności kirgiskiej wyemigrowała do Pamiru i Afganistanu. Wpływ na to wywarły również postanowienia traktatu rosyjsko-chińskiego w Czuguczaku (Taczeng) z 1864 roku, który uznawał

Kirgizja.pdf. O idei trybalizmu w Turkmenistanie por. T. Bodio, *Trybalizm jako fenomen kultury politycznej. Studium przypadku – Turkmenistan*, „Rocznik Nauk Politycznych WSH”, Pułtusk 2005, s. 2.

⁴ V. Cheterian, *Kirgistan – rewolucja na nowo*, „Le Monde Diplomatique”, http://monde-diplomatique.pl/LMD51/index.php?id=1_3.

⁵ D. Miłoszewska, *Rewolucja tulipanów...*

⁶ Szerzej na temat planów i celów rosyjskiej ekspansji w Azji Środkowej M. Lang, M. Kojobekov, *Pod jarzmem imperium rosyjskiego*, [w:] *Kirgistan. Historia...*, s. 153–154.

⁷ G.R. Capisani, *Nowe państwa Azji Centralnej*, Warszawa 2004, s. 325; zob. M. Lang, M. Kojobekov, *Pod jarzmem...*, s. 156.

większość terenów zamieszkałych przez Kirgizów za część imperium rosyjskiego⁸. Na miejsce kirgiskich uciekinierów zaczęli napływać rosyjscy kolonizatorzy. Wywoływało to wrogie reakcje miejscowej ludności, nieprzyjaźnie lub co najmniej nieufnie odnoszącej się do napływowej ludności rosyjskojęzycznej. Znajdowało to swoje odzwierciedlenie w wystąpieniach zbrojnych skierowanych przeciwko nowej władzy⁹. Koniec wieku XIX w Kirgizji to kolejne zbrojne bunty oraz konsekwentna kolonizacja tych ziem przez rosyjską administrację¹⁰. Najpoważniejszym jednak przejawem nieposłuszeństwa okazało się powstanie zbrojne, które wybuchło na terenie dzisiejszego Kazachstanu w 1916 roku, a swoim zasięgiem i ideami objęło Kirgizję. Krwawo stłumione spowodowało kolejny masowy exodus ludności, która za główny cel swojej emigracji obrała Chiny¹¹. Obraz rosyjskiej dominacji nie byłby jednak pełny, gdyby nie podkreślić pewnego postępu, który za sprawą Rosjan dokonał się na obszarze Kirgizji. Rosjanie wprowadzili szereg reform,

⁸ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 325; zob. M. Lang, M. Kojobekov, *Pod jarzmem...*, s. 156–158.

⁹ Szerzej na temat dyskryminacji narodów Azji Centralnej wchodzących w skład imperium carskiego, a potem radzieckiego oraz wszechobecnej korupcji w Imperium Romanowych A. Kijas, *Polacy w Kazachstanie*, Poznań 1993, s. 46; A. Chwalba, *Imperium korupcji*, Kraków 1995, s. 165; R. Pipes, *Rosja Carów*, Warszawa 2004, s. 292; J. Kossecki, *Granice manipulacji*, Warszawa 1984, s. 46.

¹⁰ W latach 1876–1877 na terenie obwodu fergańskiego doszło do walk Kirgizów z siłami rosyjskimi, choć – co należy zaznaczyć – główną przyczyną wystąpień przeciwko władzy rosyjskiej był konflikt pomiędzy plemionami kirgiskimi a Chanatem Kokandzkim. Rosjanie pod pozorem wsparcia legalnej władzy w Chanacie Kokandzkim rozpoczęli operację wojskową wymierzoną w Kirgizów. Głównym celem Rosjan była jednak kolonizacja reszty niezajętych jeszcze ziem Azji Centralnej. Bunt został stłumiony w styczniu 1877 roku przez turkiestańskiego generała – gubernatora K. Kauffmana. W swoich wspomnieniach na temat tych wydarzeń K. Kauffman w taki oto sposób opisał wspomniane wyżej walki: „Jeszcze nigdy w Azji Centralnej Rosjanom nie przyszło prowadzić takiej długiej i uporczywej walki. Pierwszy raz spotkaliśmy się z tak energicznym przeciwnikiem i stwierdziliśmy, że walczyć z ludnością jest dalece trudniej, niż z despotami tubylczych chanatów”. Cyt. za V. Ploskich, *Epoka Chanatu Kokandzkiego*, [w:] *Kirgistan. Historia...*, s. 148, zob. M. Lang, M. Kojobekov, *Pod jarzmem...*, s. 162–163. W 1885 roku derwisz Khan Thore stanął na czele antyrosyjskich wystąpień. W 1889 roku Iszan Madali, jeden z przywódców ugrupowania Nakszbandija, na czele 2000 bojowników zaatakował rosyjski garnizon w Andiżanie. Rosyjskim wojskom udało się stłumić zbrojną rewoltę. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 326.

¹¹ Historyk Ignatii Mosseg sugerował, że powstanie z 1916 roku, które swoim zasięgiem objęło dużą część Azji Centralnej, zostało spowodowane przez władze carskie celem zmniejszenia populacji rdzennej ludności, a następnie zastąpienia jej ludnością słowiańską z europejskiej części Imperium Romanowych: „W bogatym kirgiskim kraju do wymienionego roku było rosyjskiej ludności półtora procent. I oto w celu zmniejszenia miejscowej ludności kirgiskiej i uwolnienia ziemi dla rosyjskich kolonistów, zostało wywołane przez rząd rosyjski sztuczne powstanie, które uśmierzano w ciągu kilku lat, tj. za cara, za Kiereńskiego i za bolszewików. Rezultatem tego powstania było zmniejszenie się ludności kirgiskiej w 1923 roku o 75%”. Cyt. za I. Mosseg, *Moskwa dawna i dzisiejsza a narody podbite północno-wschodniej Europy*, Warszawa 1931, s. 56. Szerzej na temat powstania 1916 roku M. Lang, M. Kojobekov, *Pod jarzmem...*, s. 166–168, P. Grochmal-ski, *Kazachstan. Studium politologiczne*, Toruń 2006, s. 64–68.

które paradoksalnie po wielu latach zaowocowały powstaniem narodu kirgiskiego. Do czasu ekspansji rosyjskiej Kirgizja była obszarem wyjątkowo niestabilnym. Miejscowe klany nie potrafiły porozumieć się ze sobą, tocząc nieustające wojny. Jak pisze w swojej książce *Historia Rosji* Ludwik Bazyłow, ziemie ówczesnej Azji Środkowej (w tym Kirgizji) przed nastaniem rosyjskiego panowania wyglądały w sposób następujący: „Zacofany ustrój patriarchalno-feudalny, despotyzm władców i ciągłe walki wewnętrzne paraliżowały rozwój ekonomiczny i kulturalny, pogrążając w ruinie ludność chłopską, która niezależnie od tego znosić musiała jarzmo ciężkiego poddaństwa. Istniało również oficjalne niewolnictwo”¹². Oczywiście taki stan rzeczy nie był główną przesłanką rosyjskiej ekspansji, raczej przyczyną, dla której udało się Rosji w miarę sprawnie opanować te ziemie, mimo iż samo imperium przeżywało już kryzys, który nieuchronnie przybliżał je do upadku. Głównym powodem, dla którego Rosjanie podjęli ekspansję na obszary Azji Środkowej, była najprawdopodobniej chęć przeciwstawienia się ekspansji angielskiej w Afganistanie. Imperium Romanowych chciało w ten sposób przeciwdziałać ewentualnej aneksji tych ziem przez Brytyjczyków¹³. Oczywiście istnieją również i inne teorie głoszące, iż imperium nie mogło dalej istnieć bez kolejnych podbojów, bowiem tylko one stymulowały Moskwę do działania, gdyż na innych obszarach panował powszechny marazm pogrążający państwo¹⁴. Być może w tym przypadku w grę wchodziły oba czynniki.

Problemy z kolonizacją Kirgizji miało również państwo radzieckie. Po I wojnie światowej, podobnie jak w pozostałych republikach Azji Środkowej, w Kirgizji zaświtała szansa na niezależnienie się od Rosji. Ta jednakże po umocnieniu się na Kremlu władzy bolszewickiej przeszła do kontrofensywy i w 1924 roku terytorium Kirgizji zostało włączone w skład Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Dopiero 5 grudnia 1936 roku Kirgizi otrzymali własną Kirgiską Socjalistyczną Republikę Radziecką, po czym zostali wyłączeni z Rosyjskiej SRR¹⁵. Władza radziecka w pierwszych latach swojego istnienia prowadziła zakrojone na szeroką skalę operacje pacyfikacyjne skierowane przeciwko partyzantce, którą udało się rozbić dopiero w 1925 roku¹⁶. Po II wojnie światowej nastąpiła szybka rusyfikacja elit

¹² L. Bazyłow, *Historia Rosji*, t. 1–2, Warszawa 1983, s. 371. Szerzej na temat zastanej przez Rosjan struktury społecznej Kirgizji oraz wprowadzonego przez nich systemu administracji kolonialnej M. Lang, M. Kojobekov, *Pod jarzmem...*, s. 163–166.

¹³ L. Bazyłow, *Historia Rosji...*, s. 371.

¹⁴ N. Davies, *Europa*, Kraków 1998, s. 701; zob. J. Smaga, *Rosja w XX stuleciu*, Kraków 2006, s. 10.

¹⁵ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 326.

¹⁶ Po 1925 roku część partyzantów kirgiskich schroniła się w Afganistanie, część zaś wybrała za rejon swoich operacji zbrojnych doliny Pamiru, gdzie przetrwali do lat 30. XX wieku. Ibidem, s. 326.

kirgiskich, co w połączeniu z dalszym napływem Rosjan spowodowało powstanie wielonarodowej republiki, której przyszło w następnych latach zmagać się z problemami cywilizacyjno-kulturowo-tożsamościowymi. W okresie gdy w Kirgizji rządy sprawowały elity komunistyczne, republika ta dokonała znaczącego jak na realia radzieckie postępu w dziedzinie industrializacji. Szerokie masy społeczeństwa uzyskały dostęp do powszechnej edukacji. W republice powstało szkolnictwo wyższe, które z czasem stało się jednym z lepiej rozwiniętych, jeśli za skalę porównawczą przyjmiemy radzieckie republiki Azji Środkowej. W latach 70. XX wieku na każde 10 tysięcy mieszkańców przypadało 25 pracowników naukowych. Przyniosło to pozytywne efekty w postaci osiągnięć naukowych, głównie w dziedzinach nauk ścisłych. Kirgiscy chemicy opracowali technologię wytwarzania czystego antymonu, fizycy zaś skonstruowali urządzenie do analizy widmowej roztworów oraz pyłów¹⁷. Nie równoważyło to jednak w pełni braku postępu w kształtowaniu kirgiskiej świadomości narodowej. Władze radzieckie niechętnie odnosiły się do lokalnych inicjatyw mających na celu poszukiwanie tożsamości narodowej. Dla państwa radzieckiego historia Kirgizji zaczynała się po rewolucji październikowej. Wcześniejsze dziedzictwo historyczne było albo przemilczane, albo też – jako przeżytek feudalny – kwestionowane. Poważniejsze przejawy ożywienia kirgiskiej myśli narodowej dało się zauważyć wraz z nadejściem „pierestrojki”. Wtedy to pojawiły się artykuły prasowe w piśmie „Literaturnyj Kirgistan”, próbujące zgłębić zagubioną w czasach radzieckich kirgiską tożsamość narodową. Wraz z rozpadem ZSRR postępował również proces uzyskiwania niepodległości przez Kirgizję. W grudniu 1990 roku władze Kirgizji ogłosiły suwerenność. 31 sierpnia 1991 roku Kirgizja była już państwem niepodległym. Na jego czele stanął profesor fizyki z Biszkeku Askar Akajew¹⁸. Przed krajem stanęły liczne wyzwania, w tym ustabilizowanie sytuacji w Kotlinie Fergańskiej, oraz problemy społeczno-gospodarcze związane z rozpadem ZSRR. W taki oto sposób rozpoczęła się nowa epoka w dziejach niepodległego już państwa.

Prezydentura Askara Akajewa początkowo charakteryzowała się reformatorskim podejściem do polityki. Wygrywając wybory w 1990 roku, chciał on wprowadzać demokrację opierającą się na systemie wielopartyjnym, a także szeroko pojęte reformy gospodarcze. Kolejne wybory, przypadające kolejno na lata 1995 i 2000, stawały jednak coraz bardziej na pograniczu demokratycznych standardów, a sam Akajew powoli kierował się ku systemowi autorytarnego sprawowania

¹⁷ E. Różańska, Z. Różański, *Azja o zmierzchu dnia*, Warszawa 1979, s. 93.

¹⁸ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 303; zob. A. Kakeev, A. Akunov, *Na drodze do niepodległości*, [w:] *Kigistan. Historia...*, s. 251–252.

władzy. Rządy Akajewa doprowadziły z czasem do buntu społecznego, który rozpoczął się w Kirgizji na fali kolorowych rewolucji w 2005 roku. Wieczny podział państwa na relatywnie bogate prorosyjskie ziemie północne i biedne muzłumańskie południe, ogromna korupcja urzędnicza, jak również coraz bardziej autorytarne rządy Akajewa doprowadziły do powstania pierwszych ruchów opozycyjnych w stosunku do niesprawiedliwego reżimu¹⁹. „Tulipanowa”, nazywana również „migdałowa”, rewolucja przyniosła poważne przetasowania na kirgizkiej scenie politycznej. Opozycja żądała ustąpienia Akajewa i uznania przeprowadzonych wyborów za fałszywe²⁰. Decyzja Centralnej Komisji Wyborczej, potwierdzająca utrzymanie standardów demokratycznych podczas wyborów, w znacznym stopniu nasiliła jeszcze protesty obywateli. 24 marca 2005 roku „tulipanowa rewolucja” zakończyła się sukcesem opozycji. Władzę objęła Koordynacyjna Rada Jedności Narodowej, a dotychczasowy prezydent Akajew opuścił Kirgizję, udając się do Kazachstanu. 4 kwietnia 2005 roku, już poza granicami kraju, złożył dymisję. Gwarantem porozumienia o przekazaniu władzy zostały Rosja oraz Kazachstan. „Tulipanowa rewolucja” nie przyniosła jednak spodziewanych efektów²¹. Społeczeństwo zjednoczyło się w walce przeciwko osobie przywódcy, nie wytwarzając przy tym zrębów społeczeństwa obywatelskiego, warunkującego w dużym stopniu możliwość powstania demokratycznego państwa prawa²². Nowy prezydent K. Bakijew nie okazał się być charyzmatycznym, gotowym na przeprowadzenie gruntownych reform przywódcą. Okres, który upłynął od wydarzeń „rewolucji tulipanowej”, powoduje, iż siląc się na jej podsumowanie należy uznać ją za rodzaj przewrotu pałacowego, nie zaś rewolucję gruntownie zmieniającą reguły działania w państwie. To raczej protest przeciwko jakości władzy niż systemowi, który przecież umożliwił jej sprawowanie²³.

¹⁹ D. Miłoszewska, *Rewolucja tulipanów...* Rządy Akajewa dążyły do autorytaryzmu, a także splamione zostały krwią 6 osób podczas demonstracji jaka miała miejsce w miasteczku Aksy. Ponadto opozycja oskarżała Akajewa o pogłębianie konfliktu pomiędzy północą a południem, wewnątrznie rozdierającego kraj.

²⁰ M. Narbutt, *Migdałowa Rewolucja w Kirgizji*, „Rzeczpospolita”, 22.03.05, s. 6.

²¹ Przykładem „pomarańczowa rewolucja” na Ukrainie oraz „rewolucja róż” w Gruzji.

²² A.K. Bektanowa, *O problemie budowy społeczeństwa obywatelskiego w Kirgizji*, „Społeczeństwo i Polityka”, 2007, nr 2–4, s. 250. Tekst w j. rosyjskim, por. S. Smadiarov, *Rozwój polityczny Kirgizji po wydarzeniach marcowych 2005 roku*, „Społeczeństwo i Polityka”, 2007, nr 2–4, s. 348.

²³ G. Sadowski, *Tulipany...*

Kirgizja charakteryzuje się mocno niestabilną gospodarką. Podział na bogatą północ i biedne południe ekonomicznie rozdziera ten kraj na dwie części. Niedoinwestowanie szeregu sektorów gospodarczych doprowadziło do zapaści całego systemu ekonomicznego państwa. Liczne wystąpienia społeczne o charakterze polityczno-ekonomicznym doprowadziły do znacznego spadku zaufania wśród inwestorów, a to, jak powszechnie wiadomo, niesie za sobą wyraźne zmniejszenie inwestycji zagranicznych, hamując tym samym rozwój gospodarczy. Brak strategicznych, gotowych do zagospodarowania złóż ropy naftowej i gazu ziemnego eliminuje lub pozostawia na obrzeżach nowej Wielkiej Gry państwo kirgiskie.

Jednym z nielicznych surowców, do których Kirgizja posiada dostęp, jest złoto. Wielkość produkcji tego surowca ocenia się na 1% całego wydobycia w WNP²⁴. Pod koniec XX wieku w republice wydobywano około 21 ton złota rocznie. Największe pokłady surowca znajdują się w rejonie Kumtoru, ich wielkość szacuje się na blisko 560 ton. O znaczeniu eksploatacji złota dla kirgiskiej gospodarki świadczy wartość sprzedanego przez republikę kruszcu w strukturze PKB republiki. Wynosi ona 14%²⁵. Kirgizja posiada również złoża uranu, których eksploatacja rozpoczęła się w czasach, gdy republika była częścią ZSRR. Obecnie uran ze względu na zobowiązania międzynarodowe dotyczące produkcji broni jądrowej wydobywany jest w znacznie mniejszych ilościach niż w czasach „zimnej wojny”. Republika eksploatuje także złoża węgla kamiennego. Wielkość wydobycia tego surowca sięga 400 tysięcy ton rocznie, co wystarcza na własne, nader skromne potrzeby²⁶. Wraz z rozwojem gospodarczym państwa konieczne jednak będzie zwiększenie produkcji, inaczej Kirgizja będzie musiała importować węgiel kamienny. W górzystej części republiki wydobywa się również antymon, węgiel brunatny, cynk, wolfram, bizmut, ołów. Nie są to jednak ilości o znaczeniu strategicznym²⁷.

Poważnym atutem sektora energetycznego Kirgizji są rzeki. W szczególności chodzi o Naryn o długości 616 km, a także Czu – 221 km i Tałas – 254 km²⁸. W przypadku wykorzystania ich zasobów energe-

²⁴ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 329, zob. *Kirgistan – przewodnik dla przedsiębiorców*, red. A. Naruniec, Warszawa 2005, s. 12.

²⁵ E. Marciszewska, J. Pieriegud, *Bogactwa naturalne i potencjał gospodarczy*, [w:] *Kirgistan. Historia...*, s. 612.

²⁶ W stosunku do roku 1993 nastąpił znaczący spadek wydobycia węgla. W 1993 wydobyto około 1,7 mln ton tego surowca. W 1996 już tylko 400 tys. ton. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 329.

²⁷ *Kirgistan – przewodnik...*, s. 12.

²⁸ Długość rzeki w granicach republiki.

tycznych wielkość tych ostatnich szacuje się na blisko 163 mld KWh rocznie. Należy przy tym wspomnieć, iż wskutek niskiego zapotrzebowania na energię elektryczną ze strony konsumenta wewnętrznego, które sięga zaledwie 10% określonego powyżej potencjału, w znaczący sposób zwiększają się możliwości eksportowe²⁹. Kirgiskie władze, doceniając znaczenie potencjału „białej energii”, planują budowę wielkich hydroelektrowni, licząc na to, że w przyszłości republika stanie się poważnym eksporterem energii dla państw regionu Azji Środkowej³⁰.

Produkcja gazu ziemnego w Kirgizji jest niewielka, choć analitycy dają Kirgizom w tym względzie nadzieje na lepszą przyszłość, uważając, iż wynika to w dużej mierze z braku poważnych prac poszukiwawczych pokładów surowca na terenie kraju³¹. Pewne działania w tej mierze podjęła w ostatnim okresie Federacja Rosyjska. Podpisano porozumienie dotyczące możliwości poszukiwania „błękitnego paliwa” przez firmy rosyjskie, które zobligowały się w zamian za ewentualne zyski z eksploatacji pokładów gazu ziemnego wyłożyć na ten cel własne środki finansowe³². Jak do tej pory jednak, nie wpłynęło to na wielkość produkcji gazu ziemnego w republice, która wynosi według danych z 2009 roku 15,4 mln m³ surowca³³. To za mało, aby zaspokoić wewnętrzny popyt, który w 2009 roku wyniósł 665,4 mln m³ gazu ziemnego³⁴. Dlatego też kirgiskie państwo pozostaje importerem gazu ziemnego. W 2009 roku sprowadzono do kraju blisko 640 mln m³ błękitnego paliwa³⁵. Głównym eksporterem surowca do republiki jest sąsiadujący z nią Uzbekistan. Państwo to wykorzystuje jednak surowce strategiczne w swojej polityce wobec kirgiskiego partnera jako rodzaj środka nacisku na miejscowe władze. Kirgizja pomimo braku surowców odgrywa w polityce energetycznej pewną rolę jako kraj tranzytowy. Jej znaczenia nie należy porównywać do krajów takich jak Ukraina, ale w przyszłości, wykorzystując swoje geopolityczne położenie, może ona czerpać korzyści z tranzytu surowców przez swoje terytorium. W dalszej perspektywie, w przypadku realizacji rosyjskich planów dotyczących

²⁹ E. Marciszewska, J. Pieriegud, *Bogactwa...*, s. 613.

³⁰ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 329.

³¹ D. Nurchanow, *Tadżykistan, Kirgistan iszczut puti paddierżanija vyrabotywaszczich energiju maszcznostiej i atkaza ot energetičieskoj zawisimostii*, <http://eurasianet.org/Russia/departaments/business/articles/> [29.08.2005].

³² Taka sytuacja pozwoli Rosji na większą ingerencję w sprawy wewnętrzne państwa. Zdobywając dodatkowo pakiet większościowy udziałów w kirgiskiej sieci przesyłu gazu ziemnego, w znaczny sposób ułatwia sobie przyszłościową współpracę, w której będzie na pozycji dominującej. M. Falkowski, *Polityka Rosji na Kaukazie Południowym i w Azji Centralnej*, Prace OSW, czerwiec 2006, nr 23.

³³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

³⁴ *Kirgistan – przewodnik...*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

³⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

przesyłu gazu ziemnego z regionu Morza Kaspijskiego, to znaczenie może się zwiększać. Marginalną rolę w kirgiskiej gospodarce odgrywa wydobywanie ropy naftowej, które w 2009 roku wyniosło zaledwie 946 bbl dziennie, co daje republice 104. miejsce na świecie³⁶.

Kirgiska gospodarka jest niezwykle mocno związana z rynkiem państw WNP, w tym w szczególności z Federacją Rosyjską. Gdy po kryzysie ekonomicznym w 1998 roku gospodarka Federacji Rosyjskiej zaczęła przyspieszać, odrabiając straty wynikłe z jej załamania, Kirgizja stała się jednym z beneficjentów takiego stanu rzeczy. Warto podkreślić, iż wzrost kirgiskiego PKB datuje się od 1996 roku. I tak, w 1996 roku kirgiskie PKB wzrosło o 7,1%, rok później o 9,9%. W kryzysowym 1998 roku PKB zwiększyło się zaledwie o 2,1%, niemniej jednak na tle pozostałych republik postradzieckich wynik ten należy uznać za dobry, biorąc oczywiście pod uwagę konsekwencje kryzysu ekonomicznego w Federacji Rosyjskiej. W 2000 roku PKB zwiększyło się o 5,4%, rok później o 5,3%. W 2002 roku kirgiską gospodarkę dotknęła stagnacja, była ona – jak pokazały wyniki z lat późniejszych – zjawiskiem przejściowym. W 2003 roku wartość PKB po rocznej przerwie ponownie wzrosła o 6,7%, aby w 2004 roku osiągnąć wynik lepszy od poprzedniego o 7,1%³⁷. Kolejne lata były dla kirgiskiej gospodarki równie udane, jeśli oczywiście weźmiemy pod uwagę wskaźniki mikro- i makroekonomiczne. Należy jednak przy tym pamiętać o stosunkowo słabych fundamentach wzrostu, w stosunku do których łatwiej jest osiągać relatywnie dobre wyniki. Pewien wpływ na spowolnienie gospodarcze miał globalny kryzys finansowy w 2009 roku, który swoim zasięgiem objął niemalże wszystkie państwa byłego ZSRR. W 2009 roku, jak przedstawia tabela, PKB osiągnęło znacznie niższą wartość w relacji do okresu przedkryzysowego. Rok później powróciło do tendencji wzrostowej, osiągając wartość 4,6 mld USD. Jak więc widać, o ile wskaźniki gospodarcze wyglądają dobrze, o tyle w wartościach bezwzględnych mierzonych w USD wielkości te są bardzo niewielkie. Cała wielkość kirgiskiego PKB to suma obrotów średniej firmy na Zachodzie. W celu walki z kryzysem kirgiski rząd przyjął specjalny plan antykryzysowy, w którym zawarto podstawowe, krótkofalowe cele ekonomiczne, obejmujące swoim zakresem przedział czasowy do 2012 roku. Podstawowym założeniem planu było ustabilizowanie zachwianej kryzysem oraz wydarzeniami wewnętrznymi gospodarki. Poniższa tabela wskaźników makroekonomicznych obrazuje wzrost gospodarki państwa w okresie ostatnich kilku lat.

³⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

³⁷ *Mieżgosudarstwiennyj Statisticeskij Komitet SNG*, <http://cisstat.com/rus/kir.htm>, zob. E. Marciszewska, J. Pieriegud, *Bogactwa...*, 614, T. Koichuev, *W kierunku gospodarki wolnorynkowej*, [w:] *Kirgistan. Historia...*, s. 642–644.

Kirgizja:

od

demokracji

do

autorytaryzmu

Tabela 11. Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne gospodarki Kirgistanu w latach 2008–2011

Wyszczególnienie	2008	2009	2010	2011 (I–IV)
PKB (mld USD)	4,6	4,2	4,6	1,4
PKB (dynamika w %)	107,6	102,3	98,6	103,2
Deficyt budżetowy (% PKB)	b/d	1,5	3,7	b/d
Dług publiczny (% PKB)	b/d	b/d	b/d	b/d
Inflacja (%)	20,0	b/d	19,2	b/d
Bezrobocie (w tys. osób)	67,2	104	63,4	65,7
Eksport (mld USD)	1,4	1,2	1,3	0,4
Import (mld USD)	3,6	2,7	3,0	0,8
Kurs KGS/ USD (na koniec okresu)	40,23	42,79	46,9	46,22
Bezpośrednie inwestycje zagraniczne (mld USD)	77,1	85,2	69,8	b/d

Źródło: Ministerstwo Gospodarki, <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+wschodnimi+i+pozaeuropejskimi/Kirgistan.htm>

Tabela 12. Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne gospodarki Kirgistanu w latach 2005–2009

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009 (I–IV)
PKB (mld USD)	2,43	2,83	3,1	4,6	2,27
PKB (dynamika w %)	99,4	102,7	108,2	107,6	101,5
Deficyt budżetowy (% PKB)	3,0	b/d	b/d	b/d	b/d
Dług publiczny (% PKB)	b/d	b/d	b/d	b/d	b/d
Inflacja (%)	4,9	5,6	11,0	20,0	0,6
Bezrobocie (w tys. osób)	68,0	73,7	70,7	67,2	b/d
Eksport (mld USD)	0,62	0,6	0,8	1,4	0,56
Import (mld USD)	0,62	1,9	1,9	3,6	1,35
Kurs KGS/ USD (na koniec okresu)	41,2	40,0	38,0	40,23	44,06
Bezpośrednie inwestycje zagraniczne (mld USD)	43,0	103,0	324,4	77,1	152,7

Źródło: Kirgistan – przewodnik...

Analizując powyższe dane, należy ponownie zwrócić uwagę na bardzo niską bazę wzrostową liczoną w wymiernych wartościach finansowych. W roku 2005 PKB wyniosło 2,43 mld USD, w 2008 roku zaledwie 4,6 mld USD, co tylko statystycznie dawało dobry wzrost o 7,6%. W 2009 roku zanotowano wzrost o 2,3%, co było pochodną wspomnianego już globalnego kryzysu finansowego. Zgodnie z danymi przedstawionymi przez Krajowy Komitet Statystyczny Kirgiskiej Republiki, w latach 2007–2010 zanotowano wzrost PKB z 3,1 mld USD w 2007 roku do 4,6 mld USD w 2010 roku³⁸. Informacje płynące z kirgiskiej gospodarki trudno więc uznać za w pełni zadowalające. Cieszy wzrost gospodarczy, martwi jego skala oraz przede wszystkim fundamenty wzrostu.

Przechodząc do omówienia wyników osiągniętych przez republikę w handlu zagranicznym, należy zauważyć, iż są one w dużym stopniu pochodną rozwoju gospodarczego państwa. Podobnie ma się rzecz także w przypadku produkcji przemysłowej. W 1996 roku w relacji do roku poprzedniego wzrosła ona o 4%, czyli niewiele więcej niż całe kirgiskie PKB. Był to zresztą pierwszy, pokryzysowy wzrostowy okres dla przemysłu kirgiskiego, podobnie jak w przypadku całej gospodarki. W 1997 roku nastąpił niezwykle szybki wzrost produkcji – o 40%. Warto jednak zaznaczyć, że wzrost ten miał charakter korekty po okresie spadków, które miały miejsce w pierwszej połowie ostatniej dekady XX wieku. Kolejne lata to wahania wskaźników ekonomicznych charakteryzujących kirgiski przemysł. W 2000 roku produkcja przemysłowa wzrosła o 6%, rok później o 5%. W 2002 roku nastąpił spadek produkcji o 11%. Jak się jednak okazało, była to jednorazowa zapaść kirgiskiego przemysłu, spowodowana problemami z jego restrukturyzacją. W 2003 roku produkcja przemysłowa wzrosła o 17%, a więc nadrobiono stratę z roku poprzedniego. W 2004 roku wzrost produkcji przemysłowej wyniósł 4% w stosunku do rekordowego 2003 roku³⁹. W 2008 roku odnotowano wzrost produkcji przemysłowej sięgający 14,9%⁴⁰.

Na relatywnie przyzwoitym poziomie, biorąc jako punkt odniesienia obszar byłego ZSRR, utrzymuje się inflacja. Pozytywnie przekłada się to na ocenę stabilności finansowej państwa. Nie prowadzi to do deprecjacji dochodów ludności. Po prostu pieniądź nie traci szybko na wartości, jak ma to miejsce często w szybciej się rozwijających od Kirgizji państwach regionu postradzieckiej Azji Środkowej. Obecnie inflacja utrzymuje się na poziomie dwucyfrowym i nie przekracza 20%⁴¹.

³⁸ <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+wschodnimi+i+pozaeuropejskimi/Kirgistan.htm>.

³⁹ Miežgosudarstwienyj Statisticheskij Komitet SNG, <http://cisstat.com/rus/kir.htm>.

⁴⁰ http://kirgistan.pl/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=43&Itemid=30.

⁴¹ <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+wschodnimi+i+pozaeuropejskimi/Kirgistan.htm>.

Pierwsza dekada XXI wieku w kirgiskiej gospodarce zaowocowała rozwojem eksportu. W ostatniej dekadzie XX wieku kirgiskie obroty handlowe wykazywały tendencje zarówno spadkowe, jak i wzrostowe. W 1996 roku kirgiski eksport wzrósł o 46%. Dla odmiany, w 1999 roku nastąpił wyraźny spadek. Korekta osiągnęła aż 21%. W dużej mierze było to spowodowane niestabilnością kirgiskiej gospodarki. Tak naprawdę wystarczy, żeby tylko jedna branża przemysłowa, której produkty trafiają na eksport, przeżyła załamanie produkcji, by pociągnęło to za sobą większość wskaźników gospodarczych. Stąd też tak poważne zawirowania w bilansie handlowym republiki. W 2001 roku tylko eksport na rynki WNP spadł aż o 19%. Dwa lata później odnotowano wzrost o 19%. W 2004 roku wyeksportowano do krajów WNP o 37% więcej towarów niż rok wcześniej⁴². W czasach radzieckich, kirgiska republika wysyłała bardzo niewiele towarów za granicę. Dlatego też otwarcie rynków zagranicznych, nie licząc rynków WNP, nawet przy słabej ofercie eksportowej zaowocowało 254% wzrostem kirgiskiego eksportu w 1997 roku. W następnych dwóch latach przeważały spadki: 0,5% w 1998 roku i 4% w 1999 roku. Warto jednak podkreślić, że korekta nie była duża, biorąc pod uwagę wyniki z 1997 roku. Dopiero po uregulowaniu sytuacji wewnętrznej możliwy stał się eksport do państw spoza byłego ZSRR. Od 2000 roku kirgiski eksport na rynki spoza WNP sukcesywnie wzrasta. W okresie 2000–2004 wzrastał on średnio o blisko 11%⁴³. W roku 2007 wartość towarów wyeksportowanych wyniosła 1,017 mld USD, w 2008 roku – 1,4 mld USD⁴⁴, a w 2010 r. – 1,783 mld USD⁴⁵. Rośnie również import – zarówno z krajów WNP, jak i spoza tego obszaru.

Podobnie jak w przypadku eksportu druga dekada lat 90. XX wieku obfitowała zarówno w spektakularne wzrosty, jak i spadki kirgiskiego importu z obszaru WNP. W rekordowym 1995 roku wzrost wyniósł 69%. Dla odmiany, w 1999 roku spadek osiągnął w stosunku do roku poprzedniego 59%. Wiek XXI zaczął się dla kirgiskiego importu z krajów WNP 14% spadkiem. W następnych latach dominowały już wzrosty: 26% w 2002 roku, 27% w 2003 roku, oraz 42% w 2004 roku⁴⁶. W 2007 roku import wyniósł 2,452,6 mld USD, w 2008 roku – 3,6 mld USD. Wg danych z 2009 roku wartość importu wyniosła 2,814 mld USD, w 2010 roku – 2,981 mld USD. Podobnie jak w przypadku eksportu kirgiski import z państw spoza WNP w połowie lat 90. XX wieku

⁴² Międzgosudarstwiennyj Statisticzieskij Komitet SNG, <http://cisstat.com/rus/kir.htm>, s. 1.

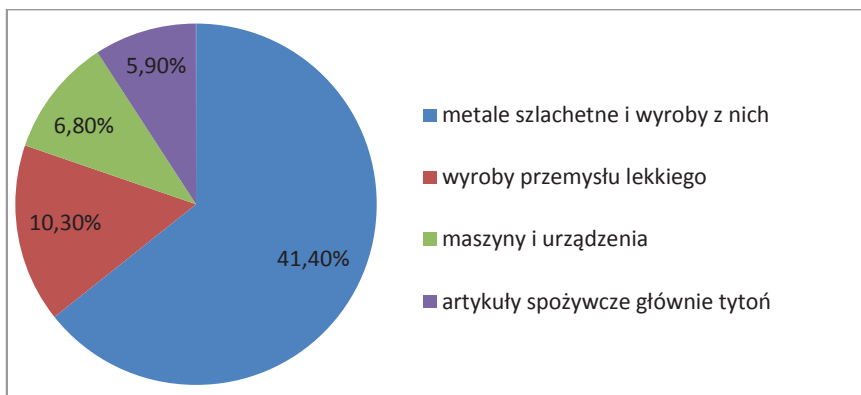
⁴³ Ibidem, s. 1.

⁴⁴ http://www.almaty.trade.gov.pl/pl/Kirgizja/article/detail,3588,Przewodnik_po_ryнку_-_Republika_Kirgiska.html.

⁴⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

⁴⁶ Międzgosudarstwiennyj Statisticzieskij Komitet SNG, <http://cisstat.com/rus/kir.htm>, s. 1.

obfitował w spektakularne wzrosty. Przyczyną takiego stanu rzeczy było otwarcie się zamkniętego w dużej mierze w czasach radzieckich, a także w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości rynku na towary z zagranicy. W 1995 roku Kirgizja importowała 57% towarów więcej niż rok wcześniej. W 1996 roku wzrost importu wyniósł aż 208%, by w 1997 roku spaść o 22%, a rok później ponownie wzrosnąć o 47%⁴⁷. W następnych trzech latach poziom kirgiskiego importu obniżył się, co świadczyło o wyczerpaniu się bazy wzrostowej, będącej wynikiem otwarcia granic, nie zaś reform ekonomicznych. Pomiedzy 1999 a 2001 rokiem kirgiski import obniżał się w tempie średnio o 19,3% rocznie. Od 2002 roku notujemy z powrotem wzrosty. We wspomnianym 2002 roku kirgiski import wzrósł o 26%, rok później o 16%, a w 2004 roku skala wzrostu osiągnęła 17%⁴⁸. Podkreślić należy raz jeszcze, iż kirgiska gospodarka jest zbyt słaba, aby być odporną na niewielkie nawet wahania koniunktury na rynkach państw wchodzących w skład WNP, o UE czy też USA nie wspominając. Analizując strukturę kirgiskiego eksportu, można – podobnie jak ma to miejsce w przypadku pozostałych państw byłego ZSRR – zauważyć, jak dużą rolę odgrywają w eksporcie metale szlachetne, zaś w przypadku Kirgizji wyroby złotnicze. Ich udział w strukturze eksportu republiki w okresie od stycznia do listopada 2004 wyniósł 41,4%. Na kolejnych miejscach kirgiskich produktów eksportowych znalazły się: wyroby przemysłu lekkiego – 10,3% udziału w rynku, maszyny i urządzenia – 6,8%, artykuły spożywcze, w tym głównie tytoń – 5,9%.

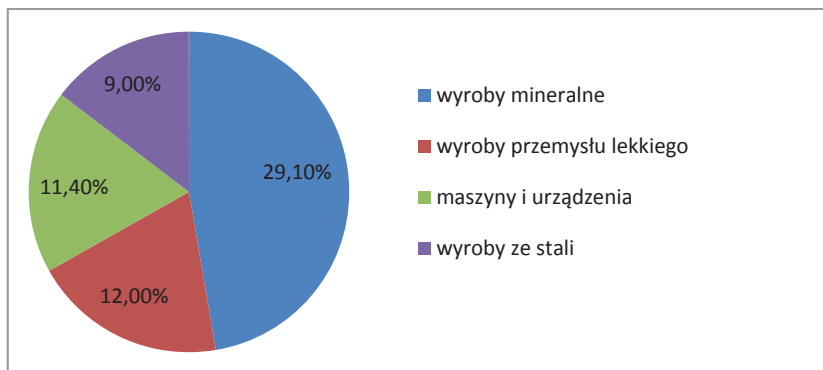
Ryc. 9. Struktura kirgiskiego eksportu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Kirgistan – przewodnik...*, s. 119–124, zob. *Wnieszniaja targowlia Rassijskoj Fiedieraczi sa stranami SNG*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe?Stg?25-06.htm>

⁴⁷ http://almaty.trade.gov.pl/pl/Kirgizja/article/detail,3588,Przewodnik_po_rynku_-_Republika_Kirgiska.html.

⁴⁸ Mieźgosudarstwiennyj Statisticzieskij Komitet SNG, <http://cisstat.com/rus/kir.htm>, s. 1–2.

W zakresie importu przeważały: wyroby mineralne (29,1%), wyroby przemysłu lekkiego (12%), maszyny i urządzenia (11,4%), wyroby ze stali (9%)⁴⁹.

Ryc. 10. Struktura kirgiskiego importu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Kirgistan – przewodnik...*, s. 119–124, zob. *Wnieszniaja targowlia Rassijskoj Fiedieracji sa stranami SNG*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe?Stg?25-06.htm>

Wartym podkreślenia elementem stabilizującym gospodarkę są posiadane przez Kirgizję rezerwy walutowe. Wynoszą one ponad 1,72 mld USD⁵⁰. Biorąc pod uwagę rezerwy walutowe FR czy ChRL, są one niewielkie, bowiem Kirgizja pod względem posiadanych rezerw w obcej walucie i złocie zajmuje dopiero 125. miejsce na świecie, jednakże jak na możliwości republiki są one relatywnie znaczące. Ich posiadanie przyczynia się do stabilizowania kirgiskiej gospodarki⁵¹.

Tendencje wzrostowe w eksporcie w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku zostały zahamowane w wyniku kryzysu finansowego, który odbił się również na gospodarce kirgiskiej. Obecnie ponownie daje się zauważyć ożywienie w handlu zagranicznym, co jest spowodowane poprawiającą się sytuacją ekonomiczną na obszarze postradzieckim, w tym głównie na terenie FR. Choć protesty społeczne, które miały miejsce w 2010 roku, nieco osłabiły zaufanie inwestorów i handlowców w stosunku do państwa, wydaje się, iż Kirgizja najgorszy gospodarczy okres ma już za sobą.

Najwięcej towarów w 2004 roku Kirgizja wyeksportowała do Zjednoczonych Emiratów Arabskich. Wartość wyeksportowanych produktów wyniosła 189,3 mln USD. W następnej kolejności były: Federacja

⁴⁹ *Kirgistan – przewodnik...*, s. 119–124, zob. *Wnieszniaja targowlia Rassijskoj Fiedieracji sa stranami SNG*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe?Stg?25-06.htm>.

⁵⁰ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

⁵¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>, *Kirgistan – przewodnik...*, s. 26.

Rosyjska – 137,7 mln USD, Szwajcaria – 101,8 mln USD, Kazachstan – 87,3 mln USD oraz Kanada – 42,7 mln USD. Najwięcej towarów w I kwartale 2004 roku Kirgizja sprowadziła z Rosji – 64,4 mln USD, Kazachstanu – 38,9 mln USD, Surinamu – 20,1 mln USD, Uzbekistanu – 18,3 mln USD, Niemiec – 14,2 mln USD, Ukrainy – 14,1 mln USD. Jak widać, wartości te są stosunkowo niskie. Podobnego rzędu wielkości obrotów towarowych są bardzo często udziałem średniej wielkości firm zagranicznych. W tym jednak przypadku mówimy o państwie. Świadczy to o zacofaniu kirgiskiej gospodarki. Pokazuje również, jak wiele jeszcze republiki brakuje, aby można było zbudować gospodarke wolnorynkową z prawdziwego zdarzenia. Głównymi partnerami Kirgizji w zakresie eksportu, według danych na 2007 rok, były: Szwajcaria, Rosja, Uzbekistan, Kazachstan, Turcja oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie. Jak widać, sytuacja ta nie uległa radykalnym zmianom w stosunku do lat 90. XX wieku. Tabela 13 przedstawia procentowy udział poszczególnych państw w obrotach handlowych republiki.

Tabela 13. Udział procentowy głównych partnerów handlowych Republiki Kirgiskiej w ogóle wymiany towarowej kraju w 2007 roku

Partnerzy handlowi	Udział procentowy
Rosja	29,8
Kazachstan	13,4
Chiny	10,5
Szwajcaria	7,9
USA	3,8
Uzbekistan	3,4
Turcja	2,5
Afganistan	2,7
Niemcy	1,6

Według danych z 2010 roku, największym partnerem eksportowym kirgiskiej gospodarki była Rosja – z 35,7% udziałem, kolejne miejsca zajęły: Uzbekistan – 21,9%, Kazachstan – 17,3%, Chiny – 5,4%, Afganistan – 4,3%⁵². Głównymi partnerami Kirgizji w zakresie importu są Chiny – 61%, Rosja – 17,2%, Kazachstan – 5,7%⁵³.

Wymianę handlową i współpracę gospodarczą z państwami spoza regionu określają odpowiednie umowy, będące pochodną odzyskania niepodległości przez republikę i konieczności nawiązania nowych relacji handlowych już jako suwerenny podmiot relacji międzynarodowych. I tak, stosunki gospodarcze z Unią Europejską określa i reguluje

⁵² <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

⁵³ Ibidem.

„Umowa o partnerstwie i współpracy”. Republika jest również członkiem Światowej Organizacji Handlu. Rozwój gospodarki wspierany jest także dzięki członkostwu Kirgizji w Euroazjatyckiej Wspólnocie Ekonomicznej. Najbardziej aktywną regionalną organizacją pozostaje właśnie EAWE, państwo kirgiskie jest także członkiem Organizacji Współpracy Ekonomicznej⁵⁴.

Najważniejszym sektorem gospodarki Kirgizji jest rolnictwo, w związku z czym stabilny i stały rozwój tego sektora ma ogromny wpływ na całość gospodarki⁵⁵. Sektor rolnictwa wytwarza ponad 20% kirgiskiego PKB⁵⁶. Ogólna powierzchnia użytków rolnych wynosi 11,6 mln ha. Odsetek osób zatrudnionych w rolnictwie wynosił 48% ludności czynnej zawodowo, w momencie gdy 60% ludności zamieszkuje tereny wiejskie⁵⁷. W 2003 roku udział rolnictwa w wytworzonym PKB zmalał, niemniej jednak i tak w dalszym ciągu pozostaje na wysokim poziomie – 35%⁵⁸. Aż 95% kirgiskiej produkcji rolnej wytwarzanej jest przez gospodarstwa indywidualne lub grupy producenckie, będące sprywatyzowanymi państwowymi gospodarstwami rolnymi pamiętającymi czasy, gdy republika była częścią ZSRR. W Kirgizji działa 60 tysięcy gospodarstw indywidualnych i około 600 grup producenckich. Średnie tempo wzrostu produkcji rolnej w ostatniej dekadzie XX wieku utrzymywało się na wysokim poziomie 8% rocznie⁵⁹.

Tradycje agrarne ukształtowane przed wieloma stuleciami i niepoddane większym zmianom w czasach radzieckiej dominacji spowodowały, iż w republice głównym zajęciem w sektorze rolnym pozostaje hodowla owiec i kóz. Udział hodowli zwierząt w globalnej wartości produkcji rolnej państwa wynosił w 2009 roku 47,5%. Tabela poniżej przedstawia pogłowie zwierząt hodowlanych według danych zebranych w latach 2008–2009. Jak widać z informacji przedstawionych poniżej, hodowcy wciąż poszerzają liczebność swoich stad. Dobrze rozwija się w republice związana z wielowiekową tradycją hodowla koni.

⁵⁴ http://almaty.trade.gov.pl/pl/Kirgizja/article/detail,3588,Przewodnik_po_rynku_-_Republika_Kirgiska.html.

⁵⁵ http://almaty.trade.gov.pl/pl/Kirgizja/article/detail,3588,Przewodnik_po_rynku_-_Republika_Kirgiska.html.

⁵⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

⁵⁷ Ibidem, s. 329, zob. Dane Rosyjskiego Urzędu Statystycznego *O Międzynarodowych sapostawienijach WWP za 2002 god*, http://www.gks.ru/bgd/free/b02_18/IssWWW.exe/stg/d000/i030860r.htm zob. dane Kirgiskiego Urzędu Statystycznego http://stat_gve.bishkek.su.

⁵⁸ *Kirgistan – przewodnik...*, s. 36.

⁵⁹ Ibidem.

Tabela 14. Pogłowie zwierząt hodowlanych w latach 2008–2009

Gatunek zwierząt	Jednostka pomiarowa	2008	Rok poprzedni = 100	2009	Rok poprzedni = 100
Bydło rogate	tys. szt.	1 224,5	105	1 278,2	104
W tym krowy	tys. szt.	625,6	105	664,5	105
Owce i kozy	tys. szt.	4 502,6	106	4 816,1	107
Trzoda chlewna	tys. szt.	63,3	84	61,3	97
Konie	tys. szt.	362,4	102	372,9	103
Ptactwo	tys. szt.	4 364,7	95	4 553,1	104

Z kirgiskich upraw pochodzi blisko 10% produkcji bawełny w WNP. W 2004 roku kirgiski sektor rolny mógł się pochwalić zbiorami bawełny w wysokości 121,7 tys. ton. Mimo to jej produkcja ze względu na klimat i ukształtowanie powierzchni kraju ma znacznie mniejsze znaczenie niż w pozostałych postradzieckich krajach Azji Środkowej⁶⁰. W ramach sektora rolnego w republice produkuje się tytoń. W 2004 roku jego produkcja zamknęła się wynikiem 13 tysięcy ton, w 2009 roku była natomiast mniejsza i wyniosła 12 tys. ton⁶¹. W tym samym okresie produkcja buraków cukrowych osiągnęła 642 tys. ton, ziemniaków – 1,3 mln ton oraz owoców – 175,8 tys. ton. Warto zauważyć, iż produkcja tych ostatnich była w 2004 roku aż o 23,9% wyższa niż rok wcześniej. W 2009 roku zebrano: roślin basztanowych – 137,2 tys. ton, owoców i jagód – 200,5 tys. ton, winogron – 12,3 tys. ton, bawełny – 49,2 tys. ton, co stanowiło spadek o 45,9 tys. ton związany z recesją na rynkach zagranicznych, tytoniu – 12 tys. ton, buraka cukrowego – 54 tys. ton, przy wydajności 110,9 q/ha, roślin oleistych – z powierzchni 66,2 tys. ha zebrano w 73,3 tys. ton, przy wydajności 10,8 q/ha, ziemniaków – z powierzchni 87,1 tys. ha zebrano 1,393 tys. ton, przy wydajności 158,6 q/ha. Kirgiskie rolnictwo to również produkcja zbóż. W 2004 roku mogło się ono pochwalić zbiorami na poziomie około 1,77 mln ton⁶². W 2009 roku zebrano 1,929 tys. ton ziarna, co stanowiło około 10% więcej niż zbiory uzyskiwane w połowie pierwszej dekady XXI wieku.

Innym, ważnym elementem gospodarki rolnej jest eksploatacja zasobów kirgiskich lasów państwowych. Rocznie dokonuje się wyrębu około 6000 m³ drewna. Szczególnym powodzeniem wśród nabywców cieszy się drewno powstałe z eksploatacji orzecha włoskiego⁶³. Kirgizom nieobce jest też pszczelarstwo. Miód z kirgiskich pasiek czę-

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ http://almaty.trade.gov.pl/pl/Kirgizja/article/detail,3588,Przewodnik_po_rynku_-_Republika_Kirgiska.html.

⁶² Ibidem, s. 37.

⁶³ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 328.

sto trafia na chłonny produktów rolnych rynek rosyjski⁶⁴. Istotną rolę w rozwoju kirgiskiego sektora rolnego odegrała napływowa rosyjskojęzyczna ludność, która doświadczenia wyniesione ze stron ojczyrstych przeniosła na grunt kirgiski. Zgodnie z danymi podanymi przez Ministerstwo Rolnictwa Republiki Kirgiskiej, w 2009 roku ogólna produkcja rolna osiągnęła wielkość 110,1 mld KGS (somów), tj. ok. 2,5 mld USD, co oznacza wzrost o 7,4% w porównaniu do 2008 roku.

Pośrednim efektem obecności rosyjskiej na tych terenach była także szybko postępująca mechanizacja rolnictwa. Zmiany te są kontynuowane także obecnie, biorąc oczywiście pod uwagę możliwości kirgiskiego państwa w zakresie produkcji, jak również importu maszyn i nowoczesnych technologii rolniczych. Niestety, w porównaniu z okresem, kiedy Kirgizja była częścią ZSRR wielkość produkcji rolnej zmalała, a wielu rolników zostało bez stałego zajęcia. Dzieje się tak wskutek braku rynków zbytu, a także wskutek przerostu zatrudnienia będącego efektem gospodarki zasobami rolnymi w myśl systemu nakazowo-rozdzielczego. Od 1998 roku sektor produkcji rolno-spożywczej odnotowuje pewną poprawę wyników ekonomicznych, trudno jednak będzie republice w miarę szybko nadgonić stracony w pierwszych latach po upadku ZSRR czas⁶⁵. Należy jednocześnie zauważyć, że sektor rolno-spożywczy odgrywa i zapewne jeszcze przez długie lata będzie odgrywał niezwykle istotną rolę. Wytwarza około 25–35% wartości całej produkcji przemysłowej kraju.

W okresie gdy Kirgizja była częścią ZSRR rozwinął się przemysł, nie na tyle jednak, aby decydować o obliczu gospodarczym kraju. W sektorze produkcji przemysłowej w połowie lat 90. XX wieku pracowało 28% ludności czynnej zawodowo. Wytwarzali oni 33% kirgiskiego PKB⁶⁶. W 2004 roku udział przemysłu w strukturze kirgiskiego PKB zmalał do 20%. W strukturze PKB w 2010 roku przemysł wytworzył 28%⁶⁷. Największymi gałęziami kirgiskiego przemysłu są: górnictwo oraz metalurgia. Udział tych sektorów w całej kirgiskiej produkcji jest bardzo wysoki i sięga blisko 60%. W przemyśle górniczym szczególne znaczenie ma produkcja złota. Prawie 40% środków pochodzących z kirgiskiego eksportu jest pochodną sprzedaży tego cennego kruszcu⁶⁸. Istotną część kirgiskiego przemysłu produkuje na potrzeby rolnictwa. Ważne miejsce na mapie przemysłowej kraju zajmuje także rzemiosło. Inne branże przemysłu w republice to sektory: mechaniczny oraz elektryczny,

⁶⁴ Ibidem, s. 328–329.

⁶⁵ E. Marciszewska, J. Pieriegud, *Bogactwa...*, s. 618. Dane statystyczne dotyczące produkcji rolnej w latach 1996–2001 zob. T. Koichuev, *W kierunku gospodarki...*, s. 647.

⁶⁶ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 330.

⁶⁷ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

⁶⁸ http://almaty.trade.gov.pl/pl/Kirgizja/article/detail,3588,Przewodnik_po_rynku_-_Republika_Kirgiska.html.

których produkcja przeznaczona jest głównie na potrzeby górnictwa. W republice rozwija się również przemysł tekstylny. Udział nowoczesnych technologii w produkcji jest stosunkowo niski i odnosi się głównie do wyrobów elektronicznych⁶⁹. W republice działa także przemysł chemiczny i petrochemiczny. Jego udział w rynku nie jest jednak znaczący. Przemysł ten koncentruje się na produkcji paliw, rtęci, farb i lakierów oraz lekarstw. W fazie rozwoju znajduje się przemysł budowlany. Pewne znaczenie dla gospodarki republiki mają także inne poza górnictwem gałęzie przemysłu wydobywczego. W Kirgizji trwa również eksploatacja niewielkich złóż kamieni szlachetnych i półszlachetnych, soli kamiennej, granitu, marmuru, łupków bitumicznych. W kirgiski przemysł wydobywczy inwestują zagraniczni przedsiębiorcy. Wśród nich znajduje się kanadyjska spółka *joint venture* „Kumotor” zajmująca się eksploatacją kirgiskich złóż złota. Wielkość jej łącznej produkcji na terenie republiki wyniosła w 2002 roku 16,44 ton kruszca. W 2003 roku udało się zwiększyć wydobywanie do 20,94 ton. Brytyjska spółka „Gold and Silver” z branży wydobywczej zamierza zainwestować w poszukiwanie i wydobywanie surowców na terenie Kirgizji około 100 mln USD, z czego około 70% tej sumy ma być przeznaczona na rozwój górnictwa. W obecnej chwili Brytyjczycy już eksploatują złoża złota w okolicach Kurandy, Kuran-Jaklo oraz Kumotor. W tym ostatnim przypadku współpracują oni z kirgiską firmą Ak-Tyuz⁷⁰.

Niekorzystnie na sytuację gospodarczą Kirgizji wpływa słabo rozwinięta sieć połączeń telekomunikacyjnych, choć w ostatnich latach nastąpiła pewna poprawa w tym względzie. Dostęp do telefonów ma około 7,5% ludności. W 2003 roku na 1000 mieszkańców przypadało zaledwie 102,7 telefonów komórkowych oraz aparatów stacjonarnych. W chwili obecnej co dziesiąte połączenie telefoniczne dokonuje się przy pomocy telefonu komórkowego. Rynek usług telefonii komórkowej szacowano według stanu na 2005 rok na prawie 2 mln osób. W 2010 roku w republice było 500 tysięcy linii telefonicznych i już 4,9 mln telefonów komórkowych⁷¹. Widać więc wyraźną poprawę w stosunku do ostatniej dekady XX wieku. W republice rozwija się również sieć internetowa. Dochody uzyskiwane przez sektor informatyczny w 2002 roku wyniosły 50 mln USD, co przełożyło się na 3% kirgiskiego PKB. W 2003 roku na 1000 mieszkańców tego państwa przypadało ponad 38 użytkowników Internetu. W 2010 roku w Kirgizji dostęp do internetu posiadało już 2,195 mln osób⁷². Najlepiej pod względem komputeryzacji, a także możliwości korzystania z internetu wygląda sytuacja

⁶⁹ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 330–331.

⁷⁰ *Kirgistan – przewodnik...*, s. 30–36.

⁷¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

⁷² <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

w kirgiskich aglomeracjach. Aby przyspieszyć komputeryzację kraju oraz poszerzyć krąg odbiorców usług internetowych władze realizują programy wspierające rozwój branży ICT. W 2002 roku przyjęto „Narodową strategię rozwoju technologii informatycznych i telekomunikacji” dla trzech głównych sektorów: gospodarki, administracji publicznej, szkolnictwa. Jednym z elementów tego programu jest możliwość zwolnienia z płacenia podatku VAT w przypadku importu sprzętu komputerowego oraz telekomunikacyjnego, jak również pomocnych w rozwoju branży podzespołów, takich jak generatory, kable, anteny. Innym programem wdrażanym od połowy pierwszej dekady XXI wieku przez Ministerstwo Transportu i Komunikacji jest projekt mający zapewnić bezpłatny dostęp do internetu dla większości mieszkańców kraju. Od 2007 roku, kosztem prawie 1,2 mln USD, rozpoczęto działania na rzecz planowanego bezpłatnego dostępu do sieci internetowej. Korzystać z tego będzie, zdaniem autorów pomysłu, około miliona mieszkańców kraju. Władze liczą też, iż spowoduje to gwałtowny rozwój nowoczesnych technologii⁷³. Niestety, Kirgizja, podobnie jak i pozostałe postradzieckie republiki Azji Środkowej, od czasu „tulipanowej rewolucji” nie poczyniła widocznych postępów na drodze do demokratyzacji miejscowych mediów elektronicznych. Wiadomości dotyczące spraw wewnętrznych, jak również sytuacji międzynarodowej statystyczny mieszkaniec republiki otrzymuje za pośrednictwem w zasadzie jedyne go ogólnodostępnego kanału telewizyjno-radiowego, znajdującego się pod pełną kontrolą miejscowych władz, który odbiera blisko połowa mieszkańców kraju. Trudno więc w tym przypadku mówić o istnieniu pluralizmu medialnego⁷⁴. Niekorzystnie sytuacja taka wpływa również na perspektywy budowy społeczeństwa obywatelskiego. Sprzyja umacnianiu się establishmentu władzy, który utrwała korzystne dla sprawowania rządów podziały między poszczególne wspólnoty rodowe. Nie jest to jednak korzystne dla samego państwa. Konserwuje bowiem archaiczną strukturę, umacniając przy tym tendencje autorytarne.

Jedną z najważniejszych branż kirgiskiej gospodarki jest energetyka. Kirgizja zajmuje trzecie miejsce po Rosji i Tadżykistanie, jeśli weźmiemy pod uwagę potencjał republiki w zakresie produkcji energii elektrycznej wytwarzanej przy wykorzystaniu kirgiskich rzek. Jeszcze w połowie pierwszej dekady XXI wieku w republice działało 9 elektrowni o łącznej mocy 3,646 mWh⁷⁵. Obecnie trwają prace nad uruchomieniem kolejnych. Większość z działających to elektrownie

⁷³ *Kirgistan – przewodnik...*, s. 43–45.

⁷⁴ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 331.

⁷⁵ http://almaty.trade.gov.pl/pl/Kirgizja/article/detail,3588,Przewodnik_po_rynku_-_Republika_Kirgiska.html.

wodne. W 2003 roku Kirgizja sprzedała Federacji Rosyjskiej 700 mln KWh energii elektrycznej. Energia jest też eksportowana do ChRL, Kazachstanu, Uzbekistanu, Tadżykistanu. Łączna wielkość eksportu mieści się w przedziale 2–2,5 mld KWh rocznie. W 2010 roku w republice wyprodukowano 11,7 mld kWh⁷⁶. Ponieważ sektor energetyczny jest otwarty na inwestycje zagraniczne, stąd też spore zainteresowanie ze strony inwestorów. Głównym partnerem inwestycyjnym kirgiskiej energetyki pozostaje od lat Federacja Rosyjska, konkretnie zaś koncern – gigant „Rosyjskie Systemy Energetyczne – RAO JES”. Rosjanie zobligowali się wobec Kirgizów do budowy dwóch elektrowni wodnych na rzece Naryń: Kambarata 1 oraz Kambarata 2. Obok Federacji Rosyjskiej zainteresowanie kirgiskim sektorem energetycznym wykazują też koncerny branżowe z państw zachodnich oraz Kazachstanu i Uzbekistanu, ChRL, Iranu, Pakistanu, a nawet Afganistanu, choć w tym ostatnim przypadku można raczej mówić o perspektywach współpracy, bowiem obecne realia po prostu jej nie służą⁷⁷.

Ważne miejsce w gospodarce Kirgizji zajmuje transport. Niestety, republika dysponuje słabo rozwiniętą, odziedziczoną po ZSRR, niemodernizowaną od lat infrastrukturą komunikacyjną. W Kirgizji istnieje 28 lotnisk, między innymi w Manasie i Oszu. Są one w pełni przystosowane do obsługi międzynarodowego ruchu pasażerskiego oraz towarowego. Lotniska o charakterze regionalnym znajdują się praktycznie w każdym większym mieście republiki. Należy podkreślić, że wskutek napływu środków finansowych z zagranicy oraz dotacji ze strony państwa transport lotniczy na tle innych środków komunikacji poczynił największy postęp. Największe jednak znaczenie dla gospodarki kraju w dalszym ciągu odgrywa sieć transportu drogowego. To właśnie przy użyciu kirgiskich dróg lądowych przewożonych jest 95% ładunku oraz 85% pasażerów. Na sieć drogową składa się 34 tysiące kilometrów dróg, w tym zaledwie 140 kilometrów autostrad⁷⁸. Uzupełnieniem komunikacji drogowej są linie kolejowe o długości około 470 kilometrów⁷⁹. Główne szlaki transportowe wiodą do Kazachstanu, Rosji, Chin, Uzbekistanu. Kirgizja stara się także o pomoc finansową ze strony Federacji Rosyjskiej oraz państw zachodnich. Celem tych starań ma być modernizacja istniejących oraz budowa nowych, strategicznie ważnych dla państwa połączeń lądowych. Przykładem możliwości współpracy między Kirgizją a UE jest perspektywiczny projekt TRACECA. Podobnie jak ma to miejsce w przypadku pozostałych państw regionu Azji

⁷⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

⁷⁷ *Kirgistan – przewodnik...*, s. 32–35.

⁷⁸ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

⁷⁹ *Ibidem*.

Środkowej oraz obszaru Zakaukazia koszty oraz dominacja rosyjska na obszarze postradzieckim jak dotąd skutecznie umożliwiły realizację tego projektu. Z podobnych przyczyn niewielkie szanse na przejście od prac studyjnych do fazy wykonawczej ma wypracowany przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 27 czerwca 1994 roku projekt: „Systemy transportowe w nowych niepodległych i rozwijających się państwach Azji Centralnej, nie mających dostępu do morza – zapewniające połączenia transportowe: stan obecny i warianty przyszłych działań”⁸⁰. Wsparcie dla tego programu wyraziły podczas spotkania we wrześniu 1998 roku w Baku: Tadżykistan, Kazachstan, Kirgizja, Uzbekistan, Gruzja, Armenia, Azerbejdżan, Mongolia, Bułgaria, Rumunia, Polska, Mołdawia, Ukraina, Turcja. Inną instytucją zajmującą się udzielaniem pomocy dla władz kirgiskich jest Bank Światowy. Finansuje on modernizację oraz rozbudowę dróg łączących większe aglomeracje miejskie w republice. W Kirgizji modernizacja oraz budowa dróg finansowanych przez Bank Światowy objęła w ostatnich latach swoim zasięgiem 98 kilometrów sieci drogowej. Podobnie ma się sytuacja w przypadku linii kolejowych. Strategiczne znaczenie dla państwa ma rozbudowa trasy Balykchy–Dżalalabad–Torugart, a następnie do Chin. Zmniejszy ona o 1100 kilometrów w porównaniu z trasą transsyberyjską odległość pomiędzy Europą a Południowo-Wschodnią Azją. Będzie też krótsza o 300 kilometrów od analogicznych połączeń kazachskich. Na rozbudowę tego odcinka, a konkretnie na wykonanie prac studyjnych przekazała środki finansowe ze swojego budżetu UE. Prace finalne będą się opierać na założeniach programu TACIS⁸¹. Posiadanie dostępu do dobrze rozbudowanej, wydajnej sieci transportowej jest dla Kirgizji jednym z głównych priorytetów jej polityki gospodarczej. Mimo obiecywanej z Zachodu pomocy, jak na razie większość planów pozostaje jedynie w sferze teoretycznych rozważań. Koszty budowy nowych odcinków szlaków transportowych są zbyt wysokie w stosunku do oczekiwanych zysków, aby Zachód był skłonny wyłożyć pieniądze na konieczne do realizacji korytarza transportowego Azja – Europa nowe połączenia drogowe. Innym problemem jest geopolityczne położenie republiki, które powoduje, iż bez konieczności konsultacji strategicznie ważnych projektów z Federacją Rosyjską trudno będzie o ich pomyślną realizację. Pewną szansę daje w tej mierze Kirgizom rynek chiński. Wraz z jego rozwojem może ulec poprawie infrastruktura transportowa między ChRL a Kirgizją. W ostatnich latach Państwo Środka wielokrotnie

⁸⁰ Szerzej na temat dokumentu wydanego przez ONZ oraz programu TRACECA A. Gołaszewski, *Kolej w korytarzu transportowym TRASEKA*, „Przegląd Komunikacyjny” 2003, nr 1.

⁸¹ *Kirgistan – przewodnik...*, s. 39–42, zob. na temat kirgiskiej infrastruktury transportowej E. Marciszewska, J. Pieriegud, *Bogactwa...*, s. 620.

dowiodło, iż potrafi być skuteczne wszędzie tam, gdzie w grę wchodzi jego interesy⁸².

W latach 90. XX wieku Kirgizja uchodziła za jedyny obok Kazachstanu kraj Azji Środkowej, który dokonał głębokich jak na realia postradzieckiej Azji Środkowej reform ekonomicznych. Dzięki pomocy instytucji międzynarodowych, w tym Międzynarodowego Funduszu Walutowego, udało się ustabilizować nie tylko wartość kirgiskiej waluty – som, ale również utrzymać w ryzach inflację, co dało podstawy do ostrożnego optymizmu względem dalszej możliwości wzrostu gospodarczego⁸³. Ostatnia dekada XX wieku to śmiałe, jak na realia postradzieckie, reformy ekonomiczne. Pod wpływem międzynarodowych ekspertów republika rozpoczęła reformę rolnictwa. Efektem jej było utworzenie do końca 1994 roku 20 tysięcy prywatnych gospodarstw rolnych. Niestety, odważny w swoich założeniach program nie został w pełni zrealizowany. Ubocznym, niestety negatywnym skutkiem reform gospodarczych, które często opierały się na kredytach zagranicznych, stał się wzrost zadłużenia kraju. W 1999 roku wyniosło ono 1,27 mld USD, co w przeliczeniu na jednego mieszkańca jest niestety najgorszym wynikiem pośród wszystkich krajów postradzieckiej Azji Środkowej⁸⁴.

Dobre wyniki marko- i mikroekonomiczne, wzrastające PKB oraz produkcja nie przekładają się jednak na sferę zatrudnienia. W latach 1993–1999 stopa bezrobocia sięgała aż 42%, co obrazuje skalę zapaści kirgiskiego rynku pracy⁸⁵. W 2008 roku bez pracy pozostawało 67,2 tysiąca osób, w 2009 roku już 104 tysiące. Na szczęście w 2010 roku bezrobocie spadło do 64 tysięcy osób⁸⁶. Problemem pozostaje nadal wielkość kirgiskich wynagrodzeń za pracę. Są one znacznie niższe niż choćby w Kazachstanie, o Federacji Rosyjskiej nawet nie wspominając. Na przestrzeni kilkunastu lat od uzyskania pełnej suwerenności kraj ten w poszukiwaniu pracy opuściło ponad 400 tysięcy Kirgizów. Głównym kierunkiem ich emigracji od lat pozostaje Rosja. Obecnie poza granicami kraju zamieszkuje już prawie 800-tysięczna diaspora Kirgizów, w skład której wchodzi zarówno stara, przedrewolucyjna, jak i współczesna, wymuszona głównie sytuacją ekonomiczną emigracja. Dopiero ostatnie lata przyniosły pewną poprawę. Procentowa stopa bezrobocia

⁸² Zob. dane o kirgiskiej sieci transportowej *Transportation*, The World Factbook – Kyrgystan, CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/print/kg.html>.

⁸³ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 332.

⁸⁴ A. Rashid, *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Warszawa 2003, s. 93.

⁸⁵ I. Iskakov, *Rynek pracy*, [w:] *Kirgistan. Historia...*, s. 661.

⁸⁶ <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+wschodnimi+i+pozaeuropejskimi/Kirgistan.htm>.

podawana do wiadomości przez władze kirgiskie jest najprawdopodobniej mocno zaniżona. Trudno zaprzeczyć, nawet władzom kirgiskim, iż wynik ten osiągnięto, stosując odmienne, niż ma to miejsce w przypadku przyjętych na świecie standardów, definicje bezrobocia. Bardzo wielu Kirgizów zostało pozbawionych statusu bezrobotnego, mimo iż faktycznie nadal pozostają bez pracy. Tak więc skala zjawiska jest znacznie szersza. Podobnie ma się rzecz z wynagrodzeniami za pracę uzyskiwanymi przez miejscową ludność. Mimo optymistycznych danych rządowych o wzroście płac, w 2004 roku średnie kirgiskie wynagrodzenie za pracę nie przekraczało 53 USD. Na najlepsze warunki płacowe mogli liczyć Kirgizi zatrudnieni w energetyce, sektorze finansowym, komunikacji, przemyśle, transporcie. Najniższe wynagrodzenia otrzymywali pracownicy edukacji, opieki zdrowotnej, rolnictwa⁸⁷.

W celu przezwyciężenia wspomnianych niekorzystnych trendów w gospodarce Kirgizja poszukuje pomocy zagranicznej. Wśród międzynarodowych instytucji finansowych wspomagających Kirgizję kredytami są Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, który przeznaczył na ten cel 657 mln euro środków pomocowych oraz ponad 108 mln euro w postaci kredytów i pożyczek, Azjatycki Bank Rozwoju – całość środków przeznaczonych na modernizację kirgiskiej gospodarki i rozbudowę infrastruktury ma wynieść blisko miliard USD, oraz Międzynarodowy Fundusz Walutowy, który ze swoich zasobów wyasygnował około 14 mln USD na projekty związane z walką z ubóstwem. Inną przywołaną wcześniej instytucją finansową, angażującą się w pomoc republice, jest Bank Światowy, który finansuje projekty związane z modernizacją gospodarki, a także poprawą infrastruktury. Wartość zainwestowanych środków szacuje się na blisko 100 mln USD⁸⁸. Zbyt wiele z przeznaczonych dla republiki środków finansowych jak do tej pory trafiało na prace studyjne oraz wynagrodzenia dla ekspertów zagranicznych. Kirgiskie władze będą potrzebowały także środków finansowych na wdrożenie w życie planu anty kryzysowego, który ma zapewnić republice mimo niesprzyjających warunków zewnętrznych stały, stabilny rozwój gospodarczy. Wartość projektu jest określana na blisko 1,2 mld USD. Kirgizja nie dysponuje tak dużymi środkami finansowymi. Koniecznej pomocy państwu mają więc udzielić międzynarodowe instytucje finansowe. Należą do nich: Antykryzysowy Fundusz Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej, Bank Światowy, Azjatycki Bank Rozwoju⁸⁹. Aby jednak w pełni ocenić skalę oraz wy-

⁸⁷ *Kirgistan – przewodnik...*, s. 47–50. Szerzej na temat kirgiskiego rynku pracy I. Isakov, *Rynek pracy...*, s. 660–668.

⁸⁸ *Kirgistan – przewodnik...*, s. 70–73.

⁸⁹ <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+wschodnimi+i+pozaeuropejskimi/Kirgistan.htm>.

korzystanie pomocy zagranicznej, potrzeba czasu wymaganego na realizację planów kirgiskiego rządu⁹⁰.

Kirgizja liczy też na inwestycje zagraniczne. Pod względem stopnia ryzyka inwestycyjnego kraj ten zajmuje odległe 157. miejsce na liście państw objętych ryzykiem inwestycyjnym. Republikę wyprzedza większość państw WNP, poza Tadżykistanem. W 2004 roku łączna wartość inwestycji zagranicznych według oficjalnych danych kirgiskich wyniosła 175,6 mln USD. W stosunku do 2003 roku odnotowano wzrost o 19,5%, trudno jednak nie zauważyć, iż skala inwestycji mierzona realnymi środkami finansowymi jest bardzo niewielka. Najwięcej inwestycji napłynęło do sektora przetwórczego – blisko 90 mln USD. Drugie miejsce zajął sektor handlu i usług – 24,6 mln USD. Największym inwestorem w 2004 roku była Kanada – z blisko 46,5 mln USD udziału w kirgiskim rynku, Turcja – 23,1 mln USD, Kazachstan – 15,6 mln USD, USA – 14 mln USD, Federacja Rosyjska – 11,9 mln USD⁹¹. W 2008 roku bezpośrednio inwestycje zagraniczne wyniosły – 77,1 mln USD, rok później – 85,2 mln USD, by w 2010 roku osiągnąć 69,8 mln USD.

Spośród państw, które za najlepszą formę inwestycji w kirgiską gospodarkę uznały spółki *joint ventures*, na pierwszy plan wysuwa się Federacja Rosyjska. W blisko 40% działających na terenie republiki spółkach o kapitale mieszanym ma swoje udziały strona rosyjska. Skala rosyjskich inwestycji w republice, mimo iż pod względem udziału w rynku wygląda stosunkowo dobrze, gdy spojrzymy na ich wartość nie robi już takiego wrażenia. Jeszcze gorzej pod względem wielkości zainwestowanych środków wygląda zaangażowanie firm zachodnich w kirgiską gospodarkę. Wynika to z braku atutów po stronie państwa kirgiskiego choćby w postaci surowców naturalnych, którymi dysponują pozostałe republiki Azji Środkowej⁹². Innym powodem, dla którego firmy zagraniczne z dużą ostrożnością przyjmują oferty wejścia na rynek kirgiski, jest niedostatecznie rozwinięty system połączeń komunikacyjnych. Istniejąca sieć transportowa nie pozwala na efektywny transport towarów. Istotną przyczyną braku poważniejszego zaangażowania się firm zachodnich w kirgiską gospodarkę jest również permanentny brak wiedzy ekonomicznej na temat kirgiskiego rynku. Na tej płaszczyźnie znacznie lepiej radzi sobie Federacja Rosyjska, choć również i w tym przypadku trudno mówić o priorytetowym traktowa-

⁹⁰ T. Koichuev, *W kierunku...*, s. 650–651.

⁹¹ *Kirgistan – przewodnik...*, s. 98–100, zob. Rosyjski Urząd Statystyczny, *Abiem inwestycji w ekonomiku stran SNG*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe/Stg/23-15.htm>, Rosyjski Urząd Statystyczny *Abiem inwestycji stran SNG w ekonomiku Rassiji*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe/Stg/23-16.htm>.

⁹² Przebywający w Kirgizji przedstawiciel amerykańskiej dyplomacji określił położenie, w którym znajduje się republika, następująco: „Dobry prezydent... piękne góry... i co dalej? Wielkim szczęściem Kirgizów jest mądry i światły prezydent oraz niewiarygodnie piękne góry. Prócz tego nie mają nic”, G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 332.

niu kirgiskiego partnera przez stronę rosyjską. Potencjalne możliwości kirgiskiej gospodarki są zbyt małe, aby Kirgizi mogli liczyć na poważne inwestycje ze strony kapitału rosyjskiego. Pewien wpływ na kirgiską gospodarkę w dłuższej perspektywie czasowej może mieć ChRL. Państwo Środka w coraz bardziej widoczny, dynamiczny sposób inwestuje w gospodarkę krajów postradzieckiej Azji Środkowej⁹³. Kirgizom pozostaje reformowanie swojego systemu ekonomicznego, aby ten mógł pozyskiwać, a następnie akumulować inwestycje zagraniczne. Dotyczy to także wymiany handlowej. Zgodnie z ustawą o inwestycjach w Republice Kirgiskiej z 2003 roku zniesione zostały obostrzenia dla podmiotów zagranicznych inwestujących na terenie republiki. Pozytywnie, choć – co należy podkreślić – w niewielkim tylko stopniu, wpłynęło to na poprawę klimatu inwestycyjnego i zaowocowało lepszymi wynikami gospodarczymi. Tabela 15 przedstawia bilans inwestycji zagranicznych w gospodarkę republiki w latach 2006–2007. Jak widać, najwięcej inwestycji zagranicznych przyciągnął przemysł przetwórczy.

Mimo iż Kirgizja jest krajem relatywnie przyjaznym dla inwestorów zagranicznych, to nie wzbudza ona wśród nich większego zainteresowania. Do słabych stron kirgiskiej gospodarki z pewnością należy zaliczyć wysoki stopień zadłużenia, który w 2010 roku wyniósł 3,738 mld USD⁹⁴. Bez wątpienia na niekorzyść państwa wpływa słaba infrastruktura kraju, zacofanie technologiczne, które znajduje swoje odzwierciedlenie zarówno w ramach produkcji przemysłowej, jak i rolniej. Republika posiada pewne złoża złota oraz strategicznie istotne zasoby hydroenergetyczne. To wszystko jednak za mało. Wydaje się, iż powyższe aktywa mogą co najwyżej stanowić uzupełnienie dla gospodarki państwa. Kirgizja jako kraj tranzytowy przy odpowiednim rozwoju infrastruktury może odgrywać ważną rolę w azjatyckim systemie transportowym. Wymogiem chwili są więc reformy gospodarcze. Tylko czy Kirgizję będzie na nie stać?

⁹³ W swoim artykule z 2002 roku Daan van der Szrik, mieszkający w Biszkeku dziennikarz specjalizujący się między innymi w tematyce ekonomicznej, wyraża pogląd, że Kirgizji potrzebne są reformy, a nie pomoc zagraniczna, która tylko pozwala na zamaskowanie prawdziwych problemów. A tych, zdaniem Szrika, jest bardzo dużo. Głównym problemem jest bardzo wysokie zadłużenie wobec państw i instytucji zagranicznych (dług w 2002 roku wynosił 1,5 mld dolarów, co jak na możliwości Kirgizji jest sumą bardzo wysoką). Innym problemem jest powolne zamieranie archaicznego przemysłu oraz brak perspektyw na rozwój nowych dziedzin przemysłowych. Kirgizja nadal nie rozwiązała także kwestii dostępu do wody, koniecznego składnika produkcji rolniej, ale i przemysłowej. Słabo rozwija się również drobna przedsiębiorczość, co ujemnie wpływa na wzrost PKB. Szerzej na temat problemów kirgiskiej gospodarki D. Szrik, *Kirgiska-ja ekonomika nuždajetsia nie w pomoszczi, a w reformach*, <http://www.eruasianet.org/russian/departaments/business/articles/eav012802ru.shtml>, zob. M. Berinker, *Sagłasnno pragnozam, dalniejszemu rostu kyrgiskoj ekonomiki mieszajut karupcija i biednost*, <http://www.eurasianet.org/eurasianet/russian/resource.kyrgyztan/articles/index.shtml>.

⁹⁴ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

Tabela 15. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w wybranych sektorach działalności gospodarczej (mln USD)

Nazwa sektora	Napływ		Saldo (napływ – odpływ)
	Rok 2007	Porównanie procentowe 2007 do 2006	
Ogółem	324 450,8	1,7 razy	190 599,9
Rolnictwo, myśliwstwo, gospodarka leśna	816,4	23,0	139,8
Przemysł wydobywczy	45701,6	131,4	21 490,3
Przemysł przetwórczy	111 210,8	1,5 razy	33 313,8
Produkcja i dystrybucja energii elektrycznej, gazu i wody	10,9	97,3	-1,9
Budownictwo	10 977,8	2,2 razy	7086,0
Handel detaliczny, remont samochodów i AGD	24 081,4	104,9	19 017,8
Hotele i restauracje	1453,8	84,5	-56,0
Transport i łączność	10 965,3	2,1 razy	7203,0
Finanse	81 950,0	2,4 razy	67 483,3
Operacje nieruchomościami	36 846,4	6,6 razy	34 817,9
Administracja państwowa	–	–	-51,0
Edukacja	0,5	55,6	0,5
Ochrona zdrowia i usługi socjalne	0,0	–	–
Usługi komunalne, socjalne i indywidualne	435,9	–	156,4

Źródło: Przewodnik po gospodarce on-line

Polityka wewnętrzna

Podobnie jak w przypadku innych postradzieckich krajów Azji Środkowej trudno mówić o zdecydowanym sukcesie kirgiskiej drogi do demokracji. Można raczej zaryzykować opinię o miękkim autorytaryzmie. Mimo szeregu obietnic kolejne ekipy rządowe nie zdołały przeprowadzić republiki na drodze od autorytaryzmu do demokracji. Rok 2005 przyniósł w Kirgizji „rewolucję tulipanową”, zwaną przez miejscowych „rewolucją migdałową”. Wybory parlamentarne stały się bezpośrednią przyczyną wybuchu zamieszek. Opozycja stała na sta-

nowisku, że wybory zostały sfałszowane w celu wzmocnienia pozycji Askara Akajewa⁹⁵. Prezydent, choć początkowo uważany za najbardziej prodemokratycznego przywódcę w Azji Środkowej, bowiem w okresie swojej prezydentury wprowadzał coraz to liczniejsze reformy mające na celu odejście od systemu autorytarnego, z czasem postanowił zrezygnować z budowy demokratycznego modelu państwa. Pierwsze manifestacje rozpoczęły się na południu kraju, co było nie bez znaczenia, gdyż region ten miał najwięcej powodów do wszczęcia rewolty wymierzonej przeciw A. Akajewowi. Regionalne elity polityczne oskarżały go o wzbudzenie antagonizmów między północą a południem. Pogarszające się z dnia na dzień nastroje społeczne doprowadziły do zebrania się dziesięciu tysięcy ludzi w Biszkeku i opanowania przez nich rządowych budynków radia i telewizji. Podstawowym hasłem było ustąpienie prezydenta A. Akajewa. Prezydent wraz z rodziną opuścił stolicę, a funkcję nowego rządu zaczęła pełnić Koordynacyjna Rada Jedności Narodowej. W kilka dni później opozycja usankcjonowała zmiany wynikające z przewrotu, a urząd prezydenta objął K. Bakijew. Wydawać by się mogło, iż przewrót jaki miał miejsce w Kirgizji nie odbiegał od schematów wypracowanych w czasie trwania innych kolorowych rewolucji, które przetoczyły się w połowie pierwszej dekady XXI wieku przez obszar byłego ZSRR. Rewolucja nie wpłynęła jednak w znaczący sposób na jakość sprawowania władzy. Można by się pokusić o stwierdzenie, że zamieniła jedynie u sterów władzy klany z północy, które rządziły krajem przez piętnaście lat, na klany z południa. Trudno więc mówić o narodzinach oczekiwanego przez niektórych zachodnich ekspertów społeczeństwa obywatelskiego. Opozycja kirgiska nawet w dniu przewrotu była zbyt podzielona, aby stworzyć spójny model sprawowania władzy, w którym partycypowałoby kirgiskie społeczeństwo. R. Otunbajewa w następujący sposób tłumaczy fiasko rewolucji: „Rewolucja upadła, gdyż Kirgizi nie mieli wtedy doświadczenia w budowaniu demokracji – podział na klany, rodziny, regiony nie pozwolił na rozwój prawdziwych wartości demokratycznych – jednakże obywatele Kirgizji, tak jak wcześniej, nie tolerują dyktatury”⁹⁶.

Na początku lat 90. XX wieku wydawało się, iż Kirgizja stanie się modelowym przykładem sukcesu dla reszty centralnoazjatyckich republik. Prezydent kraju A. Akajew w Kirgizji widział „azjatycką Szwajcarię”⁹⁷. Wprowadzenie reguł gospodarki wolnorynkowej oraz zasad demokratycznych nie powiodło się, bowiem Kirgizja była zbyt ubogim, podzielonym wewnątrznie państwem, aby móc bez wydatnej pomocy

⁹⁵ M. Narbutt, *Migdałowa Rewolucja...*

⁹⁶ *Kirgizja: obchody rocznicy „rewolucji tulipanów”*, <http://www.portal.arcana.pl/Kirgizja-obchody-rocznicy-rewolucji-tulipanow,1029.html>.

⁹⁷ Według niego republika miała się stać wzorem do naśladowania ze strony innych państw postradzieckiej Azji Centralnej. A. Rashid, *Dżihad...*, s. 96–97.

z zagranicy osiągnąć założone cele. Wydaje się, iż każda kolejna ekipa władzy będzie borykała się z podobnymi problemami. Pomoc ze strony Zachodu w stabilizowaniu sytuacji wewnętrznej państwa przybrała symboliczne kształty. Również Federacja Rosyjska poza zapewnieniem sobie wąskich polityczno-ekonomicznych koncesji nie jest zainteresowana wydatnym wspomaganie kirgiskiej gospodarki, nie mówiąc już o dotowaniu sfery społecznej⁹⁸.

Kirgiska polityka wewnętrzna w coraz większym stopniu zdominowana jest podziałem na relatywnie stabilną północ i zmagające się z coraz większymi problemami południe. Trudności gospodarcze, nieuregulowane kwestie w relacjach narodowościowych, zagrożenie ze strony radykalnego islamu, niedokończone reformy – ilość problemów, z którymi muszą się zmierzyć obecne kirgiskie władze, jest bardzo duża, perspektywy dla ich uregulowania znikome.

W 2010 roku prezydentem została, co było efektem kompromisu w łonie opozycji, Roza Otunbajewa. Stało się to w wyniku „cichego przyzwolenia” ze strony Federacji Rosyjskiej. Poprzednikowi zarzucała między innymi polityczną hipokryzję, bowiem ten w zamian za 2 mld USD rosyjskiej pożyczki zgodził się na wypowiedzenie umowy amerykańskiej armii dzierżawiącej bazę wojenną. W ostatnim momencie zmienił jednak zdanie. Po odebraniu od strony rosyjskiej większej części transzy finansowej pożyczki, zadowolili się podwyższeniem opłat za użytkowanie bazy ze strony amerykańskiej. Wyraźnie zirytowało to władze rosyjskie, w tym w szczególności Władimira Putina, który kilkakrotnie w swoich wypowiedziach dotyczących Kirgizji podkreślił, iż K. Bakijew przestał się cieszyć rosyjskim poparciem. Gdy więc nadarzyła się okazja zmiany władzy w republice, Federacja Rosyjska nie ociągała się ze wsparciem Rozy Otunbajewej. Stosunkowo szybko przetrzucono grupę żołnierzy do rosyjskiej bazy na terenie państwa, sygnalizując w ten sposób wsparcie dla nowej ekipy, a gdy ta przejęła pełnię rządów, strona rosyjska szybko postanowiła udzielić bezzwrotnej pożyczki w wysokości 150 mln USD. Wydarzenia te stanowiły również ważny sygnał dla pozostałych postradzieckich republik Azji Środkowej, świadczący o umocnieniu hegemonistycznej pozycji Federacji Rosyjskiej na omawianym obszarze⁹⁹. Pomimo zapowiedzi ze strony nowych władz o konieczności demokratyzacji życia oraz reform, rządy R. Otunbajewej szybko stały się kontynuacją dotychczasowego autorytarnego modelu sprawowania władzy wypracowanego przez jej poprzedników. Podobnie jak poprzednik, R. Otunbajewa dąży do marginalizacji poli-

⁹⁸ W marcu 2005 roku w wyniku buntu społecznego Askar Akajew utracił władzę. Nie zmieniło to jednak sytuacji politycznej w kraju – ani w zakresie politycznym, ani też gospodarczym.

⁹⁹ Szerzej: R. Gortrad, *Kirgistan – czas „tymczasowych”*, Nowa Europa Wschodnia, http://www.new.org.pl/2010-05-13,kirgistan_czas_tymczasowych_cz_i.html.

tycznej opozycji. Niestety, działania takie mogą przynieść efekt w postaci albo zaostrzenia autorytarnego reżimu, albo kolejnej rewolucji¹⁰⁰. Wiele na to wskazuje, iż zapowiedzi oddania władzy w ręce narodu były tylko figurą retoryczną¹⁰¹.

Istotną funkcję w stabilizowaniu sytuacji wewnętrznej państwa pełni Rosja. Rola ta w przypadku próby wyłamania się spod rosyjskich wpływów może mieć również charakter destrukcyjny. Ważnym elementem umacniającym pozycję Rosji w republice są instalacje wojskowe należące do sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej. Obecnie na terenie Kirgizji stacjonuje rosyjska baza wojskowa sił powietrznych szybkiego reagowania. Przyczyną podjęcia decyzji o powstaniu bazy rosyjskiej na terenie republiki były wydarzenia związane z rajdem skrajnych radykałów islamskich latem 1999 roku¹⁰². Kilkuset bojowników IRU

¹⁰⁰ M. Matusiak, *Kirgistan: Prezydent Bakijew zakończył budowę autorytarnego systemu rządów*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-02-17/kirgistan-prezydent-bakijew-zakonczyl-budowe-autorytarnego>.

¹⁰¹ Szerzej: R. Gortrad, *Kirgistan...*

¹⁰² Islam przywędrował do Kirgizji w VII wieku n.e. Istotną rolę w rozprzestrzenieniu się islamu odegrały bractwa sufickie. To właśnie dzięki ich działalności Kirgizom udało się zachować część spośród swojej tradycji i spuścizny kulturowej w czasach dominacji rosyjskiej, a potem radzieckiej. Jednakże, na wskutek różnego rodzaju spłotów historycznych wydarzeń, miejscowa ludność nie utożsamia się z jednym tylko odłamem islamu. Wśród wyznawców różnych odłamów, tej religii najważniejsze miejsce zajmują Uzbegy oraz Dunganie i Ujgurzy (społeczności te swoje korzenie wywodzą z Chin). Islam, choć również w rozmaitych odmianach, wyznają zamieszkujący terytorium Kirgizji: Czeczeni, Tatarzy Kazańscy, Ingusze, Karaczaje, Kurdowie oraz wiele innych nacji rozsianych po całej Kirgizji. Większość ugrupowań politycznych uznających islam za ważną część składową kirgiskiej tożsamości narodowej znajduje swoje miejsce na mapie politycznej kraju. Są jednak i takie ugrupowania, których głównym celem jest stworzenie państwa wyznaniowego. Należy do nich fundamentalistyczna partia Hizb ut-Tahrir. Partia ta zrzesza przedstawicieli niemalże wszystkich kirgiskich grup społecznych wyznających islam. Nie jest to jednak siła na tyle znacząca, aby realnie wpływać na sytuację polityczną w kraju. Mimo iż jest zdelegalizowana, jej kierownictwo wyrzeka się walki zbrojnej, jako metody realizacji założonych celów. Na terenie Kirgizji znajdują się również komórki zbrojnej organizacji IRU, która dała o sobie znać na przełomie wieków XX i XXI wspomnianymi już rajdami w Kotlinie Fergańskiej. Wydaje się jednak, iż głównym celem jej działania pozostaje Uzbekistan, Kirgizja służy raczej jedynie jako bezpieczna baza wypadowa do prowadzenia dalszych działań. Siła IRU znacznie osłabła po inwazji amerykańskiej na Afganistan, bowiem większość jej członków zaangażowała się w walkę z Amerykanami na terenie Afganistanu. W chwili obecnej w Kirgizji działa 1338 meczetów. Rozwija się również szkolnictwo religijne (wydział teologiczny Państwowego Uniwersytetu w Oszu, tureckie szkoły świeckie Sebat, z dużą ilością przedmiotów wykładowych dotyczących religii, szkoły podstawowe przy meczetach). Niewielka grupa obywateli republiki studiuje także na uczelniach islamskich poza granicami kraju. Podobnie jak w innych krajach postradzieckiej Azji Centralnej islam jest wykorzystywany przez miejscowy aparat władzy jako rodzaj legitymizacji sprawowanych przez aparat rządów. Mieszkańcy republiki deklarują w większości przywiązanie do islamu, głównie jednak poprzez przyzmat prawa zwyczajowego (80% mieszkańców kraju to muzułmanie, 18% to prawosławni). Surowe normy islamu, które próbowano przenieść choćby z Iranu, nie przyjęły się. W stolicy kraju Biszkeku na wskutek silnej laicyzacji życia oraz szerokiego dostępu do kultury zarówno zachodniej, jak i napływającej z Rosji islam zajmuje zdecy-

wtargnęło w granice Kirgizji, licząc na opanowanie należącej w części do państwa kirgiskiego Kotliny Fergańskiej, skąd mogliby dokonywać ataków zarówno na Uzbekistan, jak i na Kazachstan. Licząca osiem tysięcy żołnierzy armia kirgiska przez kilka tygodni ścierała się z islamskimi radykałami, nie odnosząc znaczących sukcesów¹⁰³. Kirgiskie władze zdały sobie sprawę ze słabości struktur wojskowych kraju oraz zagrożenia atakami ze strony islamskich radykałów. Podjęto więc trud reformy sektora obronnego. Obecnie siły zbrojne republiki opierają się na wojskach lądowych, składających się z sił ogólnego przeznaczenia oraz szybkiego reagowania¹⁰⁴.

Tabela 16. Liczebność sił zbrojnych i formacji paramilitarnych w Kirgizji w okresie 2000–2006

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Siły zbrojne	9,0	9,0	10,9	10,9	12,5	12,5	12,5
Wojska lądowe	6,6	6,6	8,5	8,5	8,5	8,5	8,5
Siły powietrzne	2,4	2,4	2,4	2,4	4,0	4,0	4,0
Formacje paramilitarne	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0

Analizując dane zawarte w tabeli 16, można zauważyć, że siły zbrojne uległy w latach 2002–2006 rozbudowie. Wciąż jednak w porównaniu z innymi państwami są niewielkie, a nieodzownym elementem ich funkcjonowania staje się posiadanie sojuszników z zewnątrz. Doprowadziło to do sytuacji, w wyniku której w republice posiadają swoje bazy wojskowe zarówno Amerykanie, jak i Rosjanie. Kirgizja rozpoczęła zabiegi dyplomatyczne o otrzymanie pomocy wojskowej ze strony wielkich mocarstw zainteresowanych stabilizacją sytuacji w regionie. Efektem tych działań była pomoc mierzona w sprzęcie wojskowym, szkoleniach, środkach finansowych na modernizację sił zbrojnych zarówno ze strony FR, jak i USA¹⁰⁵. Kirgizja zabiega również o pomoc wojskową w ChRL oraz w NATO. Najlepszy czas ożywienia kontaktów

dowanie mniej istotną pozycję niż na biedniejszym, pozbawionym większych perspektyw południu kraju. W zasadzie zagrożenie islamskim radykalizmem dla jednościi kraju może się pojawić wyłącznie w tak zwanej Kotlinie Fergańskiej, gdzie radykalne hasła trafiają na podatny grunt. Szerzej na temat islamu w Kirgizji M. Marszewski, *Islam w Kirgistanie*, [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, Prace OSW, styczeń 2003, nr 7, s. 16–20.

¹⁰³ Bojownicy IRU ponownie wdarli się w granice Kirgizji w lipcu 2000 roku. A. Rashid, *Dżihad...*, s. 94–95.

¹⁰⁴ I. Topolski, *Pozycja militarna państw Azji Centralnej*, [w:] *Region Azji Centralnej jako obszar wpływów międzynarodowych*, red. B. Bojarczyk, A. Ziętek, Lublin 2008, s. 67.

¹⁰⁵ W 2000 roku USA przeznaczyły 3 mln USD na dozbrojenie kirgiskiej straży granicznej. *Ibidem*, s. 94–95.

wojskowych z Sojuszem Północnoatlantyckim przypadł na pierwszy okres zaangażowania NATO w operację wojskową w Afganistanie. Pierwsze oficjalne kontakty pomiędzy Kirgizją a NATO miały miejsce wcześniej, bowiem już w 1992 roku. Republika postanowiła wówczas wejść w skład Północnoatlantyckiej Rady Współpracy – NACC, z czasem przekształconej w Radę Partnerstwa Euroatlantyckiego, od 1997 roku EAPC. Kirgizja uczestniczy także od 1994 roku w programie Partnerstwo dla Pokoju – PdP. Od 1995 roku realizuje również Indywidualny Program Partnerstwa. W ramach tego programu przeprowadza się rocznie około 100 inicjatyw w postaci seminariów, szkoleń. Elementem współpracy na linii Kirgizja – NATO jest również umowa o ochronie informacji niejawnych, podpisana w czerwcu 1995 roku. W obecnej chwili współpraca koncentruje się na wspieraniu projektów dotyczących walki z terroryzmem, ratownictwa medycznego, zapobiegania skutkom katastrof ekologicznych. Kirgiscy żołnierze szkolą się w nатовskich akademiach w Turcji, USA, Niemczech, Wielkiej Brytanii¹⁰⁶. Od 2003 roku daje się jednak zauważyć pewne wyhamowanie skromnej jak do tej pory współpracy. Poza środkami finansowymi pochodzącymi z tranzytu sprzętu wojskowego, dzierżawy baz, obecność amerykańska w republice nie dała oczekiwanego w postaci inwestycji ekonomicznych efektu. Pewien wpływ na charakter relacji w trójkącie Kirgizja – USA – NATO miała też Rosja, która niechętnie patrzy na próby zagospodarowania przestrzeni postradzieckiej, niedające się pogodzić z jej politycznymi interesami. Stara się ona ograniczyć współpracę wojskową na linii postradzieckie państwa Azji Środkowej – NATO – USA, widząc w Zachodzie potencjalnego rywala w walce o wpływy na obszarze byłego ZSRR¹⁰⁷.

Ważnym, wspomnianym już problemem, z którym borykają się kirgiskie władze, jest zagrożenie ze strony radykalnych islamistów. Trudno zaprzeczyć, iż ono nie istnieje, tak jak i trudno nie zauważyć, iż kirgiskie władze wykorzystują ten fakt do umocnienia tendencji autorytarnych w polityce wewnętrznej. Nawet rządzący Kirgizją A. Akajew, aż do połowy lat 90. XX wieku uchodzący za postępowego jak na realia postradzieckie przywódce, postanowił wzorem przywódców sąsiednich republik silniej ująć stery władzy w swoje ręce. Poprzez kolejne referenda konstytucyjne, dające prezydentowi coraz większe uprawnienia, uzyskał on niezwykle szeroką, jak się potem okazało iluzoryczną, władzę nad wszystkimi niemalże dziedzinami życia wewnętrznego. Efektem takiego stanu rzeczy stał się zakaz działalności większości działających w republice partii politycznych, które znajdowały się w opozycji

¹⁰⁶ Szerzej na temat współpracy Kirgizji z NATO oraz pośredniego wpływu tej współpracy na relacje Biszkek–Moskwa M. Menkiszak, *Kirgistan*, [w:] *Nowa rola NATO na obszarze WNP*, Raport Projektu OSW, maj 2005, s. 74–77.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

do jego rządów. Wielu spośród liderów opozycji, niegodzących się z ograniczeniem praw obywatelskich, trafiło wówczas do więzień. W taki oto sposób Kirgizja zaprzepaściła szansę na to, aby stać się jedynym demokratycznym państwem w regionie Azji Środkowej¹⁰⁸. Nie wiele też to dało samemu kirgiskiemu przywódcy. Mimo represji opozycja szybko zdołała się odnaleźć w skomplikowanej dla siebie sytuacji politycznej, domagając się ustępstw ze strony słabnącego reżimu. Od początku pierwszej dekady XXI wieku w republice zaczęło dochodzić do protestów ludności przeciwko autorytarnym, mocno skorumpowanym rządóm A. Akajewa¹⁰⁹. W 2001 roku kirgiska opozycja powołała do życia Ludowy Ruch Patriotyczny, który zrzeszał dziesięć opozycyjnych kirgiskich ugrupowań politycznych. Celem tej inicjatywy było odsunięcie od rządów obecnej elity władzy. Prezydent A. Akajew wbrew swoim doradcom postanowił jednak postawić na konfrontację, licząc na podległe mu resorty siłowe. Wynikiem konfrontacyjnej polityki były czystki w administracji rządowej oraz powszechne usuwanie z zajmowanych stanowisk osób podejrzewanych o sympatie dla kirgiskiej opozycji lub też o brak lojalności wobec miejscowych władz. Prezydent postanowił również doprowadzić do likwidacji znacznej części opozycyjnej prasy, motywując to jej destrukcyjnym dla interesów państwa działaniem. Zaostrożeniu uległy niełatwe stosunki narodowościowe. Protestowali zarówno kirgisy Rosjanie, domagający się zrównania języka rosyjskiego z narodowym językiem Kirgizów, jak i Uzbeki, oskarżający przywódcę kraju o prowadzenie polityki dyskryminacji. Obawy dotyczące relacji z Federacją Rosyjską zmusiły A. Akajewa do zrównania w prawie obydwu języków. Zahamowało to odpływ ludności rosyjskojęzycznej do ojczystego kraju, położyło na pewien czas tamę polityce etnocentryzacji¹¹⁰. Największy jednak problem do rozwiązania stanął przed władzami Kirgizji w zakresie wewnętrznych relacji kirgisko-uzbeckich. Utrzymujące się od czasów radzieckich podziały narodowościowe sprawiły, iż dwie społeczności: kirgiska i uzbecka żyją co prawda na jednym obszarze, ale praktycznie obok siebie. Odrębne meczety, szkoły, osiedla, sklepy – wszystko to wpływa na zaognienie stosunków na linii Kirgizi–Uzbeki. Brak przedstawicieli ludności uzbeckiej

¹⁰⁸ We wrześniu 2000 roku odbyły się procesy dziewięciu kirgiskich opozycjonistów. Najbardziej znanym, który otrzymał wysoki wyrok 16 lat pozbawienia wolności, był rektor stołecznego Uniwersytetu w Biszkeku Topczubek Turgunalijew. Kilka miesięcy wcześniej z więzienia wyszedł były wiceprezydent kraju Feliks Kułow, który był przeciwnikiem politycznym prezydenta Askara Akajewa. *Wyroki więzienia dla przywódców kirgiskiej opozycji*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62814,1864.html>.

¹⁰⁹ Już w połowie lat 90. parlamentarna komisja do spraw korupcji obliczyła, iż kirgiska mafia dysponuje środkami w wysokości 2/3 całego budżetu państwa. Większa część tych pieniędzy pochodzi z przemytu narkotyków. Cz. Mojsiewicz, *Wspólnota niepodległych państw*, Poznań 2000, s. 54.

¹¹⁰ A. Rashid, *Dżihad...*, s. 93.

w lokalnych władzach dopełnia fatalnego obrazu wzajemnych stosunków. Przysłowiowej „oliwy do ognia” dolewa prezydent sąsiedniego Uzbekistanu I. Karimow, odcinając Kirgizom dostęp do gazu ziemnego, przyczyniając się tym samym do destabilizacji gospodarczej kraju. Chce on w ten sposób wymusić pozytywne dla Uzbeków decyzje ze strony kirgiskich władz¹¹¹.

Jednym z bardziej konfliktogennych regionów kraju jest wspomniana już Kotlina Fergańska, której część znajduje się w granicach Kirgizji. Z uwagi na urodzajne gleby, jak i wyjątkowo korzystny klimat sprzyjający rolnikom teren ten stał się przez lata jednym z najchętniej, a co za tym idzie najliczniej zasiedlanych miejsc w regionie Azji Środkowej. Taka sytuacja doprowadziła do przemieszania się wielu narodowości, co do dziś skutkuje konfliktami. Etnografowie radzieccy na polecenie władz centralnych dokonali podziału politycznego Kotliny, przyczyniając się do zaożyczenia konfliktów na tle narodowościowym. Podziału dokonano zgodnie z radziecką zasadą dziel i rządź. Doprowadziło to do powstania sztucznych granic biegnących często w poprzek granic etnicznych, tradycyjnych szlaków komunikacyjnych i źródeł zaopatrzenia w wodę¹¹². Pierwsze poważne starcia miały miejsce już w 1989 roku. Animoszje narodowościowe objęły głównie Kirgizów oraz mniejszość uzbecką. W zamieszkach zginęło kilkaset osób. Sytuacja w Kotlinie Fergańskiej uległa znacznemu pogorszeniu, kiedy w wyniku „rewolucji tulipanów” do władzy doszedł K. Bakijew, prowadzący politykę entnocentryzacji w duchu nacjonalistycznym. Utrudnianie na wiele sposobów życia Uzbekom stało się normą kirgiskiej rzeczywistości. Sytuacja zaostrzała się. W taki oto sposób pisała o tamtych wydarzeniach D. Kisłowa z agencji informacyjnej Fergana: „Uzbecy i Kirgizi, którzy dziś mordują się na ulicach Oszu i Dżalalabadu, to przypadkowe ofiary, marionetki w ręku cynicznego, bezwzględnego chana przepędzonego z tronu i żadnego zemsty”¹¹³. Do zamieszek w republice dochodzi nadal, z tym że na mniejszą skalę. Echa tych tragicznych wydarzeń dotarły do Brukseli i znalazły odbicie w Rezolucji Parlamentu Europejskiego¹¹⁴.

Największym obok skomplikowanych relacji narodowościowych oraz radykalnego islamu wyzwaniem dla władz kirgiskich pozostaje

¹¹¹ Ibidem, s. 93–94.

¹¹² W. Górecki, M. Matusiak, *Zamieszki w południowym Kirgistanie. Aspekt międzynarodowy*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-06-16/zamieszki-w-poludniowym-kirgistanie-aspekt-miedzynarodowy>.

¹¹³ L. Włodek-Biernat, *Krew w Kotlinie Fergańskiej*, http://wyborcza.pl/1,76842,8034285,Krew_w_Kotlinie_Ferganskiej.html?as=2&startsz=x.

¹¹⁴ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 8 lipca 2010 roku w sprawie sytuacji w Kirgistanie, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 2.12.2011, C 351 E/92.

powszechne ubóstwo mieszkańców republiki. Według danych Banku Światowego, około 60% społeczeństwa żyje w ubóstwie. Nie mogą więc dziwić problemy z narkomanią czy wzrostem przestępczości, bowiem często mają one swoje źródła w złej sytuacji społeczno-gospodarczej¹¹⁵. Kirgiskie władze mają niestety stosunkowo wąskie pole manewru, dysponują bowiem nader skromnymi instrumentami zapobiegania narastaniu negatywnych tendencji. Jeszcze w latach 90. XX wieku kirgiski rząd przeznaczał na walkę z AIDS zaledwie kilkadziesiąt tysięcy dolarów rocznie, co w porównaniu z masową skalą zjawiska trudno uznać za sumę mogącą w realny sposób wpłynąć na poprawę sytuacji¹¹⁶. Świadomość braku perspektyw była jedną z przyczyn, które doprowadziły zdesperowanych mieszkańców do buntu. Inną był utrzymujący się od wielu lat podział na regiony, będący pochodną tejpowego charakteru miejscowego społeczeństwa. Wykorzystała to opozycja, doprowadzając do „rewolucji tulipanów”, która obaliła rządy A. Akajewa. Jego następcą cieszył się rząd zaledwie przez pięć lat. Ze stanowiska prezydenta musiał uciec z podobnych przyczyn co jego poprzednik. Obecne władze zapewniają, iż sytuacja taka już się nie powtórzy. Trudno jednak być w tej mierze optymistą, pamiętając o doświadczeniach z przeszłości. Aktualne więc, mimo upływu lat i zmieniających się rządów, pozostają słowa przewodniczącego Ruchu Demokratycznego Dżypara Dżekszejewa o możliwości buntu: „Ludzie są rozczarowani i nie mogą uczynić nic, aby polepszyć swój los”¹¹⁷.

Ostatnie lata rządów A. Akajewa, a także jego następcy nie przyniosły w polityce wewnętrznej kraju koniecznych, idących z duchem czasu zmian. Wstrzymano wprowadzane w życie w ostatniej dekadzie XX wieku reformy, które mogły się przyczynić do sukcesu Kirgizji, a co za tym idzie również całego społeczeństwa. Do najważniejszych zmian ostatniego dziesięciolecia XX wieku należały te wynikające z reform: sądownictwa, administracji lokalnej, na szczeblu lokalnym, ustrojowej, opartej na zasadzie pluralizmu. System partyjny został ukształtowany według „Ustawy o partiach politycznych” oraz kirgiskiej Konstytucji. Według kirgiskiego prawa, obywatele republiki mają zapewnioną wolność zrzeszania się w organizacje polityczne, partie zaś mogą wystawiać swoich kandydatów w wyborach parlamentarnych, samo-

¹¹⁵ Przez kirgiski Osz biegnie jedna z głównych azjatyckich tras przerzutu narkotyków (druga przez uzbecki Termez). W republice w 1991 roku skonfiskowano zaledwie 3,5 kilograma narkotyków. W 1995 ponad tonę, i to mimo faktu, iż na wskutek korupcji olbrzymia część narkotyków bezpiecznie przekracza kirgiską granicę, skąd kierowana jest kolejnymi przemytniczymi szlakami do krajów docelowych. Cz. Mojsiewicz, *Współnota...*, s. 54–55.

¹¹⁶ A. Rashid, *Dżihad...*, s. 96.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 96.

Kirgizja:

od

demokracji

do

autorytaryzmu

rządowych, jak również na stanowiska państwowe i we władzach lokalnych¹¹⁸. Niestety, większość z przyjętych w ostatnim dziesięcioleciu zmian nie została wprowadzona w życie.

Polityka zagraniczna

Aż do chwili interwencji amerykańskiej w Afganistanie, wspartej przez państwa koalicji antyterrorystycznej, która z czasem stała się oficjalną operacją NATO, Kirgizja odgrywała marginalną rolę w globalnej polityce zagranicznej. Praktycznie cały swój wysiłek władze Kirgizji skupiały na polepszeniu stosunków z sąsiadami oraz na zapewnieniu sobie gwarancji bezpieczeństwa ze strony Rosji, w zamian za pewne koncesje wojskowe, polityczne czy też gospodarcze.

Innym, szczególnie mocno widocznym w ostatniej dekadzie XX wieku polem działania miejscowej dyplomacji były starania o umocnienie wizerunku państwa niepodległego na arenie międzynarodowej. Starano się ustanowić sieć placówek dyplomatycznych przynajmniej w kluczowych dla suwerenności Kirgizji państwach. Wprowadzono republikę do wielu organizacji międzynarodowych, a tam gdzie uzyskanie członkostwa było niemożliwe, nawiązano ścisłą współpracę. Kirgizja należy do ONZ, OBWE, EBOR-u, Organizacji Konferencji Islamskiej, Szanghajskiej Organizacji Współpracy, Banku Światowego, Międzynarodowego Funduszu Walutowego, Organizacji ds. Wyżywienia i Rolnictwa, Międzynarodowej Energii Atomowej, Międzynarodowej Organizacji Pracy, Międzynarodowej Unii Telekomunikacyjnej, Konferencji ds. Handlu i Rozwoju, Organizacji ds. Edukacji, Nauki i Kultury, Organizacji ds. Rozwoju Przemysłowego, Światowej Organizacji Zdrowia, Światowej Organizacji Handlu. Kirgizja poprzez uczestnictwo w międzynarodowych instytucjach stara się umocnić swoją niepodległość. Warto podkreślić, iż uczestniczy także w misjach pokojowych w Kosowie, Sierra Leone oraz Liberii.

Głównym wektorem kirgiskiej polityki zagranicznej pozostaje jednak północno-wschodnia orientacja na Rosję. Przemawia za tym chęć utrzymania się u władzy, niechętny stosunek wobec instytucji i norm rządzących światem demokratycznym¹¹⁹. Federacja Rosyjska posiada w Kirgizji liczne instrumenty politycznego wpływu, pozwalające utrzymać jej pozycję hegemonu. Wśród nich na plan pierwszy wysuwają się instrumenty militarne, czyli wojskowa obecność w regionie. W praktyce Rosja nie ma w Kirgizji wrogów. W kirgiskiej gospodarce umacnia swoje pozycje głównie poprzez inwestycje, w szczególności w rozwój

¹¹⁸ *Kirgistan – przewodnik...*, s. 15–17, zob. *Kirgistan. Historia...*, s. 387–389.

¹¹⁹ *Kirgistan – przewodnik...*, s. 20–23.

sektora energetycznego, w tym hydroelektrowni¹²⁰. Republika, co należy podkreślić, jest sygnatariuszem większości umów dotyczących bezpieczeństwa zbiorowego, obowiązujących na obszarze WNP. Do najważniejszych należy Układ Taszkiencki, stanowiący sojusz militarny grupy państw WNP, będący polityczno-militarnym projektem integrującym przestrzeń postradziecką – projektem, zauważmy, autorstwa Federacji Rosyjskiej. Inny dokument kształtujący relacje w sferze bezpieczeństwa na obszarze byłego ZSRR, którego sygnatariuszem jest Kirgizja, to porozumienie o wspólnej ochronie przestrzeni powietrznej. Republika zawarła też szereg wojskowych umów dwustronnych z Federacją Rosyjską, którą uważa za gwaranta swojego bezpieczeństwa¹²¹. Pewną nowością w polityce zagranicznej Biszkeku, mającą zapewnić bezpieczeństwo Kirgizji, jest poszukiwanie *modus vivendi* w relacjach z innymi państwami regionu. Wobec zagrożenia ze strony islamskich ekstremistów w kwietniu 2000 roku Kirgizja podpisała z Uzbekistanem, Tadżykistanem i Kazachstanem układ o Współdziałaniu w ramach walki z terroryzmem oraz przeciwdziałaniu politycznym i religijnym ekstremizmom¹²². W lipcu 2000 roku na prośbę Kirgizji w ramach Organizacji Szanghajskiej utworzono w stolicy kraju Centrum Antyterrorystyczne. We wrześniu 2000 roku doszło do istotnego wydarzenia w stosunkach pomiędzy Kirgizją a Uzbekistanem. Wtedy to właśnie obydwa kraje zdecydowały się na podpisanie umowy o współpracy wojskowo-technicznej. W październiku 2000 roku Kirgizja stała się współautorem porozumienia o powstaniu regionalnych sił szybkiego reagowania. Sygnatariuszami tej umowy były, obok Kirgizji: Tadżykistan, Kazachstan, Armenia, Rosja i Białoruś¹²³. Wszystkie te działania miały na celu umocnienie Kirgizji, a także wyjście z izolacji międzynarodowej. Po aktach terrorystycznych z 11 września 2001 roku wymierzonych w USA, Amerykanie – rozpoczynając operację zbrojną w Afganistanie – utworzyli na terenie części państw Azji Środkowej swoje bazy wojskowe. Jedną z nich utworzono w Kirgizji w miejscowości Manas, oddalonej o kilka kilometrów od stolicy kraju. W praktyce bazę tę wykorzystywali głównie Francuzi biorący udział w operacji afgańskiej¹²⁴. Lokalizacja tej jednostki jest o tyle intrygująca, iż znajduje się zaledwie kilka kilometrów od bazy wojsk powietrznych Federacji Rosyjskiej,

¹²⁰ W. Konończuk, *Rosja wykorzystuje kryzys dla zwiększenia wpływów w państwach WNP*, „Tydzień na Wschodzie”, 11.02.2009.

¹²¹ Szerzej na temat rosyjskiej strategii militarnej wobec państw WNP, w tym Kirgizji I. Topolski, *Siła...*, s. 166–209.

¹²² A. Wołowska, K. Strachota, *Azja Centralna na rozdrożu*, Raport OSW, maj 2001, s. 50.

¹²³ Ibidem, s. 50.

¹²⁴ W. Litowkin, *Demonstracja Flagi – felieton z cyklu „Z Rosji o Rosji”*, <http://serwis.gazeta.pl/swiat/1,62814,1761047.html>.

stacjonujących od wielu lat w Kirgizji. Zlokalizowana w Kancie baza cieszy się specjalnymi prawami. Rosyjscy lotnicy uzyskali status dyplomatyczny, a więc nie podlegają kontroli poza jej terenami bez zgody ambasady rosyjskiej. Rosyjska baza wojskowa jest również zwolniona z opłat komunalnych. W zamian za te udogodnienia na rzecz sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej dużą część personelu naziemnego stanowią Kirgizi zatrudnieni przez rosyjską armię¹²⁵. Obecność militarna sił rosyjskich w Kirgizji ma również związek z obsługą strategicznie ważnego węzła łączności w Czardowarze, a także poligonu doświadczalnego na jeziorze Issyk-Kul¹²⁶. W ostatnim czasie władze kirgiskie postanowiły, po wielu pertraktacjach, przedłużyć umowę dotyczącą amerykańskiej bazy lotniczej w Manas, przekształcając ją w Centrum Przewozów Tranzytowych. Dla USA baza w Manas jest idealnym miejscem na odciążenie bazy w Bagram¹²⁷. W ramach prowadzonej przez Kirgizję relatywnie ugodowej polityki zagranicznej wobec Federacji Rosyjskiej mieści się również specjalne traktowanie mniejszości rosyjskiej zamieszkującej republikę. Od 2000 roku funkcjonuje ustawa o „Języku oficjalnym Republiki Kirgizji”, która nadaje w praktyce status języka oficjalnego językowi rosyjskiemu. W Biszkeku otwarto również Uniwersytet Słowiański, z wykładowym językiem rosyjskim, a studentami są w dużej mierze obywatele kirgisy narodowości rosyjskiej¹²⁸. Warto także podkreślić, iż w zamian za te koncesje polityczne Rosjanie umożliwili Kirgizom pracę na obszarze Federacji Rosyjskiej. Służby migracyjne traktują emigrantów z Kirgizji znacznie lepiej niż na przykład Uzbeków, a ostatnio również Tadżyków. Możliwość pracy w Rosji to dla wielu szansa na utrzymanie rodziny. To bardzo ważny argument za zacieśnianiem współpracy z Rosjanami, w momencie gdy kirgiska gospodarka nie należy do stabilnych i nie może zapewnić odpowiedniej liczby dobrze opłacanych miejsc pracy.

gorzej układają się stosunki Kirgizji z sąsiadami, w tym szczególnie z Uzbekistanem. Relacje między obydwojoma krajami pozostają od wielu lat napięte. Nieuregulowana kwestia granicy pomiędzy tymi państwami, niestabilna sytuacja w Kotlinie Fergańskiej, miejscu zetknięcia się wielu narodów Azji Środkowej, gdzie skrajne ubóstwo

¹²⁵ Jako argument przemawiający za utrzymaniem kosztującej Rosję 50 milionów USD bazy przemawia możliwość szybkiego wsparcia ze strony sił powietrznych jednostek 201. Dywizji zmechanizowanej stacjonującej w Tadżykistanie. Innym oficjalnym argumentem wysuwany za zachowaniem bazy jest ochrona południowych granic Rosji przed narkotykami i wpływami radykalnego islamu. Ibidem, s. 1.

¹²⁶ W. Górecki, *Rosja wobec wydarzeń w Kirgistanie (kwiecień–czerwiec 2010)*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2010-07-27/rosja-wobec-wydarzen-w-kirgistanie-kwiecien-czerwiec-2010>.

¹²⁷ D. Jankowski, *Dokąd zmierza Kirgistan*, <http://www.portal.arcana.pl/Kirgizja-obchody-rocznicy-rewolucji-tulipanow,1029.html>.

¹²⁸ A. Wołowska, K. Strachota, *Azja Centralna...*, s. 50, zob. A. Rashid, *Dżihad...*, s. 93.

staje się doskonałym podłożem dla prowadzenia działań przez ekstremistów islamskich, to tylko niektóre z przesłanek całego szeregu zagrożeń mogących zakłócić wzajemne stosunki. Innym problemem są poważne zaległości finansowe ze strony Kirgizji w stosunku do Uzbekistanu. Wynikają one z rozliczeń za dostarczany przez Uzbeków gaz ziemny. Wzajemne pretensje, roszczenia graniczne i gospodarcze destabilizują region postradzieckiej Azji Środkowej i powodują odkładanie na czas nieokreślony potrzebnych reform społecznych oraz gospodarczych¹²⁹. Najlepiej w regionie układają się Kirgizji kontakty z Kazachstanem, który staje się głównym regionalnym inwestorem w gospodarkę Kirgizji.

Podsumowując kirgiską politykę zagraniczną należy podkreślić, iż na przestrzeni dwudziestu lat przywódcy republiki mocno stąpali po ziemi, w sposób realistyczny postrzegali możliwości swojego kraju. Dlatego też założone cele udało się w dużym stopniu zrealizować. Jednym z nich, niewątpliwie najważniejszym, było ugruntowanie kirgiskiej suwerenności. Polityka zagraniczna Kirgizji opiera się na strategicznym partnerstwie z Rosją, uzupełnionym o dobre stosunki z Zachodem. W ramach tych kontaktów Kirgizja stara się utrzymywać dobre stosunki z Waszyngtonem. Efektem tego jest amerykańska instalacja wojskowa w postaci bazy na terenie republiki. Przykładem ilustrującym pewną elastyczność kirgiskiej polityki zagranicznej jest fakt, iż na terytorium tego państwa znajdują się zarówno siły rosyjskie, jak i amerykańskie. Pytanie o trwałość takiego rozwiązania to już inna kwestia, podobnie jak pytanie o rosnące znaczenie ChRL w regionie. To właśnie Państwo Środka może w przyszłości wpłynąć na relację sił nie tylko w samej Azji Środkowej, ale również patrząc przez pryzmat globalnych stosunków. Zmiany te będą dotyczyły także Kirgizji.

Bibliografia

Opracowania

- Bazyłow L., *Historia Rosji*, t. 1–2, Warszawa 1983
- Bektanowa A.K., *O problemie budowy społeczeństwa obywatelskiego w Kirgistanie*, „Społeczeństwo i Polityka”, 2007, nr 2–4
- Bodio T. (red.), *Kirgistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, Warszawa 2004
- Bodio T., *Trybalizm jako fenomen kultury politycznej. Studium przypadku – Turkmenistan*, „Rocznik Nauk Politycznych WSH”, Pułtusk 2005

¹²⁹ Ibidem, s. 91–92. Szerzej na temat braku pogłębionej współpracy pomiędzy postradzieckimi krajami Azji Centralnej, w tym pomiędzy Kirgizją a Uzbekistanem K. Strachota, *Nowy system nie-bezpieczeństwa regionalnego w Azji Centralnej*, Prace OSW, marzec 2001, nr 2, s. 12–19, A. Wołowska, K. Strachota, *Azja Centralna...*, s. 50.

Capisani G.R., *Nowe państwa Azji Centralnej*, Warszawa 2004

Kirgizja:

Chwalba A., *Imperium korupcji*, Kraków 1995

Davies N., *Europa*, Kraków 1998

od

Grochmalski P., *Kazachstan. Studium politologiczne*, Toruń 2006

demokracji

Kakeev A., Akunov A., *Na drodze do niepodległości*, [w:] *Kirgistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004

do

Koichuev T., *W kierunku gospodarki wolnorynkowej*, [w:] *Kirgistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004

autorytaryzmu

Kossecki J., *Granice manipulacji*, Warszawa 1984

Kijas A., *Polacy w Kazachstanie*, Poznań 1993

Lang M., Kojobekov M., *Pod jarzmem imperium rosyjskiego*, [w:] *Kirgistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004

Marciszewska E., Pieriegud J., *Bogactwa naturalne i potencjał gospodarczy*, [w:] *Kirgistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004

Marszewski M., *Islam w Kirgistanie*, [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, Prace OSW, styczeń 2003, nr 7

Mosseg I., *Moskwa dawna i dzisiejsza a narody podbite północno-wschodniej Europy*, Warszawa 1931

Naruniec A. (red.), *Kirgistan – przewodnik dla przedsiębiorców*, Warszawa 2005

Pipes R., *Rosja Carów*, Warszawa 2004

Ploskich V., *Epoka Chanatu Kokandzkiego*, [w:] *Kirgistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004

Różańska E., Różański Z., *Azja o zmierzchu dnia*, Warszawa 1979

Smadiarov S., *Rozwój polityczny Kirgistanu po wydarzeniach marcowych 2005 roku*, „Społeczeństwo i Polityka”, 2007, nr 2–4

Smaga J., *Rosja w XX stuleciu*, Kraków 2006

Topolski I., *Pozycja militarna państw Azji Centralnej*, [w:] *Region Azji Centralnej jako obszar wpływów międzynarodowych*, red. B. Bojarczyk, A. Ziętek, Lublin 2008.

Wołowska A., Strachota K., *Azja Centralna na rozdrożu*, Raport OSW, maj 2001

Artykuły

Berinker M., *Saglasno pragnozom, dalniejszemu rostu kyrgiskoj ekonomiki mieszajut karupcija i biednost*, <http://www.eurasianet.org/eurasianet/russian/resource.kyrgyzstan/articles/index.shtml>

Cheterian V., *Kirgistan – rewolucja na nowo*, *Le Monde Diplomatique*, http://monde-diplomatique.pl/LMD51/index.php?id=1_3

Falkowski M., *Polityka Rosji na Kaukazie Południowym i w Azji Centralnej*, Prace OSW, czerwiec 2006, nr 23

Gołaszewski A., *Kolej w korytarzu transportowym TRASEKA*, „Przegląd Komunikacyjny”, 2003, nr 1

Gortrad R., *Kirgistan – czas „tymczasowych”*, *Nowa Europa Wschodnia*, http://www.new.org.pl/2010-05-13,kirgistan_czas_tymczasowych_cz_i.html

- Górecki W., *Rosja wobec wydarzeń w Kirgistanie (kwiecień–czerwiec 2010)*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2010-07-27/rosja-wobec-wydarzen-w-kirgistanie-kwiecien-czerwiec-2010>
- Górecki W., Matusiak M., *Zamieszki w południowym Kirgistanie. Aspekt międzynarodowy*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-06-16/zamieszki-w-poludniowym-kirgistanie-aspekt-miedzynarodowy>
- Jankowski D., *Dokąd zmierza Kirgistan*, <http://www.portal.arcana.pl/Kirgizja-obchody-rocznicy-rewolucji-tulipanow,1029.html>
- Kirgizja: obchody rocznicy Rewolucji tulipanów*, <http://www.portal.arcana.pl/Kirgizja-obchody-rocznicy-rewolucji-tulipanow,1029.html>
- Konończuk W., *Rosja wykorzystuje kryzys dla zwiększenia wpływów w państwach WNP*, „Tydzień na Wschodzie”, 11.02.2009
- Litowkin W., *Demonstracja Flagi – felieton z cyklu „Z Rosji o Rosji”*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62814,1761047.html>
- Matusiak M., *Kirgistan: Prezydent Bakijew zakończył budowę autorytarnego systemu rządów*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-02-17/kirgistan-prezydent-bakijew-zakonczy-l-budowe-autorytarne>
- Miłoszewska D., *Rewolucja tulipanów w Kirgizji w 2005 roku*, <https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/960/1/Kirgizja.pdf.pdf>
- Narbutt M., *Migdałowa Rewolucja w Kirgizji*, „Rzeczpospolita”, 22.03.2005, nr 68, s. 6
- Nurchanow D., *Tadżykistan, Kirgistan iszczut puti paddierzaniya vyrabotywaszczich energiju maszcznostiej i atkaza ot energeticzieskoj zawisimostii*, <http://eurasianet.org/Russia/departaments/business/articles/>
- Sadowski G., Cosiń D., *Tulipany od Putina*, <http://www.wprost.pl/ar/75072/Tulipany-od-Putina/?I=1165>
- Szrik D., *Kirgiskaja ekonomika nuždajetsia nie w pomoszczu, a w reformach*, <http://www.erasianet.org/russian/departaments/business/articles/eav012802ru.shtml>
- Włodek-Biernat L., *Krew w Kotlinie Fergańskiej*, http://wyborcza.pl/1,76842,8034285,Krew_w_Kotlinie_Ferganskiej.html?as=2&startsz=x
- Wyroki więzienia dla przywódców kirgiskiej opozycji*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62814,1864.html>

Źródła internetowe

- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>
- <http://cisstat.com/rus/kir.htm>
- <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+wschodnimi+i+pozaeuropejskimi/Kirgistan.htm>
- http://kirgistan.pl/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=43&Itemid=30
- http://www.almaty.trade.gov.pl/pl/Kirgizja/article/detail,3588,Przewodnik_po_rynku_-_Republika_Kirgiska.html
- <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe?Stg?25-06.htm> do 238

TURKMENISTAN: surowcowa potęga

Turkmenistan to kraj, którego obszar rozciąga się pomiędzy Morzem Kaspijskim a Amu-darią. Graniczy on z Iranem, Uzbekistanem, Kazachstanem oraz Afganistanem. Politycznie jest jednym z pięciu państw regionu postradzieckiej Azji Centralnej¹. Po rozpadzie Związku Radzieckiego Turkmenistan wraz z pozostałymi państwami regionu – przy wydatnym uczestnictwie innych aktorów państwowych, takich jak USA, FR czy rosnących w siłę Chin – stał się areną nowej Wielkiej Gry². Gry, której celem było określenie na nowo postzimnowojennej politycznej mapy Azji Środkowej.

Wzrost cen za surowce spowodował, iż kraj ten stał się obiektem zainteresowań ze strony firm z całego świata, zajmujących się eksploatacją oraz handlem „błękitnym paliwem”³. Nic dziwnego, iż Turkmenistan odgrywa istotną rolę w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej na nowo redefiniowanej po rozpadzie państwa radzieckiego⁴. Zainteresowanie ze strony FR oraz innych ważnych graczy ogniskuje się na sferze bezpieczeństwa energetycznego⁵. W przypadku Turkmenistanu głównym obiektem zainteresowania pozostaje gaz ziemny, którego złoża w republice są jednymi z największych na świecie⁶. W wyścigu o dostęp do złóż gazu ziemnego przez długi okres prowadziła

¹ Szerzej: *Le Turkmenistan. Les publication de service economique*, Ambassade de France, http://www.tresor.economie.gouv.fr/se/turkmenistan/documents_new.asp?V=1_PDF_156592.

² Nowa Wielka Gra rozgrywana jest pomiędzy krajami surowcowymi Azji Centralnej: Turkmenistanem, Tadżykistanem, Uzbekistanem, Kirgizją, Kazachstanem a wielkimi graczami światowymi, szukającymi możliwości dywersyfikacji dostaw niezbędnych surowców energetycznych, takimi jak: Rosja, Chiny, USA, a także Pakistan, Iran, Indie czy Turcja. Szerzej: M. Popławski, *Nowa Wielka Gra o Azję Środkową*, Europejskie Centrum Analiz Geopolitycznych, <http://www.geopolityka.org/index.php/komentarze/456-nowa-wielka-gra-o-azje-srodkowa>, por. R. Gente, *Les ex-républiques soviétiques dans la géopolitique mondiale. Du Caucase à l'Asie centrale, „grand jeu” autour du pétrole et du gaz*, <http://www.monde-diplomatique.fr/2007/06/GENTE/14807>, por. A. Jarosiewicz, M. Falkowski, *Wielka gra wokół Turkmenistanu*, Analiza OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/punkt-widzenia/2008-08-15/wielka-gra-wokol-turkmenistanu>, zob. też A. Jarosiewicz, M. Falkowski, *Nowa Wielka Gra – przesilenie?*, Komentarze OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2009-05-12/newa-wielka-gra-przesilenie>.

³ *Turkmenistan przyciąga zachodnich inwestorów*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-04-02/turkmenistan-przyciaga-zagranicznych-inwestorow> [22.07.2011], por. *Turkmenistan wychodzi do świata*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-10-03/turkmenistan-wychodzi-do-swiate>.

⁴ A. Wilk, *Rola i znaczenie czynnika energetycznego w rosyjskiej polityce zagranicznej*, <http://www.stosunki.pl/?q=content/rola-i-znaczenie-czynnika-energetycznego-w-rosyjskiej-polityce-zagranicznej>.

⁵ *Gigantyczne złoża gazu w Turkmenistanie*, „Gazeta Wyborcza”, 14.10.2008.

⁶ Szerzej: P. Kusypys, *Polityka energetyczna Federacji Rosyjskiej wobec Azji Centralnej*, Europejskie Centrum Analiz Geopolitycznych, <http://www.geopolityka.org/index.php/analizy/430-polityka-energetyczna-federacji-rosyjskiej-wobec-azji-centralnej>.

Rosja, dysponująca licznymi, mocnymi atutami w postaci sieci przesyłowej „błękitnego paliwa”, informacjami dotyczącymi powiązań na szczytach władzy. FR była również dla republiki cennym sojusznikiem w przeciwdziałaniu rosnącym wpływom ze strony radykalnego islamu, jak również eksportowi demokracji ze strony szeroko rozumianego Zachodu. Model demokratycznego państwa prawa jest bowiem nie do pogodzenia z totalitarnymi tendencjami, które dominują wśród turkmeńskich elit politycznych. W przeciwieństwie do Zachodu kwestie praw człowieka mają dla rosyjskich elit władzy znacznie mniejsze znaczenie. Aby osiągnąć cel w postaci przejęcia kontroli nad przesyłem turkmeńskiego surowca, FR poświęciła interesy mniejszości rosyjskiej w tym kraju. Interes ekonomiczny wygrał na polu gospodarczym z poczuciem jedności z rodakami żyjącymi na obczyźnie. Budowa mocarstwa energetycznego stanowiła nadrzędny cel rosyjskiej polityki zagranicznej⁷.

Historia

Turkmeni to najprawdopodobniej potomkowie koczowniczych tureckich plemion Oghuz. Przywędrowały one na obszar zajmowany obecnie przez Turkmenistan na początku VIII wieku naszej ery ze Wschodniej Azji⁸. Po raz pierwszy nazwa Turkmen została użyta przez chińskich kronikarzy w VIII wieku naszej ery i odnosiła się do wspomnianych wyżej plemion Oghuz⁹. Terytorium dzisiejszej republiki w średniowieczu było widownią walk między koczowniczymi plemionami Azji Środkowej, na bazie których na przestrzeni następnych stuleci ostatecznie ukształtował się naród turkmeński¹⁰. Plemiona zamieszkujące dzisiejsze obszary Turkmenistanu były też zmuszone do odpierania ataków ze strony Seldżuków, Mongołów, a w późniejszym okresie chanów uzbeckich¹¹. Mimo znaczącej siły militarnej, wskutek licznych po-

⁷ Szerzej na temat polityki Federacji Rosyjskiej wobec Turkmenistanu: S. Kardaś, *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej wobec Turkmenistanu*, [w:] *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw członkowskich WNP*, red. E. Cziomer, M. Czajkowski, Kraków 2006, s. 133, por. G. Raballand, *Geoeconomie du bassin caspiene. Chercheur en economie*, Institut français des relations internationales, http://www.ifri.org/files/Raballand_Caspienne.pdf.

⁸ G.R. Capisani, *Nowe państwa Azji Centralnej*, Warszawa 2004, s. 204. Szerzej na temat pierwszych osadników na ziemiach zajmowanych dziś przez Turkmenię T. Bodio, *Turkmeni i ich droga do suwerenności państwowej*, [w:] *Turkmenistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2005, s. 29–32, zob. M. Lang, *Turkmeni do podboju rosyjskiego*, [w:] *Turkmenistan. Historia...*, s. 75–76.

⁹ M. Lang, *Turkmeni...*, s. 76.

¹⁰ Między innymi w skład konfederacji plemion, z których uformował się naród turkmeński, wchodziły: Tekke, Gokleng, Dżomutus, Ersaty, Syrysk, Salor. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 204.

¹¹ M. Lang, *Turkmeni...*, s. 79–81.

działów pomiędzy tymi plemionami, nie udało się przodkom Turkmenów ocalić niezależności. W XVII wieku tereny południowego Turkmenistanu zostały podbite przez wojska perskie, natomiast północna część kraju uzależniła się od wpływów uzbeckich. W XVIII wieku powoli zaczęły słabnąć wpływy uzbeckich elit władzy oraz przeżywającego zmierzch swoich możliwości imperium perskiego¹². Zanim jednak Turkmeni zdążyli podjąć wysiłek na rzecz suwerenności, już w wieku XIX na obszary te ruszyła ekspansja rosyjska¹³. Jednym z czynników, który przyspieszył działanie Rosji w postaci podjęcia na szeroką skalę operacji kolonizacyjnej w Azji Centralnej, była przegrana wojna krymska, a co za tym idzie – wyhamowanie na pewien czas rosyjskiej ekspansji na kierunku europejskim, konkretnie na Bałkanach i Zakaukaziu¹⁴. Wojna ta była elementem rywalizacji między Rosją a Anglią na kontynencie azjatyckim. Rosjanie, chcąc zapobiec przejściu przez Anglików Azji Centralnej, postanowili przyspieszyć działania. Podobne obawy, tyle że w stosunku do rosyjskich zamiarów wobec Indii, wyrażali Brytyjczycy¹⁵. W 1877 roku wojska rosyjskie rozpoczęły kampanię wojskową skierowaną przeciwko turkmeńskiemu plemieniu Tekke, które uniemożliwiało Rosji rozbudowę linii kolejowej wzdłuż wybrzeży Morza Kaspijskiego. Najbardziej dramatycznym wydarzeniem wojskowej operacji był odwrót sił rosyjskich spod twierdzy Geok Tepe, spowodowany nieudanym oblężeniem chroniącego się w twierdzy plemienia Tekke. Podczas odwrotu Rosjanie ponieśli największą w ramach prowadzonego przez nich podboju Azji Centralnej porażkę, tracąc kilkuset zabitych i rannych¹⁶. W 1880 roku Rosjanie ponowili próbę zdobycia turkmeńskiej twierdzy, chcąc zarazem zlikwidować zagrożenie, jakim były ataki ze strony wrogiego imperium plemienia na rosyjską kolej biegnącą wzdłuż wybrzeży Morza Kaspijskiego. W wyniku ponowionej operacji

¹² G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 205, M. Lang, *Turkmeni...*, s. 82–84.

¹³ Należy wspomnieć, że już za czasów cara Piotra I Rosjanie interesowali się obszarem zajmowanym dziś przez Turkmenię. Tereny te były często odwiedzane również i w kolejnych latach przez rosyjskie ekspedycje, których celem miało być poszukiwanie złota oraz prawdopodobnie przygotowanie się do przyszłej fali kolonizacji. S. Pirimkułow, *Pod jarzmem Imperium Rosyjskiego*, [w:] *Turkmenistan. Historia...*, s. 88–89.

¹⁴ M. Klimecki, *Krym 1854–1855*, Warszawa 2006, s. 251–253. Cechą charakterystyczną dla rosyjskiej polityki jest w przypadku politycznych lub wojskowych niepowodzeń przesuwanie środka ciężkości swoich działań z kierunku europejskiego na azjatycki. Jak pisze M. Klimecki: „Przegrana wojna wschodnia umocniła w Rosji tendencje i prądy upatrujące w zachodniej Europie przeciwnika tradycyjnych norm i obyczajów, opartych na prawosławiu i szacunku dla tronu carów. Jednocześnie bardzo wielu Rosjan nie rozumiało, jak zachodnie państwa, ich sojusznik w walce z napoleońską tyranią, mogą walczyć w imię interesów muzułmańskiej Turcji”. *Ibidem*, s. 256–257.

¹⁵ M. Klimecki w swoim opracowaniu pisze, że mimo iż Londyn był niezadowolony, z powodu wzrastającego znaczenia Francji, to jednak za największego swojego przeciwnika w Azji uważał Rosję. *Ibidem*, s. 42–43.

¹⁶ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 207.

wojskowej w 1881 roku plemię Tekke zostało niemal w całości unicestwione, a twierdza Geok Tepe zniszczona¹⁷. Wydarzenie to spowodowało załamanie się oporu wśród innych turkmeńskich plemion. W 1884 roku rosyjskie wojska zajęły oazę Merw, będącą *de facto* ostatnim ośrodkiem obrony Turkmenów przed rosyjską ekspansją¹⁸. W latach 1884–1885 praktycznie cały kraj znalazł się w rękach rosyjskich¹⁹. Przyczyną rosyjskich sukcesów militarnych w Turkmenistanie, jak również na innych obszarach Azji Środkowej, była olbrzymia przewaga militarna armii rosyjskiej nad archaicznymi strukturami militarnymi plemion zamieszkujących obszar Azji Środkowej. Lokalne siły osłabiał też fakt utrzymywania się w tej części Azji feudalnego systemu rządów, podczas gdy cywilizowany świat już dawno tę epokę miał za sobą. Wynik konfrontacji, mimo olbrzymiego zaangażowania Turkmenów w walkę, mógł być tylko jeden. Po klęsce formacji regularnych, odosobnione oddziały turkmeńskie jeszcze przez kilka lat stawiały opór armii rosyjskiej²⁰. Pod koniec XIX wieku carska hegemonia nad tym terytorium nie budziła już wątpliwości. Turkmenistan jako Transkaspijski Region Turkiestanu wszedł w skład Imperium Romanowych. Zajęcie Turkmenistanu, jak i próby zajęcia pobliskiego Pamiru w latach 90. XIX wieku omal nie doprowadziły do wybuchu wojny rosyjsko-brytyjskiej. Anglicy z obawą patrzyli na zbliżanie się Rosjan do Indii, stanowiących strategicznie ważną część ich kolonii. Do wojny jednak nie doszło. Rosjanie zahamowali dalszą ekspansję, zaś Brytyjczycy uznali rosyjskie podboje²¹. Do

¹⁷ Podczas zdobywania twierdzy Rosjanie zabili około 8 tysięcy jej obrońców, w tym kobiety i dzieci. Około 5 tysięcy obrońców trafiło do niewoli. Zdobywca twierdzy M. Skobielew zapytany po latach o to, czy nie ma wyrzutów sumienia za dokonaną pacyfikację nie tylko obrońców, ale także ludności cywilnej, odpowiedział: „Żałuję że nie 80 tysięcy”. S. Pirimkułow, *Pod jarzmem...*, s. 91–94.

¹⁸ L. Bazyłow, *Historia Rosji*, t. 1–2, Warszawa 1983, s. 373. Wysłany w delegacji rosyjskiej na rozmowy ze starszą turkmeńską w sprawie poddania się Merwu, a tym samym zakończenia podboju przez Rosjan całego Turkmenistanu kapitan wojsk carskich M. Alichanow-Awarski tak argumentował za rosyjską propozycją kapitulacji i poddaniem się woli cara: „Przywykliście do kontaktów ze słabymi Persami i nie bacząc na świeżą jeszcze lekcję geok-tepeńską, zapomnieliście niestety, że Rosjanie nie są Persami. Ani jedno poważne państwo nie zniosłoby pod swym bokiem waszego sposobu życia. Rosja już od dawna nie ma powodu, by się z wami liczyć. I właśnie teraz nadszedł moment, kiedy uznała ona, że powinniście natychmiast i bezwarunkowo stać się wasalami białego cara lub przygotować się na spotkanie w ciągu dwóch tygodni z wojskami rosyjskimi... wybierajcie: dostatnie życie lub bezlitosna wojna”. Turkmenii przyjęli do wiadomości to, co powiedział im przedstawiciel Rosji i podjęli decyzję o „dobrowolnym przyłączeniu Merwu do Rosji”. S. Pirimkułow, *Pod jarzmem...*, s. 94–95.

¹⁹ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 207–208. Dowodzący rosyjską ekspedycją wojskową wymierzoną w plemię Tekke generał von Kaufmann opisał Turkmenów jako najlepszych wojowników, z którymi zetknął się w swojej wojskowej karierze. A. Rashid, *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Warszawa 2003, s. 99.

²⁰ L. Bazyłow, *Historia Rosji...*, s. 373.

²¹ W ramach tak zwanych konwencji rosyjsko-brytyjskich zawartych w 1887 i 1895 roku obydwie strony uznały swoje podboje w Azji Centralnej. Brytyjczycy zdecydowali

wybuchu I wojny światowej Rosjanie zajęli się budową kolei, która połączyła Aszchabad z centrum imperium. Rozpoczęto też budowę tam na rzece Murab, co pozwoliło nie tylko nawodnić prawie 30 tysięcy ha ziemi, ale i w konsekwencji przyczynić się do wzmożonego napływu ludności na słabo dotychczas zaludnione tereny²². Rosjanie starali się również ingerować w życie religijne Turkmenów. Wspierali oni w sposób jednoznaczny radykalne nurty islamu, chcąc w ten sposób wykorzenić sufizm, który uważali za bezpośrednią przyczynę nieposłuszeństwa okazywanego przez wielu mieszkańców tych terenów wobec Imperium Romanowych²³. W sumie aż do wybuchu I wojny światowej władze carskie sprawowały nad Turkmenistanem kontrolę przy użyciu rządów silnej ręki, charakteryzujących się masowymi represjami. Rdzenni mieszkańcy tych obszarów stali się w wyniku rusyfikacji tych ziem obywatelami drugiej kategorii. Kwitła korupcja, nepotyzm. Rosyjskie urzędy skarbowe ciągle domagały się kolejnych danin na rzecz centrum. Turkmeni, mimo iż się przeciwko temu buntowali, zmuszeni byli do ponoszenia skutków rosyjskiej obecności²⁴. Po rewolucji październikowej doszło do ukonstytuowania się Kongresu Turkmeńskiego, zrzeszającego organizacje polityczne o nacjonalistycznym charakterze, który rozpoczął przy pomocy stacjonujących tam po I wojnie światowej Brytyjczyków walkę z miejscowymi bolszewikami. Początkowo nurt radykalno-narodowy odnosił pewne sukcesy, z czasem jednak, gdy Turkmenistan opuścili Brytyjczycy, stało się jasne, iż niepodległości państwa nie da się utrzymać. Po klęsce poniesionej w wyniku walk z bolszewickim korpusem ekspedycyjnym w 1920 roku wspierający Kongres turkmeński bojownicy przeszli do działań partyzanckich²⁵. W październiku 1924 roku ogłoszono powstanie Turkmeńskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej²⁶. W okresie stalinowskim republiki nie ominęły represje, które przetoczyły się zresztą przez cały obszar ZSRR.

się na uznanie olbrzymich rosyjskich podbojów, bowiem zależało im głównie na tym, aby armia rosyjska nie dotarła nad granicę Indii Brytyjskich, co zagroziłoby brytyjskiej „Perle w koronie”. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 208, zob. L. Bazyłow, *Historia Rosji...*, s. 373.

²² G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 208.

²³ Ibidem.

²⁴ L. Bazyłow, *Historia Rosji...*, s. 373, zob. S. Pirimkułow, *Pod jarzmem...*, s. 95–99.

²⁵ Jednym z dowódców bojowników był posiadacz ziemski Muhammad Kurban Dżunajda Chan, który na czele niechętnych władzy radzieckiej części plemion turkmeńskich przyłączył się do powstania basmaczów, obejmującego swoim zasięgiem kilka krajów Azji Centralnej. A. Rashid, *Dżihad...*, s. 99. Szerzej na temat utworzenia Turkmeńskiej SRR oraz wydarzeń politycznych i militarnych, które poprzedziły jej powstanie B. Zdaniuk, *Turkmenia w czasach radzieckich*, [w:] *Turkmenistan. Historia...*, s. 102–108.

²⁶ Do Turkmeńskiej SRR włączono chanaty: Chiwy i Buchary oraz Prowincję Transkapijską. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 209.

Szczególnie wzmogły się one po 1928 roku, kiedy to bolszewicy zaczęli wdrażać w życie reformę polegającą na kolektywizacji rolnictwa. Pewna część mieszkańców turkmeńskiej wsi, nie godząc się na przymusową kolektywizację, postanowiła zasilić antyradziecki ruch oporu. Partyzantka przetrwała do początku lat 30. XX wieku, systematycznie likwidowana przez radzieckie organa bezpieczeństwa wspierane przez jednostki regularnej armii. W efekcie interwencji radzieckiej, represji, jak i toczonej przez lata wojny domowej Turkmeni opuściło ponad 100 tysięcy mieszkańców, kierując się głównie do sąsiedniego Afganistanu²⁷. Represje dotknęły również komunistycznych działaczy turkmeńskich, z których część próbowała wpłynąć na zahamowanie polityki terroru wobec Turkmenistanu²⁸. Obok działań wymierzonych w prawdziwą lub domniemaną opozycję władza radziecka dążyła również do industrializacji republiki oraz wprowadzenia świeckich rządów na jej obszarze poprzez wykorzenienie islamu. W tym też to celu zdecydowano się na powołanie do życia na terenie republiki organizacji krzewiących ateistyczny styl życia, takich jak Komsomoł czy Stowarzyszenie Bezbożników. W latach 20. XX wieku rozpoczęto prace nad planami budowy kanałów nawadniających, ale dopiero w 1954 roku przystąpiono do ich realizacji²⁹. Niestety, postęp w dziedzinie gospodarki nie przekładał się na poprawę sytuacji w zakresie respektowania choćby podstawowych praw człowieka. Sytuacja poprawiła się dopiero po II wojnie światowej³⁰. W latach 1956–1958, czyli w okresie odwilży politycznej spowodowanej śmiercią Józefa Stalina oraz wydarzeniami związanymi ze słynnym referatem autorstwa Nikity Chruszczowa wygłoszonym na XX zjeździe, Turkmenistan cieszył się nawet pewną autonomią. Komunistyczne władze republiki, na czele których stał Muhamed Gaupurov, postanowiły wprowadzić do administracji większą liczbę osób narodo-

²⁷ Ibidem, s. 209.

²⁸ W 1936 roku zlikwidowano przewodniczącego Turkmeńskiej Rady Najwyższej Nederby Aitakowa. Przyczyną egzekucji były próby przeciwstawienia się przymusowej kolektywizacji. W 1938 roku został stracony Ian Rudzatok, znaczący działacz Komunistycznej Partii Turkmenii. Przyczyną likwidacji były oskarżenia o muzułmański nacjonalizm. Ibidem, s. 210. Szerzej na temat represji stalinowskich w Turkmenistanie B. Zdaniuk, *Turkmenia...*, s. 108–110.

²⁹ Szerzej na temat Turkmenistanu w czasach gdy był republiką radziecką już po czystkach stalinowskich, B. Zdaniuk, *Turkmenia...*, s. 110–114, E. Różański, Z. Różański, *Azja o zmierzchu dnia*, Warszawa 1979, s. 139–176.

³⁰ Pewien wpływ na zmniejszenie tendencji nacjonalistycznych w Turkmenistanie miało trzęsienie ziemi w 1948 roku, które zrównało z ziemią stolicę kraju Aszchabad. W wyniku tej katastrofy zginęło 110 tysięcy osób, w tym niemalże cała elita intelektualna kraju. W trzęsieniu ziemi zginęła również rodzina Separmurada Niżazowa, który w wyniku tej katastrofy całe dzieciństwo spędził w radzieckich sierocińcach. Sytuację tę wykorzystał Józef Stalin, wysyłając do pozbawionej w wyniku tej katastrofy elit politycznych jak również kadr administracyjno-technicznych republiki wielu zaufanych pracowników narodowości rosyjskiej. A. Rashid, *Dżihad...*, s. 100.

wości turkmeńskiej w celu zastąpienia sprawujących kontrolę nad ważnymi instytucjami w republice Rosjan. Sytuacja ta nie trwała jednak długo. Po krótkiej odwilży politycznej w 1958 roku działania te zostały wstrzymane i rozpoczął się proces ponownej rusyfikacji urzędów administracyjnych³¹. Usunięto również najbardziej „nacjonalistycznych” członków komunistycznego kierownictwa turkmeńskiej partii. Represje objęły także przywódcę turkmeńskich komunistów Muhameda Gaupurowa³². Nowa władza odeszła od wdrażanych w życie przez poprzedników „społecznych projektów” i skupiła się na realizacji centralnej, radzieckiej wizji państwa, zajmując się między innymi likwidacją analfabetyzmu oraz dalszą industrializacją Turkmenistanu. Być może realizacja tych właśnie zamierzeń, jak również brak wyrazistej i silnej opozycji spowodowały, iż gdy pod koniec lat 90. XX wieku odżyły nadzieje na uzyskanie suwerenności, to właśnie komuniści stali się motorem przemian, stosunkowo szybko pozbywając się partyjnych szyldów. Niepodległość stała się faktem 27 października 1991 roku³³. Na czele suwerennego już Turkmenistanu stanął były pierwszy sekretarz komunistycznej partii w tej republice Separmurad Nijazow, który przez przeszło dekadę miał sprawować swoje autorytarne rządy, wprowadzając niespotykany już poza Koreą Północną „kult jednostki”. Turkmenbasza – ojciec wszystkich Turkmenów – zmarł w grudniu 2006 roku, zaś jego śmierć zamknęła pewną epokę w dziejach kraju³⁴. Niespełna rok później

³¹ Dopiero w latach 70. XX wieku w aparacie partyjnym republiki większą część jego członków zaczęli stanowić Turkmeni. S.Ch. Kadyrov, *Rossijsko-Turkmenskij istoričeskij słowar*, Bergen 2001, s. 335–338, za: G. Zasada, W. Jakubowski, *Partie polityczne, organizacje pozarządowe i ruchy społeczne*, [w:] *Turkmenistan. Historia...*, s. 316. Szerzej na temat sowietyzacji Turkmeni i eliminacji wpływów turkmeńskich elit politycznych poprzez zastępowanie ich ludnością napływową T. Bodio, *Przywódstwo i elity polityczne*, [w:] *Turkmenistan. Historia...*, s. 342–347.

³² G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 210.

³³ W 1990 roku grupa turkmeńskich intelektualistów powołała do życia ruch opozycyjny Agzybirlik (Jedność). Domagali się dla Turkmenistanu niezależnej od Kremla polityki gospodarczej, językowej i kulturalnej. Hasła ich z czasem przejęli działacze komunistyczni, zaś sama formacja, nie uzyskawszy większego poparcia, przestała odgrywać jakąkolwiek rolę w życiu politycznym kraju. Ibidem, s. 191. Szerzej na temat działań opozycji w latach poprzedzających uzyskanie przez Turkmenię niepodległości Sz. Kardaś, K. Kozłowski, *Opozycja polityczna*, [w:] *Turkmenistan. Historia...*, s. 362–364. Podobnie jak w przypadku innych postradzieckich republik Azji Centralnej Turkmenistan najpierw ogłosił suwerenność – 22 sierpnia 1990 roku, a dopiero rok później w zmienionej rzeczywistości politycznej niepodległość. Ibidem, s. 191, zob. T. Bodio, *Turkmeni...*, s. 37–38, T. Bodio, *Kalendarium najważniejszych wydarzeń politycznych w historii Turkmenistanu (1991–2004)*, [w:] *Turkmenistan. Historia...*, s. 758.

³⁴ W 1991 roku, po klęsce puczu Janajewa w Moskwie, wydarzenia polityczne na obszarze postradzieckim potoczyły się niezwykle szybko. Komunistyczna Partia Turkmenistanu przemianowana została na Demokratyczną Partię Turkmenistanu, a na jej czele stanął Separmurad Nijazow. W tym samym roku wygrał on wybory prezydenckie, uzyskując 94,1% głosów poparcia. A. Rashid, *Dżihad...*, s. 191. Za główną przyczynę powstania nowych państw Azji Centralnej Rosjanie uważają krach ZSRR i brak innych

do władzy doszedł Gurbanguły Berdymuhammedow, który mimo iż odrzucił „kult jednostki” jako sposób sprawowania rządów, to jednak nie wyrzekł się totalitarnych praktyk w sprawowaniu rządów³⁵.

Gospodarka

Podobnie jak Uzbekistan oraz Kazachstan, Turkmenistan posiada strategicznie ważne dla całego systemu ekonomicznego państwa pokłady surowców naturalnych³⁶. Szczególne znaczenie mają złoża gazu ziemnego, których wielkość pozwala turkmeńskim elitom z optymizmem patrzeć na przyszłość³⁷. Istotne, choć ilościowo mniejsze w porównaniu z kazachskimi, są złoża ropy naftowej. W Tuarkyrze i Wielkim Barchanie znajdują się złoża węgla kamiennego. Zasoby węgla kamiennego w republice obliczane są na blisko 800 mln ton surowca. W Kara Bogaz Gol znajdują się pokłady siarczanu sodu. Bardzo prawdopodobne, iż są one największymi na świecie. Ziemia turkmeńska jest również bogata w sole mineralne. W kraju tym wydobywa się sól kamienną, sole sodu i magnezu. Wydobywane są również: siarka, brom i jod. W 1992 roku na wschodzie kraju odkryto bogate złoża złota, platyny i uranu, które jednak ze względu na problemy związane z brakiem odpowiednich urzędzeń górniczych nie są na razie w peł-

poza niepodległością perspektyw dla tych państw. Czynniki narodowościowe stawiają na dalszym planie, uznając, że elity polityczne chcące niepodległości były bardzo nieliczne. Zdaniem Rosjan, Turkmenistan, jak i pozostałe państwa Azji Środkowej, otrzymał niepodległość w dużym stopniu w darze, nie starając się o nią w takim stopniu jak choćby nawet Ukraina: „Dzisiejsze Turkmeńskie państwo powstało w wyniku największych za całą historię przemian geopolitycznych”. Cyt. za M. Jesenow, *Farmilowanie wniesnie-polityczieskowo kursa Turkmenistana*, Moskwa 1994, s. 8.

³⁵ Prezydent Turkmenistanu tworzy pozorny pluralizm polityczny, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-02-24/prezydent-turkmenistanu-tworzy-pozorny-pluralizm-politycz> [05.07.2011].

³⁶ Dotychczasowy przywódca Turkmenów słynął ze swojej izolacionistycznej polityki, w związku z tym większość danych dotyczących gospodarki turkmeńskiej podawana jest w dużym przybliżeniu i często na podstawie źródeł rosyjskich lub danych pochodzących z instytucji badawczych należących do państw zachodnich. Należy podkreślić, że dostępne dane dotyczące turkmeńskiej gospodarki są trudno weryfikowalne, w związku z tym budzą wiele zastrzeżeń i wątpliwości. Stąd też analiza sytuacji gospodarczej Turkmenistanu musi być przeprowadzona z dużą ostrożnością.

³⁷ O. Slowik, *Olbrzymie złoża gazu w Turkmenistanie*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-14130/Olbrzymie-zloza-gazu-w-Turkmenistanie>, por. *Turkmenistan ma jedno z największych złóż gazu ziemnego na świecie*, „Gazeta Wyborcza”, http://wyborcza.biz/biznes/1,101562,9668121,Turkmenistan_ma_jedno_z_najwiekszych_zloz_gazu_na.html, zob. też. *Gigantyczne złoża gazu w Turkmenistanie*, „Gazeta Wyborcza”, http://wyborcza.pl/1,76842,5811100,Gigantyczne_zloza_gazu_w_Turkmenistanie.html, por. *Turkmenistan: firma audytowa potwierdza istnienie olbrzymiego złoża gazu*, http://gazownictwo.wnp.pl/turkmenistan-firma-audytowa-potwierdza-istnienie-olbrzymiego-zloza-gazu,62620_1_0_0.html.

ni wykorzystane³⁸. Warto przy tym przypomnieć, iż podobnie jak ma to miejsce w przypadku Federacji Rosyjskiej oraz Kazachstanu turkmeńska gospodarka ma charakter monokulturowy. Świadczą o tym informacje dotyczące eksportu. Struktura turkmeńskiego eksportu w 50% obejmuje bowiem surowce oraz związane z nimi produkty petrochemiczne³⁹.

Podobnie jak większość postradzieckich republik również Turkmenistan borykał się w ostatniej dekadzie XX wieku z inflacją, której wskaźnik osiągnął w roku 1993 aż 1500%. Mimo to w tym samym roku zanotowano wzrost PKB o 7,8%. W roku następnym stłumiono inflację do 300%, ale odbiło się to niekorzystnie na PKB, które spadło aż o 24%⁴⁰. W połowie lat 90. XX wieku PKB ustabilizowało się, nie odnotowując większych wahań. Rząd turkmeński nie był jednak w stanie poradzić sobie z hiperinflacją, która po krótkim okresie spadkowym wzrosła aż do 600%. Wahania te są pochodną braku mechanizmów wolnorynkowych, a także tego, iż miejscowym władzom nie udało się przeprowadzić reform wolnorynkowych. W omawianym okresie praktycznie nie funkcjonował prywatny sektor bankowy. Narodowy Bank Turkmenistanu znajdował się pod całkowitą kontrolą państwa, a reprezentujący kraj urzędnicy nie posiadali odpowiednich kwalifikacji do pełnienia strategicznie ważnych dla świata finansów funkcji. Sytuacja w turkmeńskiej gospodarce zaczęła się poprawiać w końcu lat 90. XX wieku. W 1999 roku PKB wzrosło o 16%, a w 2000 aż o 17,6%⁴¹. W 2002 roku PKB Turkmenistanu osiągnęło blisko 20 mld dolarów USD, co w przeliczeniu na mieszkańca republiki dało wynik 4300 dolarów USD. Należy przy tym podkreślić, że choć wartość turkmeńskiego PKB mierzona w USD na tle wyników uzyskiwanych przez państwa zachodnie nie wygląda imponująco, to w porównaniu do innych republik Azji Środkowej powyższe wskaźniki rozwoju gospodarczego należy uznać za bardzo dobre. Lata

³⁸ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 213–214, zob. E. Marciszewska, J. Pieriegud, *Bogactwa naturalne i potencjał gospodarczy*, [w:] *Turkmenistan. Historia...*, s. 523–524.

³⁹ Szerzej: <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+wschodnimi+i+pozaeuropejskimi/Turkmenistan.htm>.

⁴⁰ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 217.

⁴¹ *Ibidem*, s. 217, zob. Rosyjski Urząd Statystyczny, *O międzynarodnych sapostawlieniach WWP za 2002 god*, http://www.gks.ru/bgd/free/b02_18/IssWWW.exe/Stg/d000/i030860r.htm, zob. *Turkmenistan. Informacje ogólne*, <http://www.unido.pl/CEE-CIS/Turkmenistan.htm>. Szerzej na temat turkmeńskiej gospodarki I. Sołowiew, *Ustojczywa-ja dynamika. Nacjonalnyj Instytut Statistiki i Informacji Turkmenistana podwieł ekonomiczieskije itogi 2004 goda*, <http://www.turkmenistan.ru>, I. Berlin, *Pa swojemu puti razwitia. Turkmenskaja ekonomika ukrieplajetsia za szciet sabstwiennych wazmożnostiej*, <http://www.turkmenistan.ru>, W. Michaiłow, *Logiczen, Jasen i Prazraczien. Gława Kamiteta po ekonomie i sacjalnoj palitykie Turkmenistana Wiktor Michaiłow O Gosb-żudżetie na 2004 god*, <http://www.turkmenistan.ru>. Szerzej na temat turkmeńskiej gospodarki poprzez pryzmat wskaźników ekonomicznych *Economy, The World Factbook*, CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/print/tx.html>.

2006–2008 przyniosły wzrost wartości PKB, co obrazują dane zawarte w tabeli 17. W 2008 roku wartość PKB wynosiła 32,3 mld USD. PKB mierzony w skali procentowej wzrastał w ciągu dwóch pierwszych lat o kolejno 11,1% oraz 11,6%. W roku 2009 wprowadzono „Program anty kryzysowy na lata 2009–2012”. Gospodarka turkmeńska w ostatnim okresie, głównie wskutek wzrostu sprzedaży gazu ziemnego, charakteryzowała się względną stabilnością. Według oficjalnych danych, PKB Turkmenistanu w roku 2009 w stosunku do analogicznego okresu roku poprzedniego wzrósł o 8,1%, wynosząc 48 mld USD⁴². W 2010 roku gospodarka republiki zanotowała kolejny wzrost PKB, przekraczając tym razem ważną, niemalże psychologiczną granicę 50 mld USD.

Tabela 17. Gospodarka Turkmenistanu w latach 2006–2009

Wyszczególnienie	2006	2007	2008	2009
PKB (mld USD)	21,6	26,9	32,3	b/d
PKB (wzrost w %)	11,1	11,6	10,5	6,1
PKB per capita (USD)	4,280	5,189	5,405	4,467
Deficyt budżetowy (% PKB)	5,3	7,7	8,0	b/d
Dług publiczny (% PKB)	7,9	b/d	b/d	b/d
Inflacja (%)	8,2	6,4	12,0	0,0
Bezrobocie (tys. osób)	b/d	b/d	b/d	b/d
Eksport (mld USD)	7,2	9,1	11,5	9,5
Import (mld USD)	2,6	3,8	5,3	8,0
Kurs TMM/USD (na koniec okresu)	11,100	14,250	14,250	14,250
Bezpośrednie inwestycje zagraniczne (mln USD)	731,0	804,0	1.200,0	b/d
Inwestycje bezpośrednie turkmeńskie za granicą	b/d	b/d	b/d	b/d

Źródło: Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Azjatycki Bank Rozwoju, Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+wschodnimi+i+pozaeuropejskimi/Turkmenistan.htm> [05.07.2011]

⁴² *Stosunki społeczno-gospodarcze w Turkmenistanie w 2009 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/uzbekistan/article/detail,1392,Sytuacja_spoeczno_-_gospodarcza_Uzbekistanu_w_2009_roku.html.

Tabela 18. Gospodarka Turkmenistanu w latach 2007–2010

Wyszczególnienie	2007	2008	2009	2010
PKB (mld USD)	26,9	32,3	b/d	b/d
PKB per capita (USD)	5189	5405	4467	b/d
PKB (wzrost w %)	11,6	10,5	6,1	9,2
Relacja deficytu finansów publicznych do PKB (%)	7,7	8,0	b/d	b/d
Relacja zadłużenia zagranicznego do PKB (%)	b/d	b/d	b/d	b/d
Stopa inflacji	6,4	12,0	0,0	0,1
Stopa bezrobocia (%)	b/d	b/d	b/d	b/d
Obroty handlowe (mln USD)	12893,8	16800,0	17500,0	18200,0
Eksport (mln USD)	9113,7	11500,0	9500,0	9500,0
Import (mln USD)	3780,1	5300,0	8000,0	8700,0
Relacja deficytu/nadwyżki na rachunku obrotów bieżących bilansu płatniczego do PKB (%)	16,8	23,6	28,1	b/d
Bezpośrednie inwestycje zagraniczne (mln USD)	804,0	1200,0	b/d	b/d

Źródło: MFW, Azjatycki Bank Rozwoju, Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, <http://www.msz.gov.pl/files/Informator%20ekonomiczny%20-%20pdf/Turkmenistan/Turkmenistan%2003.pdf>

Bolączką turkmeńskiej gospodarki pozostaje niemalże od momentu upadku ZSRR wysokie bezrobocie. Według danych oficjalnych na rok 2002 średnia stopa bezrobocia w republice wynosiła 10%. Prawdopodobnie bezrobocie jest aż o 25% wyższe i co gorsza wykazuje dalszą tendencję wzrostową. Według danych pochodzących z CIA Factbook, w połowie pierwszej dekady XXI wieku bezrobocie wyniosło blisko 60%⁴³. Jeszcze gorzej od oficjalnej średniej statystycznej dla całego kraju wygląda sytuacja na turkmeńskiej prowincji, gdzie liczba ludności pozbawionej pracy sięga 50%.

Według danych statystycznych udostępnionych przez władze turkmeńskie, w 2004 roku obroty handlowe z zagranicą wyniosły 7,190 mld

⁴³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>.

USD i były wyższe o 687 mln USD w porównaniu z rokiem 2003, co przełożyło się na wzrost rządu 17%. W 2004 roku wartość wyeksportowanych przez republikę towarów wyniosła 3,87 mld USD i była niższa o 402 mln USD niż w roku 2003. W tym samym okresie wartość turkmeńskiego importu wyniosła 3,32 mld USD i była wyższa niż w roku 2003 o 1,1 mld USD, co stanowiło wzrost w porównaniu z rokiem 2003 o 32,2%. Tak więc mimo wyraźnego wzrostu importu w dalszym ciągu Aszchabad może się pochwalić dodatnim, wynoszącym około 550 mln USD saldem w bilansie eksport – import. Lata 2006–2009 przyniosły ciągły wzrost eksportu, począwszy od 2006 roku, kiedy to eksport wynosił 7,2 mld USD, do 2009 roku, kiedy to osiągnął poziom 9,5 mld USD. Rok 2010 przyniósł wartość eksportu równą 10,55 mld USD, zaś importu 8,277 mld USD. W 2011 roku wartość eksportu wyniosła 14,37 mld USD, importu zaś 9,036 mld USD⁴⁴.

Analizując turkmeńskie dane ekonomiczne w zakresie struktury eksportu należy stwierdzić, iż przeważają surowce oraz produkty chemiczne. Znacznie mniejsze znaczenie mają: bawełna, energia elektryczna, wełna, warzywa i owoce. W zakresie importu kraj ten sprowadza głównie maszyny i urządzenia potrzebne do prowadzenia prac eksploatacyjnych przy złożach surowców naturalnych, lekarstwa oraz towary konsumpcyjne⁴⁵. Największa część obrotów w handlu zagranicznym przypada na kraje WNP. Stanowią one około 41,6% całości wymiany towarowej Turkmenistanu. Ważne miejsce w wymianie handlowej Turkmenistanu zajmuje również Unia Europejska. Wielkość obrotów to 14,7% całości wymiany towarowej w handlu zagranicznym. Pierwsze miejsce na liście turkmeńskich importerów zajmuje Federacja Rosyjska, posiadając 21,6% udziału w turkmeńskim rynku. Również i w tym przypadku decydującą rolę w kształtowaniu bilansu handlowego odgrywa gaz ziemny. Według Turkmeńskiej Rady Ministrów, w 1997 roku obroty towarowe z Rosją wyniosły 225,8 mln USD, w 1998 roku – 160,8 mln USD, w 1999 roku – 210,83 mln USD. Rekordowy okazał się rok 2000, kiedy to obroty wzrosły do 1,3 mld USD. Przyczyną wzrostu obrotów handlowych były ponownie zwiększone zakupy turkmeńskiego surowca. Zresztą kiedy Rosjanie w 2001 roku zmniejszyli ilości kupowanego gazu ziemnego, obroty spadły do 493 mln USD. Wynika z tego jasno, iż mimo prób zmiany struktury eksportowej turkmeńskich towarów, to nadal sfera surowcowa w ostatecznym rozrachunku decyduje o bilansie handlowym⁴⁶. Spośród krajów Unii Europejskiej największy udział w obrotach handlowych republiki mają Niemcy, na które przypada 5,7% całości obrotów handlowych. Poza krajami Unii

⁴⁴ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>.

⁴⁵ W 2011 roku wartość eksportu wyniosła 14,37 bilionów dolarów.

⁴⁶ S. Machownikow, *Roman bez przywilegij*, <http://www.turkmensitan.ru>.

Europejskiej spore znaczenie dla bilansu handlowego mają też: Iran – 11% obrotów oraz USA – 6,4%, jak również Emiraty Arabskie – 5,5%⁴⁷. Zgodnie z danymi przedstawionymi przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Azjatycki Bank Rozwoju i Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju wartość eksportu w latach 2006–2009 wynosiła odpowiednio: 7,2; 9,1; 11,5; 9,5 mld USD⁴⁸. Widać więc wyraźnie, iż mimo wzrostu obrotów handlowych z zagranicą ich wartość jest wciąż relatywnie niska w stosunku do możliwości państwa. Wynika to z wielu przyczyn, do których należy zaliczyć: brak mechanizmów wolnorynkowych, brak kompatybilności systemu finansowego republiki do wymagań wspólnego rynku, nepotyzm oraz korupcję, zjawiska niezwykle mocno zakorzenione w miejscowym systemie ekonomicznym. Bez zmian w tym zakresie niezwykle ciężko będzie Turkmenistanowi wykorzystać posiadane przez ten kraj atuty.

Trudno jednoznacznie podsumować wyniki gospodarcze uzyskiwane przez Turkmenistan. Na pewno nie należy tego czynić w nawiązaniu do przodujących w świecie gospodarek, raczej jako punkt odniesienia należy przyjąć inne postradzieckie republiki Azji Środkowej. Turkmeńskie władze stosują politykę informacyjną, polegającą na ochronie danych o wzroście PKB, produkcji, inflacji. Jeżeli nawet publikują wskaźniki gospodarcze, to są one obarczone bardzo dużym ładunkiem propagandowym. Biorąc jednak pod uwagę zarówno źródła rosyjskie, jak i pochodzące z zagranicy informacje, można pokusić się o kilka uwag. Turkmenistan na tle swoich sąsiadów wyróżnia się jako kraj relatywnie stabilny gospodarczo, z tym jednak zastrzeżeniem, iż stabilność tę opiera na zyskach ze sprzedaży ropy naftowej oraz gazu ziemnego. Według współczesnej wiedzy ekonomicznej, należy stwierdzić, iż monokulturowość gospodarki, choć w krótkim okresie może przynosić pozytywne rezultaty, na dłuższą metę prowadzi do stanu, w którym kraj – dysponent surowców staje się zapleczem surowcowym dla państw wysoko rozwiniętych. To właśnie one w takim przypadku są zdolne dyktować warunki, nie odwrotnie. Poza tym monokulturowość gospodarki skutkuje zazwyczaj znacznym upośledzeniem pozostałych gałęzi gospodarki. Brak reakcji ze strony elit władzy na

⁴⁷ Portal Promocji Eksportu, *Handel zagraniczny Turkmenistanu w 2004 roku*, <http://www.eksproter.gov.pl/>, zob. Rosyjski Urząd Statystyczny, *Wniesznaia targowlia Rassijskoj Fiedieracji sa stranami SNG*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe/Stg/25-06.htm>, zob. o strategii eksportowej Turkmenistanu w zakresie przesyłu energii elektrycznej *Niezawisimaja eksportnaja strategija*, <http://www.turkmenistan.ru>, M. Szalijew, *Sdiełano w Turkmenistanie. Wczieraszniaja syriewaja riespublika rassziraJET spisok eksportnoj pradukciji*, <http://www.turkmenistan.ru>, I. Sołowiew, *Aszchabad dast sasiediam swiet. Turkmenistan prietendujet na rol regionalnowo lidera w eksportie elektroenergii*, <http://www.turkmenistan.ru>.

⁴⁸ <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+wschodnimi+i+pozaeuropejskimi/Turkmenistan.htm> [05.07.2011].

znaczące uzależnienie wyników gospodarczych od sprzedaży surowców z czasem prowadzi do „choroby holenderskiej”. Stwarza więc sytuację, w której państwo staje się w pełni zależne od wahań cen na światowym rynku paliw⁴⁹.

Szansę na dalszy, pomyślny rozwój gospodarczy są w przypadku Turkmenistanu bardzo duże. Dogodne położenie geopolityczne, bardzo duże pokłady surowców energetycznych, w tym w szczególności gazu ziemnego przyciągają inwestorów zagranicznych. Niestety, 20 lat niepodległości zostało w dużym stopniu, jeśli chodzi o rozwój gospodarczy, zmarnotrawionych. Rządy Turkmenbaszy zniechęciły poważnych, zagranicznych inwestorów do lokowania środków finansowych w turkmeńską gospodarkę. Wyjątek w tym względzie stanowiła w latach 90. XX wieku Federacja Rosyjska, która wykorzystując swoją dominującą pozycję na obszarze postradzieckim doprowadziła do podpisania szeregu umów gospodarczych, mocno wiążących turkmeński system ekonomiczny z rosyjską gospodarką. Jeśliby jednak wziąć pod uwagę skalę inwestycji zagranicznych, to można odnieść wrażenie, iż kraj pozostaje do pewnego stopnia w ekonomicznej izolacji. W 2004 roku wartość inwestycji wyniosła zaledwie 150 mln USD. Od chwili odzyskania niepodległości do połowy pierwszej dekady XXI suma wszystkich inwestycji zagranicznych wyrażała się bardzo skromną wielkością 1,464 mld USD⁵⁰. Informacje zawarte w tabeli 18, zwracają uwagę na wzrost inwestycji zagranicznych od chwili objęcia urzędu prezydenckiego przez Gurbanguły Berdymuhammedowa. Jest to związane z pewnym, stopniowym otwarciem gospodarki dla zagranicznych inwestorów. Niektórzy z ekspertów zajmujących się oceną systemów ekonomicznych państw postradzieckich uważają zmiany wprowadzane w życie przez władze turkmeńskie za przełomowe. Wydaje się jednak, iż opinie te są formułowane wyraźnie na wyrost. Otwarcie na inwestycje zagraniczne, pewne zmiany w prawie dotyczące sfery ekonomicznej mają jak na razie charakter mocno ograniczony⁵¹. Wzrost inwestycji dotyczy głównie sektora energetycznego i jest do pewnego stopnia pochodną ograniczenia współpracy rosyjsko-turkmeńskiej w sektorze energetycznym. Niemniej jednak wzrost jest zauważalny. W 2008 roku wartość inwestycji wyniosła 1,2 mld USD⁵². W dalszym

⁴⁹ Szerzej na temat choroby holenderskiej: E. Sadowska, *Holenderska choroba Rosji*, Wortal Politologiczny Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, www.polis.edu.pl.

⁵⁰ *Turkmenistan. Informacje ogólne*, <http://www.unido.pl/CEE-CIS/Turkmenistan.htm>.

⁵¹ M. Falkowski, *Charakterystyka regionu Azji Centralnej*, [w:] *Region Azji Centralnej jako obszar wpływów międzynarodowych*, red. B. Bojarczyk, A. Ziętek, Lublin 2008, s. 47.

⁵² *Turkmenistan przyciąga zagranicznych inwestorów*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-04-02/turkmenistan-przyciaga-zagranicznych-inwestorow>.

ciągu republika ta jest fatalnie jest oceniana przez międzynarodowe instytucje finansowe. W rankingu Euromoney, dotyczącym ryzyka inwestycyjnego, Turkmenistan zajął odległe 132. miejsce w liczącym 185 państw rankingu⁵³. Jeszcze gorzej wypada on w rankingach wolności gospodarczej. Według Heritage Foundation na 157 sklasyfikowanych państw Turkmenistan zajmuje 148. miejsce, ze wskaźnikiem 4,04, podczas gdy poziom 5 oznacza absolutny brak wolności. Jak na razie pewne zmiany wymuszone sytuacją międzynarodową zostały wprowadzone przez nowego przywódcę kraju. Nie przełożyły się one jednak na praktyczny wymiar życia przeciętnego Turkmena. W 2007 roku po objęciu rządów przez Gurbanguły Berdymuhammedowa została przyjęta ustawa liberalizująca pozycję cudzoziemców w państwie, jak również przewidująca rozszerzenie praw i wolności dla zagranicznych inwestorów⁵⁴. W ustawie zawarto ulgi, które powinny ułatwić inwestowanie w turkmeńską gospodarkę. W ramach nowych unormowań prawnych wprowadzono możliwość użytkowania przez podmioty zagraniczne ziemi, zagwarantowano swobodę wwozu i wywozu własnego kapitału oraz majątku. W dużym stopniu respektowanie prawa zależy jednak w dalszym ciągu od władz turkmeńskich⁵⁵.

Kluczowe miejsce w gospodarce Turkmenistanu zajmuje sektor energetyczny. Złóża gazu ziemnego w Turkmenistanie szacowane są na 2,9 bln m³, co daje państwu status trzeciej potęgi na świecie pod względem ilości rezerw gazu ziemnego. Na początku lat 90. XX wieku turkmeńska republika zajmowała trzecie miejsce, po rosyjskiej republice związkowej oraz Algierii, jako producent „błękitnego paliwa”. Trudności z ostatecznym oszacowaniem złóż surowca są związane nie tylko z rozbieżnościami w zakresie metod badawczych – złoża istniejące oraz przewidywane, ale również z polityką informacyjną miejscowych władz. Gdyby brać pod uwagę tylko oficjalne dane pochodzące z republiki, to Turkmenistan byłby po Federacji Rosyjskiej drugim pod względem wielkości pokładów gazu ziemnego państwem. Niezależni analitycy nie są już tak optymistyczni, niemniej jednak nawet ich szacunki mówiące o 8,8 bln m³ surowca muszą wzbudzać zainteresowanie ze strony importerów, a także firm zajmujących się eksploatacją oraz

⁵³ *Turkmenistan. Oceny i miejsca w rankingach*, <http://www.unido.pl/CEE-CIS/Turkmenistan.htm>.

⁵⁴ Ustawa o wprowadzeniu zmian i uzupełnień do niektórych aktów prawnych Turkmenistanu. Wdrożono również w życie Prawo o inwestycjach zagranicznych, którego podstawowym założeniem jest wprowadzenie w do tej pory izolacjonistycznej gospodarce polityki otwartych drzwi.

⁵⁵ *Turkmenistan przyciąga zagranicznych inwestorów*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-04-02/turkmenistan-przyciaga-zagranicznych-inwestorow>.

przesyłem gazu ziemnego⁵⁶. Największe złoża gazu ziemnego znajdują się w Szatlyku, Jaszlarze i Dauletabadzie⁵⁷. Obecnie duży rozgłos uzyskało odkrycie złóż surowca w Jolatan. Wielkość tych zasobów według różnych danych ocenia się na 7–21 bln m³ surowca. Jeśli informacje dotyczące zasobności tego gigantycznego pokładu uzyskałyby potwierdzenie ze strony niezależnych ekspertów, republika stałaby się pierwszoplanowym graczem na rynku „błękitnego surowca”. Po rozpadzie Związku Radzieckiego, mocno ograniczonej transformacji systemowej, produkcja gazu ziemnego w pierwszych latach ostatniej dekady XX wieku uległa wyraźnej redukcji. Nepotyzm władzy, wszechobecna korupcja, zła struktura zarządzania doprowadziły do znaczącej deprecjacji sektora wydobywczego. Było to też wynikiem szeregu zaniedbań ze strony władz, które mimo iż nie dysponowały odpowiednimi do skali wyzwań środkami finansowymi, nie dopuściły inwestorów zagranicznych do rozwoju infrastruktury przemysłowej ani też do jej modernizacji. W roku 1994 spadek produkcji gazu w stosunku do 1984 roku wyniósł blisko 30%⁵⁸. W 1998 roku, okresie kryzysowym dla całej postradzieckiej gospodarki, nastąpiło obniżenie turkmeńskiej produkcji surowca o 50%. Dopiero XXI wiek przyniósł ponowny wzrost produkcji. Pewnym krokiem naprzód w modernizacji turkmeńskiego sektora produkcji gazu ziemnego było wypracowanie jeszcze w okresie rządów Turkmenbaszy „Strategii rozwoju społeczno-ekonomicznego Turkmenistanu do 2020 roku”. Podstawowym założeniem strategii było sukcesywne zwiększanie produkcji gazu ziemnego. Dziś można już powiedzieć, iż udało się to osiągnąć, choć zapewne gdyby nie kultywowanie tradycji gospodarki nakazowo-rozdzielczej wyniki byłyby znacznie lepsze. Inną kwestią jest polityka energetyczna Federacji Rosyjskiej, która wpływa destrukcyjnie na moce produkcyjne władz w Aszchabadzie. Rosyjskie władze bowiem pilnie strzegą swoich linii przesyłowych surowca, ograniczając dostęp do nich ze strony państw postradzieckiej Azji Środkowej. Kraje te są więc skazane na rosyjskie pośrednictwo w dystrybucji gazu ziemnego. Kreml żąda za nie konkretnych koncesji polityczno-ekonomicznych.

Analizując system produkcji, a następnie redystrybucji surowców energetycznych, niezwykle istotną kwestią w ogólnym rozrachunku jest wewnętrzny poziom zużycia gazu ziemnego i ropy naftowej. Turkmeni-

⁵⁶ M.A. Piotrowski, *Polityka w sektorze naftowo-gazowym*, [w:] *Turkmenistan. Historia...*, por. A. Łoskot, *Potencjał eksportowy obszaru poradzieckiego – jego znaczenie i podstawowe problemy związane z jego wykorzystaniem*, [w:] *Kłopotliwe bogactwo – sytuacja, i perspektywy sektorów ropy i gazu na obszarze byłego ZSRR*, Prace OSW, grudzień 2003, nr 12, s. 10.

⁵⁷ M.A. Piotrowski, *Polityka w sektorze naftowo-gazowym...*

⁵⁸ R. Kłaczyński, *Ropa naftowa i gaz ziemny obszaru postradzieckiego. Rola i znaczenie surowców energetycznych w polityce Kremla*, Kraków 2010, s. 65.

stan w odróżnieniu od strony rosyjskiej zużywa jedynie około 10% złóż gazu ziemnego w ramach tak zwanej konsumpcji wewnętrznej⁵⁹. Pozytywnie wpływa to na eksport, choć jest bezpośrednio związane z niedostatkiem systemu ekonomicznego państwa w postaci braku przemysłu oraz słabo rozwiniętej sieci przesyłowej, łączącej producenta z indywidualnym konsumentem⁶⁰.

Strategicznym partnerem w handlu gazem ziemnym jest dla Turkmenistanu od lat Federacja Rosyjska. Zgodnie z łączącymi obydwa państwa porozumieniami w sferze energetycznej Federacja Rosyjska od końca lat 90. XX wieku jest głównym odbiorcą, a zarazem sprzedawcą gazu pochodzącego z turkmeńskich złóż. Innymi słowy, Federacja Rosyjska zagwarantowała sobie wygodną dla siebie pozycję pośrednika w handlu „błękitnym paliwem”. W szczególności odczuła to Ukraina, która sprowadzała z Turkmenistanu *via* Rosja strategiczne ilości surowca. Od początku XXI wieku stosunki w sferze energetycznej na linii Moskwa–Aszchabad zaczęły się jednak pogarszać. Turkmenistan pragnął w większym niż dotychczas stopniu wykorzystywać rosnące moce produkcyjne, domagał się także od strony rosyjskiej urealnienia cen za surowiec do poziomu obowiązującego na światowym rynku paliw. Wprowadzone w 2003 roku do umowy modyfikacje zagwarantowały Moskwie dalszy przesył surowca. Umowy przewidują w przyszłości gwarantowany przez obydwie strony, to jest producenta i odbiorcę, przesył wielkości 70–90 mld m³ gazu rocznie. Wydaje się jednak, iż nie są to wielkości realne, bowiem ani możliwości produkcyjne Turkmenistanu, ani zapotrzebowanie ze strony Rosji nie jest aż tak duże⁶¹.

Turkmenistan, jak już wcześniej wspomniano, posiada największe obok Kazachstanu możliwości w zakresie produkcji ropy naftowej. Zgodnie z założeniami rządowej „Strategii energetycznej do 2020 roku” republika, począwszy od początku XXI wieku, miała produkować

⁵⁹ Rosja zużywa ogromną ilość gazu ziemnego na swoje potrzeby wewnętrzne, co w znacznym stopniu ogranicza import surowca poza granice państwa. Dane dotyczące wykorzystania w wewnętrznym obrocie gazu ziemnego dla Turkmenistanu przedstawiają się w następujący sposób: 1997 – 11,4 mld m³ gazu ziemnego, 1998 – 10,8 mld m³, 2002 – 10,8 mld m³ zużycia gazu ziemnego. *Kłopotliwe bogactwo...* Szerzej: R. Kłaczyński, *Ropa naftowa...*, s. 65.

⁶⁰ Brak infrastruktury przesyłowej związany jest z polityką prowadzoną przez Związek Radziecki. Szlaki przesyłowe budowane przez dysydentów rosyjskich powstawały w kierunkach potencjalnych odbiorców, a zatem w szczególności w kierunku Europy. Niewielki budżet rosyjski nie pozwalał na budowanie szlaków wewnątrz nierzadko niezwykle niestabilnych państw Azji Centralnej. Szerzej: R. Kłaczyński, *Ropa naftowa...*, s. 66.

⁶¹ I. Torbakow, *Rossijsko-turkmenskije pakty swidietielswujut o nowoj strategii Maskwy w Sriedniej Azii*, <http://eurasianet.org/russian/departaments/insight/articles/> (17.09.05), por. A. Łoskot, *Rosyjsko-turkmeńskie porozumienie gazowe*, „Tydzień na Wschodzie”, 17.04.2003, zob. A. Kublik, *Ulotna niezależność od Gazpromu*, „Gazeta Wyborcza”, 17.10.2005.

10,4 mln ton ropy rocznie, co przy szacunkach mówiących o dostępie do pokładów wielkości 100 mln ton surowca początkowo wydawało się wielkością przerysowaną⁶². Z czasem jednak przy okazji poszukiwań gazu ziemnego natrafiono na kolejne pokłady „czarnego złota”, co pozwoliło zwiększyć szacunki do 300 mln ton surowca. W 1997 roku wydobycie ropy naftowej wynosiło 5,5 mln ton, rok później zwiększyło się do 7,3 mln ton, aby w 2002 roku zbliżyć się do 10 mln ton surowca⁶³. Wzrost zapotrzebowania wewnętrznego na surowiec, związany z rozwojem infrastruktury państwa, doprowadził – mimo zwiększającego się sukcesywnie wydobycia – do zmniejszenia możliwości eksportowych republiki⁶⁴. Należy też zauważyć, że wraz ze wzrostem cen światowych za surowce rosły też zyski państwa. W 1999 roku wyniosły one z tytułu sprzedaży ropy naftowej 141,5 mln USD. W 2003 roku osiągnęły 330 mln USD⁶⁵. Podobnie jak w przypadku gazu ziemnego, również dostawy ropy naftowej do państw trzecich są uzależnione od rosyjskiej sieci dystrybucji surowca. Nic więc dziwnego, iż Turkmenistan stara się zmienić ten stan rzeczy, o czym świadczy intensyfikacja dialogu energetycznego z UE, USA oraz ChRL. O ile w przypadku pierwszych dwóch podmiotów globalnej sceny politycznej nie przyniosło to wymiernych efektów, o tyle ożywione kontakty z Państwem Środka zaowocowały zawarciem umów na dostawy gazu ziemnego. Zbudowano nowe połączenia gazowe, pozwalające transportować surowiec bez rosyjskiego pośrednictwa do ChRL. W taki oto sposób został przełamany monopol na dostawy „błękitnego paliwa” ze strony Federacji Rosyjskiej. Należy przy tym zaznaczyć, iż strona rosyjska, nie mogąc zrealizować umów z Turkmenistanem na dostawy gazu ziemnego, bez większego sprzeciwu zgodziła się na realizację planów energetycznych ChRL wobec republik postradzieckiej Azji Środkowej, w tym także Turkmenistanu. Po prostu odcięła możliwość pozyskania surowca ze strony państw wchodzących w skład UE, a tym samym umocniła swój monopol na rynku europejskim. Nie zamknęła sobie także drogi do sprzedaży surowców w samej Azji, w tym w szczególności na chłonny, chiński rynek. ChRL będą potrzebować w przyszłości znacznie większych ilości surowca, aby móc podołać wyzwaniom związanym z zapotrzebowaniem energetycznym ze strony rosnącej w tempie 10% chińskiej gospodarki⁶⁶.

⁶² R. Kłaczyński, *Ropa naftowa...*, s. 132.

⁶³ *Kłopotliwe bogactwo...*, s. 66.

⁶⁴ W latach 1998–2000 wewnętrzne zapotrzebowanie na ropę naftową wynosiło 2,6–2,9 mln ton, w 2001 roku wzrosło do 4 mln ton, co w znakomity sposób obrazuje poprawę sytuacji ekonomicznej kraju i rozwój przemysłu w państwie. *Kłopotliwe bogactwo...*, s. 66.

⁶⁵ M. Piotrowski, *Polityka w sektorze gazowo-naftowym...*, s. 591.

⁶⁶ R. Kłaczyński, *Ropa naftowa...*, s. 134.

Obok produkcji gazu ziemnego oraz ropy naftowej istotne miejsce w gospodarce współczesnego Turkmenistanu zajmuje rolnictwo⁶⁷. W dużej mierze jest to pochodną minionych czasów, w których rolnictwo traktowano jako ważny element mający doprowadzić do samowystarczalności państwa radzieckiego. Jak wiemy z historii, zabiegi te przyniosły tragiczne w skutkach efekty. Rozwój współczesnego turkmeńskiego sektora rolnego hamują warunki naturalne, wymuszające choćby konieczność sztucznego nawadniania pól uprawnych⁶⁸. Na pierwszy plan w produkcji rolnej wysuwa się uprawa bawełny. W 1987 roku Turkmenistan zajmował 10. miejsce na świecie pod względem wielkości produkcji bawełny surowej. Jeszcze w 1991 roku produkcja bawełny wzrosła do poziomu 1,433 mln ton rocznie. W połowie lat 90. XX wieku, wskutek złej polityki rolnej i trapiących rolnictwo infekcji grzybiczych, produkowano zaledwie 450 tysięcy ton tego surowca rocznie⁶⁹. Bardzo słabo, co może dziwić gdy mamy do czynienia z tak znaczącą produkcją bawełny, rozwinięty jest sektor przetwórczy turkmeńskiego surowca. Jest on nie dość, że niewystarczający w stosunku do potrzeb, to jeszcze niezwykle energochłonny, co przyczynia się do wzrostu cen wytworzonych towarów. Paradoxem turkmeńskiej gospodarki bawełną jest fakt, iż wskutek braku przemysłu tekstylnego wyroby gotowe z bawełny sprowadza się z Rosji⁷⁰. Innymi płodami ziemi, z których korzysta rolnictwo turkmeńskie, są zboża oraz produkcja rolna z roślin oleistych. W republice istnieją również plantacje daktyli. W Turkmenistanie rozwinięta jest hodowla bydła, owiec i kóz. Warto podkreślić, iż w całej branży rolniczej zatrudnionych jest 46,4% zdolnych do pracy mieszkańców republiki. Wytwarzają oni 42% turkmeńskiego PKB⁷¹. Świadczy to o zacofaniu sektora produkcji rolnej. W kra-

⁶⁷ Mimo że rolnictwo jest najpotężniejszą branżą turkmeńskiej gospodarki, zarówno jeśli chodzi o wielkość wytwarzanego PKB, jak i ilość zatrudnionych, w dalszym ciągu Turkmenistan należy do importerów niektórych segmentów żywności. Import obejmuje cukier, produkty zbożowe, mleko, żywność konserwowaną. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 216, zob. E. Marciszewska, J. Pieriegud, *Bogactwa...*, s. 528.

⁶⁸ Turkmenistan jest krajem pustynnym, w którym większość terenu zajmują piaski KaraKum. Wśród Turkmenów krąży następująca legenda: Gdy Bóg rozdzielał ziemie między ludy, pierwsi byli Turkmeni i otrzymali duże terytorium. Potem Bóg zaczął rozdzielać słońce i znów Turkmeni byli pierwsi. Wreszcie Bóg przystąpił do rozdzielania wody, ale wtedy Turkmeni spóźnili się i prawie nic już dla nich nie zostało.

⁶⁹ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 211.

⁷⁰ Ukształtowany w czasach radzieckich przemysł tekstylny ulokowany był głównie w Rosji. Dlatego też Turkmenistan wytwarzała zaledwie 0,5% tkanin bawełnianych produkowanych w ZSRR. Praktycznie cała odzież jest importowana z Rosji. W gospodarce radzieckiej Turkmenistanowi przypadła rola zaplecza surowcowego. Sytuacja ta nie uległa zasadniczej zmianie po odzyskaniu niepodległości. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 212.

⁷¹ Ibidem, s. 212. Według innych danych, rolnictwo wytwarza mniej, bo 24,8% turkmeńskiego PKB, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/fields/2012.html>.

jach wysoko rozwiniętych do uzyskania podobnego do turkmeńskiego wyniku w zakresie produkcji rolniczej wystarczają kilkunastokrotnie mniejsze nakłady pracy rąk ludzkich. Turkmeńskie rolnictwo dopiero od pewnego czasu podlega procesowi mechanizacji, automatyzacji produkcji. Trudno w stosunkowo krótkim czasie zerwać z dziedzictwem kowchozowo-sowchozowym. Niemniej jednak po okresie zapaści w ostatniej dekadzie XX wieku turkmeński sektor rolny zaczyna osiągać znacząco lepsze rezultaty. W 2004 roku w stosunku do roku poprzedniego wartość produkcji rolnej uległa zwiększeniu o 20,2%, wynosząc w przeliczeniu na miejscową walutę 18,3 bln manatów⁷². Według „Strategii ekonomicznego, politycznego i kulturalnego rozwoju Turkmenistanu do 2020 roku”, produkcja rolna ulegnie zwiększeniu o blisko 1800%⁷³. Biorąc pod uwagę dotychczasowy wzrost produkcji rolnej, należy jednak z dużą wstrzeźliwością odbierać informacje czy też założenia ekonomiczne podawane przez władze centralne. Co najwyżej mogą one wskazywać na prognozowany kierunek rozwoju. Na lata 2010–2013 przewidziany jest drugi etap reformy rolnictwa. Działania prezydenta Gurbanguły Berdymuhammedowa mają na celu dostosowanie konkretnych planów do postulowanej reformy, biorąc pod uwagę czynniki różnicujące poszczególne regiony. W odróżnieniu od swojego poprzednika, obecny prezydent optuje za otwarciem rolnictwa na technologie, mechanizację, automatyzację czy też nowe gatunki upraw, wypierające te archaiczne, nieprzynoszące dochodu⁷⁴. Takie podejście może w znacznym stopniu wzmocnić pozycję rolnictwa w ogólnym rozrachunku gospodarczym, a także otworzyć kraj na nowe możliwości.

Ważną gałęzią przemysłu są zakłady chemiczne. Produkują one kwas siarkowy, amoniak, detergenty, sodę kaustyczną oraz nawozy sztuczne. W 1991 roku Turkmenistan wyprodukował 788 tysięcy ton kwasu siarkowego, co dało mu piąte miejsce wśród producentów w WNP. W związku z załamaniem się gospodarek państw postradzieckich w pierwszym okresie lat 90. XX wieku wielkość produkcji chemicznej Turkmenistanu zaczęła gwałtownie spadać. W 1996 roku przemysł chemiczny w republice wytworzył zaledwie 120 tysięcy ton kwasu siarkowego⁷⁵. Największe zakłady chemiczne mieszczą się w Czardżou, Gałdrak, Czelekańsku, Nebit-Dag⁷⁶. W ograniczonym stopniu funkcjo-

⁷² Oficjalny kurs manata to 5200 manatów za jednego dolara. Według czarnorynkowego kursu turkmeńskiej waluty, za jednego dolara trzeba było w 2004 roku zapłacić od 22 tysięcy do 23 400 manatów. Portal Promocji Eksportu, *Sytuacja gospodarcza Turkmenistanu*, <http://www.eksporter.gov.pl/>.

⁷³ E. Marciszewska, J. Pieriegud, *Bogactwa...*, s. 529.

⁷⁴ <http://www.msz.gov.pl/files/Informator%20ekonomiczny%20-%20pdf/Turkmenistan/Turkmenistan%2003.pdf> [06.07.2011].

⁷⁵ R.G. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 214.

⁷⁶ E. Marciszewska, J. Pieriegud, *Bogactwa...*, s. 528.

nuje przemysł metalurgiczny i mechaniczny. Produkcja tej gałęzi gospodarki przeznaczona jest na potrzeby rolnictwa oraz budownictwa⁷⁷. W Turkmenistanie funkcjonuje niewiele z postradzieckich wielkich energochłonnych zakładów przemysłowych. Te, które są, borykają się z istotnymi problemami finansowymi. Przerost zatrudnienia, nieefektywne gospodarowanie, brak nowych technologii wpływają na sukcesywne pogarszanie się sytuacji turkmeńskiego przemysłu. Daje się odczuć brak przemysłu lekkiego oraz średnich i małych firm będących motorem napędowym w nowoczesnych liberalnych gospodarkach. Słabo rozwinięty jest również sektor usług, co świadczy o istotnym zafowaniu turkmeńskiej gospodarki. Warto podkreślić, iż w przemyśle turkmeńskim zatrudnionych jest zaledwie 19,6% wszystkich pracujących ogółem w całej gospodarce kraju. Wytwarzają oni zaledwie 20,8% dochodu republiki⁷⁸. Konieczne zmiany dla polepszenia funkcjonowania przemysłu jednak nie nadchodzą, problemem jest bowiem brak wystarczających środków na modernizację. Pewną negatywną rolę odgrywa także polityka izolacjonizmu, znajdująca swoje odbicie zarówno w polityce, jak i w gospodarce. Tak ukształtowany klimat gospodarczy trudno uznać za sprzyjający zagranicznym inwestycjom, które są niezbędne dla dalszego prawidłowego funkcjonowania systemu ekonomicznego republiki⁷⁹. Co prawda, od początku pierwszej dekady XXI wieku obserwujemy wzrost produkcji przemysłowej, która w 2004 roku była wyższa w porównaniu z rokiem 2003 o 22%, jest to jednak spowodowane wynikami osiąganymi przez przemysł wydobywczy oraz przetwórczy surowców energetycznych⁸⁰. Na szczęście, coraz częściej w kręgach związanych z prezydenckim ośrodkiem władzy wspomina się o konieczności modernizacji. Jednym z priorytetów turkmeńskiej polityki ma być znacznie szersze i bezkonfliktowe otwarcie na inwestycje zagraniczne, które mają przynieść za sobą nowatorskie rozwiązania, różnego rodzaju *know-how*. Czy tak się jednak stanie, zależy od wielu czynników, między innymi od ostatecznego zerwania przez republikę z trudną spuścizną polityczno-społeczno-ekonomiczną pozostawioną przez Separmurada Nijazowa.

Ważnym segmentem turkmeńskiej gospodarki jest sektor produkcji energii elektrycznej. Wydaje się, iż zainteresowana współpracą jest w szczególności strona rosyjska. Propozycje rosyjskie wejścia do wspólnego systemu energetycznego państw WNP zostały jednak ze strony władz turkmeńskich odrzucone. Odmowę argumentowano

⁷⁷ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 214.

⁷⁸ Ibidem, s. 214.

⁷⁹ Ibidem, s. 214–215.

⁸⁰ Portal Promocji Eksportu, *Sytuacja gospodarcza Turkmenistanu*, <http://www.eksporter.gov.pl/>.

tym, iż połączony system energetyczny WNP charakteryzuje się dużymi stratami przy przesyłaniu energii elektrycznej, a w związku z tym jest nieefektywny. Aszchabad woli więc handlować energią samodzielnie. W lutym 2004 roku podpisano porozumienie z władzami tureckimi o podwojeniu wielkości dostaw turkmeńskiej energii elektrycznej dla strony tureckiej z dotychczasowych 300 MW do 600 MW. Według założeń Aszchabadu, w 2004 roku ma on zamiar wyprodukować 12,5 mld KWh energii elektrycznej. Na przestrzeni tylko pierwszych dwóch miesięcy 2004 roku Aszchabad przeznaczył na eksport około 90 mln KWh energii. Tranzyt energii elektrycznej dokonuje się przy pomocy linii przesyłowych należących do trzech państw: Turkmenistanu, Iranu i Turcji. W przyszłości republika ma zamiar zwiększyć dostawy energii do Iranu oraz Afganistanu. Największe zakłady energetyczne znajdują się w Nebit-Dag, Aszchabadzie, Biuzmenie, Turkmenbaszy oraz w Mary. Ostatnia z wymienionych elektrowni dysponuje największym w całej Azji Środkowej potencjałem. Jej maksymalne moce sięgają 1200 MW. Właśnie z tego zakładu energia elektryczna trafia na eksport do Afganistanu, Uzbekistanu i Kazachstanu⁸¹.

Na mniejszą skalę rozwija się współpraca Turkmenistanu z zagranicą w innych projektach gospodarczych niezwiązanych z szeroko rozumianym przemysłem energetycznym. Wiąże się to między innymi ze złą infrastrukturą transportową. Według danych na 2003 rok, republika dysponowała zaledwie 24 tysiącami kilometrów dróg, z czego niespełna 19,5 tysiąca kilometrów to drogi o nawierzchni twardej. Sytuuje to Turkmenistan na jednym z ostatnich miejsc w postradzieckiej Azji Środkowej⁸². Podobnie zła sytuacja dotyczy transportu kolejowego. Według danych na rok 2003, republika posiadała zaledwie 2400 kilometrów sieci kolejowej⁸³. W przeciwieństwie do pozostałych państw postradzieckiej Azji Centralnej Turkmenistan nie jest sygnatariuszem projektu TRACECA, choć założenia tego projektu obejmują go jako jeden z krajów tranzytu towarów na linii Azja–Europa. Dopiero w 2004 roku władze republiki zadeklarowały wolę podjęcia rozmów na temat przystąpienia do projektu. Jednym z najważniejszych elementów projektu TRACECA dotyczącego Turkmenistanu jest port Turkmenbasza, przez który przechodzą szlaki komunikacyjne w kierunku Zakaukazia i Azji Centralnej. W przyszłości port ten obok kazachskiego Aktau mógłby się stać ważnym ogniwem pośredniczącym w handlu na linii Chiny–

⁸¹ E. Marciszewska, J. Pieriegud, *Bogactwa...*, s. 528.

⁸² Sz. Kardaś, *Szlaki komunikacyjne i transport*, [w:] *Turkmenistan. Historia...*, s. 535, zob. turkmeńską sieć dróg ruchu kołowego *Turkmenistan: Status of the Asian Highway (AH) Project*, <http://www.unescap.org>, zob. o budowie turkmeńskiej sieci autostrad I. Sołowiew, *Kagda darogi – nie bieda... Awtotrassy w Turkmenistanowi strajat w saatwiestwii s mieždunarodnymi standartami*, <http://www.turkmenistan.ru>.

⁸³ Sz. Kardaś, *Szlaki...*, s. 538.

Europa⁸⁴. Jak do tej pory jednak, projekt TRACECA pozostaje w sferze deklaracji, trudno bowiem uznać przesyłanie towarów po istniejących już szlakach za element realizacji projektu. W okresie pomiędzy 1993 a 2002 rokiem na realizację 53 przedsięwzięć wydano zaledwie 110 mln USD. Warto przy tym podkreślić, że aż 39 z tych przedsięwzięć miało charakter pomocy technicznej, zaledwie 14 to konkretne inwestycje. Turkmenistan na realizację zadań w zakresie infrastruktury transportowej otrzymał od państw zachodnich zaledwie 55 mln USD. Trudno przy rządzie takich wielkości mówić o budowie nowego „jedwabnego szlaku”, którego koszty idą w miliardy USD⁸⁵. Dlatego też władze centralne starają się we własnym zakresie poprawić infrastrukturę transportową. Już w 1993 roku prezydent Separmurad Nijazow wydał dekret o „Przyspieszeniu budowy nowych dróg kolejowych – ważnego czynnika rozwoju Turkmenistanu”. W 1998 roku podpisał ustawę przyjętą wcześniej przez turkmeński parlament o „Transportie kolejowym”⁸⁶. Poprawą stanu turkmeńskiej sieci transportowej są również zainteresowani sąsiedzi. Iran, chcący zaakcentować swoją wzrastającą pozycję w regionie, wybudował linię kolejową łączącą Turkmenistan ze wschodnimi regionami kraju, poprzez co otworzyła się nowa droga do Zatoki Perskiej dla wszystkich państw byłej radzieckiej Azji Środkowej. Jak do tej pory, z przyczyn politycznych oraz z powodu słabo rozwiniętych gospodarek tych państw linia ta wykorzystywana jest w niewielkim stopniu⁸⁷, niemniej jednak w przyszłości może stać się ona istotnym elementem Transazjatyckiej Magistrali Kolejowej. Wtedy to przez Turkmenistan lub poprzez szlaki transportowe będące częścią Magistrali przechodziłyby następujące linie kolejowe: „Północ – Południe”, pomiędzy Finlandią, Rosją, Azerbejdżanem, Armenią, Iranem, „Kaspijski”, łączący państwa leżące w basenie kaspijskim, „Centralnoazjatycki”, scalający sieć transportu kolejowego na linii Finlandia–Rosja–Kazachstan–Uzbekistan–Turkmenistan–Iran⁸⁸. Jak widać, trudno jest zbudować dobrze funkcjonujący system połączeń kolejowych bez udziału strony rosyjskiej. A przecież jednym z niepisanych założeń programu było ominięcie rosyjskich szlaków transportowych w celu marginalizacji wpływów Kremla nie tylko w regionie Azji Środkowej, ale również szerzej w wymiarze euroazjatyckim. Nic więc dziwnego, iż do dnia dzisiejszego istnieją poważne problemy z wdrożeniem w życie projektu TRACECA. Rosnące znaczenie Federacji Rosyjskiej

⁸⁴ Ibidem, s. 540–541, zob. o rozbudowie portu O. Mammedow, *Mieжду Wastokom i Zapadom. Turkmenistan abnowił i rasszirił swaji glawnyje morskije warota na Kaspii*, <http://www.turkmenistan.ru>.

⁸⁵ Sz. Kardaś, *Szlaki...*, s. 541.

⁸⁶ Ibidem, s. 538.

⁸⁷ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 215.

⁸⁸ Sz. Kardaś, *Szlaki...*, s. 541.

w polityce zagranicznej państw obszaru Azji Środkowej, manifestacja siły w postaci wojny rosyjsko-gruzińskiej w 2008 roku – wszystko to powoduje, iż szanse na realizację tego typu projektów coraz bardziej się oddalają. Sukcesem natomiast zakończyła się restrukturyzacja linii lotniczych. Każdego dnia z aszchabadzkiego portu lotniczego imienia Turkmenbaszy – nowoczesnymi Boeingami 737 odlatują pasażerowie do ważnych europejskich ośrodków polityczno-gospodarczych, takich jak Moskwa, Sztambuł, Frankfurt⁸⁹.

W Turkmenistanie działają również zagraniczne koncerny telekomunikacyjne, które – aby prowadzić swoją działalność – muszą być ściśle powiązane z kapitałem turkmeńskim⁹⁰. Na początku lat 90. XX wieku turkmeńskie władze podjęły współpracę z międzynarodowymi instytucjami finansowymi. Jednakże po kilku latach większość programów zawieszono – zarówno ze względu na stosunek władz Turkmenistanu do zachodnich instytucji finansowych, jak i brak woli zmian w prowadzonej przez siebie polityce zagranicznej⁹¹. Nic więc dziwnego, iż działania koncernów telekomunikacyjnych są mocno ograniczone i przynajmniej do momentu śmierci Turkmenbaszy nie rokowały najlepiej na przyszłość.

Ważne miejsce w ramach współpracy gospodarczej, kulturalnej zajmują stosunki republiki z UE. Od 1998 roku Turkmenistan i Unia Europejska są związane „Umową o partnerstwie i współpracy” (PCA). W 1999 roku obydwie podmioty relacji międzynarodowych podpisały umowę regulującą współpracę handlową i gospodarczą. Wzajemne unormowania prawne jak do tej pory nie znalazły przełożenia na wymierne efekty. UE negatywnie odnosi się do sytuacji politycznej w Turkmenistanie, w tym w szczególności do łamania praw człowieka. Pewne zmiany w tym względzie mogą się jednak dokonać obecnie, gdy władzę sprawuje nowy przywódca Turkmenistanu. Nie należy się jednak spodziewać na tyle głębokich przemian, aby mógł ulec dalekiej modyfikacji obecnie istniejący system polityczny państwa. Co najwyżej modyfikacje dokonywane przez miejscowe władze służyć będą poprawie wizerunku kraju, a poprzez to osiągnięcie niezbędnej pomocy ze strony szeroko rozumianego Zachodu, w tym także UE. Współpraca na linii Aszchabad–Bruksela ma znacznie większe znaczenie, wyłączając oczywiście problematykę energetyczną, dla Turkmenistanu niż dla samej Wspólnoty. Wystarczy zresztą prześledzić informacje dotyczące wzajemnej wymiany towarowej. Pod względem obrotów handlowych republika zajmuje 99. pozycję wśród partnerów handlowych UE.

⁸⁹ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 216.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ W 2000 roku Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju wstrzymał pożyczkę w wysokości 209 mln USD na modernizację sektora publicznego. Podobne decyzje co do oferowanej pomocy podjął Międzynarodowy Fundusz Walutowy. A. Rashid, *Dżihad...*, s. 101.

Mimo nie najlepszych stosunków politycznych współpraca w zakresie spraw gospodarczych rozwija się w umiarkowanie szybkim tempie. W 2004 roku kraje Wspólnoty wyeksportowały towary o wartości 412 mln USD. Rok wcześniej wartość towarów sprzedanych przez państwa wchodzące w skład UE wyniosła 339 mln USD. W 2004 roku Turkmenistan przeznaczył na eksport na rynki krajów Unii Europejskiej towary o wartości 495 mln USD. Rok wcześniej wielkość turkmeńskiego eksportu wyniosła 285 mln USD. W 2002 roku republika wyeksportowała towary o wartości zaledwie 193 mln USD. Widać więc wyraźny progres, choć – co należy podkreślić – nie odpowiada on w pełni turkmeńskiemu potencjałowi. W strukturze unijnego importu przeważają surowce energetyczne, stanowiące blisko 90% sprowadzonych przez kraje Wspólnoty towarów. Uzupełnieniem są wyroby tekstylne – 8% importu. W zakresie eksportu towarów z państw Wspólnoty przeważają: maszyny i urządzenia używane przy eksploatacji surowców naturalnych, stanowiąc blisko 50% turkmeńskiego importu z Unii Europejskiej, wyroby stalowe – 19,3%, produkty wytworzone przy udziale przemysłu chemicznego – 7,2%, urządzenia optyczne – 6,1%⁹².

Podsumowując sytuację ekonomiczną Turkmenistanu należy stwierdzić, iż pomimo poprawiających się wyników gospodarczych, państwo to trudno uznać za w pełni stabilne. Mimo dysponowania strategicznie ważnymi zasobami surowców energetycznych miejscowym władzom nie udało się przełożyć tego faktu ani na wprowadzenie w życie koniecznych przemian ekonomicznych, modernizację przemysłu, poprawę infrastruktury, ani tym bardziej na poprawę warunków życia przeciętnego mieszkańca republiki⁹³. W połowie pierwszej dekady XXI wieku aż 58% Turkmenów żyło poniżej progu ubóstwa, co świadczy o skali zapaści państwa⁹⁴. Oprócz wszechobecnego nepotyzmu i korupcji, do takiego stanu rzeczy przyczyniły się także specyficzne, niezwiązane z realiami ani tym bardziej rachunkiem ekonomicznym inwestycje podejmowane przez poprzedniego przywódcę Turkmenistanu. Nie wydaje się jednak, aby zmiany te były na tyle głębokie, by mogły przynieść rządzącym sukces⁹⁵. W zakresie wymiany handlowej z zagranicą w dalszym ciągu głównymi partnerami Turkmenistanu pozostają kraje WNP, z tym że w coraz większym stopniu na turkmeński rynek wdziera

⁹² Portal Promocji Eksportu, *Współpraca Unii Europejskiej z Turkmenistanem w latach 2000–2004*, <http://www.eksporter.gov.pl/>.

⁹³ Średnie miesięczne wynagrodzenie w Turkmenistanie (15 USD) jest niższe niż w Kazachstanie (50 USD) i Uzbekistanie (23 USD). E. Marciszewska, J. Pieriegud, *Bogactwa...*, s. 527.

⁹⁴ A. Wierzbicki, *Warunki życia i ochrona socjalna ludności*, [w:] *Turkmenistan. Historia...*, s. 422–432.

⁹⁵ *Turkmenistan wychodzi do świata*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-10-03/turkmenistan-wychodzi-do-swiatea>.

Turkmenistan:

surowcowa

potęga

się ChRL, odgrywająca już nie tylko rolę regionalnego mocarstwa, ale globalnej potęgi.

Pewne nadzieje należy wiązać ze zmianą na szczytach władzy, dokonaną w wyniku wyborów prezydenckich 2007 roku. W 2008 roku G. Berdymammedow zwołał Międzynarodową Gazowo-Naftową Konferencję Naukową, co stanowiło swoistego rodzaju sygnał do odwrótu od dotychczasowej polityki izolacjonizmu ekonomicznego, a zarazem zachętę dla inwestorów⁹⁶. W 2009 roku pomiędzy Niemcami a Turkmenistanem zostało podpisane memorandum o długotrwałej współpracy energetycznej. Był to jeden z pierwszych kroków Turkmenistanu w stronę Europy⁹⁷. Coraz większe zainteresowanie sektorem energetycznym republiki przejawiają obok wspomnianych Chin – UE oraz USA. Pierre Morel, składając wizytę w stolicy kraju, potwierdził, że Zachód liczy na uczestnictwo w planowanych projektach energetycznych⁹⁸. W 2010 roku Stany Zjednoczone, reprezentowane przez Sekretarza stanu USA ds. Azji Południowej i Centralnej Roberta Blake’ę, zasygnalizowały chęć zbliżenia na linii Waszyngton–Aszchabad i to nie tylko w zakresie kontaktów ekonomicznych. Dla Turkmenistanu współpraca z USA mogłaby otworzyć nowe szanse dla inwestycji, a także stanowić poważny atut na drodze dywersyfikacji linii przesyłowych gazu ziemnego⁹⁹. Wydaje się jednak, iż wzrastające znaczenie Federacji Rosyjskiej w regionie, przy jednoczesnym nawarstwianiu się skutków kryzysu finansowego w państwach szeroko rozumianego Zachodu, powoduje, iż należy z dużą dozą sceptycyzmu patrzeć na realne możliwości realizacji werbalnych zapowiedzi. Być może dla Zachodu stanowią one na obecnym etapie tylko rodzaj gry z Rosją o obniżenie cen za przesyłany na kierunku europejskim surowiec lub o ustępstwa w sprawie tarczy rakietowej czy też programu nuklearnego Iranu. Faktyczny wymiar ekonomiczny mają jedynie wspomniane relacje pomiędzy republiką a ChRL w sektorze energetycznym. Od kilkunastu miesięcy turkmeński gaz zasila chińską gospodarkę. To wymierny efekt współpracy na linii Aszchabad–Pekin.

⁹⁶ *TIOGE – demonstracja zachodnio-turkmeńskiej woli współpracy*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-11-21/tioge-demonstracja-zachodnio-turkmenskiej-woli-wspolpracy>.

⁹⁷ *Rosja pcha Aszchabad w objęcia Europy*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-04-22/rosja-pcha-aszchabad-w-objecia-europy>.

⁹⁸ *Zachód kontynuuje zabiegi o turkmeński gaz*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-03-10/zachod-kontynuuje-zabiegi-o-turkmenski-gaz>.

⁹⁹ *USA szukają możliwości współpracy z Turkmenistanem*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-06-23/usa-szukaja-mozliwosci-wspolpracy-z-turkmenistanem>.

Rok 2007 przyniósł w Turkmenistanie wybory, które stały się preludium dla powolnej liberalizacji systemu. W czasach rządów Separmurada Nijazowa, przypadających na lata 1985–2006, Turkmenistan wyróżniał się negatywnie na tle pozostałych republik Azji Centralnej totalitarnymi praktykami sprawowania rządów. Analizując historię oraz ustrój państw wchodzących w skład regionu Azji Centralnej, należy podkreślić, iż cechą charakterystyczną tego regionu jest brak poważnych tradycji państwowych. W praktyce państwa te, a także zamieszkujące je narody musiały niemalże od podstaw budować fundamenty, a następnie sam gmach własnej, niezależnej państwowości. Po rozpadzie Związku Radzieckiego najbliższą spuścizną, do jakiej mogły się odwołać kraje poradzieckie, stawała się spuścizna sowiecka. Opierając się na radzieckim systemie władzy, tworzyły one na jego wzór i podobieństwo nieco tylko zmodyfikowane instytucje oraz struktury państwowe, co doprowadziło z czasem do ustanowienia rządów autorytarnych w całym regionie. Cechą charakterystyczną tego typu rządów jest silna pozycja prezydenta oraz, co za tym idzie, scentralizowany aparat państwowy. Władza jest sprawowana przez prezydenta z reguły dożywotnio, wyłączony przypadek śmierci przywódcy lub też udany zamach stanu. Wybory stanowią jedynie rodzaj demokratycznej fasady, mającej usankcjonować stan rzeczywisty oraz poprawiać wizerunek państwa na arenie międzynarodowej¹⁰⁰.

W latach 1991–2006 rządy w Turkmenistanie sprawował Separmurad Nijazow. Niemalże wszystkie istotne decyzje zapadały w gabinecie prezydenta nazwanego przez współczesnych na jego prośbę Turkmenbaszą, czyli ojcem wszystkich Turkmenów. Istniejący parlament o nazwie Medżlis pełnił funkcję dekoracyjną, mającą świadczyć o tym, iż Turkmenistan zalicza się do państw demokratycznych. W 2003 roku w wyniku zmian wprowadzonych przez Turkmenbaszę doszło do kuriozalnej sytuacji. Parlament został pozbawiony władzy ustawodawczej, która przeszła w posiadanie Rady Ludowej, wybieranej przez prezydenta kraju¹⁰¹. Przywódca Turkmenistanu obawiał się bowiem, że parlament, mimo iż składający się z polityków, którzy wcześniej zostali przez niego

¹⁰⁰ Prezydenci, którzy sprawują władzę od 1991 r.: Nursułtan Nazarbajew, Islam Karimow, Emomali Rachmon i do 2006 r. Saparmurad Nijazow. M. Falkowski, *Charakterystyka regionu...*, s. 35. Niezwykle istotna jest kwestia sukcesji, która przechodzi najczęściej w ręce potomka osoby rządzącej, szerzej: A. Romanowski, *Wpływ dzieci przywódców Azji Środkowej na sytuację polityczną i gospodarczą państw i regionu*, [w:] *Kwestia sukcesji na obszarze postradzieckim*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2007, nr 2, s. 62–67.

¹⁰¹ Szerzej o Radzie Ludowej i jej kompetencjach oraz systemie autorytarnych rządów w republice K.A. Wojtaszczyk, *System konstytucyjny państwa*, [w:] *Turkmenistan. Historia...*, s. 297, zob. P. Załęski, *Organizacja systemu władzy państwowej*, [w:] *Turkmenistan. Historia...*, s. 302–315.

zaakceptowani, może w przypadku kryzysu politycznego zwrócić się przeciwko niemu. Dlatego też postanowił zawęzić grupę osób mających chociażby iluzoryczny wpływ na politykę wewnętrzną państwa. Reprezentujący Polskę w składzie misji OBWE przebywającej w okresie rządów Separmurada Nijazowa dyplomata Piotr Iwaszkiewicz tak oceniał wewnętrzną sytuację tego kraju:

Ktoś kto przyjedzie z Europy i przyjrzy się temu, co tu się dzieje, demokracją tego nie nazwie. I będzie miał rację. Strona turkmeńska mówi wtedy o środkowoazjatyckiej drodze do demokracji. Z europejską drogą do demokracji droga środkowoazjatycka wspólne ma tylko dekoracje... w Turkmenistanie mamy do czynienia z sowiecką tradycją władzy. Od końca XIX wieku życie polityczne tych obszarów toczyło się drogą wytyczoną przez życie polityczne Rosji. Początkowo absolutnej monarchii carskiej, a potem równie absolutnego systemu komunistycznego¹⁰².

Należy podkreślić, iż niewiele, mimo licznych zapowiedzi o konieczności demokratyzacji państwa ze strony obecnych władz, uległo zmianie. Co gorsza, sytuacji nie sprzyja fakt, iż mimo wieloletniej rosyjskiej dominacji na obszarze Azji Centralnej przetrwały więzi klanowe, które po 1991 roku zaczęły z powrotem odgrywać istotną rolę w formowaniu nowych elit politycznych kraju¹⁰³. Potwierdzeniem absolutnej władzy sprawowanej przez Separmurada Nijazowa stały się wybory parlamentarne przeprowadzone w grudniu 2004 roku, kiedy to zwycięstwo odniosła wspierająca przywódcę Turkmenistanu Partia Demokratyczna, spadkobierczyni turkmeńskiej KPZR. Zwycięstwo było łatwe do przewidzenia, skoro kandydować mogli tylko przedstawiciele Partii Demokratycznej. Jedyną nowością było dopuszczenie do wyboru pomiędzy poszczególnymi jej członkami¹⁰⁴. Normą tego typu wyborów jest bardzo wysoka frekwencja. Podczas wyborów parlamen-

¹⁰² Cyt. za Cz. Mojsiewicz, *Przeszkody na drodze transformacji postradzieckich republik Azji Środkowej*, „Rocznik Wschodni”, Rzeszów 2001, s. 141.

¹⁰³ W wielu postradzieckich kołchozach powstały Rady Starców, którzy *de facto* podejmują najważniejsze decyzje dotyczące życia codziennego miejscowej społeczności. W kołchozie „Moskwa”, leżącym na wschodnim skraju pustyni Kara-kum, Rada Starców wydała walkę przeżytkom funkcjonującym w codziennym życiu mieszkańców kołchozu. Między innymi dotyczyło to kwestii: stosowania siły fizycznej wobec kobiet, nieposyłania dziewcząt do szkół, wydawania kobiet wbrew ich woli za mąż, domagania się przez rodziców panny młodej kałymu (opłaty) od pana młodego bądź jego rodziny. W wielu miejscach Turkmenistanu nie podjęto jednak takich „radykalnych” reform. W dalszym ciągu na prowincji rządzą klany rodzinne w oparciu o prawo zwyczajowe. *Turkmenia – republika pustyni – wizyta w kołchozie „Moskwa”*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62816,472678.html>.

¹⁰⁴ Przewodniczący Centralnej Komisji Wyborczej Turkmenistanu Murad Karajew uznał wybory za ogromny krok naprzód: „O 50 mandatów ubiega się aż 135 kandydatów, w niektórych okręgach walczy ze sobą nawet po czterech rywali! To ogromny krok w kierunku demokracji”. Cyt. za W. Jagielski, *Turkmeni bez problemów wybrali nowy parlament*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62816,2454608.html>.

tarnych w roku 1999 wyniosła ona aż 98,9%. W czasie wyborów prezydenckich w 2008 roku, wygranych przez Gurbanguły Berdymuhamedowa, frekwencja nieznacznie spadła do 85%. Trudno jednak z tego faktu odczytać jakiś pozytywny sygnał dotyczący możliwości demokratyzacji państwa. Frekwencja bywa celowo zawyżana, aby wykazać zarówno na użytek wewnętrzny, jak i zewnętrzny skalę poparcia społecznego dla rządzącej ekipy¹⁰⁵. W Turkmenistanie praktycznie nie istnieje opozycja¹⁰⁶. Nieliczni opozycyjni działacze albo przedostali się na Zachód w obawie przed represjami ze strony władz, albo przebywają w Moskwie, gdzie oczekują na korzystny dla siebie rozwój wypadków i zaangażowanie się po ich stronie Kremla¹⁰⁷. Ci spośród opozycjonistów, którzy zostali w kraju, zdani są na łaskę prezydenta. W 2003 roku odbył się proces polityczny Farida Tuchbatulina, który został oskarżony o to, iż wiedział o przygotowanym na życie przywódcy kraju spisku, o czym nie poinformował władz. Kary więzienia w wysokości 3 lat skazany jednak nie odbył, ogłosił bowiem popularną niegdyś w czasach radzieckich samokrytykę. W jej ramach oskarżył on przebywających za granicami kraju opozycjonistów o spiskowanie przeciw przywódcy państwa, a także ogłosił swoją dożywotnią wierność turkmeńskiemu przywódcy. W związku z tym prezydent kraju okazał opozycjonście łaskę, argumentując, iż skazany został niewinny z powodu umiłowania przez Turkmenbaszę humanizmu, sprawiedliwości, a także poszanowania norm prawa międzynarodowego. Nic więc dziwnego, iż w takich warunkach opozycja nie ma możliwości realnego działania, nie mówiąc już o wpływaniu na bieg zdarzeń w samej republice¹⁰⁸. O skali represyjności systemu świadczy fakt, iż w więzieniach Turkmenistanu przebywa około 4 tysięcy opozycjonistów. Żeby zapewnić sobie bezpieczeństwo i stłumić niepożądane przejawy niezadowolenia społecznego Separmurad Nijazow utworzył wiele tysięcy nowych etatów w organach bezpieczeństwa. Środki finansowe przeznaczone na tę operację pochodziły między innymi z likwidacji etatów w oświacie i służbie zdrowie. Ostatnie większe wystąpienia społeczne wymierzone w przywódcę kraju i jego otoczenie miały miejsce w grudniu 2000 roku, a były spowodowane opieszałością aparatu władzy w likwidacji skut-

¹⁰⁵ Ibidem, s. 1.

¹⁰⁶ Szerzej na temat turkmeńskiej opozycji Sz. Kardaś, K. Kozłowski, *Opozycja...*, s. 361–383.

¹⁰⁷ W Moskwie przebywa jeden z przywódców turkmeńskiej opozycji Awdi Kulijew. *Turkmeński satrapa ułaskawia dysydenta*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62816,1404718.html>, zob. G. Zasada, W. Jakubowski, *Partie polityczne...*, s. 326.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 1, zob. K. Stier, *W dąkładzie Helsinskiej Fiedieracji padrobno apisywajutsja naruszenija praw czielawieka w Turkmenistanie*, <http://www.eurasianet.org/aurasianet/russian/departaments/insight/articles/eav042904>, *Naczalis masowyje ariesty: Nijazow i dissidenty abwiniajut drug druga*, <http://www.eurasianet.org/eurasianet/russian/resorce/Turkmenistan/articles/index.shtml>.

ków trzęsienia ziemi w zachodniej części republiki¹⁰⁹. Ponieważ nowe turkmeńskie władze z pewnymi tylko modyfikacjami kontynuują politykę poprzednika w 2009 roku, ich działania spotkały się z buntem ze strony części społeczeństwa. Buntem, dodajmy, krwawo stłumionym, który jednak wykazał poważne mankamenty i niedoskonałości w systemie bezpieczeństwa państwa. Widać wyraźnie, iż gmach wzniesiony przez poprzednika obecnego przywódcy wydaje się być już w jakimś stopniu naruszony. Życie w izolacji w świecie globalnych narzędzi komunikowania się nie jest możliwe już nawet w Turkmenistanie. W systemie totalitarnym informacja nie pochodząca od władz stanowi dla tych władz poważne zagrożenie. Przekonali się o tym liczni dyktatorzy państw arabskich.

W Turkmenistanie, co jest ewenementem, istniał – praktycznie już nigdzie w świecie, poza Koreą Północną niekulturowany – kult jednostki. Miejsce, gdzie urodził się przyszyły przywódca kraju, stało się swoistego rodzaju świątynią. Podobnie było w przypadku szkoły, do której uczęszczał. W większości miejscowości Turkmenistanu można spotkać pomniki lub też tablice pamiątkowe poświęcone urzędującemu prezydentowi. Obiektem kultu stała się nawet tragicznie zmarła w wyniku trzęsienia ziemi matka prezydenta¹¹⁰. Separmurad Nijazow został uznany przez parlament za dożywotniego przywódcę kraju i dożywotniego przewodniczącego Rady Ludowej¹¹¹. Niektóre obowiązujące w kraju środki płatnicze posiadały zarówno wizerunek prezydenta, jak i jego podpis¹¹². Media funkcjonujące na terenie republiki są w dalszym ciągu koncesjonowane przez przywódcę kraju i jego otoczenie. W czasach Separmurada Nijazowa program telewizyjny i radiowy często zaczynał się od podania wiadomości o „doskonałym zdrowiu przywódcy” i jego najnowszych osiągnięciach w reformowaniu kraju¹¹³. Obecnie niewiele się w tym względzie zmieniło, poza bardziej uwspółcześioną retoryką.

¹⁰⁹ A. Wołowska, K. Strachota, *Azja Centralna na rozdrożu*, Raport OSW, maj 2001, s. 51.

¹¹⁰ A. Rashid, *Dżihad...*, s. 97, zob. R. Denber, *Szto stait za kultam licznasti Nijazowa*, <http://www.eurasianet.org/eurasianet/russian/resource/turkmenistan/articles/index.shtml>.

¹¹¹ *Turkmenia. Nijazow rządzi absolutnie*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62816,1626440.html>. Turkmenbasza oświadczył, iż rządzić będzie krajem do 2010 roku, kiedy to podobno mają się odbyć wybory z udziałem wielu kandydatów na urząd prezydenta. A. Rashid, *Dżihad...*, s. 97.

¹¹² Z powodu przypadającej na rok 2003 dziesiątej rocznicy wprowadzenia do obiegu pierwszych banknotów narodowej waluty, Bank Centralny wprowadził nowy banknot w wizerunkiem Turkmenabaszy oraz z jego podpisem. Prezydenta kraju wprowadził w zakłopotanie fakt, iż na poprzednich banknotach widniały podpisy prezesów Banku Centralnego, którzy od pewnego czasu przestali być częścią najbliższego otoczenia przywódcy (jeden z nich przebywa na emigracji, drugi odbywa karę więzienia). *Turkmenia. Pieniądze z podpisem drogiego przywódcy*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62816,1755353.html>.

¹¹³ *Ibidem*.

Gdy krajem rządził Turkmenbasza, zakazana była działalność partii politycznych, z wyjątkiem Demokratycznej Partii Turkmenii, której głównym celem działania było udzielanie wsparcia Separmuradowi Nijazowowi w jego działalności. W republice zabronione były również wszelkie zgromadzenia ludności. Przywódcy religijni zostali potraktowani w równie bezwzględny sposób jak miejscowa opozycja, co przyniosło skutek w postaci emigracji większości duchownych¹¹⁴. W ostatnim okresie panowania Turkmenbaszy podjęto mnóstwo absurdalnych decyzji. Separmurad Nijazow postanowił nie uznawać dyplomów uczelni radzieckich, z wyłączeniem macierzystej uczelni, na której ukończył studia. Wszyscy Turkmeni zostali zobowiązani do znajomości twórczości literackiej swojego przywódcy, zaś dzieci uczyły się z opracowanego przez Turkmenbaszę elementarza¹¹⁵. W lipcu 2000 roku Separmurad Nijazow podjął decyzję o totalnej inwigilacji wszystkich przebywających w kraju cudzoziemców. Kontroli poddana została również poczta przychodząca z zagranicy oraz rozmowy telefoniczne. Rozpoczęto także operację utrudniania dostępu do Internetu, wspartą zakazem nauczania języka angielskiego w szkołach. Studentom zabroniono korzystania z zagranicznych programów pomocowych oferujących stypendia¹¹⁶. Młodzież stanowi dla miejscowych władz poważne źródło niepokojów. Poprzednik obecnego prezydenta w stanowczy sposób zastrzył politykę wobec młodego pokolenia. Narastające obawy o własne życie, niemalże obsesyjna mania szukania spisków przyczyniały się do pogłębienia fatalnych już zresztą relacji na linii państwo–obywatel. Turkmenbasza wydał nawet polecenie służbom porządkowym, aby zwracały szczególną uwagę na ludzi młodych, mających długie włosy, posiadających brody – wynikało to z obawy przed islamskim ekstremizmem, ubierających się w sposób odmienny od przyjętych w Turkme-

¹¹⁴ A. Rashid, *Dżihad...*, s. 97.

¹¹⁵ Nie bez znaczenia pozostaje także „Ruhnama”, w której czytamy: „Wszystkie wielkie i przeprowadzane na wielką skalę działania, zdolne zmienić świat, ukierunkowujące ludzkość na właściwą, twórczą drogę, zapewniające zjednoczenie narodów i niewzruszoność fundamentów państw, tworzą się w stanie duchowego odrodzenia. Jeśli pokolenia Turkmenów uwierzą w Ruhnamę, uczynią z niej swój podręcznik, wchłoną całą jej mądrość, staną się narodem o wysokiej duchowości. Niech Ruhnama pomoże pokonać trudności, niech w nieszczęściu i radości będzie z każdym Turkmenem dzisiaj i zawsze, niech stanie się dla niego swego rodzaju ochroną! W każdym, kto zetknie się z tą świętą księgą, Ruhnama rozbudzi wysokie uczucia, nauczy interes Ojczyzny stawiać wyżej niż własny, uczciwie żyć i pracować. Swój talent i pracowitość ludzie będą poświęcać Ojczyźnie. I jeśli będzie potrzeba, to i życie za nią oddadzą. Miłość do Ojczyzny, jak to zaznaczono w Ruhnamie Saparmurada Turkmenbaszy, musi być naturalna, ponieważ wchłaniamy ją razem z mlekiem matki, z ojcowskimi nakazami”. Ruhnama dostępna w wersji elektronicznej na <http://www.turkmenistan.gov.tm/ruhnama/ruhnama-index.html>.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 98.

nistanie standardów¹¹⁷. O ile powyższe działania można wytłumaczyć chęcią uzyskania maksymalnego wpływu na społeczeństwo, a przez to zapewnienia sobie dożywczej władzy, o tyle zmiany przeprowadzone w lutym 2001 roku pozbawione były głębszego politycznego kontekstu i wynikały raczej z pewnego rodzaju megalomanii Turkmenbaszy¹¹⁸. Polegały one na wprowadzeniu obowiązku wywieszania flag państwowych przed każdym obiektem mieszkalnym oraz ustanowieniu etycznego kodeksu postępowania obowiązującego wszystkich mieszkańców Turkmenistanu. Został on z czasem porównany przez przywódcę kraju do Biblii oraz Koranu¹¹⁹. Te i inne zmiany spowodowały, iż Turkmenistan do śmierci Separmurada Nijazowa traktowany był jak swoistego rodzaju „polityczny skansen”. Mimo upływu blisko pięciu lat od jego zgonu, sytuacja w republice na linii państwo–obywatel uległa tylko niewielkim zmianom. Wszelkie reformy w tym względzie są wprowadzane w życie niezwykle wolno, z widocznymi obawami przed ich skutkami ze strony władz. System, który zbudował Turkmenbasza, będzie niezwykle ciężko skruszyć, choć jest to konieczne, jeśli Turkmenii poważnie myślą o przyszłości swojego kraju¹²⁰.

Innym efektem dyktatury Turkmenbaszy była powszechna dyskryminacja mniejszości narodowych. Wielu mieszkańców republiki narodowości rosyjskiej utraciło pracę i zostało wyeliminowanych z szerszego uczestnictwa w życiu politycznym kraju. W czasach rządów Separmurada Nijazowa w dużym stopniu ograniczony został kontakt mniejszości rosyjskiej zamieszkującej obszar republiki z własną kulturą narodową. Działania na rzecz podtrzymania tożsamości narodowej przez zamieszkujących w republice Rosjan były uznawane za przejaw wrogiej postawy wobec republiki. Federacja Rosyjska, chcąc utrzymać swoje wpływy polityczne w republice, starała się nie zaostrzać sytu-

¹¹⁷ Szerzej na temat degradacji systemu edukacji w Turkmenistanie oraz losu młodzieży turkmeńskiej pozbawionej w coraz to szerszym stopniu dostępu do profesjonalnej oświaty, dającej odpowiednie do wymagań współczesnego świata wykształcenie, *Sistema abrazowanija w Turkmenistanie: spiral diegradaciji*, <http://www.eruasianet.org/eurasianet/russian/departaments/rights/articles/eav050604>.

¹¹⁸ Prezydent Turkmenistanu w jednej ze swoich wypowiedzi tak scharakteryzował demokrację, broniąc przy okazji ustroju zbudowanego przez niego w Turkmenistanie: „Idee demokratyczne sztucznie przenoszone na nieprzygotowany grunt nieuchronnie prowadzą do ochłokracji (rządów tłumy); nie chcemy, by coś takiego zastąpiło naszą stabilność”. W innej wypowiedzi podkreślił: „Być może uważacie, że w Europie jest tym więcej demokracji, im więcej do powiedzenia ma opozycja, lecz na Wschodzie tak nie jest. Tutaj potrzebujemy silnej władzy i skutecznych praw”. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 194. Już w 1996 roku Amnesty International w swoim raporcie o sytuacji w Turkmenistanie stwierdziła, iż prezydent Turkmenistanu działa przy pomocy metod polegających na ukrywaniu faktów, zastraszaniu społeczeństwa oraz represji wobec niechętnych jego polityce. A. Rashid, *Dżihad...*, s. 97.

¹¹⁹ Ibidem, s. 97.

¹²⁰ Ibidem, s. 98.

acji, widząc większe korzyści w niechętniej Zachodowi i skłaniającej się do izolacjonizmu polityce Separmurada Nijazowa niż w ewentualnej eskalacji konfliktu rosyjsko-turkmeńskiego. Chęć uzyskania dostępu do turkmeńskich surowców energetycznych przeważała na szali kwestię rosyjskiej mniejszości narodowej w republice. Władze republiki szybko zorientowały się, iż kontynuacja polityki represji wobec mniejszości rosyjskiej zamieszkującej Turkmenistan nie grozi odwetem ze strony Federacji Rosyjskiej. Nie budzi więc zdziwienia, iż podejmowały one kolejne działania wymierzone w Rosjan zamieszkujących obszar państwa. W 2003 roku kosztem koncesji gospodarczych na rzecz Kremla wymógł zniesienie zapisu umowy dwustronnej o podwójnym obywatelstwie. Do tej pory rosyjski paszport dla Rosjanina mieszkającego w Turkmenistanie był swoistego rodzaju wentylem bezpieczeństwa w przypadku kłopotów z władzami. Po zmianie przepisów sytuacja zmieniła się na niekorzyść. Kolejnym wrogim wobec mniejszości rosyjskiej działaniem ze strony władz turkmeńskich było ograniczanie dostępu do rosyjskich mediów, zamknięcie większości rosyjskojęzycznych szkół działających na terenie państwa¹²¹. Nie u wszystkich sił politycznych w Federacji Rosyjskiej postawa władz grających interesami blisko stutysięcznej mniejszości rosyjskiej uzyskała akceptację. Szczególnie mocno protestowały środowiska nacjonalistyczne, silnie zakorzenione na rosyjskiej scenie politycznej. W jednej ze swoich wypowiedzi dotyczącej problemu mniejszości rosyjskiej w Turkmenistanie umiarkowany nacjonalistyczny polityk Dmitrij Rogozin zaapelował do władz rosyjskich o zaostrenie kursu wobec władz w Turkmenistanie. Przy okazji skrytykował też Turkmenbaszę, który jego zdaniem utrzymuje niejasne kontakty z talibami oraz ma powiązania z biznesem narkotykowym. Mimo iż Federacja Rosyjska uzyskała w wyniku prowadzonej przez siebie polityki pewne koncesje gospodarcze, a także w sferze bezpieczeństwa poprzez ograniczony dostęp do kontroli strefy granicznej z Afganistanem oraz Iranem, trudno ocenić ją w sposób pozytywny. Brak zrozumienia dla praw człowieka przyczynił się do zaostrenia polityki etnicznej ze strony władz turkmeńskich. Doprowadziło to do sytuacji, w której mimo pewnego osłabienia działań skierowanych przeciwko mniejszości rosyjskiej w republice ze strony Gurbanguły Berdymuhammedowa pewnych rzeczy nie da się już odwrócić. Cena za uzyskanie hegemonicznej pozycji w regionie postradzieckiej Azji Środkowej okazała się wysoka. Zresztą obecny przywódca kraju stara się zerwać z polityką zależności od rosyjskiego partnera, z jaką mieliśmy do czynienia w czasach jego poprzednika. Jeśli przyniesie to pożądaną efekt, wtedy ocena rosyjskiej polityki w zakresie ochrony praw

¹²¹ M. Falkowski, *Polityka Rosji na Kaukazie Południowym i w Azji Centralnej*, Prace OSW, czerwiec 2006, nr 23, s. 31–32.

Turkmenistan:

surowcowa

potęga

mniejszości rosyjskiej poza granicami kraju zakończy się totalnym fiaskiem. Na końcową ocenę w tym względzie jest jednak za wcześnie¹²².

Do nielicznych pozytywnych aspektów polityki wewnętrznej republiki należy zaliczyć w miarę stabilną sytuację w kraju. Nie działają tutaj radykalne organizacje islamskie, w kraju panuje porządek, przestępczość jest niewielka, jeśli nie liczyć wszechobecnej korupcji¹²³. Według Transparency International, Turkmenistan zajmuje 155. miejsce w liczącym 159 państw rankingu skali korupcji, ze wskaźnikiem 1,8 w 10-stopniowej skali, gdzie 1 oznacza korupcję absolutną¹²⁴.

Mimo iż turkmeńskim elitom władzy nie zagrażało ani zewnętrzne, ani wewnętrzne niebezpieczeństwo, utrzymywała się pośród nich niepewność co do przyszłości kraju, spowodowana nieustającymi enuncjacjami bądź to o stanie zdrowia przywódcy, bądź też o planowanych na niego zamachach. W zasadzie cały system turkmeńskiej władzy w latach 1985–2006 opierał się na elitarnym, totalitarnym przywództwie skupionym wokół jednej osoby¹²⁵.

Rok 2006 przyniósł śmierć Turkmenbaszy i nadzieje na zmianę systemu. Pomimo pewnego, choć mniejszego niż zakładali eksperci z zakresu stosunków międzynarodowych, wstrząsu jakie spowodowało

¹²² I. Torbakow, *Rossijsko-turkmenskije...*, s. 1.

¹²³ Islam w Turkmenistanie pojawił się w VII wieku, jako pośredni efekt najazdu plemion arabskich na ziemię sąsiedniego Uzbekistanu (Mawarannahr). Jednakże dopiero pomiędzy XII a XIV wiekiem zakorzenił się on trwale wśród plemion turkmeńskich. Charakterystyczną cechą tak zwanego islamu ludowego, który rozwinął się na terenie dzisiejszego Turkmenistanu, było uznanie pewnej wyższości prawa zwyczajowego (adat) nad prawem koranicznym (szariat). Współcześnie islam w Turkmenistanie jest w dużej mierze podporządkowany prezydentowi kraju. Zarówno struktury formalne, reprezentujące islam w państwowym wydaniu, jak i te nieformalne reprezentowane przez bractwa sufickie skupiają się głównie na życiu religijnym i dlatego też nie są poddawane represjom ze strony władz, co najwyżej profilaktycznej inwigilacji. W republice nie ma większych przeszkód w realizowaniu praktyk religijnych dla wyznawców islamu, którzy nie wtrącają się do polityki prowadzonej przez miejscowe władze. W Turkmenistanie działa 318 oficjalnie zarejestrowanych meczetów, zaś na Turkmeńskim Uniwersytecie Państwowym znajduje się Wydział Teologiczny. Również prezydent Turkmenistanu często nawiązuje w swoich przemówieniach do islamu, kończąc je słowami: „Chwała Allahowi” lub „Jeśli Allah tak zechce”. Odbył też pielgrzymkę do Mekki oraz nakazał wydać 250 tysięcy egzemplarzy Koranu. Niechętnie za to władze Turkmenistanu odnosiły się do zagranicznych imamów, którzy chcieli Turkmenów wdrażać w zasady wiary według wzorców z sąsiedniego Teheranu. Efektem tego było deportowanie w 2000 roku około 300 imamów irańskich z powrotem do ich kraju. W ostatnich latach w ramach rozwoju kultu jednostki, Separumrad Nijazow postanowił stworzyć dzieło o nazwie „Ruhnama”, które nawiązuje do Koranu. Szybko więc zastąpiło nowym dziełem prezydenta Koran i w obecnej chwili „Ruhnama” stała się obowiązkowym podręcznikiem dla uczących się w szkołach (lub też, jak chcą inni, duchową konstytucją Turkmenistanu). A. Meller, *Islam w Turkmenistanie*, [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, Prace OSW, styczeń 2003, nr 7, s. 26–29.

¹²⁴ *Turkmenistan. Oceny i miejsca w rankingach*, <http://www.unido.pl/CEE-CIS/Turkmenistan.htm>

¹²⁵ M.S. Demidov, *Postsowieckiy Turkmenistan*, Moskwa 2002.

to wydarzenie, turkmeńskie elity polityczne w sprawny sposób przeprowadziły proces sukcesji. Znalazło to odbicie w powszechnych wyborach, mających charakter fasadowej demokratycznej elekcji. W taki oto sposób Turkmenistan doczekał się następcy, którym został Gurbanguły Berdymuhammedow¹²⁶.

Nowo wybrany prezydent podjął drogę reformowania kraju, w celu przyciągnięcia zagranicznych inwestorów, co w dłuższej perspektywie miało pozwolić Turkmenistanowi na powolne odrywanie się od rosyjskiej zależności. Wprowadzone przez G. Berdymuhammedowa reformy gospodarcze znalazły swoje odbicie między innymi we wprowadzeniu wymiennalności manata¹²⁷. Stworzenie szerszych możliwości inwestowania ze strony kapitału zagranicznego przyniosło za sobą pewne ożywienie kontaktów z państwami trzecimi, zaowocowało większą otwartością ze strony Turkmenistanu¹²⁸. Wszystkie podjęte działania miały na celu uczynienie z republiki atrakcyjnego partnera gospodarczego¹²⁹. Podjęto również działania na rzecz reformy systemu edukacji zdominowanego przez poprzednią politykę opartą na etnocentryzmie. Dopuszczono możliwość kontaktów kulturalnych między różnymi instytucjami. Wprowadzono możliwość nauczania języka rosyjskiego w szkołach, poprzez umożliwienie studentom wyjazdów zagranicznych. W tym też celu państwo ufundowało dla młodych ludzi stypendia naukowe¹³⁰. Turkmeńskie władze postanowiły również utworzyć, wzorem państw demokratycznych, komisję do spraw człowieka, która monitorowałaby przestrzeganie praw obywatelskich na terenie republiki. Teoretycznie każdy obywatel państwa, który czuje się pokrzywdzony jego działania-

¹²⁶ M. Falkowski, *Turkmenistan: cała władza w ręce prezydenta Berdymuhammedowa*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-05-23/turkmenistan-cala-wladza-w-rece-prezydenta-berdymuhammedo>.

¹²⁷ Manat – turkmeńska waluta.

¹²⁸ *Turkmenistan wychodzi do świata*, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-10-03/turkmenistan-wychodzi-do-swiate>, *Turkmenistan przyciąga zagranicznych inwestorów*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-04-02/turkmenistan-przyciaga-zagranicznych-inwestorow>.

¹²⁹ *Turkmenistan walczy z kultem Turkmenbaszy*, „Newsweek”, <http://swiat.newsweek.pl/turkmenistan-walczy-z-kultem-turkmenbaszy,51976,1,1.html>, *Prezydent Turkmenistanu przywraca tradycyjne nazwy miesiącom*, „Rzeczpospolita”, <http://www.rp.pl/artykul/125210.html>, zob. też *Ze stolicy Turkmenistanu zniknie pomnik Turkmenbaszy*, „Rzeczpospolita”, <http://www.rp.pl/artykul/129203.html>.

¹³⁰ M. Falkowski, *Charakterystyka regionu...*, s. 46. Po objęciu władzy przez G. Berdymuhammedowa sytuacja studentów uległa chwilowo znacznej poprawie, możliwe stało się podjęcie studiów poza granicami państwa, osiąganie pomocy materialnej dla studentów spoza kraju. Jednakże w ostatnim czasie prezydent ponownie wprowadza restrykcje dla studentów. Szerzej: *Turkmenistan obawia się zachodniej edukacji*, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-09-09/turkmenistan-obawia-sie-zachodniej-edukacji>, por. *Turkmenistan: nowy Prezydent, stare metody*, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-08-08/turkmenistan-nowy-prezydent-stare-metody>.

mi, ma prawo zgłosić ten fakt wyspecjalizowanemu organowi. Jak do tej pory, jego działalność zamyka się jednak w nielicznych spotkaniach oraz pełnych werbalnego, demokratycznego przekazu komunikatach. Instytucję tę można śmiało określić jako fasadową¹³¹. Niemalże wszystkie wprowadzone przez władze zmiany mają jednak charakter mocno ograniczony. Nie wszystkie reformy weszły w życie. Po prostu opór materii, choćby w postaci maszyny urzędniczej, jest zbyt duży, by można było w sprawny sposób realizować wszystkie założenia. Poza tym władze turkmeńskie wydają się być w większym stopniu zainteresowane międzynarodowym odzewem na zapowiadane wprowadzanie zmian niż skutecznością ich realizacji. Ich wykonanie nie leży w ich interesie. A ten pozostaje niezmienny od lat i wyraża się w chęci utrzymania władzy za wszelką cenę. Trudno więc być optymistą co do efektów turkmeńskich reform, choć, co trzeba podkreślić, każda zmiana w zakresie usankcjonowania prawidłowych relacji na linii państwo–obywatel jest lepsza od utrzymującego się marazmu wynikającego z fatalnej polityki poprzednika obecnego turkmeńskiego przywódcy¹³².

Zauważalne są za to zmiany w „fasadzie” polityki wewnętrznej państwa. Usuwane są wszechobecne w turkmeńskich miastach i wsiach pomniki, nazwy ulic, tablice pamiątkowe poświęcone Turkmenbaszy. Obecny przywódca kraju daje w ten sposób sygnał, iż odcina się od działalności swojego poprzednika. „Ruhnama” przestała być podstawową lekturą na wszystkich szczeblach edukacji¹³³. Otwarto również część z instytucji kultury, do której dostępu nie posiadał statystyczny mieszkaniec Turkmenistanu niemalże przez dwie dekady niepodległości¹³⁴. W dalszym ciągu rządzi jednak monopartia, w systemie politycznym kraju nie ma miejsca dla opozycji. Społeczeństwo, przyzwyczajone do silnego kultu jednostki, póki co pozostaje bierne wobec działań podejmowanych przez władzę. Te zaś totalitaryzm postanowiły zastąpić czymś na kształt oświeconego absolutyzmu. Niewiele ma to jednak wspólnego z deklarowanym często publicznie przez przywódcę państwa przywiązaniem do demokracji.

¹³¹ A. Jarosiewicz, M. Falkowski, *Wielka gra wokół Turkmenistanu*, Analiza OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/punkt-widzenia/2008-08-15/wielka-gra-wokol-turkmenistanu>.

¹³² Nowo wybrany prezydent, chcąc pokazać swoje odmienne podejście do sprawowania władzy, zwolnił więźniów politycznych, szerzej na ten temat: *Le président turkmène libère d'un seul coup près de 4000 prisonniers*, http://www.rtb.be/info/societe/detail_le-president-turkmene-libere-d-un-seul-coup-pres-de-4000-prisonniers?id=6653243, por. *Turkménistan: Plus de 3.700 prisonniers amnistiés*, <http://www.20minutes.fr/le-direct/776194/turkmenistan-plus-3700-prisonniers-amnisties>, zob. też. *Turkmenistan: tysiące więźniów na wolności*, „Rzeczpospolita”, <http://www.rp.pl/artukul/707822.html>.

¹³³ „Ruhnama” – przetłumaczona na język polski: <http://www.turkmenistan.gov.tm/ruhnama/ruhnama-pol.html>.

¹³⁴ M. Opania, *Wiatr przemian – seria limitowana*, <http://www.psz.pl/tekst-9343/Michal-Opala-Wiatr-przemian-seria-limitowana>.

Polityka zagraniczna

W publikacji dotyczącej polityki zagranicznej Turkmenistanu T. Bodio oraz Sz. Kardaś w trafny, syntetyczny sposób ocenili uwarunkowania zewnętrznej turkmeńskiej polityki:

Politykę zagraniczną Turkmenii implikują zmiany geopolityczne w Azji Centralnej. Spośród nich trzeba wymienić rozpad ZSRR i powstanie nowych państw, zakończenie zimnej wojny między Wschodem a Zachodem, wyprowadzenie wojsk radzieckich z Afganistanu, pojawienie się nowych graczy regionalnych Turcji, Iranu oraz Stanów Zjednoczonych, budowanie nowej tożsamości narodowo-państwowej w państwach Azji Centralnej. W Turkmenistanie nie dochodziło do konfliktów na tle etnicznym. Władze tego kraju prowadziły elastyczną politykę zagraniczną oraz osiągnęły zadowalający poziom wewnętrznej stabilizacji¹³⁵.

Faktem jest, iż władzom turkmeńskim udało się na przestrzeni dwudziestu lat ustabilizować sytuację wewnętrzną kraju. Dokonano tego jednak kosztem pogwałcenia podstawowych praw człowieka, dyskryminacji mniejszości narodowych. Wpływ polityki wewnętrznej państwa na sprawy zagraniczne musiał więc być bardzo duży. Państwo popadło w izolację międzynarodową, co pogłębiła jeszcze decyzja o ogłoszeniu przez Turkmenistan neutralności¹³⁶. Została ona potwierdzona w 1995 roku rezolucją nr 50/80 przez ONZ. Niewiele to jednak wniosło do polityki zagranicznej Turkmenistanu i w żaden sposób nie wpłynęło na jego geopolityczne położenie¹³⁷.

Polityka zagraniczna Turkmenistanu, w czasach gdy rządy sprawował Turkmenbasza, była mocno zawężona w swoim przedmiotowym charakterze i co gorsza nieprzewidywalna. Kontakty zagraniczne państwa ograniczały się do rozmów gospodarczych z państwami szeroko rozumianego Zachodu oraz Federacją Rosyjską. Władze turkmeńskie brały również udział w bilateralnych i multilateralnych rozmowach dotyczących bezpieczeństwa regionalnego. Należało to raczej odbierać jako rodzaj podkreślenia, iż Turkmenistan jest państwem niepodległym, w związku z tym chce współkreować rzeczywistość polityczną w regionie mimo swojej neutralności. Przyczyn takiego stanu rzeczy było zresztą więcej. Turkmeńskie władze obawiały się uzyskania zarówno ze strony NATO, jak i Federacji Rosyjskiej zbyt dużego wpływu na sprawy wewnętrzne państwa. Analizując turkmeńską politykę

¹³⁵ T. Bodio, Sz. Kardaś, *Priorytety i determinanty polityki zagranicznej*, [w:] *Turkmenistan. Historia...*, s. 652.

¹³⁶ Oficjalnie ONZ przyznał Turkmenistanowi status kraju neutralnego 12 grudnia 1995 roku. W Turkmenistanie dzień ten jest obchodzony jako święto narodowe. Z. Agamedova, *Nejtralitet Turkmenistana*, <http://www.intertrends.ru>.

¹³⁷ T. Bodio, *Turkmeni i ich droga...*, s. 51.

zagraniczną w czasach rządów poprzedniego prezydenta można odnieść wrażenie, iż polityka zewnętrzna tego państwa ukierunkowana była głównie na utrzymanie się u steru rządów Separmurada Nijazowa. Zadanie to było o tyle łatwiejsze, iż świat pogrążony w permanentnej i przewlekłej wojnie z terroryzmem nie zajmował się problemami leżącego na obrzeżach globalnej polityki Turkmenistanu. Za to zainteresowana postradziecką Azją Środkową Federacja Rosyjska w zamian za koncesje gospodarcze oraz zachowanie przez republikę umiarkowanie antyzachodniego kursu zapewniała władzom w Aszchabadzie relatywne bezpieczeństwo. Jednym z takich elementów systemu bezpieczeństwa budowanego przez Turkmenistan przy udziale Rosji stała się Deklaracja Aszchabadzka z 24 grudnia 1994 roku, określająca pryncypia w zakresie bezpieczeństwa sporej części obszaru postradzieckiego. W deklaracji zawarto również unormowania dotyczące bezpieczeństwa wewnętrznego państw sygnatariuszy dokumentu. W tym przypadku rzecz szła nie tylko o przeciwdziałanie zagrożeniu ze strony ekstremistów, ale przede wszystkim o zabezpieczenie elit politycznych krajów postradzieckiej Azji Centralnej ze strony rosyjskiej przed ewentualnością niepokojów wewnętrznych¹³⁸. Turkmenistan okresu rządów Separmurada Nijazowa dosyć niechętnie brał udział w wielostronnych inicjatywach dotyczących bezpieczeństwa zbiorowego, podejmowanych przez Federację Rosyjską na obszarze Azji Środkowej. Władze hołdowały polityce izolacjonizmu, który miał zabezpieczyć ich rządy przed wpływami obcych sił politycznych. Jeśli już zachodziła konieczność rozmów w przedmiocie bezpieczeństwa, Separmurad Nijazow wolał się koncentrować na bilateralnych relacjach z partnerem rosyjskim. Nic więc dziwnego, iż to Rosjanie w latach 90. XX wieku patrolowali granicę Turkmenistanu z Iranem, jak również wspomagali siły zbrojne Turkmenistanu poprzez dostawy sprzętu wojskowego¹³⁹.

Władze turkmeńskie stosunkowo niechętnie zapatrują się na udział ich kraju w organizacjach międzynarodowych. Nawet we Wspólnocie Niepodległych Państw Turkmenistan odgrywał rolę marginalną, bojkotując zazwyczaj kolejne posiedzenia tej struktury. Znacznie bliższe turkmeńskiej dyplomacji są relacje bilateralne. I tak, pogłębienie współpracy rosyjsko-turkmeńskiej było wynikiem nieudanego zamachu na życie dyktatora w listopadzie 2002 roku. Separmurad Nijazow w sposób bezwzględny odniósł się do uczestników spisku oraz osób podejrzanych o wspieranie niezwykle słabej, rozproszonej wcześniejszymi represjami opozycji. Na czas zaostrzenia polityki we-

¹³⁸ I. Topolski, *Siła...*, s. 172, zob. *Aszgabatskaja dieklaracyja o razwitii sotrudnicestwa i ukrieplienii dowierija w otnoszenijach mieźdu gosudarstwami – uczastnikami Sodruzestwa Niezawisimych Gosudarstw*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, 1994, nr 1–2, s. 30–31.

¹³⁹ A. Rashid, *Dźihad...*, s. 102.

wewnętrznej Turkmenbasza potrzebował zagwarantować sobie bezpieczeństwo zewnętrzne, stąd też wzmocnienie aliansu z Federacją Rosyjską. Zresztą, dodajmy, aliansu o przejściowym charakterze. Podkreśla to jeden z analityków zajmujących się problematyką Azji Środkowej Igor Torbakow:

Wojna w Iraku w pełni zmieniła sposób myślenia rosyjskich strategów... większa część rosyjskiego establishmentu władzy doszła do wniosku, że w interesie bezpieczeństwa narodowego potrzebą chwili jest nie konfrontacja, a polepszenie stosunków z krajami Azji Centralnej. Po Iraku Rosja zmuszona będzie do pogodzenia się z rzeczywistością, iż na swoich południowych peryferiach będzie miała do czynienia z jawnie antydemokratycznymi i bez dwóch zdań dyktatorskimi reżimami¹⁴⁰.

Współpraca między obydwojma podmiotami stosunków międzynarodowych jest możliwa również dlatego, iż kwestia przestrzegania praw człowieka i mniejszości narodowych ma dla obydwu stron znacznie mniejsze znaczenie niż w przypadku krajów demokratycznych. Należy podkreślić, iż szczególnie mocno jest to widoczne ze strony Turkmenistanu. O ile w przypadku Federacji Rosyjskiej można mówić o praktykach autorytarnych, o tyle władze turkmeńskie w czasach rządów Separmurada Nijazowa stosowały techniki totalitarne¹⁴¹. Wielu komentatorów w obawach władz turkmeńskich przed zachodnimi ideami społeczeństwa obywatelskiego, tak zwanym eksportem demokracji, widzi przyczynę zbliżenia na linii Moskwa–Aszchabad na początku pierwszej dekady XXI wieku. Niektórzy rosyjscy eksperci i publicyści idą jeszcze dalej w swoim rozumowaniu, twierdząc, iż Rosja obroni Turkmenię od USA za 300 miliardów dolarów, co jest aluzją do podpisanego przez Rosję i Turkmenię „kontraktu stulecia” na wydobycie i przesył gazu ziemnego o wstępnie szacowanej wartości blisko 300 mld dolarów¹⁴².

Podejmowane przez Zachód próby wpływania na sytuację w Turkmenistanie w okresie rządów poprzedniego prezydenta były zbyt enigmatyczne, zbyt nacechowane ostrożnością, aby mogły doprowadzić do przemian wewnętrznych w państwie. Przykładem tego są próby nawiązania współpracy z republiką ze strony NATO, kończące się przeważnie na rozmowach sondażowych oraz deklaracjach o dalszej konieczności pogłębiania dialogu. Gdyby jednak przyjrzeć się dotychczasowej współpracy na linii NATO–Turkmenistan to przynajmniej w warstwie teoretycznej wygląda ona obiecująco. Od 1992 roku Turkmenistan jest członkiem Północnoatlantyckiej Rady Współpracy

¹⁴⁰ I. Torbakow, *Rossijsko-turkmenskije...*, s. 2.

¹⁴¹ Ibidem, s. 2.

¹⁴² Wypowiedź Jewgienija Jewdokimowa pochodząca z artykułu opublikowanego w 2003 roku na stronach internetowych www.strana.ru, zob. I. Torbakow, *Rossijsko-turkmenskije...*, s. 3.

(NACC). Od 1997 roku należy do Rady Partnerstwa Euroatlantyckiego (EAPC). Na początku lat 90. XX wieku republika rozpoczęła starania o natowską pomoc w modernizacji sił zbrojnych. Efektem tego było kilka spotkań przedstawicieli obydwu stron oraz szkolenia, które objęły jednak niewielką tylko grupę żołnierzy. Turkmenistan nie bierze natomiast, wzorem wielu państw postradzieckich, udziału w manewrach wojskowych, zajmując wygodne dla siebie, między innymi ze względu na relacje z Federacją Rosyjską, stanowisko neutralne. Pogłębiona współpraca rozwija się natomiast z Turcją, która na swoich uczelniach wojskowych kształci rocznie około 200 żołnierzy sił zbrojnych Turkmenistanu. Dla porównania w latach 1999–2000 staże w USA w Departamencie Obrony odbyło zaledwie kilkunastu turkmeńskich wojskowych¹⁴³. Wzrost zainteresowania Turkmenistanem ze strony NATO można było zaobserwować w ramach przygotowań Sojuszu do operacji afgańskiej. Turkmenistan zgodził się wówczas na udostępnienie korytarza powietrznego dla sił powietrznych NATO i lądowania na swoim terytorium samolotów z pomocą humanitarną. Władze republiki nie wyraziły za to zgody na bazę wojskową, zgodziły się tylko na przybycie oficera łącznikowego Sojuszu Północnoatlantyckiego. Nie przyniosły również zmian kilkakrotne wizyty Separmurada Nijazowa w Kwaterze Głównej w NATO w latach 1993–1998. Głównym powodem braku efektów współpracy we wzajemnych relacjach oprócz izolacjonistycznej postawy prezentowanej przez władze republiki były zarzuty formułowane przez urzędników natowskich w stosunku do Turkmenistanu, dotyczące autorytarnych rządów Separmurada Nijazowa. I tak, sekretarz generalny NATO Hoop Scheffer podczas swojej wizyty w Aszchabadzie krytycznie odniósł się do sposobu sprawowania władzy przez prezydenta Turkmenistanu, co spotkało się z niechętną reakcją ze strony miejscowych elit politycznych¹⁴⁴.

Polityka izolacjonizmu źle służy również nawiązywaniu partnerskich kontaktów z postradzieckimi republikami Azji Środkowej. Po między „piątką państw” toczy się swoistego rodzaju gra o wpływy, przywództwo. W dosyć gwałtowny, bezkompromisowy sposób o przywództwo regionalne walczył w latach 90. XX wieku uzbecki przywódca

¹⁴³ W relacjach z krajami postradzieckiej Azji Środkowej oraz Zakaukazia Ankara postępuje z dużą ostrożnością. Problemy wewnętrzne kraju oraz wzrost znaczenia międzynarodowej pozycji Rosji, w tym głównie na obszarze postradzieckim, spowodowały, iż Turcja zrezygnowała ze swoich planów odbudowy kluczowej pozycji w Azji Centralnej i na Zakaukaziu. Szerzej o polityce władz tureckich oraz roli jaką Ankara odgrywa w NATO P. Wyganowski, *Miejsce i rola Turcji w polityce regionalnej NATO*, Warszawa 1994.

¹⁴⁴ Szerzej W. Konończuk, *Turkmenistan*, [w:] *Nowa rola NATO na obszarze WNP*, Raport Projektu OSW, maj 2005, s. 86–88.

Islam Karimow. Zapewne z obawy przed charyzmatycznym, uzbeckim przywódcą Turkmenistan starał się wzmocnić swoje siły zbrojne. Ważną kwestią stojącą na drodze do porozumienia jest sektor energetyczny. Przykładem braku współpracy państw regionu Morza Kaspijskiego jest brak zgody na realizację planu budowy gazociągu z Turkmenistanu poprzez Azerbejdżan. Obydwie strony mają sobie w tej mierze wiele do zarzucenia. Turkmenistan chciałby kosztem Azerbejdżanu dostarczać gaz do Europy. Dla odmiany Azerowie są zainteresowani tylko niewielkim, turkmeńskim udziałem w instalacji, bowiem liczą na nowo odkryte wielkie złoża surowca – Szah Deniz. Różnice interesów nie wróżą dobrze dla ewentualnej przyszłej współpracy w postradzieckim regionie Azji Centralnej. Turkmenistan powinien być szczególnie mocno zainteresowany nawiązaniem konstruktywnej współpracy z pozostałymi byłymi postradzieckimi republikami. Dysponuje bogatymi złożami gazu ziemnego, które nie mogą być dobrze wykorzystane jeśli władze turkmeńskie nie znajdą dla surowca alternatywnych w stosunku do rosyjskich szlaków przesyłu „błękitnego paliwa”¹⁴⁵. Pewne nadzieje w tym względzie daje współpraca turkmeńsko-kazachsko-uzbecka w zakresie przesyłu gazu ziemnego do ChRL. Być może stanowi to oczekiwany przez importerów „błękitnego paliwa” przełom.

Podsumowując politykę zagraniczną Turkmenistanu z okresu 1991–2006, należy stwierdzić, iż pozostawała ona w ścisłym związku z sytuacją wewnętrzną tego kraju. Jej głównym celem było utrzymanie Separmurada Nijazowa u sterów rządów oraz zapewnienie koncesji polityczno-ekonomicznych jego politycznemu otoczeniu. Stąd też wybór polityki izolacjonizmu jako elementu polityki zewnętrznej nie dziwi. Mimo nieskrywanej niechęci w stosunku do władz rosyjskich to właśnie one przez cały okres rządów Separmurada Nijazowa dawały republice swoistego rodzaju „parasol ochronny”. Robiły to z dwóch ważnych powodów. Pierwszym była chęć uzyskania kontroli nad rynkiem surowców energetycznych. Drugą przesłanką było podtrzymywanie relatywnie niechętnych Zachodowi władz turkmeńskich. Zwiększało to bezpieczeństwo ustanowionego przez Federację Rosyjską monopolu na dostawy gazu ziemnego do Europy. Na zmiany w polityce zagranicznej Aszchabadu trzeba było czekać aż do śmierci Turkmenbaszy i wyboru jego następcy Gurbanguły Berdymuhammedowa.

Polityka zagraniczna autorstwa nowego prezydenta różni się od tej prowadzonej w latach 90. XX wieku, choć – co należy zauważyć – jednoznacznie nie zrywa on z dziedzictwem poprzednika. Strategia izolacjonizmu w dalszym ciągu wywiera istotny wpływ na politykę wewnętrzną państwa, choć dostrzegalna jest aktywizacja polityczna re-

¹⁴⁵ M. Falkowski, *Polityka...*, s. 31–32.

publiki na arenie międzynarodowej¹⁴⁶. Do priorytetów, przynajmniej tych oficjalnie deklarowanych, należą: liberalizacja sfery wewnętrznych stosunków w państwie, co ma doprowadzić do poprawy wizerunku Turkmenistanu w świecie, nowe otwarcie gospodarcze, w tym intensyfikacja działań na rzecz dywersyfikacji dróg eksportu surowców energetycznych, a tym samym uniezależnienie się od Federacji Rosyjskiej, pozyskanie inwestorów zagranicznych w celu uzyskania środków na modernizację przemysłu, infrastruktury. Wyzwania stojące przed turkmeńską dyplomacją są więc poważne. Pierwszy okres rządów Gurbanguły Berdymuhammedowa wydawał się potwierdzać pewną determinację ze strony miejscowych władz, przynajmniej w zakresie częściowego wyprowadzenia państwa z głębokiej izolacji. Liberalizacja prawa dotyczącego pobytu cudzoziemców, intensyfikacja spotkań z przywódcami zainteresowanymi współpracą z republiką państw, wszystko to wskazywało, iż nowy prezydent nie pójdzie śladami swojego poprzednika. Zachodnia opinia publiczna ze szczególnym zadowoleniem powitała deklaracje dotyczące zmian w polityce wewnętrznej kraju. Według zapewnień turkmeńskich elit politycznych, relacje na linii państwo–obywatel powinny ulec upodmiotowieniu¹⁴⁷. Z czasem jednak z większości zapowiadanych zmian pozostał jedynie werbalny przekaz. Gurbanguły Berdymuhammedow zrezygnował z kultu jednostki, sam jednak poza licznymi enuncjacjami niewiele zmienił zarówno w sferze relacji wewnątrzpaństwowych, jak i polityki zagranicznej. Aktywność dyplomacji rzeczywiście wzrosła, skutki relatywnie ożywionej działalności były jednak niewielkie¹⁴⁸. Pogorszeniu

¹⁴⁶ A. Jarosiewicz, M. Falkowski, *Wielka gra...*, s. 11.

¹⁴⁷ *Polityczne manewry Prezydenta Turkmenistanu*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-10-10/polityczne-manewry-prezydenta-turkmenistanu>, por. *Demonstracja siły Prezydenta Turkmenistanu*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-08-22/demonstracja-sily-prezydenta-turkmenistanu>.

¹⁴⁸ *USA szukają możliwości współpracy z Turkmenistanem*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-06-23/usa-szukaja-mozliwosci-wspolpracy-z-turkmenistanem>, por. *Spotkanie Bush–Berdymuhammedow*, „Tydzień na Wschodzie”, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-04-09/spotkanie-bush-berdymuhammedow>, por. *Turkmenistan wychodzi do świata*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-10-03/turkmenistan-wychodzi-do-swiate>, por. *UE czyni krok w stronę zacieśnienia współpracy z Turkmenistanem*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-04-29/ue-czyni-krok-w-strone-zaciesnienia-wspolpracy-z-turkmeni>, *Prezydent Turkmenistanu w Niemczech i Austrii*, „Tydzień na Wschodzie”, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-11-19/prezydent-turkmenistanu-w-niemczech-i-austrii>, por. *Indie aktywizują politykę w Azji Centralnej*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-04-16/indie-aktywizuja-polityke-w-azji-centralnej>, zob. też. *Hindusi angażują się w wydobywanie surowców w Turkmenistanie*,

uległy za to relacje z Federacją Rosyjską, czego przejawem stało się *de facto* zerwanie obowiązujących umów dotyczących zakupów turkmeńskiego surowca. Co prawda, stroną dążącą do takiego rozwiązania była Rosja, niemniej jednak istotnym czynnikiem, który stymulował wzrost napięcia między obydwooma państwami, okazały się żądania strony turkmeńskiej urealnienia cen za sprzedawany surowiec. Politycy rosyjscy rozpoczęli również swoistego rodzaju kampanię propagandową wymierzoną w turkmeńskie władze, a skierowaną do zachodniego odbiorcy, w której to dyskredytowali oficjalne informacje dotyczące wielkości pokładów „błękitnego paliwa” będącego w dyspozycji republiki. Co prawda, do pozytywów „nowego otwarcia” na linii Moskwa–Aszchabad po śmierci prezydenta Separmurada Nijazowa należy zaliczyć reaktywowanie międzyrządowej komisji do spraw współpracy z Turkmenistanem, ale jest to raczej rodzaj dyplomatycznej gry, w której Rosjanie chcą wykazać się swoją dobrą wolą. Realia dnia codziennego tego nie potwierdzają. Zdecydowanie lepiej układają się relacje z ChRL. Są one nacechowane pragmatyzmem oraz dobrze skalkulowanym rachunkiem ekonomicznym. Również w warstwie politycznej nie wzbudzają takich kontrowersji jak relacje republiki z państwami Zachodu. W zamian za dostęp do turkmeńskich surowców energetycznych Państwo Środka udzieliło republice kredytu przeznaczonego na reformę sił zbrojnych. Turkmenistan otrzymał także ze strony ChRL wydatną pomoc finansową w zakresie modernizacji istniejących oraz budowy nowych instalacji przesyłowych surowców strategicznych. Znacznie gorzej wygląda współpraca między republiką a państwami szeroko rozumianego Zachodu, w tym w szczególności UE oraz USA¹⁴⁹. W dalszym ciągu plany budowy rurociągu transkaspjskiego, na który UE wraz z USA chciały wyłożyć środki finansowe, pozostają na etapie prac studyjnych. Podobnie rzecz się ma w przypadku dialogu dotyczącego możliwości pozyskania surowca do planowanej przez UE strategicznie ważnej inwestycji Nabucco. Gazociągiem tym potencjalnie można będzie dostarczać nawet 50 mld m³ surowca rocznie. Jednym z najczęściej wymienianych wśród potencjalnych dostawców surowca państw jest właśnie Turkmenistan. Jak na razie jednak, to Federacja Rosyjska, wykorzystując swoją monopolistyczną pozycję w zakresie przesyłu gazu ziemnego, jak również dominującą pozycję w segmencie bezpieczeństwa regionalnego, spowodowała, iż Nabucco został skutecznie zablokowany. W zamian za to Rosjanie zaproponowali budowę Gazociągu Południowego i zobligowali się dostarczać

„Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-10-24/hindusi-angazuja-sie-w-wydobycie-surowcow-w-turkmenistani>.

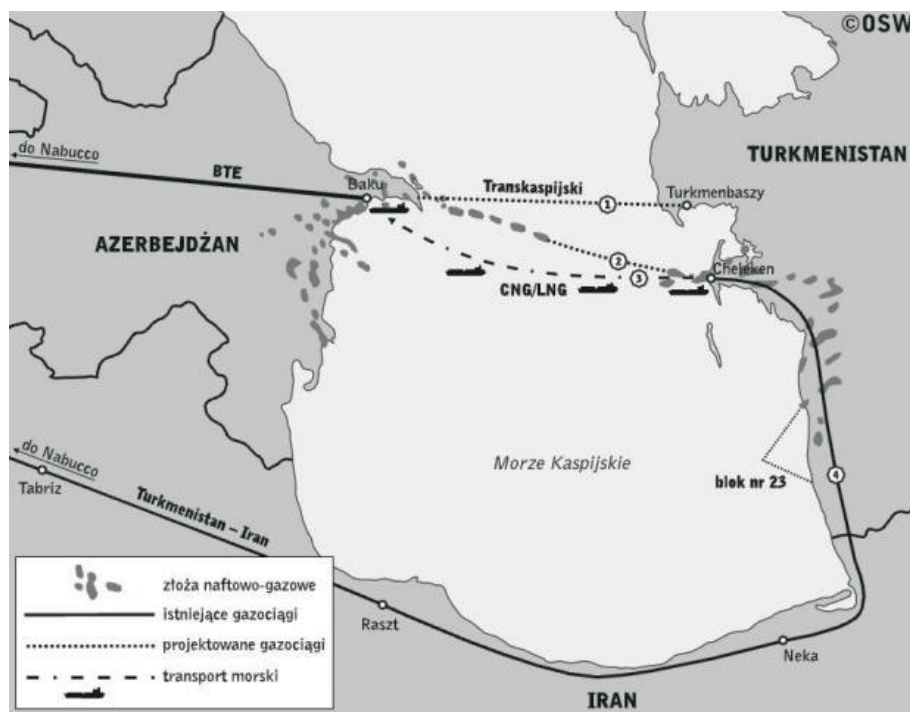
¹⁴⁹ *Turkmenistan veut fournir l'Europe en gaz*, „Le Figaro”, 15.01.2011.

nim na południe Europy blisko 67 mld m³ gazu ziemnego rocznie. UE jak na razie nie ustosunkowała się jednoznacznie do tej propozycji, niemniej jednak poszczególne państwa wchodzące w skład Wspólnoty podpisały w tej kwestii z Rosją odrębne dokumenty. Prawdopodobieństwo rozpoczęcia budowy instalacji przesyłowej, w której gaz będzie pochodził ze źródeł rosyjskich, a także z postradzieckiej Azji Środkowej należy ocenić jako wysokie. Kontrakt na dostawy gazu ziemnego do ChRL z możliwością zwiększenia ilości dostarczanego surowca oraz konieczność wywiązywania się z kontraktu z Federacją Rosyjską przy w dalszym ciągu ograniczonych mocach produkcyjnych powodują, iż turkmeńskie plany eksportu gazu ziemnego do Europy są obecnie mało realne. Szczególnie mocno zabiegali o to Amerykanie, którzy już w 2007 roku przekazali za pośrednictwem Agencji do spraw Handlu i Rozwoju fundusze na opracowanie studium opłacalności projektu transkaspijskiego. Trzeba jednak przyznać, iż polityka zagraniczna autorstwa G. Berdymuhammedowa, opierająca się na asertywności oraz zręcznej manipulacji interesami poszczególnych uczestników nowej Wielkiej Gry, podniosła pozycję Turkmenistanu w regionie. Nie znalazła ona jednak poza projektami realizowanymi wspólnie z ChRL oraz państwami postradzieckiej Azji Środkowej odzwierciedlenia w realnych wynikach. Pewne szanse na przyszłość rokuje nawiązanie współpracy z Kazachstanem, znaczna poprawa relacji turkmeńsko-uzbeckich oraz azersko-turkmeńskich. Czy są one jednak na tyle dobre, aby myśleć o wielkich, wspólnych, strategicznie ważnych inicjatywach? Trudno obecnie na to pytanie jednoznacznie odpowiedzieć. Udział Kazachstanu w budowie nowej przestrzeni gospodarczej z Federacją Rosyjską w znaczący sposób skomplikuje relacje między uczestnikami nowej Wielkiej Gry. Zdaje się, iż Federacja Rosyjska, godząc się na wzrastającą rolę ChRL w regionie, uzyskała w ten sposób możliwość dalszego blokowania zachodnich inicjatyw w sektorze surowców energetycznych, a poprzez to realne stało się utrzymanie monopolu na dostawy gazu ziemnego do Europy. Przyszłość ważnego strategicznie regionu Azji Środkowej, widzianego również przez pryzmat obszaru Morza Kaspijskiego, w dalszym ciągu pozostaje niepewna¹⁵⁰.

Spoglądając na politykę zagraniczną republiki należy stwierdzić, iż mimo podejmowanych przez obecnego przywódcę działań kraj ten nadal znajduje się do pewnego stopnia w izolacji. Wpływ na to mają zarówno autorytarna polityka wewnętrzna, jak i rosnące znaczenie Federacji Rosyjskiej w regionie, która jak dotąd skutecznie blokuje turkmeńskie inicjatywy energetyczne. Za sukces obecnej ekipy wła-

¹⁵⁰ A. Jarosiewicz, M. Falkowski, *Wielka gra...*, s. 20.

dzy należy uznać sfinalizowanie umowy na dostawy gazu ziemnego do ChRL. Dodatkowym atutem tej inwestycji jest nawiązanie konstruktywnych, przynajmniej w tym zakresie, relacji z sąsiednimi azjatyckimi republikami: Kazachstanem oraz Uzbekistanem. Pozytywnych efektów nie przyniósł jak dotąd, mimo wielu obietnic z jednej i drugiej strony, dialog z Zachodem. Zarówno USA, jak i UE wydają się być pozbawione głębszej koncepcji działania na obszarze postradzieckim, co jest wynikiem problemów wewnętrznych, jak i przewlekłej, nierokującej sukcesu wojny z terroryzmem. Wszystko więc wskazuje na to, iż sytuacja w regionie będzie się stabilizować, chyba że obszar postradzieckiej Azji Centralnej znajdzie się ponownie w obliczu wyzwań w zakresie przeciwdziałania rosnącym w siłę fundamentalistom islamskim. Podsumowując, Rosja umocniła swoje wpływy w regionie kosztem Zachodu, ale w jego miejsce przybył jej poważny konkurent w postaci ChRL.

Ryc. 11. Trasa gazociągu przez Morze Kaspijskie

<http://www.psz.pl/Wojciech-Jedrzejewski-Status-Morza-Kaspjskiego>

Tabela 19. Główne trasy gazociągów

Nazwa gazociągu	Stan	Rok otwarcia	Roczna przepustowość (w mld m ³)	Operator, właściciel
Azja Centralna – Centrum (CAC), w tym nitka CAC-3 (tzw. gazociąg nadkaspijski)	istniejący	1974	Obecna – do 45 (możliwość zwiększenia do 100 po modernizacji)	Państwa tranzytowe (Rosja, Kazachstan, Uzbekistan, Turkmenistan) do 2010 r. zarząd Gazprom
Korpeze – Kurt Kui (Turkmenistan–Iran)	istniejący	1997	8–14	
Turkmenistan – Uzbekistan – Kazachstan – Chiny	realizowany	2009	30	Specjalnie powołane spółki, w których chińska firma oraz firma reprezentująca odpowiednie państwo tranzytowe posiadają do 50%
Nadkaspijski (Turkmenistan – Kazachstan – Rosja)	planowany	Istnieje nitka CAC-3 – ma być zmodernizowana	10 do 30	Państwa tranzytowe – każde na swoim odcinku
Turkmenistan – Afganistan – Pakistan – Indie	planowany	b/d	30 (z możliwością poszerzenia do 90)	b/d
Turkmenistan – Iran – Azerbejdżan	planowany	b/d	b/d	b/d
Turkmenistan lub/i Kazachstan – Azerbejdżan – Turcja	planowany	b/d	15 (z możliwością poszerzenia do 30)	b/d
Turkmenistan – Iran – Turcja – Europa	planowany	b/d	b/d	b/d

Bibliografia

Opracowania

- Bazyłow L., *Historia Rosji*, t. 1–2, Warszawa 1983
- Bodio T., *Przywództwo i elity polityczne*, [w:] *Turkmenistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2005
- Bodio T., *Kalendarium najważniejszych wydarzeń politycznych w historii Turkmenistanu (1991–2004)*, [w:] *Turkmenistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2005
- Bodio T., Kardaś Sz., *Priorytety i determinanty polityki zagranicznej*, [w:] *Turkmenistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2005
- Bodio T., *Turkmeni i ich droga do suwerenności państwowej*, [w:] *Turkmenistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2005
- Capisani G.R., *Nowe państwa Azji Centralnej*, Warszawa 2004
- Demidov M.S., *Postsowiecki Turkmenistan*, Moskwa 2002
- Falkowski M., *Charakterystyka regionu Azji Centralnej*, [w:] *Region Azji Centralnej jako obszar wpływów międzynarodowych*, red. B. Bojarczyk, A. Ziętek, Lublin 2008
- Jesenow M., *Farmilowanie wniesniepoliticzieskowo kursa Turkmenistana*, Moskwa 1994
- Kadyrov S.Ch., *Rossijsko-turkmenskij istoriczeskij słowar*, Bergen 2001
- Kardaś Sz., Kozłowski K., *Opozycja polityczna*, [w:] *Turkmenistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2005
- Kardaś S., *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej wobec Turkmenistanu*, [w:] *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw członkowskich WNP*, red. E. Cziomer, M. Czajkowski, Kraków 2006
- Klimecki M., *Krym 1854–1855*, Warszawa 2006
- Konończuk W., *Turkmenistan*, [w:] *Nowa rola NATO na obszarze WNP*, Raport Projektu OSW, maj 2005, s. 86–88.
- Kłaczyński R., *Ropa naftowa i gaz ziemny obszaru postradzieckiego. Rola i znaczenie surowców energetycznych w polityce Kremla*, Kraków 2010
- Lang M., *Turkmeni do podboju rosyjskiego*, [w:] *Turkmenistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2005
- Meller A., *Islam w Turkmenistanie*, [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, Prace OSW, styczeń 2003, nr 7, s. 26
- Mojsiewicz Cz., *Przeszkody na drodze transformacji postradzieckich republik Azji Środkowej*, „Rocznik Wschodni”, Rzeszów 2001
- Piotrowski M.A., *Polityka w sektorze naftowo-gazowym*, [w:] *Turkmenistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2005
- Pirimkułow S., *Pod jarzmem Imperium Rosyjskiego*, [w:] *Turkmenistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2005
- Rashid A., *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Warszawa 2003
- Różańska E., Różański Z., *Azja o zmierzchu dnia*, Warszawa 1979

- Wierzbicki A., *Warunki życia i ochrona socjalna ludności*, [w:] *Turkmenistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2005
- Wojtaszczyk K. A., *System konstytucyjny państwa*, [w:] *Turkmenistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2005
- Załęski P., *Organizacja systemu władzy państwowej*, [w:] *Turkmenistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2005
- Zasada G., Jakubowski W., *Partie polityczne, organizacje pozarządowe i ruchy społeczne*, [w:] *Turkmenistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2005
- Zdaniuk B., *Turkmenia w czasach radzieckich*, [w:] *Turkmenistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2005

Artykuły

- Auguścik S., *Morze Kaspijskie czy węzeł kaspijski*, Portal o Partnerstwie Wschodnim, <http://eastbook.eu/2011/07/country/kaukaz-morze-kaspijskie-czy-wezel-kaspijski/>
- Berlin I., *Pa swojemu puti razwitia. Turkmenskaja ekonomika ukrieplajetsia za szciet sabstwiennych wazmożnostiej*, <http://www.turkmenistan.ru>
- Demonstracja siły Prezydenta Turkmenistanu*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-08-22/demonstracja-sily-prezydenta-turkmenistanu>
- Denber R., *Szto stait za kultam licznasti Nijazowa*, <http://www.eurasianet.org/eurasianet/russian/resource/turkmenistan/articles/index.shtml>
- Falkowski M., *Turkmenistan: cała władza w ręce prezydenta Berdymammedowa*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-05-23/turkmenistan-cala-wladza-w-rece-prezydenta-berdymammedowa>
- Gente R., *Les ex-républiques soviétiques dans la géopolitique mondiale. Du Caucase à l'Asie centrale, « grand jeu » autour du pétrole et du gaz*, <http://www.monde-diplomatique.fr/2007/06/GENTE/14807>
- Gigantyczne złoża gazu w Turkmenistanie*, „Gazeta Wyborcza” 14.10.2008, http://wyborcza.pl/1,76842,5811100,Gigantyczne_zloza_gazu_w_Turkmenistanie.html
- Hindusi angażują się w wydobywanie surowców w Turkmenistanie*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-10-24/hindusi-angazuja-sie-w-wydobycie-surowcow-w-turkmenistani>
- Indie aktywizują politykę w Azji Centralnej*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-04-16/indie-aktywizuja-polityke-w-azji-centralnej>
- Jagielski W., *Turkmeni bez problemów wybrali nowy parlament*, <http://serwis.gazeta.pl/swiat/1,62816,2454608.html>
- Jarosiewicz A., Falkowski M., *Wielka gra wokół Turkmenistanu*, Analiza OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/punkt-widzenia/2008-08-15/wielka-gra-wokol-turkmenistanu>

- Jarosiewicz A., Falkowski M., *Nowa Wielka Gra – przesilenie?*, Komentarze OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2009-05-12/nowa-wielka-gra-przesilenie>
- Jędrzejewski W., *Status Morza Kaspijskiego*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/Wojciech-Jedrzejewski-Status-Morza-Kaspijskiego>
- Kuspys P., *Polityka energetyczna Federacji Rosyjskiej wobec Azji Centralnej*, Europejskie Centrum Analiz Geopolitycznych, <http://www.geopolityka.org/index.php/analizy/430-polityka-energetyczna-federacji-rosyjskiej-wobec-azji-centralnej>
- Kulijew A., *Turkmeński satrapa ułaskawia dysydenta*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62816,1404718.html>
- Le président turkmène libère d'un seul coup près de 4000 prisonniers*, http://www.rtb.be/info/societe/detail_le-president-turkmene-libere-d-un-seul-coup-pres-de-4000-prisonniers?id=6653243
- Łoskot A., *Potencjał eksportowy obszaru poradzieckiego – jego znaczenie i podstawowe problemy związane z jego wykorzystaniem*, [w:] *Kłopotliwe bogactwo – sytuacja, i perspektywy sektorów ropy i gazu na obszarze byłego ZSRR*, Prace OSW, grudzień 2003, nr 12
- Mammedow O., *Mieźdu Wastokom i Zapadom. Turkmenistan abnowił i rasszi-rił swaji gławnyje marskije warota na Kaspii*, <http://www.turkmenistan.ru>
- Michaiłow W., *Logiczen, Jasen i Prazraczien. Gława Kamiteta po ekonomie i sacjalnoj palitykie Turkmenistana Wiktor Michaiłow O Gosbjudżetie na 2004 god*, <http://www.turkmenistan.ru>
- Naczalis masowyje ariesty: Nijazow i dissidenty abwiniajut drug druga*, <http://www.eurasianet.org/eurasianet/russian/resorce/Turkmenistan/articles/index.shtml>
- Opania M., *Wiatr przemian – seria limitowana*, <http://www.psz.pl/tekst-9343/Michal-Opala-Wiatr-przemian-seria-limitowana>
- Polityczne manewry Prezydenta Turkmenistanu*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-10-10/polityczne-manewry-prezydenta-turkmenistanu>
- Popławski M., *Nowa Wielka Gra o Azję Środkową*, Europejskie Centrum Analiz Geopolitycznych, <http://www.geopolityka.org/index.php/komentarze/456-nowa-wielka-gra-o-azje-srodkowa>
- Prezydent Turkmenistanu przywraca tradycyjne nazwy miesięcycom*, Rzeczpospolita, <http://www.rp.pl/artukul/125210.html>
- Prezydent Turkmenistanu tworzy pozorny pluralizm polityczny*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-02-24/prezydent-turkmenistanu-tworzy-pozorny-pluralizm-politycz>
- Prezydent Turkmenistanu w Niemczech i Austrii*, „Tydzień na Wschodzie”, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-11-19/prezydent-turkmenistanu-w-niemczech-i-austrii>
- Raballand G., *Geoéconomie du bassin caspien. Chercheur en économie*, Institut français des relations internationales, http://www.ifri.org/files/Raballand_Caspienne.pdf

Turkmenistan:

surowcowa

potęga

- Rosja pcha Aszchabad w objęcia Europy*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-04-22/rosja-pcha-aszchabad-w-objecia-europy>
- Sadowska E., *Holenderska choroba Rosji*, Wortal Politologiczny Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, www.polis.edu.pl
- Słowik O., *Olbrzymie złoża gazu w Turkmenistanie*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-14130/Olbrzymie-zloza-gazu-w-Turkmenistanie>
- Sołowiew I., *Kagda darogi – nie bieda... Awtotrassy w Turkmenistanowi strajaj w saatwiestwii s mieżdunarodnymi standartami*, <http://www.turkmenistan.ru>
- Sołowiew I., *Ustojcziwaja dynamika. Nacjonalnyj Instytut Statistiki i Informacji Turkmenistana podwieł ekonomiczieskije itogi 2004 goda*, <http://www.turkmenistan.ru>
- Spotkanie Bush–Berdymuhammendow*, „Tydzień na Wschodzie”, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-04-09/spotkanie-bush-berdymuhammedow>
- Stier K., *W dakładie Helsinskaj Fiedieraciji padrobno apisywajutsja naruszenija praw czieławieka w Turkmenistanie*, <http://www.eurasianet.org/aurasianet/russian/departaments/insight/articles/eav042904>
- Szalijew M., *Sdielano w Turkmenistanie. Wczieraszniaja syriewaja riespublika rasszirajet spisok eksportnoj pradukcji*, <http://www.turkmenistan.ru>
- Wilk A., *Rola i znaczenie czynnika energetycznego w rosyjskiej polityce zagranicznej*, <http://www.stosunki.pl/?q=content/rola-i-znaczenie-czynnika-energetycznego-w-rosyjskiej-polityce-zagranicznej>
- TIOGE – demonstracja zachodnio-turkmeńskiej woli współpracy*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-11-21/tioge-demonstracja-zachodnio-turkmenskiej-woli-wspolpracy>
- Le Turkmenistan. Les publication de service economique*, Ambassade de France, http://www.tresor.economie.gouv.fr/se/turkmenistan/documents_new.asp?V=1_PDF_156592
- Turkmenia. Nijazow rządzid absolutnie*, <http://serwisy.gazeta.pl/swiat/1,62816,1626440.html>
- Turkmenistan ma jedno z największych złóż gazu ziemnego na świecie*, „Gazeta Wyborcza”, http://wyborcza.biz/biznes/1,101562,9668121,Turkmenistan_ma_jedno_z_najwiekszych_zloz_gazu_na.html
- Turkmenistan obawia się zachodniej edukacji*, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-09-09/turkmenistan-obawia-sie-zachodniej-edukacji>
- Turkmenistan. Oceny i miejsca w rankingach*, <http://www.unido.pl/CEE-CIS/Turkmenistan.htm>
- Turkmenistan przyciąga zagranicznych inwestorów*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-04-02/turkmenistan-przyciaga-zagranicznych-inwestorow>
- Turkmenistan walczy z kultem Turkmenbaszy*, „Newsweek”, <http://swiat.newsweek.pl/turkmenistan-walczy-z-kultem-turkmenbaszy,51976,1,1.html>

- Turkmenistan wychodzi do świata*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-10-03/turkmenistan-wychodzi-do-swiate>
- Turkmenistan: firma audytowa potwierdza istnienie olbrzymiego złoża gazu*, http://gazownictwo.wnp.pl/turkmenistan-firma-audytowa-potwierdza-istnienie-olbrzymiego-zloza-gazu,62620_1_0_0.html
- Turkmenistan: nowy Prezydent, stare metody*, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2007-08-08/turkmenistan-nowy-prezydent-stare-metody>
- Turkménistan: Plus de 3.700 prisonniers amnistiés*, <http://www.20minutes.fr/ledirect/776194/turkmenistan-plus-3700-prisonniers-amnisties>
- Turkmenistan: tysiące więźniów na wolności*, „Rzeczpospolita”, <http://www.rp.pl/artukul/707822.html>
- UE czyni krok w stronę zacieśnienia współpracy z Turkmenistanem*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-04-29/ue-czyni-krok-w-strone-zaciesnienia-wspolpracy-z-turkmeni>
- USA szukają możliwości współpracy z Turkmenistanem*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-06-23/usa-szukaja-mozliwosci-wspolpracy-z-turkmenistanem>
- Zachód kontynuuje zabiegi o turkmeński gaz*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-03-10/zachod-kontynuuje-zabiegi-o-turkmenski-gaz>
- Ze stolicy Turkmenistanu zniknie pomnik Turkmenbaszy*, „Rzeczpospolita”, <http://www.rp.pl/artukul/129203.html>

Źródła internetowe

- <http://www.turkmenistan.gov.tm/ruhnama/ruhnama-pol.html>
- <http://www.turkmenistan.ru>
- Portal Promocji Eksportu, *Handel zagraniczny Turkmenistanu w 2004 roku*, <http://www.eksproter.gov.pl/>
- Rosyjski Urząd Statystyczny, *Wnieszcznaja targowlia Rassijskoj Fiedieracji sa stranami SNG*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe/Stg/25-06.htm>
- Turkmenistan: Status of the Asian Highway (AH) Project*, <http://www.unescap.org>.

TADŻYKISTAN: trudna niepodległość

Tadżykistan na tle innych państw należących do grupy pięciu postradzieckich krajów Azji Środkowej wyróżnia się w zdecydowany, niestety, negatywny sposób. Republika nie posiada znaczących bogactw naturalnych, lata 90. XX wieku upłynęły jej pod znakiem toczącej się wojny domowej, późniejsza specyficzna transformacja polityczna, kulturalna oraz społeczna, jaką przeszedł kraj na drodze utrwalania niepodległości, powodują, iż przyszłość Tadżykistanu nadal pozostaje niepewna¹. Republika ta to najbiedniejszy spośród postradzieckiej „azjatyckiej piątki” kraj regionu². Głównym atutem Tadżykistanu w ostatnich latach stało się jego geopolityczne położenie, wynikające z sąsiedztwa z Afganistanem. Tadżykistan stał się miejscem dyslokacji ważnej dla NATO bazy zaopatrzeniowej dla sił Sojuszu Północnoatlantyckiego, toczącego walki z talibską partyzantką. Na terytorium republiki swoją bazę posiadają również Rosjanie, obecni militarnie w tym kraju od momentu uzyskania przez Tadżykistan niepodległości. O znaczeniu republiki w rosyjskich planach supremacji na obszarze Azji Centralnej, a także o tym, iż Federacja Rosyjska pozostaje strategicznym partnerem republiki świadczy fakt zawartego w 2011 roku porozumienia dotyczącego pobytu sił zbrojnych FR na terenie Tadżykistanu. Na mocy powyższych ustaleń wojska rosyjskie będą przebywać na terenie republiki do 2060 roku³. Jest to efektem udziału sił zbrojnych FR w wojnie domowej po stronie obecnych władz, a także zabiegów rosyjskiej dyplomacji na rzecz wypracowania kompromisowego rozwiązania w najbardziej krwawym z konfliktów wewnętrznych na obszarze byłego ZSRR. Pomimo tego, iż w Tadżykistanie od lat panuje względny spokój, strona rosyjska w obawie przed powrotem radykalnego islamu, w dalszym ciągu kontroluje rozwój sytuacji w republice, wykorzystując do tego swoje siły zbrojne. Rosja docenia znaczenie Tadżykistanu także z innych względów. Jednym z nich jest możliwość konstruktywnej współpracy z władzami republiki w zwalczaniu, a także zapobieganiu przemytowi narkotyków z Afganistanu. Inną przyczyną, dla której Kreml stara się utrzymywać dobre relacje z tadżyckimi władzami, jest szansa zapobiegania już na granicy tadżycko-afgańskiej przepływowi nielegalnych radykalnych grup islamskich. Moskwa obawia się, iż w przypadku pogorszenia się sytuacji w Tadżykistanie, jej południowe granice staną się miejscem wzmożonej inwigilacji ze strony radykal-

¹ K. Strachota, *Tadżykistan: czas próby*, OSW, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PRACE_15.pdf, s. 18.

² M. Falkowski, *Tadżykistan w obliczu kryzysu państwowości*, OSW, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_22_0.pdf.

³ Porozumienie o przedłużeniu stacjonowania wojsk rosyjskich zostanie podpisane w pierwszym kwartale 2012 roku. Z. Cierpiński, *Armia Rosyjska w Tadżykistanie jeszcze 49 lat*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-39135/Armia-rosyjska-pozostanie-w-Tadzykistanie-jeszcze-49-lat>.

nych ugrupowań islamskich. Mogłoby się to przyczynić do pogłębienia na istniejącego już konfliktu na Północnym Kaukazie, a w efekcie w sposób jednoznacznie negatywny wpłynąć na pozycję Rosji na arenie międzynarodowej. Reasumując, Tadżykistan ma dla Rosji istotne znaczenie głównie jako naturalna strefa buforowa odgradzająca ją od zagrożenia w postaci radykalnego islamu, oraz jako państwo wspierające działania Kremla na arenie międzynarodowej. Również dla innych państw biorących czynny udział w regionalnej polityce Tadżykistan pozostaje partnerem w sferze bezpieczeństwa.

Historia

Tadżycy, podobnie jak inne ludy Azji Środkowej, próbowali opierać się dominacji rosyjskiej, w późniejszym zaś okresie radzieckiej. Podbój prowincji Pamir, będącej częścią ziem tadżyckich, który miał miejsce w 1890 roku, stanowił kres rosyjskiej kolonizacji Azji Środkowej. Od tego momentu Tadżykistan, podobnie jak i pozostała część Azji Środkowej, stał się częścią Imperium Romanowych, a po jego upadku – państwa radzieckiego⁴. Zarówno w czasach carskich, jak i radzieckich Tadżycy starali się stawiać opór nowej władzy. Jeszcze w latach 30. XX wieku południowa oraz wschodnia część Tadżykistanu znajdowały się pod wpływami radykalnego islamskiego ruchu Basmaczów. Umacniająca się władza radziecka z czasem przejęła jednak kontrolę nad całym Tadżykistanem⁵. Wskutek intensyfikacji działań podjętych przez Rosjan powoli następował proces laicyzacji społeczeństwa. W szcze-

⁴ G.R. Capisani wymienia postać tadżyckiego przywódcy Boceza, który w roku 1888 zadał klęskę rosyjskim wojskom wspomaganych przez siły tadżyckie z byłego Chanatu Bucharskiego. Inne źródła nie potwierdzają istnienia takiego przywódcy. Potwierdzony jest natomiast udział przywódcy Kaszgaru Jakuba-bega w walkach przeciwko rosyjskim siłom ekspedycyjnym. Miało to miejsce w latach 70. XIX wieku. Sam Jakub-beg zmarł w roku 1877. Problemy z dokładnym określeniem faktów z historii Tadżykistanu wynikają zarówno z braku materiałów źródłowych, jak i z zacierania przez aparat państwa radzieckiego śladów narodowej historii. Dopiero po odzyskaniu niepodległości na nowo zajęto się odkrywaniem korzeni narodu tadżyckiego. Między innymi otwarto Muzeum Narodowe w Duszanbe, w którym znajdują się takie eksponaty, jak choćby posąg Buddy o wysokości 12 metrów, podobny do zniszczonych w Afganistanie przez talibów w 2001 roku. Oprócz tego znajdują się w nim również buddyjskie artefakty z II n.e. G.R. Capisani, *Nowe państwa Azji Środkowej*, Warszawa 2004, s. 273–274, zob. A. Rashid, *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Warszawa 2003, s. 113.

⁵ Jeszcze w 1924 roku Tadżykistan nie stanowił odrębnego elementu państwa radzieckiego, bowiem *de facto* był częścią Uzbekistanu. Dopiero w roku 1925 przekształcono go w Autonomiczną Socjalistyczną Republikę Radziecką, pozostającą jednak częścią Socjalistycznej Republiki Uzbekistanu. W grudniu 1929 roku zdecydowano się na rozłączenie tych dwóch organizmów i powołanie do życia samodzielnej Tadżyckiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 274, zob. T. Bodio, *Tadżykistan – droga do niepodległości i odrodzenia narodowego*, [w:] *Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2002, s. 25.

gólny sposób dotyczyło to młodych Tadżyków, którzy w dorosłe życie wkraczali już w czasie gdy ich republika była częścią ZSRR. Celem Kremla było, jak to określił w swoim opracowaniu T. Bodio, niszczenie tradycyjnych wartości, rusyfikacja i pozbawianie Tadżyków ich korzeni religijnych⁶. Jednocześnie Tadżykistan ulegał również industrializacji, co niosło za sobą przyjmowanie niektórych standardów życia charakterystycznych dla zachodnich społeczeństw. Procesy te ulegały przyspieszeniu wraz z krzepnięciem struktur władzy w ZSRR⁷. W 1929 roku uruchomiono pierwszą linię kolejową do Duszanbe, zaś cztery lata wcześniej w stolicy kraju rozpoczęły pracę maszyny drukarskie. W tym też okresie wybudowano pierwszą w republice cementownię, zaś w latach 20. XX wieku rozpoczęto zakrojoną na szeroką skalę akcję walki z analfabetyzmem, co było niezwykle wprost wyzwaniem, biorąc pod uwagę, iż w republice na początku XX wieku mieszkało zaledwie 2,3% osób potrafiących czytać i pisać⁸. W czasach radzieckich republika pozostawała ważnym ośrodkiem handlowym, choć nigdy już nie zbliżyła się do czasów świetności, kiedy to była kluczową częścią „jedwabnego szlaku”⁹. Wielkie zmiany zaszły również w sferze obyczajowej. Inspirowany przez władzę radziecką ruch kobiet na rzecz zniesienia Parandży, która jest odpowiednikiem czarczafu, wykonanym z gęstego końskiego włosia, zakrywającym twarz, szyję i piersi, zakończył się masowym paleniem tego symbolu dyskryminacji, a zarazem tradycji przez aktywistki ruchu, co doprowadziło z czasem do zrzucenia zasłon przez zdecydowaną większość kobiet w republice. W wielu miejscach kraju doszło do wystąpień antyradzieckich, jednak w sumie miejscowym władzom komunistycznym udało się zrobić kolejny ważny krok na drodze do laicyzacji społeczeństwa¹⁰. Władza radziecka miała też swoje drugie, zdecydowanie gorsze oblicze. W latach 30. XX wieku przez

⁶ Ibidem, s. 25–26.

⁷ Jak pisze T. Bodio: „Władze radzieckie pragnęły zbudować w Tadżykistanie socjalistyczne państwo dyktatury proletariatu. Sowietyzacja przebiegała pod hasłami rewolucji industrialnej, kulturalnej, walki z klasami posiadającymi oraz kułakami”. Ibidem, s. 25.

⁸ E. Różańska, Z. Różański, *Azja o zmierzchu dnia*, Warszawa 1979, s. 84. Należy jednak podkreślić, że podobnie jak miało to miejsce w pozostałych republikach radzieckich Azji Środkowej, również i w przypadku Tadżykistanu władze radzieckie wprowadzały w miejsce alfabetu arabskiego, alfabet zlatynizowany (1929), a w 1940 roku grażdankę, czyli zmodyfikowaną na potrzeby miejscowe cyrylicę. T. Bodio, *Tadżykistan – droga...*, s. 31.

⁹ Ponieważ karawany wyruszające z Buchary w piątek docierały do miejsca gdzie obecnie leży stolica Tadżykistanu w poniedziałek, tak też nazwano dzisiejszą stolicę republiki. R. Kapuściński, *Kirgiz schodzi z konia*, Warszawa 1974, s. 94.

¹⁰ Szerzej na temat pierwszego okresu rządów radzieckich w Tadżykistanie E. Rachmonow, *Tadżycy w zwierciadle historii*, [w:] *Tadżykistan. Historia...*, s. 58–59, zob. E. Różańska, Z. Różański, *Azja...*, s. 84, P. Borawski, *Narody, mniejszości narodowe i klany*, [w:] *Tadżykistan. Historia...*, s. 327–329.

Tadżykistan przeszła wielka stalinowska czystka, która spowodowała wyniszczenie tadżyckich elit politycznych. Represje dotknęły zarówno islamistów, jak i miejscowych komunistów¹¹. Stalin nie ufał lokalnemu aparatowi partyjnemu złożonemu z działaczy, którzy wywodzili się z tadżyckich elit tejpowych. Kierowniczą rolę w tadżyckiej partii komunistycznej wolał powierzyć działaczom spoza republiki. Stąd też aktywną rolę we władzach republiki odgrywali Rosjanie, Ukraińcy, Białorusini. W późniejszych latach Tadżykistan, podobnie jak pozostałe republiki postradzieckie, został poddany silnej komunistycznej indoktrynacji, co znalazło swoje odzwierciedlenie niemalże we wszystkich aspektach codziennego życia mieszkańców republiki. W wyniku podjętych przez Stalina i jego następców działań osłabły wpływy islamu¹². Czystki w aparacie partyjnym oraz represje wobec ludności zahamowała II wojna światowa. Wielu Tadżyków wzięło udział w walkach w szeregach Armii Czerwonej. Po śmierci Stalina w 1953 roku, w ZSRR nastąpił czas rządów Nikity Chruszczowa, którego zastąpił Leonid Breżniew. Aparat radziecki kontynuował politykę wymierzoną w tadżyckie elity narodowe. Zmniejszeniu uległa za to represyjność działań. Społeczeństwo tadżyckie zmieniało się. Nowe pokolenia, szczególnie osoby zamieszkujące wielkie miasta, przyswajały rosyjską kulturę, do odległej republiki *via* ZSRR docierała również, choć mocno wyselekcjonowana, kultura zachodnia. Jedynie prowincja w dalszym ciągu pozostawała bastionem tradycji, w której islam odgrywał kluczową rolę. Bastion ten ze względu na obawy przed represjami pozostawał jednak w politycznej, często religijnej hibernacji.

Okres, kiedy władzę na Kremlu sprawował L. Breżniew, to czas dynamicznego rozwoju przemysłu w całym ZSRR. Kreml postanowił postawić na rozwój przemysłu ciężkiego oraz produkcję surowców energetycznych. To ostatnie było pochodną kryzysu naftowego wywołanego przez państwa zrzeszone w OPEC w 1973 roku. Wtedy to władze radzieckie w większym niż dotychczas stopniu zaczęły doceniać rolę surowców energetycznych w światowej gospodarce, a także traktować je jako narzędzie kształtowania relacji międzynarodowych. Ponieważ pod względem poziomu industrializacji państwa radzieckiej Azji Środkowej w sposób wyraźny odstawały od pozostałych republik, podjęto decyzję o rozpoczęciu wielkich inwestycji. Miało to nieodwra-

¹¹ W 1937 roku zostali aresztowani, a rok później zgładzeni prezydent Tadżykistanu Szahtimur oraz premier Rahimbajzade. W latach 80. XX wieku zostali zrehabilitowani. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 275.

¹² W latach 70. XX wieku w Tadżykistanie rozwinęło się podziemne szkolnictwo religijne oraz rozpoczęły działanie pierwsze organizacje fundamentalistyczne, wzorujące się na podobnych ruchach w Pakistanie. K. Strachota, *Islam w Azji Centralnej*, [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, Prace OSW, styczeń 2003, nr 7.

calnie zmienić rolniczy do tej pory charakter tego obszaru¹³. W końcu lat 70. XX wieku Tadżykistan wysunął się na pierwsze miejsce wśród postradzieckich republik Azji Środkowej pod względem tempa wzrostu produkcji. W czasach radzieckich powstały między innymi: elektrownie wodne, w tym największa z nich nurecka, oraz zakłady aluminium w Legarze. Łącznie w latach 1970–1975 powstało około 160 nowych zakładów przemysłowych. Dochód uzyskiwany przez statystycznego Tadżyka wzrósł w tym okresie aż o 140%¹⁴. Ceną za ograniczone, jak się później okazało, sukcesy odniesione w zakresie industrializacji republiki była degradacja środowiska naturalnego. Gdy wydawało się, że republika w dalszym ciągu będzie zmierzać utartym torem radzieckich przemian, sytuacja polityczna w samym ZSRR, jak i wokół niego zaczęła się diametralnie zaostrzać. Okazało się, iż zmiany dokonane przez radziecki aparat administracyjny na przestrzeni niemalże 70 lat nie były aż tak głębokie, jak to się początkowo wydawało¹⁵. Wystarczył bowiem krótki, kilkuletni okres chaosu wywołanego polityczno-ekonomicznymi eksperymentami doby „pierestrojki”, by z powrotem w Tadżykistanie odżyły islamsko-narodowe resentymenty oparte na odradzających się z nową siłą strukturach klanowych. Co prawda władza radziecka w dużym stopniu zmieniła oblicze Tadżykistanu, niemniej jednak nie udało się jej wykorzenić do końca wpływów islamu. Te, jak pokazały późniejsze wydarzenia związane z wojną domową, były w dalszym ciągu znaczące. Upadek ZSRR, wsparty ambicjami niepodległościowymi miejscowych elit komunistycznych, powrót resentymentów

¹³ Polityka radziecka lat 70. zarówno w zakresie ekonomicznym, jak i społecznym była w wielu jej aspektach nieracjonalna. W ramach założeń ekonomicznych ZSRR zamierzał dogonić USA w rozwoju produkcji przemysłowej i rolnej już w 1975 roku. Założeniem pięcioletki (1971–1975) było zwiększenie produkcji przemysłowej i rolniczej o 40%, a dochodu narodowego o 30%. Powszechna industrializacja miała objąć również republiki Azji Centralnej. W stosunku do narodów tego regionu (jak również innych republik radzieckich) wyznaczono cel, którym było posługiwanie się dwoma językami, co miało doprowadzić do wzrostu znaczenia czynnika narodowego przy równoczesnym zwiększeniu się czynnika ponadnarodowego – radzieckiego! Polityka taka musiała zakończyć się katastrofą. Wskazuje to jednak, że elity władzy na Kremlu zdawały sobie do pewnego stopnia sprawę z pogarszającej się sytuacji państwa radzieckiego. Niewiele jednak były w stanie zrobić, aby temu zapobiec. A. Czubiński, *Historia powszechna XX wieku*, Poznań 2003, s. 620–621.

¹⁴ E. Róžańska, Z. Róžański, *Azja...*, s. 74–81. Nic więc dziwnego, że pierwsze lata niepodległości stały się dla Tadżyków prawdziwą katastrofą. Obecnie wskaźnik poziomu życia jest w Tadżykistanie niższy o 50% od analogicznego wskaźnika z ostatnich lat istnienia Tadżyckiej SSR. T. Bodio, *Tadżykistan – droga...*, s. 31. Szerzej na temat obecnej sytuacji socjalnej w Tadżykistanie w porównaniu z czasami radzieckimi A. Wierzbicki, *Warunki życia i ochrona socjalna ludności*, [w:] *Tadżykistan. Historia...*, s. 312–323.

¹⁵ Szerzej o problemach z poszukiwaniem tożsamości historyczno-kulturowej przez Tadżykistan oraz inne postradzieckie państwa Azji Centralnej K. Arman, *Karotka analiza istorisko-kulturnych problemow Sriedniej Azji*, <http://www.eurasianet.org/eurasia-net/russian/recource/tajikistan/articles/index.shtml>.

islamskich – wszystko to doprowadziło do sytuacji, w której 9 września 1991 roku Tadżykistan stał się państwem niepodległym¹⁶.

Współcześnie Tadżykistan przeżywa głęboki kryzys własnej państwowości. Rozkład struktur państwowych przyczynia się do coraz większego niezadowolenia społecznego związanego z brakiem możliwości zapewnienia przez rządzących społeczeństwu podstawowych praw, takich jak dostęp do edukacji, dostęp do opieki zdrowotnej czy też szeroko rozumiane bezpieczeństwo¹⁷. Sytuację spotęgowały jeszcze kolejne kryzysy ekonomiczne w 1998 roku oraz w 2008 roku¹⁸. Doprowadziło to do podjęcia przez ONZ decyzji o wpisaniu Tadżykistanu na listę państw, które w trybie pilnym potrzebują pomocy żywnościowej¹⁹. Nieporozumienia z sąsiadującym Uzbekistanem doprowadziły z czasem do kolejnych kryzysów energetycznych. Trudna więc była i jest niepodległość Tadżykistanu²⁰.

Gospodarka

Tadżykistan jest targany wewnętrznymi sporami, posiada niekorzystne ukształtowanie powierzchni terenu, które utrudnia rozwój rolnictwa. Brak znaczących zasobów surowców strategicznych sprawia, iż jest on najsłabszą gospodarczo republiką postradzieckiej Azji Środkowej. Ożywienie gospodarcze w latach 80. XX wieku nie spotkało się z kontynuacją w okresie ostatniej dekady XX wieku. Kilkunastoletni okres niepodległości pogłębił istniejącą, powstałą w czasach radzieckich, przepaść dzielącą republikę od pozostałych części byłego ZSRR. Dla wielu tadżyckich rodzin jedynym źródłem utrzymania od lat pozostają środki finansowe pochodzące z pracy wykonywanej na terenie Federacji Rosyjskiej. W końcu lat 90. XX wieku blisko 1,5 mln Tadżyków pracowało w Federacji Rosyjskiej. Wielu z nich wykonywało świadczenia pracownicze w tak zwanej „szarej strefie”. Nie mogli oni liczyć na pobłażliwość rosyjskich organów emigracyjnych, często ich

¹⁶ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 236, T. Bodio, K. Porowski, *Kalendarz ważniejszych wydarzeń politycznych w historii niepodległego Tadżykistanu*, [w:] *Tadżykistan. Historia...*, s. 608.

¹⁷ O koniecznych reformach społecznych szerzej: P. Kaczmarek, *Tadżykistan: najpierw gospodarka i wszystko inne*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-29353/Pawel-Kaczmarek-Tadzykistan-najpierw-gospodarka-i-wszystko-inne>.

¹⁸ M. Falkowski, *Tadżykistan w obliczu...*

¹⁹ T. Mróz, *W Azji Centralnej buszuje szarańcza*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-38088/W-Azji-Centralnej-buszuje-szarancza>.

²⁰ Uzbekistan na przełomie 2008 i 2009 roku w drastyczny sposób podniósł ceny za surowce energetyczne, jednocześnie zakazując tranzytu energii do Tadżykistanu z Turkmenistanu. Taka sytuacja pozbawiła obywateli tadżyckich energii w okresie zimowym, a także doprowadziła do zastoju tadżyckiej gospodarki.

świadczenia były znacznie niższe od tych obowiązujących na terenie Federacji Rosyjskiej. Byli oni również narażeni na akty przemocy ze strony ugrupowań nacjonalistycznych. Możliwość zarobku, utrzymania rodziny stanowiła jednak na tyle poważny cel, iż Tadzycy gotowi byli godzić się na niemalże każde ryzyko²¹. Największe skupiska Tadzyców znajdują się w Samarze oraz Moskwie. Pracowników tadzyckich można też często spotkać w miastach położonych na Syberii. Środki finansowe pozyskane przez pracujących w Rosji Tadzyców są prawdopodobnie trzykrotnie większe od środków wchodzących w skład budżetu centralnego. Prawie połowa tadzyckiego społeczeństwa utrzymuje się z pieniędzy uzyskanych z pracy na terytorium Federacji²². W ostatnim okresie nasiliła się również migracja zarobkowa do państw spoza ZSRR. Tadzycy wyjeżdżają do Pakistanu, Iranu, a nawet krajów Zatoki Perskiej. Nasiliła się również emigracja do Kazachstanu czy też Kirgizji. Według oceny Międzynarodowej Organizacji ds. Migracji (IOM), mającej swoją filię w Duszanbe, każdego roku wyjeżdża z kraju, głównie w poszukiwaniu prac sezonowych, blisko pół miliona Tadzyców²³. Sąsiadujący z Tadżykistanem Kazachstan zmuszony był nawet czasowo wstrzymać tranzyt przez swoje terytorium przewozów osobowych z Tadżykistanu, bowiem wielu pasażerów zatrzymywało się w tym kraju w celu znalezienia w tej, bez porównania bogatszej od Tadżykistanu, postradzieckiej republice pracy. Władze w Duszanbe, chcąc w jakimś stopniu ucywilizować ruch emigracyjny, wprowadziły w 2001 roku w życie pakiet procedur prawnych ułatwiających transfer pieniędzy zarobionych przez emigrantów do republiki bezpośrednio na osobiste rachunki bankowe. Wprowadzono również relatywnie ścisłą kontrolę nad agencjami zajmującymi się pośrednictwem pracy. Tadżykistan rozpoczął rozmowy dotyczące uregulowania statusu Tadzyców

²¹ *Tadżykistan: Przekazy pieniężne od emigrantów stanowią 40% PKB kraju*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2011-01-26/tadzykistan-przekazy-pieniezne-od-emigrantow-zarobkowych->, zob. też. L. Jones, R. Black R. Skeldon, *Migration and Poverty Reduction in Tajikistan*, Sussex 2007, s. 4–5, szerzej: „Tajikistan Policy Note. Poverty Reduction and Enhancing the Development Impact of Remittances. Report No. 35771-TJ” (PDF). World Bank. June 2006. Retrieved 2008-03-08.

²² M. Pietruszewski, *Migracja zarobkowa w b. ZSRR*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-27159/Maciej-Pietruszewski-Kirgizi-Ormianie-Tadzycy-Moldawianie-na-saksach>, por. M. Zakowska, *Charakter i skutki emigracji zarobkowej dla krajów Azji Centralnej na przykładzie Tadżykistanu*, http://iw.amu.edu.pl/_data/assets/file/0016/32803/mgrZakowska_ref.pdf, por. S. Kurbanov, *Labor Migration From Tajikistan And Its Economic Impact, Central Asia and the Caucasus*, „Journal of Social and Political Studies”, nr 41, http://www.ca-c.org/online/2006/journal_eng/cac-05/05.kureng.shtml [18.10.2009], por. A. Korobkov, Z. Zaionchkovskaia, *The Post-Soviet Labor Migrations: The Socio-Economic, Legal, and Financial Aspects*, http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/7/4/2/5/pages74259/p74259-9.php [21.10.2009].

²³ *Tadżiskoje prawitelstwo pytajetsia najti rieszenie waprosa o migraci rabocziesi siły*, <http://www.eurasianet.org/russian.departaments/insight/articles/eav>.

przebywających poza granicami kraju w państwach WNP. W szczególności sposób odbija się to na obecnych relacjach rosyjsko-tadżyckich. Jak na razie, stosowne porozumienie udało się wynegocjować jedynie z Kirgizją. Szczególne znaczenie przywiązują kirgiskie władze do uregulowania tej kwestii w stosunkach z Rosją, do której emigruje około 82% wszystkich wyjeżdżających z kraju Tadżyków. Problemem jest również kwestia udziału Tadżyków w zorganizowanej przestępczości na terenie państw będących miejscem ich pobytu. W szczególności dotyczy to orzekania wobec tadżyckich emigrantów warunków odbywania zasądzonej kary więzienia. Tadżyckie władze chciałyby w tym zakresie wspólnie z krajami postradzieckimi monitorować sytuację²⁴. Ci spośród Tadżyków, którzy zostali w kraju, pracują w administracji, nielicznych zakładach przemysłowych lub przy produkcji bawełny. Ta ostatnia jednak, w wyniku prowadzonych w ramach wojny domowej działań bojowych, w ostatniej dekadzie XX wieku uległa wyraźnemu spowolnieniu²⁵.

Tadżykistan w przeciwieństwie do pozostałych postradzieckich republik Azji Środkowej nie posiada znaczących zasobów bogactw naturalnych i mineralnych. Do najważniejszych możemy zaliczyć naturalne źródła energii elektrycznej. Potencjał energetyczny tadżyckich rzek daje republice ósme miejsce na świecie²⁶. Do innych bogactw naturalnych możemy zaliczyć lasy. W tym jednak przypadku rabunkowa gospodarka w czasach radzieckich doprowadziła do dwukrotnego zmniejszenia areału upraw leśnych. W chwili obecnej zasoby leśne republiki stanowią blisko 1,8 mln ha²⁷. Wśród bogactw mineralnych na pierwszy plan wysuwają się złoża cynku, ołowiu, wolframu, srebra, kadmu, arsenu. Wielkość wydobycia antymonu daje temu państwu ósme miejsce na świecie. Republika posiada również dostęp do 28 złóż złota. Wielkość zasobów cennego kruszywa szacowana jest na blisko 430 ton. Na północy republiki znajdują się drugie pod względem wielkości na świecie złoża srebra. Zasoby złoża „Wielki Konimansur” wystarczą – przy wydobyciu sięgającym 50 ton – w skali rocznej na 150 lat²⁸. Tadżykistan posiada również złoża węgla brunatnego, siarki, soli kamiennej, fosforytów, łupków bitumicznych. Republika posiada również kopalnie odkrywkowe granitu, marmuru, wapieni. W górach Pamiru występują

²⁴ Ibidem, s. 1–2.

²⁵ Problematyka tadżyckiej wojny domowej została omówiona w rozdziale dotyczącym polityki wewnętrznej tego państwa, a także w rozdziale dotyczącym polityki zagranicznej.

²⁶ E. Marciszewska, J. Pieriegud, E. Fiszer, *Bogactwa naturalne i potencjał gospodarczy*, [w:] *Tadżykistan. Historia...*, s. 402–403.

²⁷ *Tadżykistan. Dokład o satajaniu okružajuszcziej sriedy – 2000*, wysiwyg//29/http://grida.no/enri...jik/soe2/rus/htm/forest/press.htm.

²⁸ E. Marciszewska, J. Pieriegud, E. Fiszer, *Bogactwa...*, s. 402–403.

kamienie szlachetne: rubiny, ametysty, granaty²⁹. Tadżykistan dysponuje także niewielkimi złożami ropy naftowej i gazu ziemnego. Nie są to jednak pokłady o znaczeniu strategicznym. Złoża gazu ziemnego szacowane są zaledwie na 863 mld m³. Najważniejsze pokłady „błękitnego paliwa” na terenie republiki zlokalizowane są w Dolinie Wachszańskiej oraz Kotlinie Hisarskiej³⁰. Niewielkie zasoby w pełni wystarczyłyby do zaspokojenia potrzeb wewnętrznych tadżyckiej gospodarki. Jednakże słaba postradziecka infrastruktura, w dużym stopniu zniszczona w wyniku konfliktu wewnętrznego, od lat niemodernizowana, przyczyniła się do tego, iż Tadżykistan pozostaje w dalszym ciągu importerem surowca. Dzięki umowom barterowym „błękitne paliwo” jest dostarczane z Uzbekistanu oraz Turkmenistanu. Głównym inwestorem zagranicznym w przemyśle wydobywczym od lat pozostaje Federacja Rosyjska. W 2003 roku została podpisana umowa dwustronna pomiędzy Federacją Rosyjską a Tadżykistanem na poszukiwania i eksploatację tadżyckich złóż przez rosyjski koncern Gazprom. Z treści porozumienia wynika, iż republika udostępnia rosyjskiemu monopoliście swój obszar w celu poszukiwania złóż gazu ziemnego, a następnie ich eksploatacji na okres 25 lat.

Również w zakresie eksploatacji ropy naftowej Tadżykistan odgrywa marginalną rolę. Pomimo iż posiada dostęp do niewielkich, aczkolwiek możliwych dla eksploatacji złóż surowca, złe zarządzanie przemysłem wydobywczym, brak reform oraz koniecznej modernizacji infrastruktury, przy jednoczesnej nieskrywanej niechęci do zagranicznych inwestorów, doprowadziły do 70% spadku wydobycia ropy na przestrzeni dwudziestu lat tadżyckiej niepodległości. Republika jest więc zmuszona do importu surowca z zagranicy. W tym przypadku krajem eksporterem ropy naftowej jest Uzbekistan. Sytuacji nie ułatwia również brak rafinerii na terenie republiki, co powoduje, iż konieczne staje się przetwarzanie surowca poza granicami państwa. W ostatnim okresie rząd tadżycki rozpoczął działania na rzecz wzmocnienia sektora wydobywczego. Głównym celem jest uzyskanie samowystarczalności surowcowej przez republikę. Konieczne inwestycje w sektor produkcji gazu ziemnego oraz ropy naftowej w znaczny sposób przekraczają jednak zasoby państwa, a prowadzona przez władze polityka zagraniczna nie sprzyja poprawie klimatu inwestycyjnego. Szanse na powodzenie planów tadżyckich władz są na razie niewielkie³¹.

Ostatnia dekada XX wieku była dla tadżyckiej gospodarki okresem niezwykle trudnym, by nie powiedzieć dramatycznym. W 1992 roku ta-

²⁹ Ibidem, s. 404.

³⁰ Ibidem, s. 403.

³¹ R. Kłaczyński, *Ropa naftowa i gaz ziemny obszaru postradzieckiego. Rola i znaczenie surowców energetycznych w polityce Kremla*, Kraków 2010, s. 140.

dżyckie PKB spadło w stosunku do 1991 roku aż o 22,3%. W następnym roku skala spadku była podobna i wyniosła 16,3%. W 1994 roku spadek wyniósł 21,3%, rok później 22,4%, zaś w 1996 roku – 16,78%. Reasumując, na przestrzeni kilku lat tadżyckie PKB w stosunku do roku 1991 zmniejszyło się o ponad 60%³². Skala kryzysu była więc gigantyczna. Sytuacja uległa zmianie dopiero w drugiej połowie lat 90. XX wieku. W 1997 roku tadżyckie PKB spadło, ale już tylko o 1,6% w stosunku do roku 1996. Rok później odnotowano pierwszy wzrost PKB – o 4%³³. W 1998 roku wzrost PKB osiągnął 5%. W następnym roku wartość PKB zwiększyła się o 4%, a w 2000 roku aż o 8%³⁴. W 2001 roku wzrost PKB wyniósł 10,2%, rok później 10,8%. W 2003 roku wartość PKB była o 11% wyższa niż rok wcześniej. W 2004 roku wzrost PKB osiągnął 10,6%³⁵. Tadżycki wzrost gospodarczy w tamtym okresie stał się pochodną dwóch czynników. Pierwszym z nich był utrzymywany przez kilka lat spokój wewnętrzny, który pozwalał tadżyckim władzom zająć się gospodarką. Drugim czynnikiem była poprawiająca się sytuacja w krajach WNP, w tym w szczególności w Federacji Rosyjskiej. Należy jednak podkreślić, iż stosunkowo wysoka skala wzrostu jest pochodną bardzo niskiej bazy wyjściowej tadżyckiej gospodarki. Dlatego też wzrost ten nie przekłada się w sposób znaczący na poprawę sytuacji tadżyckiego społeczeństwa³⁶. Poniższa tabela przedstawia dane obrazujące rozwój gospodarki w latach 2006–2009. Okres 2006–2008 przyniósł wzrost PKB, tym razem liczony w wymiernej wartości od 2,4 mld USD w 2006 roku do 4,8 mld USD w 2008 roku. W 2009 roku wartość tadżyckiego PKB spadła do poziomu 2,06 mld USD. Tak poważna skala redukcji była wynikiem globalnego kryzysu finansowego, który przełożył się na gospodarkę rosyjską, będącą głównym strategicznym partnerem Tadżykistanu. Spadek produkcji przemysłowej w 2009 roku o 0,6%, obrotów handlu zagranicznego o 23% oraz inwestycji o 15% doprowadził do znacznego realnego spadku wartości PKB. Rząd, próbując zapobiec skutkom kryzysu światowego, przyjął – wzorem pozostałych postradzieckich republik – plan dodatkowych działań antykryzysowych,

³² N. Kajumov, *W kierunku gospodarki rynkowej*, [w:] *Tadżykistan. Historia...*, s. 419.

³³ D. Rosati, *Średniookresowa strategia przekształceń strukturalnych, ożywienie gospodarki i reform*, [w:] *Tadżykistan. Historia...*, s. 445.

³⁴ E. Marciszewska, J. Pieriegud, E. Fiszer, *Bogactwa...*, s. 410.

³⁵ Międzgosudarstwennyj Statistyczieskij Komitet SNG, <http://cisstat.com/rus/tad.htm> zob. dane dotyczące tadżyckiej gospodarki *Economy*, The World Factbook – Tajikistan, CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/print/ti.html>.

³⁶ Dochód statystycznego Tadżyka w ciągu roku wynosi 178,5 USD. Szerzej o sytuacji socjalnej i warunkach życia w republice, zob. A. Wierzbicki, *Warunki życia...*, s. 312–323; *Prezydent Tadżykistanu szuka pieniędzy na walkę z kryzysem*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-02-18/prezydent-tadzykistanu-szuka-pieniedzy-na-walke-z-kryzyse>.

mających na celu zapewnienie stabilizacji ekonomicznej kraju poprzez stworzenie warunków budżetowych oraz wytworzenie mechanizmów stymulujących rozwój kluczowych sektorów gospodarki. Innym celem planu stało się wzmocnienie systemu finansów publicznych, rozwój małego oraz średniego biznesu, poprawa klimatu inwestycyjnego³⁷. Tadzycykie władze postanowiły również rozwiązać nawarstwiający się problemy związane z zapewnieniem dostaw energii elektrycznej zarówno dla gospodarki, jak i dla odbiorców indywidualnych. Dlatego też za priorytetowe zadanie uznano przyspieszenie budowy Roguńskiej Elektrowni Wodnej, która w założeniu miała zlikwidować deficyt energii elektrycznej w republice.

Tabela 20. Gospodarka tadzycycka w latach 2006–2009

Wyszczególnienie	2006	2007	2008	2009
PKB (mld USD)	2,4	2,5	4,8	2,06
PKB (realny wskaźnik wzrostu)	7,0	7,8	7,8	b/d
Deficyt budżetowy (% PKB)	b/d	b/d	b/d	0,5
Dług publiczny (% PKB)	b/d	b/d	b/d	b/d
Inflacja (%)	12,5	19,7	11,8	5,0
Bezrobocie (%)	b/d	2,4	2,3	7,4
Eksport (mld USD)	1,4	1,5	1,4	1,01
Import (mld USD)	1,7	2,5	3,3	2,56
Kurs symonii/USD	3,3	3,44	3,46	4,38
Bezpośrednie inwestycje zagraniczne (mld USD)	b/d	b/d	b/d	159,1
Inwestycje tadzycyckie za granicą (mld USD)	b/d	b/d	b/d	b/d

Efektom krótkotrwałej stabilizacji gospodarczej państwa w latach 2003–2004 był wzrost produkcji. W 2003 roku wyniósł on 10%, w 2004 roku – 14%³⁸. To efekt ożywienia gospodarczego, charakterystycznego dla państw o stosunkowo niskim fundamencie wzrostowym. Spokój, stabilizacja, wszystko to spowodowało, że Tadzycy zaczęli inwestować własne środki finansowe w drobne przedsięwzięcia. Często pieniądze te pochodziły z Federacji Rosyjskiej, miejscu pracy wielu Tadzyców. Nie wpłynęło to w sposób znaczący na gospodarkę tadzycycką traktowaną jako całość, ożywiło jednak indywidualną przedsiębiorczość, pozwoliło rozwinąć się, choć nadal w stopniu niedostatecznym, sferze usług.

³⁷ *Sytuacja społeczno-gospodarcza Tadżykistanu w 2009 roku*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/tadzyk/article/detail,3407,Sytuacja_spoeczno_gospodarcza_Tadzykistanu_w_2009_roku.html.

³⁸ *Mieżgosudarstwiennyj Statisticzieskij Komitet SNG*, <http://cisstat.com/rus/tad.htm>. Produkcja rośnie nieprzerwanie od 1998 roku, w którym to wzrosła o 8%, rok później o 6%, a w 2000 roku już o 10%. E. Marciszewska, J. Pieriegud, E. Fiszer, *Bogactwa...*, s. 410.

Wahania gospodarki związane są z kilkoma czynnikami, których do dnia dzisiejszego nie udało się tadżyckim władzom zlikwidować. Należą do nich: niska mobilność Tadżyków, wynikająca ze statusu materialnego statystycznego mieszkańca republiki, zmiana kierunków rozwoju w gospodarce na te charakteryzujące się koniecznością stosowania wysokiej technologii oraz odpływ wykwalifikowanej kadry. Innym minusem pozostaje niska wydajność pracy oraz energochłonność przemysłu.

Atutem tadżyckiej gospodarki są niewątpliwie duże zasoby taniej siły roboczej oraz zmieniający się na korzyść w porównaniu z czasami radzieckimi, a także pierwszymi latami po uzyskaniu niepodległości relatywnie nowoczesny system prawa gospodarczego³⁹. W przyszłości republika może stać się ważnym szlakiem tranzytu towarów. W 2003 roku ilość przewozów towarowych w stosunku do analogicznego okresu poprzedniego roku zwiększyła się aż o 21%. Rok później branża ta mogła się pochwalić kolejnym, tym razem 12% wzrostem⁴⁰. Udało się również ustabilizować poziom inflacji, który choć w zestawieniu ze standardami światowymi nadal jest zbyt wysoki, to w porównaniu do ostatniej dekady XX wieku jest relatywnie niski. W połowie pierwszej dekady XXI wieku inflacja utrzymywała się na poziomie dwucyfrowym i była mniejsza niż 20%⁴¹. Efektem pewnej stabilizacji w pierwszej dekadzie XXI wieku, wyłączając z tego okresu czas przypadający na globalny kryzys finansowy, był wzrost zagranicznej wymiany towarowej. Najważniejszymi kierunkami tadżyckiego eksportu oraz importu pozostają państwa wchodzące w skład WNP, choć – co należy zaznaczyć – rośnie również wymiana handlowa z innymi partnerami republiki. W 2004 roku Tadżykistan wyeksportował do krajów WNP 15% towarów więcej niż rok wcześniej. Stanowiło to wyraźny kontrast choćby w stosunku do 2003 roku, kiedy eksport zmalał o blisko 26%⁴². Wahania te są związane z brakiem pełnej stabilności w gospodarce oraz z relatywnie niewielką wartością eksportowanych towarów. Wystarczy, że kilka przedsiębiorstw tadżyckich zmieni kierunek eksportu lub co gorsza ogłosi upadłość, a natychmiast odbija się to na bilansie handlowym. Zjawisko wahań wskaźników ekonomicznych jest zresztą charakterystyczne dla gospodarek krajów postradzieckich, które nie zdołały jeszcze przezwyciężyć do końca skutków rozpadu ZSRR oraz w sposób prawidłowy zagospodarować własnej niepodległości. Faktem pozostaje jednak stały

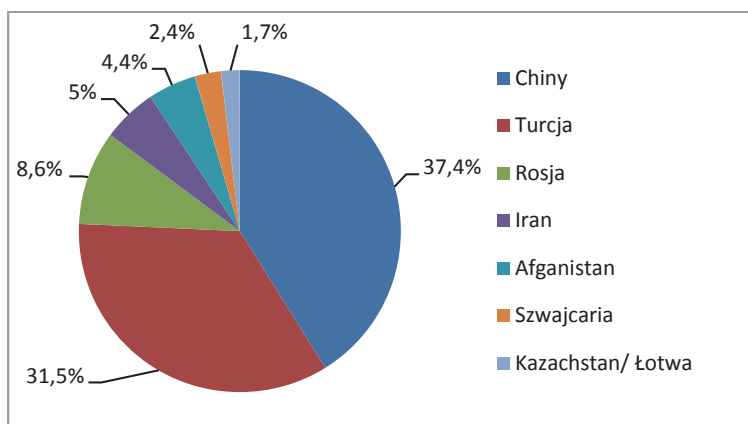
³⁹ D. Rosati, *Średniookresowa...*, s. 446–458.

⁴⁰ Międzgosudarstwiennyj Statisticzieskij Komitet SNG, <http://cisstat.com/rus/tad.htm>.

⁴¹ E. Marciszewska, J. Pieriegud, E. Fiszer, *Bogactwa...*, s. 420, D. Rosati, *Średniookresowa...*, s. 444–445.

⁴² Międzgosudarstwiennyj Statisticzieskij Komitet SNG, <http://cisstat.com/rus/tad.htm>.

wzrost eksportu do państw WNP. O ile jeszcze w 1995 roku na rynki Wspólnoty Niepodległych Państw trafiało 33,6% tadżyckiego eksportu, o tyle w 2000 roku było to już 47,7% całego wolumenu eksportowego republiki⁴³. W analogicznym okresie o 15% wzrósł również eksport do krajów spoza Wspólnoty. W tym przypadku możemy mówić o trwałej tendencji wzrostowej, bowiem od 2000 roku Tadżykistan notuje stałą poprawę sytuacji w zakresie eksportu do krajów spoza WNP. Tabela 20 przedstawia podstawowe wskaźniki makroekonomiczne w Tadżykistanie osiągnięte przez ten kraj w latach 2006–2009. Co ważne, ujmuje także realny, liczony wartością USD bilans handlowy. Należy zwrócić szczególną uwagę na czas przypadający na globalny kryzys finansowy. W 2009 roku nastąpił spadek wartości eksportu w relacji do roku poprzedniego z 1,4 mld USD do 1,01 mld USD. W 2010 roku udział krajów WNP w handlu zagranicznym wyniósł 44,8%. Ten sam wskaźnik, tylko że dotyczący krajów spoza WNP, zamknął się wielkością 55,2%. Głównymi importerami tadżyckich produktów były: Chiny – 37,4%, Turcja – 31,5%, Rosja – 8,6%, Iran – 5,0%, Afganistan – 4,4%, Szwajcaria – 2,4% oraz Kazachstan i Łotwa – po 1,7%.

Ryc. 12. Wymiana handlowa Tadżykistanu – eksport

Najwięcej produktów republika sprowadziła z: Rosji – 32,3%, Kazachstanu – 11,0%, ChRL – 9,0%, Ukrainy – 7,1% oraz Iranu – 5,3%⁴⁴.

Podobnym wahaniom jak w przypadku eksportu podlega tadżycki import. Obok znaczących spadków bilans handlowy republiki po stronie importu odnotowuje nagłe, będące wynikiem często powodzenia

⁴³ M. Karmowa, A. Krasnodębski, M. Bobkalonov, *Handel zagraniczny i polityka handlowa*, [w:] *Tadżykistan. Historia...*, s. 484.

⁴⁴ *Sytuacja społeczno-gospodarcza Tadżykistanu w 2010 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/tadzyk/article/detail,4730,Sytuacja_spoeczno-gospodarcza_Tadzykistanu_w_2010-roku.html.

jednej tylko firmy, tendencje wzrostowe. W 2004 roku import wzrósł aż o 160% w stosunku do roku poprzedniego. Przede wszystkim jest to wynik bardzo słabej bazy wyjściowej. Trudno więc ocenić trwałość tych zmian, zwłaszcza że przed republiką stoją wyzwania w postaci konieczności przeprowadzenia trudnych reform wolnorynkowych, i to w momencie, gdy światowa gospodarka znajduje się w okresie kryzysowym⁴⁵. W ramach importu towarów do Tadżykistanu można wyróżnić dwa kierunki. Pierwszy to kraje WNP, drugi to reszta państw tworzących tadżycki bilans handlowy. Ostatnia dekada XX wieku przyniosła ze sobą poważne spadki wartości tadżyckiego importu. Dopiero w pierwszych latach XXI wieku udało się przełamać niekorzystne tendencje. Czy jest to efekt trwały? Trudno obecnie w tej kwestii o jednoznaczna odpowiedź. W 2004 roku import z krajów WNP wzrósł o 48% w stosunku do roku poprzedniego. W 2003 roku Tadżykistan sprowadził o 63% towarów więcej niż rok wcześniej⁴⁶. Skokowy wzrost eksportu do krajów WNP jest związany z szybkim, pokryzysowym rozwojem rynków państw byłego ZSRR oraz ustabilizowaniem się sytuacji wewnętrznej w republice. Przed Tadżykistanem stoją jednak poważne wyzwania w handlu z krajami WNP. Należą do nich między innymi: wprowadzenie wolnorynkowych cen w ramach handlu z krajami WNP, przechodzenie z wymiany ekwiwalentnej na wymianę pieniędzy za towar, wprowadzenie ograniczeń reeksportu towarów. Oczywiście, to tylko część z problemów w ramach stosunków na linii Tadżykistan – poszczególne kraje WNP. Ich rozwiązanie jest konieczne, ale może się ono przynajmniej w pierwszym okresie obowiązywania nowego prawa negatywnie odbić na obrotach handlowych z krajami WNP⁴⁷. Będzie to jednak miało charakter przejściowy. Położenie Tadżykistanu predysponuje bowiem ten kraj do handlu z byłymi państwami postradzieckimi, w tym w szczególności z Rosją. W sumie w 2003 roku bilans handlowy Tadżykistanu był ujemny i wynosił 460,3 mln USD. Mimo upływu lat bilans handlowy republiki nadal pozostaje ujemny.

Analizując wyniki tadżyckiego bilansu handlu zagranicznego należy wziąć pod uwagę niską wartość obrotów zarówno w zakresie eksportu, jak i importu. W ramach eksportu za granicę kraju trafiły towary o wartości blisko 915 mln USD. W 2003 roku wartość eksportu

⁴⁵ W 1995 roku udział tadżyckiego importu z WNP w całym wolumenie importu wynosił 59%. W roku 2000 aż 82,9% towarów trafiało na rynek tadżycki z państw należących do WNP. M. Karmowa, A. Krasnodębski, M. Bobkalonov, *Handel zagraniczny...*, s. 484.

⁴⁶ Mieźgosudarstwiennyj Statisticeskij Komitet SNG, <http://cisstat.com/rus/tad-1.htm>, zob. Rosyjski Urząd Statystyczny, *O mieźdunarodnych sapostawlienijach WWP za 2002 god*, http://www.gks.ru/bgd/free/b02_18/IssWWW.exe/Stg/d000/i030860r.htm

⁴⁷ I. Asrorov, G. Djuraboev, *Polityka inwestycyjna, [w:] Tadżykistan, Historia...*, s. 486.

była jeszcze niższa i wyniosła 779,4 mln USD. Dla porównania: wartość importu w 2004 roku osiągnęła 1,375 mld USD, podczas gdy w 2003 roku wynosiła 880,8 mln USD⁴⁸. Najwięcej Tadżykistan eksportuje metali nieszlachetnych, które w końcowym bilansie obrotów handlowych państwa w połowie pierwszej dekady XXI wieku stanowiły 55,7%. W 2010 roku eksport metali nieszlachetnych i wyrobów z metali nieszlachetnych wzrósł w bilansie handlowym republiki do 63,3% wszystkich obrotów. Ponownie więc mamy do czynienia z charakterystyczną dla obszaru postradzieckiego gospodarką monokulturową⁴⁹. Tekstylna i wyroby włókiennicze zajmują drugą pozycję na tadżyckiej liście eksportowej. W 2004 roku ich udział wynosił 16,6%, a w 2010 roku wzrósł do 19,6 %⁵⁰. W zakresie importu aż 37,6% zajmują produkty mineralne, na drugim miejscu, z 35,2% udziałem w rynku, są produkty przemysłu chemicznego⁵¹. W 2010 roku skala importu ww. produktów zmniejszyła się, stanowiąc: produkty mineralne – 24,2%, produkty przemysłu chemicznego – 20,5%, środki transportu oraz maszyny i urządzenia – 18,3%, produkty pochodzenia roślinnego – 8,3%⁵². W 2004 roku najwięcej towarów republika sprzedała do Szwajcarii. Kraj ten w analizowanym okresie przyjął 11,5% całego tadżyckiego eksportu. Na kolejnych miejscach znalazły się: Uzbekistan – 11,3%, Norwegia – 9,9%, Rosja – 8,2%, Iran – 7,9%, Turcja – 7,7%. W roku 2009 podstawowymi odbiorcami towarów z Tadżykistanu były: ChRL – 40,1%, Turcja – 15,1%, Rosja – 10,2% i Uzbekistan – 7,1%. W 2010 roku na pierwszym miejscu ponownie były Chiny – 37,4%, na drugim Turcja – 31,5%, dalej Rosja – 8,6%, Iran – 5,0%, Afganistan – 4,4%, Szwajcaria – 2,4% oraz Kazachstan i Łotwa – po 1,7%. Tak więc na przestrzeni tylko pięciu lat nastąpiły poważne zmiany w tadżyckim bilansie handlowym. W sposób zdecydowany w zakresie eksportu na plan pierwszy wysunęła się ChRL, która ma aspiracje wielkomocarstwowe. Nie dziwi również drugie miejsce Turcji, kraju chcącego odgrywać rolę regionalnego lidera zarówno na obszarze Zakaukazia, jak również Azji Centralnej. W 2004 roku najwięcej towarów z Tadżykistanu sprowadziła Federacja Rosyjska – 17,8%. Na kolejnych miejscach były: Uzbekistan – 13,4%, Kazachstan – 9,7%,

⁴⁸ Rosyjski Urząd Statystyczny, *Wnieszniaja targowlja Rassijskoj Fiedieracji sa stranami SNG*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe/Stg/25-06.htm>.

⁴⁹ *Sytuacja społeczno-gospodarcza Tadżykistanu w 2010 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/tadzyk/article/detail,4730,Sytuacja_spoeczno_gospodarcza_Tadzykistanu_w_2010_roku.html.

⁵⁰ I. Asrorov, G. Djuraboev, *Polityka...*, s. 488.

⁵¹ *Ibidem*, s. 488.

⁵² *Sytuacja społeczno-gospodarcza Tadżykistanu w 2010 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/tadzyk/article/detail,4730,Sytuacja_spoeczno_gospodarcza_Tadzykistanu_w_2010_roku.html.

Ukraina – 6,3%, Azerbejdżan – 6,3%, USA – 5,8%⁵³. W latach 2009–2010 pierwsze miejsce na liście największych importerów zajmowała w dalszym ciągu Federacja Rosyjska. I tak, w 2009 jej udział w tadżyckim eksporcie wyniósł 31%, aby w 2010 roku wzrosnąć do 32,3%. Kolejni kluczowi dla Tadżykistanu partnerzy to Kazachstan, który w 2009 roku osiągnął 10,9% udziału w eksporcie republiki, by w 2010 roku zwiększyć ten udział do 11%, oraz ChRL, mająca w 2009 roku 10,4% udział, który w 2010 roku zmniejszył się do 9,0%. Czwarta Ukraina osiągnęła w 2009 roku 4,5% udział, zaś w 2010 roku 7,1%⁵⁴.

Analizując asortyment towarów wysyłanych na eksport z republiki można zauważyć, że aż 62,4% całego wolumenu eksportowego stanowi aluminium. Największymi odbiorcami aluminium są: Holandia – 41,1% oraz Rosja – 39,7%⁵⁵. Dalsze miejsca wśród tadżyckich towarów eksportowych zajmują: bawełna – 18,2% oraz energia elektryczna – 3%⁵⁶. Głównymi odbiorcami energii elektrycznej oraz bawełny są kraje WNP. Analizując strukturę importu, należy jeszcze raz podkreślić znaczenie surowców, których udział w tadżyckim imporcie sięga blisko 30%. Na dalszych miejscach znajdują się: produkty petrochemiczne – 9,6%, energia elektryczna – 6,4%, produkty żywnościowe nisko przetworzone: mąka – 3,7% oraz pszenica – 2,5%⁵⁷. Produkty petrochemiczne dostarczane na rynek tadżycki pochodzą głównie z Uzbekistanu – 44,2% oraz Turkmenistanu – 30,3%. Produkty żywnościowe nisko przetworzone pochodzą z Kazachstanu, z którego Tadżykistan importuje blisko 85,6% mąki, oraz z Federacji Rosyjskiej⁵⁸.

Miarą powrotu do normalności po długim okresie wojny domowej jest niewątpliwie istnienie rezerw walutowych. Nie były to jednak rezerwy znaczące. W 2003 roku wynosiły one około 135 mln USD. W roku 2004 wzrosły do 189 mln USD⁵⁹. Pozytywnym czynnikiem, który mógł wpływać na zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej tego kraju, jest też spadająca wielkość zagranicznego zadłużenia. W 2003 roku stano-

⁵³ Rosyjski Urząd Statystyczny, *Wnieszniaja targowlja Rassijskoj Fiedieracji sa stranami SNG*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe/Stg/25-06.htm>.

⁵⁴ *Sytuacja społeczno-gospodarcza Tadżykistanu w 2010 roku*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/tadzyk/article/detail,4730,Sytuacja_spoeczno_gospodarcza_Tadzykistanu_w_2010_roku.html, *Sytuacja społeczno-gospodarcza w Tadżykistanie w 2009 r.*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/tadzyk/article/detail,3407,Sytuacja_spoeczno_gospodarcza_Tadzykistanu_w_2009_roku.html.

⁵⁵ I. Asrorov, G. Djuraboev, *Polityka...*, s. 477.

⁵⁶ Ibidem, s. 478.

⁵⁷ Portal Promocji Eksportu, *Wymiana handlowa Tadżykistanu z zagranicą 1999–2004 i po I kw. 2005*, <http://www.eksporter.gov.pl/ppe/informacje/>.

⁵⁸ I. Asrorov, G. Djuraboev, *Polityka...*, s. 478.

⁵⁹ Portal Promocji Eksportu, *Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne Tadżykistanu w latach 2003–2005*, <http://www.eksporter.gov.pl/ppe/informacje/>.

wiło ono 66,3% PKB. Rok później nastąpił wyraźny jego spadek – do 39,7% PKB⁶⁰. W 2009 roku zadłużenie zagraniczne wynosiło 1691,3 mln USD, co stanowi 35,8% PKB, z kolei rok później – 1942,8 mln USD, co stanowi 34,6% PKB⁶¹. Niemniej jednak pod względem ryzyka inwestycyjnego republika ta zajmuje w dalszym ciągu ostatnie miejsce wśród krajów WNP w rankingu Euromoney⁶². Tadżykistan, ze względu na trudną sytuację gospodarczą, może za to liczyć na pomoc międzynarodową. W 2004 roku republika otrzymała około 60 tysięcy ton pomocy humanitarnej, o wartości blisko 63 mln USD. Pomoc ta pochodzi zarówno z krajów należących do WNP, takich jak Rosja, Kazachstan, jak i z państw zachodnich: USA, Niemcy, Holandia, Dania, Francja. Niewielkiej pomocy udziela republice również Iran⁶³. Pewne nadzieje na poprawę sytuacji w zakresie zwiększenia inwestycji i tym samym przyciągnięcia tak potrzebnego Duszanbe kapitału zagranicznego daje obecna sytuacja międzynarodowa, będąca pochodną amerykańskiej interwencji w Afganistanie, do której z czasem przyłączyły się kraje NATO. Od chwili gdy świat zachodni zaangażował się w konflikt afgański, Duszanbe stało się cennym sojusznikiem w wojnie z terrorem, a co za tym idzie wzrosło zainteresowanie tadżyckim rynkiem ze strony firm zachodnich oraz konkurujących z nimi firm rosyjskich. W 2004 roku w republice zarejestrowano około 300 przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego. Najwięcej kapitału zagranicznego napłynęło z Rosji, USA, Wielkiej Brytanii, Chin, Korei, Niemiec, Szwajcarii, Kanady, Węgier. Poważne jak na Tadżykistan środki finansowe zainwestowano w hutnictwo metali kolorowych, przemysł wydobywczy, uprawę bawełny, przemysł tekstylny. Na tadżyckim rynku działają już takie międzynarodowe konsorcja, jak: Nelson Gold Co Corporation, Gulf International Minerale. Są to przedsiębiorstwa zajmujące się eksploatacją złóż złota i srebra. Inni z zagranicznych inwestorów zajmują się produkcją bawełny, jak np. Credit Swiss First Boston, lub sektorem tekstylnym, jak Kabool Textiles⁶⁴. W 2009 roku udział inwestycji zagranicznych wyniósł 159,1 mln USD, a w 2010 roku – 320 mln USD. Najwięcej środków finansowych zainwestowały: Rosja – 36,8 mln USD, Kazachstan – 26,1 mln USD, Wielka Brytania – 10,1 mln USD, Holan-

⁶⁰ Ibidem, s. 1.

⁶¹ *Sytuacja społeczno-gospodarcza Tadżykistanu w 2010 roku*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/tadzyk/article/detail,4730,Sytuacja_spolesczno_gospodarcza_Tadzykistanu_w_2010_roku.html.

⁶² *Ryzyko inwestycyjne – ranking krajów WNP na liście krajów świata przyjmujących inwestycje zagraniczne*, [w:] *Kirgistan – przewodnik dla przedsiębiorców*, red. A. Naruniec, Warszawa 2004, s. 98.

⁶³ Portal Promocji Eksportu, *Sytuacja gospodarcza Tadżykistanu*, <http://www.eksporter.gov.pl/ppe/informacje>.

⁶⁴ Ibidem, s. 1.

dia – 9 mln USD, Chiny – 6,8 mln USD, Iran – 1,9 mln USD i Indie – 1,4 mln USD⁶⁵.

Nie bez znaczenia dla tadżyckiej gospodarki był kryzys finansowy jaki dotknął rynki światowe w 2008 roku. Negatywne skutki przyniósł głównie spadek cen aluminium, co w dłuższej perspektywie czasu przyczyniło się do poważnego spadku wpływów do budżetu państwa⁶⁶. Również powrót emigrantów zarobkowych, związany ze skurczeniem się rosyjskiego rynku pracy, doprowadził do znacznego pogłębienia się kryzysu wewnętrznego państwa. Innym kluczowym wyzwaniem, które stanęło przed władzami państwa, okazała się konieczność sprostania nawarstwiający się problemom energetycznym kraju.

Sektor energetyczny państwa stanowi rodzaj klucza mogącego posłużyć do kontroli sytuacji wewnętrznej republiki. Zapewne właśnie dlatego chcąc odbudować swoją mocarstwową pozycję Federacja Rosyjska od początku lat 90. XX wieku inwestuje w tadżycki sektor produkcji prądu. W modernizację, a przez to zwiększenie mocy elektrowni sangtudyńskiej, zaangażowany jest rosyjski koncern RAO JES Rossii. Dzięki inwestycjom w segment energetyczny w republice Rosja będzie mogła kupować w przyszłości tanią tadżycką energię oraz dysponować całym tadżyckim rynkiem energii, a poprzez to dyktować warunki miejscowym władzom zarówno w zakresie ekonomicznym, jak i politycznym⁶⁷.

Z powodu niekorzystnego ukształtowania terenu słabo rozwinięte jest w Tadżykistanie rolnictwo. Tylko 6% powierzchni kraju może być zagospodarowanych w zakresie upraw lub hodowli. Mimo to aż 47% mieszkańców republiki związanych jest z gospodarką rolną⁶⁸. Jest to efektem zarówno zaniedbań epoki radzieckiej, jak i wojny domowej. Rolnicy produkują blisko 70% dóbr konsumpcyjnych i towarów. Rolnictwo przynosi republice około 18–20% PKB⁶⁹.

Istotną rolę odgrywa produkcja bawełny. Prowadzona w ostatniej dekadzie XX wieku wojna domowa oraz liczne katastrofy naturalne, które w latach 1992–1993 nawiedziły ten kraj, spowodowały, iż sektor produkcji bawełny znalazł się w kryzysie. W 1995 roku zebrano 119 tysięcy ton surowca, w 1997 roku 360 tysięcy ton, zaś w 2001 roku

⁶⁵ *Sytuacja społeczno-gospodarcza Tadżykistanu w 2009 roku*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/tadzyk/article/detail,3407,Sytuacja_spoeczno_gospodarcza_Tadzykistanu_w_2009_roku.html.

⁶⁶ *Tadżykistan – przewodnik dla przedsiębiorców*, red. A. Naruniec, Warszawa 2004.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 29–30. Szerzej na temat tadżyckiego sektora energetycznego E. Marciśewska, J. Pieriegud, E. Fiszer, *Bogactwa...*, s. 405–406.

⁶⁸ Według niektórych danych, nawet do 75% ludności generującej 20% całego tadżyckiego PKB zatrudnionych jest w rolnictwie. Portal Promocji Eksportu, *Sytuacja gospodarcza Tadżykistanu*, <http://www.eksporter.gov.pl/ppe/informacje/>.

⁶⁹ N. Kajumov, *W kierunku...*, s. 422.

450 tysięcy ton⁷⁰. W 2004 roku zbiory wyniosły około 600 tysięcy ton⁷¹. Łącznie według danych tadżyckich w 2008 roku produkcja bawełny wyniosła blisko 354 tysiące ton, dwa lata później poziom produkcji tego surowca pozostawał na praktycznie niezmiennym poziomie⁷². Analizując produkcję rolną, warto odnotować uprawy zboża, warzyw, owoców oraz orzechów, których Tadżykistan jest najpotężniejszym eksporterem spośród wszystkich krajów byłego ZSRR. Mniejszą niż w pozostałych republikach, ale ważną dla gospodarki kraju gałęzią rolnictwa jest hodowla zwierząt, głównie owiec i kóz. W 1996 roku na terenie Tadżykistanu hodowano 3,6 mln zwierząt⁷³. Reasumując, tadżyckie rolnictwo odgrywa istotną rolę jako czynnik stabilizujący sytuację w kraju. W czasie wojny domowej występowały niedobory żywności, republika groziła nawet klęską głodu. Obecnie, mimo swojej niedoskonałości, tadżycki sektor rolny jest w stanie zaspokoić w dużym stopniu popyt wewnętrzny, co należy uznać za sukces⁷⁴.

Już w czasach radzieckich bazujący praktycznie tylko na rozwoju przemysłu Tadżykistan był jedną z najsłabiej rozwiniętych republik ZSRR⁷⁵. W 1989 roku na terenie Tadżykistanu znajdowało się 370 dużych przedsiębiorstw państwowych, zatrudniających 20% ludności czynnej zawodowo. Słabo zmechanizowany przemysł przeżył na początku lat 90. XX wieku poważny kryzys. W 1994 roku produkcja przemysłowa spadła aż o 31%. Warto zwrócić uwagę, iż w latach poprzednich też odnotowywano, i to wyraźne, spadki produkcji. W 1993 roku produkcja spadła o 19,5%. Według danych na 2008 rok produkcja przemysłowa republiki, mierzona wartością miejscowej waluty, wyniosła 5905 mln TJS, rok później 6262 mln TJS, zaś w 2010 roku 7904,3 mln TJS⁷⁶. Widoczna więc jest tendencja wzrostowa, która by-

⁷⁰ E. Marciszewska, J. Pieriegud, E. Fiszer, *Bogactwa...*, s. 411, zob. dane Tadżyckiego Rządowego Portalu Informacyjnego, www.tajikistan.tajnet.com.

⁷¹ Portal Promocji Eksportu, *Sytuacja gospodarcza Tadżykistanu*, <http://www.eksporter.gov.pl/ppe/informacje/>, zob. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 278, N. Kajumov, *W kierunku...*, s. 425.

⁷² *Sytuacja społeczno-gospodarcza Tadżykistanu w 2010 roku*, <http://tashkent.trade.gov.pl/pl/tadzyk/article/detail,3407>; *Sytuacja społeczno-gospodarcza Tadżykistanu w 2008 roku*, <http://tashkent.trade.gov.pl/pl/tadzyk/article/detail,3407>.

⁷³ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 278.

⁷⁴ Szerzej na temat rolnictwa w Tadżykistanie E. Marciszewska, J. Pieriegud, E. Fiszer, *Bogactwa...*, s. 411–413.

⁷⁵ O skali kryzysu tadżyckiego sektora przemysłowego świadczy fakt, że mimo pewnej poprawy sytuacji u schyłku lat 90. XX wieku, w roku 2000 wielkość produkcji przemysłowej była aż o 40% niższa niż w roku 1990. N. Kajumov, *W kierunku...*, s. 421.

⁷⁶ *Sytuacja społeczno-gospodarcza Tadżykistanu w 2010 roku*, <http://tashkent.trade.gov.pl/pl/tadzyk/article/detail,3407>, *Sytuacja społeczno-gospodarcza Tadżykistanu w 2010 roku.html*, *Sytuacja społeczno-gospodarcza Tadżykistanu w 2008 roku*, <http://tashkent.trade.gov.pl/pl/tadzyk/article/detail,3407>, *Sytuacja społeczno-gospodarcza Tadżykistanu w 2008 roku*, *Sytuacja społeczno-gospodarcza Tadżykistanu w 2009*

łaby zapewne jeszcze wyraźniejsza, gdyby nie wpływ globalnego kryzysu finansowego na tadżycką gospodarkę. Głównymi segmentami przemysłu tadżyckiego są: hutnictwo aluminium oraz przemysł chemiczny. Największe zyski dla tadżyckiego przemysłu uzyskuje zakład produkcji aluminium w Tursunzodzie – TeDaz⁷⁷. Kluczową rolę w tadżyckim przemyśle odgrywa Federacja Rosyjska. Szczególnie mocno rosyjskie firmy usadowione są w sektorze produkcji aluminium, który jest kluczowy dla tadżyckiego eksportu. Przykładem rosyjskiej firmy inwestującej w sektor aluminium jest Russkij Aluminij – Rusa. Przedsiębiorstwo to jest potentatem na światowych rynkach aluminium. W tadżycki sektor produkcji aluminium rosyjska firma chce zainwestować blisko miliard USD. Środki te koncern zamierza przeznaczyć między innymi na budowę elektrowni, która dostarczałaby większe niż do tej pory ilości energii elektrycznej do zakładów Tadaz, będących własnością rosyjskiego przedsiębiorstwa, co przełożyłoby się na zwiększenie produkcji. W planach istnieje również budowa nowej huty aluminium w republice⁷⁸. Słabo rozwinięty i produkujący głównie na potrzeby rolnictwa jest przemysł maszynowy. Z rolnictwem związany jest przemysł odpowiedzialny za przetwórstwo żywności. Bardzo ważne miejsce w ekonomii Tadżykistanu zajmuje wspomniany już kilkakrotnie, między innymi przy okazji inwestycji rosyjskich w tadżycką gospodarkę, sektor energetyczny. Kraj ten dysponuje bowiem, dzięki dobrej infrastrukturze wodnej, poważnymi potencjalnymi zasobami energii elektrycznej, która miałaby być wytworzona w oparciu o zasoby wodne, których wielkość szacuje się na blisko 60% zasobów wodnych pozostałych krajów postradzieckiej Azji Środkowej. W chwili obecnej trwają prace nad uruchomieniem hydroelektrowni Sangtuda 1 i Sangtuda 2⁷⁹. Prace te są prowadzone dzięki inwestycjom uzyskanym od Federacji Rosyjskiej oraz ChRL. Ważne miejsce w gospodarce kraju zajmuje także rzemiosło. Istotne wpływy finansowe miejscowa ludność oraz niewielkie przedsiębiorstwa czerpią z wyrobów dywanów. Od stuleci państwa Azji Środkowej, w tym Tadżykistan, cieszą się zasłużoną opinią najlepszych wytwórców dywanów w świecie. Jest to pozytywny przejaw rozwoju sektora prywatnego, który tak naprawdę dopiero po zakończeniu działań wojennych przełamał marazm. Obli-

roku, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/tadzyk/article/detail,3407,Sytuacja_spoleczno_gospodarcza_Tadzykistanu_w_2009_roku.html.

⁷⁷ Portal Promocji Eksportu, *Sytuacja gospodarcza Tadżykistanu*, <http://www.eksporter.gov.pl/ppe/informacje/>.

⁷⁸ M. Falkowski, *Polityka Rosji na Kaukazie Południowym i w Azji Centralnej*, Prace OSW, czerwiec 2006, nr 23, s. 29–30.

⁷⁹ Portal Promocji Eksportu, *Sytuacja gospodarcza Tadżykistanu*, <http://www.eksporter.gov.pl/ppe/informacje/>, zob. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 276.

cza się, iż w 2004 roku sektor prywatny, oparty głównie na małych przedsiębiorstwach, wytworzył 20–30% tadżyckiego PKB⁸⁰.

Problemem rzutującym na rozwój tadżyckiej gospodarki jest słabo rozwinięta sieć transportowa oraz komunikacyjna. Sieć drogowa wynosi zaledwie 14 tysięcy kilometrów. W jeszcze gorszej sytuacji znajduje się sieć kolejowa, której Tadżykistan posiada zaledwie 500 kilometrów. Mimo iż w latach 90. XX wieku podjęto pewne prace modernizacyjne sieci drogowej oraz kolejowej ze względu na brak środków oraz działania wojenne nie spowodowało to znaczącej poprawy sytuacji. Tadżykistan ma zaledwie jeden międzynarodowy port lotniczy oraz kilka mniejszych lotnisk o charakterze regionalnym⁸¹. Modernizacji wymaga około 75% połączeń lądowych. Problemy z infrastrukturą w zakresie transportu drogowego to w dużym stopniu wynik niekorzystnego ukształtowania powierzchni terenu. Ponad 93% obszaru kraju zajmują góry. Połowa z sieci drogowej znajduje się na wysokości ponad 3000 metrów n.p.m. Zaledwie 10% znajduje się na poziomie poniżej 1000 metrów n.p.m.⁸². W związku z tym inwestycje w rozwój bądź modernizację sieci drogowej są bardzo kosztowne, a inwestowanie jest wyższą koniecznością, skoro tylko w wyniku wojny domowej zniszczeniu uległo blisko 1000 kilometrów dróg i 232 mosty⁸³. W chwili obecnej bez pomocy z zewnątrz kraj nie jest w stanie odbudować, a następnie rozbudować sieci transportowej. Trudno jednak spodziewać się wystarczającej dla rozwoju infrastruktury pomocy zagranicznej, bowiem gospodarka tadżycka nie jest na tyle atrakcyjna dla inwestorów zewnętrznych, aby byli oni skłonni wyłożyć środki finansowe na poprawę infrastruktury. Dlatego też większość tadżyckich połączeń transportowych drogą lądową, kolejową, biegnie do Rosji oraz pozostałych krajów WNP, co uzależnia Tadżykistan od państw trzecich i powoduje, iż republika w dalszym ciągu pozostaje częścią strefy rosyjskich wpływów. Istnieją co prawda plany budowy korytarza lądowego w ramach programu TRACECA, który biegłby przez Tadżykistan, łącząc ten kraj z Chinami, Pakistanem i Indiami, jednakże jak na razie ten niezwykle śmiały projekt UE, dodatkowo wspierany przez Waszyngton, pozostaje jedynie w sferze spekulacji⁸⁴.

Niekorzystnie kształtuje się również sytuacja sektora telekomunikacyjnego. Dostęp do telefonu lub internetu posiadają jedynie nieliczni mieszkańcy republiki. W 1993 roku współczynnik telefonizacji był

⁸⁰ Portal Promocji Eksportu, *Sytuacja gospodarcza Tadżykistanu*, <http://www.eksporter.gov.pl/ppe/informacje>.

⁸¹ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 281.

⁸² E. Marciszewska, J. Pieriegud, E. Fiszer, *Bogactwa...*, s. 414.

⁸³ Ibidem, s. 415.

⁸⁴ Ibidem, s. 415–416.

jednym z najniższych na świecie. Zaledwie 303 tysiące mieszkańców Tadżykistanu posiadało dostęp do telefonu. Bez wyraźnej poprawy w dziedzinie telekomunikacji trudno będzie osiągnąć stabilny, zrównoważony rozwój kraju, nie mówiąc już o przyciągnięciu zagranicznych inwestycji. Brak rozwoju połączeń telekomunikacyjnych i internetowych wpływa również niekorzystnie na rozwój systemu edukacyjnego. W dużym stopniu blokuje rozwój społeczeństwa obywatelskiego, konserwując obecny stan rzeczy, czyli hamując możliwość przemian w niemalże każdej dziedzinie życia⁸⁵.

W 1998 roku władze tadżyckie ogłosiły „Narodowy program odbudowy kraju”, oparty na pomocy finansowej ze strony Rosji, Kazachstanu oraz Uzbekistanu. Głównymi założeniami programu były: poprawa infrastruktury kraju, modernizacja przemysłu oraz stworzenie przystającego do wymagań rynku systemu finansowego państwa. Dodatkowo na planowane reformy Tadżykistan pozyskał środki finansowe z Międzynarodowego Funduszu Walutowego na łączną sumę 50 mln USD. Jak do tej pory udało się z różnych, często niezależnych od władz, przyczyn zrealizować zaledwie część programu. Ożywiono wymianę handlową z Rosją oraz krajami Azji Środkowej. Pewne postępy w zakresie gospodarczym poczyniono także w kontaktach z Zachodem. W dalszym jednak ciągu to zbyt mało w stosunku do potrzeb. Dlatego też perspektywy rozwoju gospodarki tadżyckiej są co najmniej dyskusyjne⁸⁶.

Nie ulega wątpliwości, że strategicznym gospodarczym partnerem Tadżykistanu pozostaje i najprawdopodobniej w dającej się przewidzieć przyszłości pozostanie Federacja Rosyjska. Pozytywnym aspektem działalności władz tadżyckich na polu gospodarczym jest niewątpliwie nawiązanie relacji z szeroko rozumianym Zachodem, w tym w szczególności z UE. W przyszłości zaowocuje to pojawieniem się nowych technologii oraz otwarciem się szerszych możliwości dla eksportu tadżyckich towarów. Już teraz z UE trafiają na tadżycki rynek towary i urządzenia charakteryzujące się wysoką jakością, zaś w przeciwnym kierunku eksportowane są surowce oraz wyroby niskoprzetworzone⁸⁷. Należy jednak zauważyć, iż udział republiki w wymianie handlowej z UE jest dla tej ostatniej mało znaczący, bowiem wynosi zaledwie 0,01% całej wymiany, co daje 136. pozycję na liście partnerów handlowych Unii Europejskiej. Niemniej jednak dla samej republiki handel z krajami UE odgrywa istotne znaczenie. Gdyby Unię Europejską potraktować jako całość, to wartość jej wymiany handlowej z Tadżykistanem dałaby Wspólnocie pierwsze miejsce wśród partnerów handlowych kraju. Bilans handlowy Tadżykistanu z UE jest dodatni i wynosi

⁸⁵ G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 282.

⁸⁶ Ibidem, s. 283.

⁸⁷ M. Karmowa, A. Krasnodębski, M. Bobkalonov, *Handel zagraniczny...*, s. 485.

123 mln euro. Według danych na 2004 rok, głównymi towarami eksportowymi Unii Europejskiej na rynek tadżycki są: maszyny i urządzenia, stanowiące 30,3% całego eksportu, artykuły spożywcze – 23,1%, środki transportu – 10,5%, środki chemiczne – 8,9%. W zakresie importu z republiki dominują: produkty spożywcze – 34,3%, wyroby tekstylne – 10,2%⁸⁸. Współpraca między UE a Tadżykistanem jest w części jeszcze uregulowana „Porozumieniem o handlu i współpracy” (TCA) pomiędzy ZSRR a EWG, podpisanym jeszcze w 1989 roku. W pełni jej zasady oraz priorytety określa natomiast dokument „Umowa o partnerstwie i współpracy” (PCA) z 2004 roku, który wszedł w życie w latach 2006–2007. Aż do tego momentu obydwie strony działały na podstawie „Tymczasowego porozumienia o handlu”. W ramach współpracy unijno-tadżyckiej, wyłączywszy wymianę handlową, UE udziela władzom tadżyckim pożyczek i kredytów, a także wdraża programy pomocowe, które koncentrują się między innymi na poprawie infrastruktury oraz wzmocnieniu sektora bankowego⁸⁹. Problemem w rozwoju współpracy między UE a Tadżykistanem jest nie tylko zapóźnienie ekonomiczne republiki, ale także oparcie tadżyckiego importu na kredytach. Dopóki sytuacja ta nie ulegnie normalizacji trudno będzie mówić o pełnoprawnych stosunkach ekonomicznych na linii UE–Tadżykistan⁹⁰.

Od niemalże dwudziestu lat gospodarka republiki jest ściśle powiązana z pomocą gospodarczą oraz inwestycjami ze strony Federacji Rosyjskiej⁹¹. Ważnym elementem, stanowiącym wentyl bezpieczeństwa dla władz tadżyckich, zabezpieczającym je przed protestami społecznymi, jest też możliwość emigracji zarobkowej młodych Tadżyków do Federacji Rosyjskiej. Niestety, w dłuższym okresie rozwiązanie takie odbije się niekorzystnie na tadżyckiej gospodarce, bowiem wpływ osób kreatywnych, jak również kadry naukowej przyczyni się do spowolnienia procesów modernizacyjno-innowacyjnych tadżyckiej gospodarki, a republika w dalszym ciągu będzie się borykać z licznymi problemami⁹².

⁸⁸ Portal Promocji Eksportu, *Wymiana handlowa między Unią Europejską i Tadżykistanem*, <http://www.eksporter.gov.pl/ppe/informacje>.

⁸⁹ Portal Promocji Eksportu, *Podstawy prawno-instytucjonalne współpracy UE i Tadżykistanu*, <http://www.eksporter.gov.pl/ppe/informacje/>.

⁹⁰ I. Asrorov, G. Djurbaev, *Polityka...*, s. 485, M. Karmowa, A. Krasnodębski, M. Bobkalonov, *Handel zagraniczny...*, s. 486.

⁹¹ Rosyjski Urząd Statystyczny, *Abiem inwestycji Rosji w ekonomiku stran SNG*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe/Stg/23-15.htm>, zob. Rosyjski Urząd Statystyczny, *Abiem inwestycji stran SNG w ekonomiku Rosji*, <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/Isswww.exe/Stg/23-16.htm>.

⁹² Szerzej na temat perspektyw wzrostu gospodarczego w Tadżykistanie oraz aktualnego stanu tadżyckiej gospodarki M. Berniker, *Niesmotria na ugrozy i niszczietu, Tadżykistan nacielen na ekonomiczieskije razwitie*, <http://www.eurasianet.org/russian/departaments/business/articles/eav061203.ru.shtml>.

Druga połowa pierwszej dekady XXI wieku przyniosła republice poważny kryzys energetyczny wywołany problemami finansowymi państwa oraz pogarszającymi się relacjami z Uzbekistanem. Doprowadziło to tadżycką gospodarkę do wielkich strat, wpłynęło na poziom życia ludności⁹³. Polityka stanowiąca o bezpieczeństwie energetycznym państwa stała się w ostatnich latach priorytetowym wyzwaniem dla miejscowych władz⁹⁴. Innym priorytetem jest pozyskanie stymulujących rozwój gospodarczy państwa bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Konieczne staje się wprowadzenie reform w przemyśle spożywczym, lekkim oraz wspomnianej energetyce⁹⁵. Poważnym wyzwaniem jest również modernizacja sieci transportowej kraju. Obecnie istniejąca infrastruktura zniechęca do inwestowania. Budowa nowych lotnisk, dróg, linii kolejowych, przy jednoczesnym inwestowaniu w sieć telekomunikacyjną, to współczesne zadania dla władz tadżyckich, bez których trudno będzie o sukces.

Innym problemem negatywnie wpływającym na możliwości rozwoju republiki jest brak odpowiedniego zabezpieczenia przez państwo podstawowych praw obywatelskich, takich jak dostęp do edukacji, opieki zdrowotnej czy też szeroko rozumianego bezpieczeństwa⁹⁶. Na możliwości realizacji wszystkich powyższych wyzwań negatywnie odbił się globalny kryzys finansowy. Osłabła przynosząca poważne dochody migracja zarobkowa do Federacji Rosyjskiej. A przecież jeszcze do niedawna blisko 40% tadżyckiego PKB opierało się na środkach finansowych pochodzących od Tadżyków pracujących poza granicami kraju, w tym głównie w Federacji Rosyjskiej⁹⁷. Powyższa sytuacja, pogłębiona przez klęski żywiołowe, doprowadziła do podjęcia przez ONZ decyzji o wpisaniu Tadżykistanu na listę państw, które potrzebują pomocy żywnościowej⁹⁸.

⁹³ M. Falkowski, *Tadżykistan w obliczu...*, *Kryzys energetyczny w Tadżykistanie*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-01-30/kryzys-energetyczny-w-tadzykistanie>.

⁹⁴ Uzbekistan na przełomie 2008/2009 roku w drastyczny sposób podniósł ceny za surowce energetyczne, jednocześnie zakazując tranzytu energii do Tadżykistanu z Turkmenistanu. Taka sytuacja pozbawiła obywateli tadżyckich energii w okresie zimowym, a także doprowadziła do zastoju tadżyckiej gospodarki.

⁹⁵ *Sytuacja społeczno-gospodarcza Tadżykistanu w 2010 roku*, http://tashkent.trade.gov.pl/pl/tadzyk/article/detail,4730,Sytuacja_spoeczno_gospodarcza_Tadzykistanu_w_2010_roku.html.

⁹⁶ Szerzej P. Kaczmarek, *Tadżykistan: najpierw gospodarka i wszystko inne*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-29353/Pawel-Kaczmarek-Tadzykistan-najpierw-gospodarka-i-wszystko-inne>.

⁹⁷ M. Falkowski, *Tadżykistan w obliczu...*

⁹⁸ T. Mróz, *W Azji Centralnej buszuje szarańcza*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-38088/W-Azji-Centralnej-buszuje-szarancza>.

Tadżykistan tylko przez rok po uzyskaniu niepodległości mógł się cieszyć względną stabilnością. W 1992 roku rozpoczęła się krwawa wojna domowa pomiędzy postkomunistycznym rządem Emomali Rachmonowa a Islamską Zjednoczoną Opozycją Tadżycką⁹⁹. Wojna ta była konfliktem zarówno ideologicznym, jak i klanowym. Zderzyły się dwie wizje przyszłości kraju, decydujące o jego miejscu na arenie międzynarodowej. Wojna domowa trwała aż do 1997 roku, kiedy to strony konfliktu osiągnęły kompromis polityczny, dzieląc pomiędzy siebie polityczne wpływy. Porozumienie polegało na uwzględnieniu interesów głównych graczy regionu: klanu kulabskiego oraz klanu karategińskiego. Stanowiło kompromis pomiędzy szeroko rozumianą opozycją a postkomunistami¹⁰⁰. Współczesny system polityczny Tadżykistanu jest więc efektem wojennego kompromisu¹⁰¹.

W wyniku zawartego 27 czerwca 1997 roku w Moskwie porozumienia zbrojna opozycja islamska w zamian za wyrzeczenie się stosowania siły i ugodę z siłami rządowymi otrzymała blisko 30% stanowisk we władzach. Dodatkowym elementem porozumienia była amnestia dla uczestników walk oraz zgoda ze strony rządzących na wolne wybory. Prezydent Tadżykistanu E. Rachmanow oraz przywódca opozycji islamskiej Abdullo Nurri zgodzili się również na połączenie sił zbrojnych i powołanie wspólnej armii. Utworzono instytucję będącą formą rządu tymczasowego, której nadano nazwę Komitet Zgody Narodowej. Władze dokonały legalizacji partii opozycyjnych. We wrześniu 1997 roku

⁹⁹ Islam w Tadżykistanie odgrywa istotną rolę zarówno w życiu społecznym, jak i politycznym. Dynamicznie rozwija się życie religijne w republice, a wraz z nim szkolnictwo oparte na zasadach Islamu. W Duszanbe działa Uniwersytet Islamski, do którego uczęszcza od 700 do 1500 słuchaczy. Aż 97,3% tadżyckiej młodzieży uważa się za ludzi związanych z tradycjami islamskimi. 27% badanych modli się regularnie 5 razy dziennie, a 59,1% przestrzega postu podczas ramadanu. W 1997 roku około 6 tysięcy Tadżyków odbyło hadżdż do Mekki. Należy jednak zaznaczyć, iż państwo w dalszym ciągu w sposób bezpośredni (członkowie Rady Ulemów są zatwierdzani przez rządową Komisję ds. wyznań) i pośredni (pomoc finansowa) kontroluje działalność organizacji islamskich. Wskutek takich działań, jak i sytuacji międzynarodowej (interwencja Amerykanów w Iraku, obecność Rosji w obszarze Azji Centralnej) udało się zapobiec powstaniu w Tadżykistanie państwa religijnego. K. Strachota, *Islam w Azji...*, s. 23. Szerzej o wojnie domowej w Tadżykistanie M. Lang, *Wojna domowa i proces pokojowy*, [w:] *Tadżykistan. Historia...*, s. 147–182, zob. I. Asadullaev, T. Bodio, *Psychopolityczne i kulturowe następstwa wojny domowej*, [w:] *Tadżykistan. Historia...*, s. 184–195. O przywiązaniu do tradycji islamu świadczy też fakt, iż w 1989 roku tylko 2,4% kobiet było czynnych zawodowo, a więc nawet system radziecki nie wykorzystał do końca islamskich przekonań co do roli kobiety w społeczeństwie. K. Strachota, *Tadżykistan*, [w:] *Konflikty zbrojne na obszarze postradzieckim. Stan obecny, perspektywy uregulowania*, Prace OSW, czerwiec 2003, nr 9, s. 38.

¹⁰⁰ K. Strachota, *Tadżykistan: czas próby...*, s. 18.

¹⁰¹ Z. Cierpiński, *Ustrój polityczny Tadżykistanu*, <http://www.psz.pl/tekst-38441/Ustroj-polityczny-Tadzykistanu>.

A. Nurri powrócił do Duszanbe. Jednakże jeszcze w 2000 roku dochodziło do poważnych starć zbrojnych z tą częścią islamskich bojowników, która nie zaakceptowała porozumienia¹⁰². W wyniku wojny domowej, według różnych danych, straciło życie 50–100 tysięcy mieszkańców Tadżykistanu. Čwierć miliona obywateli republiki wybrało emigrację jako sposób ucieczki od koszmaru wojny domowej. Kierowali się głównie do Pakistanu, Uzbekistanu oraz innych krajów zrzeszonych w WNP. Około pół miliona ludzi straciło swoje domy, często z całym dorobkiem życia¹⁰³. W czasie wojny wielu Tadżyków doświadczyło niespotykanej tu od lat klęski głodu. Pomoc, i to na wielu płaszczyznach, okazały wówczas ONZ, Rosja oraz państwa zachodnie¹⁰⁴. Głównie jednak koncentrowano się na próbach doprowadzenia do porozumienia pokojowego kończącego wojnę domową. Ważnym elementem przemawiającym za zaangażowaniem tak licznej grupy państw w polityczny proces pojednania narodowego była pogarszająca się sytuacja w Afganistanie, gdzie po władzę sięgnęli radykalni talibowie¹⁰⁵. Efektem tych działań stał się kompromis, którego wyrazem były wybory prezydenckie przeprowadzone w 1999 roku oraz wybory parlamentarne, mające miejsce rok później. W wyborach tych wygrała rządząca Tadżykistanem proprezydencka partia ludowo-demokratyczna. Islamiści zajęli dopiero trzecie miejsce, uzyskując 7,5% głosów, ustępując nawet komunistom, którzy legitymowali się 20% poparciem¹⁰⁶. Prezydentem kraju ponownie został E. Rachmanow¹⁰⁷. Wyniszczony wojną kraj, osłabieni walką o władzę islamiści, niemający większego oprócz Afganistanu wsparcia w żadnym z państw regionu uznali swoją porażkę, głosząc jednak, iż wybory były zmanipulowane przez siły rządowe¹⁰⁸. Istotną rolę w konflikcie odegra-

¹⁰² K. Strachota, *Tadżykistan: czas próby...*, s. 39, zob. A. Rashid, *Dżihad...*, s. 117.

¹⁰³ A. Rashid, *Dżihad...*, s. 117, zob. M. Lang, *Wojna domowa...*, s. 180–181.

¹⁰⁴ Pierwsze rozmowy pokojowe pod auspicjami ONZ przy udziale przedstawicieli walczących stron w obecności wysłanników Rosji, Iranu oraz państw Azji Środkowej odbyły się w Moskwie w kwietniu 1994 roku. A. Rashid, *Dżihad...*, s. 117. Szerzej na temat roli jaką odegrał ONZ w procesie ustanowienia pokoju w republice J. Wawrzyński, *Rola ONZ w procesie pojednania narodowego*, [w:] *Tadżykistan. Historia...*, s. 516–534.

¹⁰⁵ Tragicznie zmarłemu w 2001 roku w wyniku zamachu Ahmedowi Szahowi Massudowi w jego walce z talibami pomagały siły rządowe Tadżykistanu uwikłane w konflikt ze sprzyjającymi talibom siłami opozycji islamskiej. W Kulabie (Tadżykistan) utworzono bazę lotniczą, która była nastawiona wyłącznie na niesienie wszelkiej pomocy walczącym z talibami stronnikom „Lwa Panczisiru”. Cz. Mojsiewicz, *Wspólnota niepodległych państw*, Poznań 2000, s. 58.

¹⁰⁶ M. Lang, *Wojna domowa...*, s. 179.

¹⁰⁷ Imam Ali Rachmanow należy do grupy wiecznych prezydentów Azji Centralnej. *Prezydent Tadżykistanu zapewnił sobie panowanie do 2020 roku*, „Gazeta Wyborcza”, 22.06.2003, <http://wyborcza.pl/1,75248,1539700.html>.

¹⁰⁸ W 2001 roku podczas międzynarodowej konferencji *Istoriczeiskij opyt mira w Tadżykistanie* zgromadzeni na niej przedstawiciele różnych organizacji oraz krajów uznali, że proces pokojowy w tej republice jest modelowym przykładem rozwiązywania

ła Rosja. To dzięki jej wsparciu obecne elity polityczne Tadżykistanu, niezwiązane z radykalnym islamem, mogą sprawować po dziś dzień władzę w kraju. Wsparcie Rosji opierało się na kilku filarach. Najważniejszym była współpraca wojskowa. Rosjanie, już w pierwszych latach konfliktu, zdołali przekonać władze tadżyckie do przyjęcia na swoje terytorium dywizji zmechanizowanej, która odegrała istotną rolę w konflikcie zbrojnym, nie dopuszczając do przenikania radykalnych grup islamskich z sąsiedniego Afganistanu. W dodatku dostarczała ona broń stronie rządowej, a także szkoliła jej formacje zbrojne. W razie potrzeby Tadżycy mogli też liczyć na wsparcie rosyjskiego lotnictwa. Z nastaniem XXI wieku współpraca na linii Federacja Rosyjska – Tadżykistan w zakresie uregulowania tadżyckich spraw wewnętrznych uległa jeszcze mocniejszemu zacieśnieniu, choć nie obyło się również bez pewnych problemów. Rosjanie na mocy porozumień z Duszanbe przez wiele lat strzegli granic Tadżykistanu, głównie granicy południowej z Afganistanem. W 2004 roku wyrazili chęć przedłużenia wojskowej obecności w republice, tym razem w postaci stałej bazy wojskowej. Początkowo tadżyckie władze starały się nie zajmować w tej sprawie jednoznacznego stanowiska, wyrażając tym samym obawę przed utratą i tak mocno okrojonej suwerenności. Jednakże w momencie gdy strona rosyjska wzmożyła naciski na rozwiązanie tego problemu, władze tadżyckie w obawie przed utratą strategicznego partnera wyraziły zgodę na rosyjskie postulaty, zachowując jednak dla siebie prawo kontrolowania granic. Proces przejmowania ochrony granic tadżyckich od jednostek 201. Dywizji Zmechanizowanej dobiegł już końca. Tadżyckie jednostki ochrony pogranicza uzyskały pomoc w szkoleniu od rządu rosyjskiego, jak również wsparcie logistyczne od USA w coraz większym stopniu zaangażowanych w operację wojskową w Afganistanie¹⁰⁹. Mimo

konfliktów, który powinien być zastosowany przez ONZ wszędzie tam gdzie istnieją takie możliwości. Co prawda znaleźli się też uczestnicy konferencji (byli w mniejszości), którzy uważali, że na pozytywną ocenę jeszcze za wcześnie, ale wydaje się, że i tak Tadżykistan pozostaje jednym z nielicznych przykładów państw, które w ostatnim okresie poradziły sobie, przy udziale pomocy zagranicznej, z bardzo poważnym konfliktem wewnętrznym. Szerzej na temat wyborów w Tadżykistanie oraz oceny ich przeprowadzenia, jak również skutków, które wywarły dla kraju: *Freedom in The World: Tajikistan*, <http://freedomhouse.org/research/freeworld/2000/countryratings/tajikistan.htm>. K. Parszin, *Daże spustia czetyryre goda poslie akonczania graždanskoj wojny, mir w Tadżykistanie ostajetsia chrupkim*, <http://www.eurasianet.org/russian/dempartaments/insight/articles/eav062901ru.shtml>.

¹⁰⁹ Tadżykistan przy pomocy strony rosyjskiej, jak również zwiększonej po 2001 roku pomocy ze strony państw NATO, w tym szczególności USA, stara się usprawnić ochronę swojej granicy przed przemytem ludzi, narkotyków oraz przenikaniem skrajnie radykalnych przedstawicieli ruchu islamskiego, chcących rozszerzyć wojnę na kolejne obszary. Niezwykle ważnym problemem jest walka z nielegalnym przemytem narkotyków. Według władz w Duszanbe rocznie udaje się przeciwdziałać przemytowi około 10–12% narkotyków. Według ONZ władze w Duszanbe są skuteczne zaledwie w 3–6%. Problem ten nabrał jeszcze znaczenia po ataku USA na Afganistan, kiedy to w kraju

upływu dekady od zakończenia wojny domowej Tadżykistan pozostaje w dużym stopniu zależny od Federacji Rosyjskiej. Przykładem tego jest zgoda ze strony tadżyckiego rządu na wykorzystywanie przez wojska rosyjskie stacji optoelektronicznej w Nurku o nazwie „Okno”, supernowoczesnej konstrukcji powstałej u schyłku istnienia ZSRR. Jest ona wykorzystywana do kontroli przestrzeni kosmicznej, w tym do namierzania satelitów wojskowych należących do USA. Również i w tym przypadku nie obyło się bez żądań finansowych ze strony tadżyckich władz w stosunku do Rosjan¹¹⁰. Wyraźnie wskazuje to na chęć ze strony władz tadżyckich uzyskania jak największej niezależności od państw trzecich, w tym od Rosji. Oczywiście w dalszym ciągu są one gotowe na bardzo daleko idącą współpracę z władzami rosyjskimi, jednakże wyraźnie wołałyby, aby te ostatnie nie miały aż tak dużych wpływów na rozwój sytuacji w republice jak miało to miejsce w momencie toczonej w kraju wojny domowej. Pewien wpływ na rozwój wydarzeń ma utworzenie przez NATO bazy wojskowej w Tadżykistanie, której celem jest prowadzenie operacji wojskowych w Afganistanie. Tadżykistan stara się wykorzystywać powstałą sytuację zarówno w relacjach z Federacją Rosyjską, jak również na użytek polityki wewnętrznej. W tym ostatnim przypadku chodzi o uzyskanie jak najszerzej legitymizacji dla rządów obecnej ekipy ze strony przywódców zachodnich. Tadżyckie władze opierają się w dalszym ciągu na różnego rodzaju powiązaniach klanowych. W wyniku podziału władzy pomiędzy ekipę rządową a siły islamskie część stanowisk w regionie przypadło byłym dowódcom polowym – zarówno sił rządowych, jak i islamskiej partyzantki, co zaowocowało powstaniem niezależnych enklaw wyłączonych w dużym stopniu spod jurysdykcji centrum. Niestety, przyniosło to za sobą korupcję, nepotyzm i wzrost przestępczości o podłożu mafijnym. Często dochodzi do zamachów na znanych polityków podejrzewanych o związki z podziemiem przestępczym kraju. Między innymi w 2001 roku ofiarą zamachu stał się minister spraw wewnętrznych Habiba Sanginow, posądzany o korupcję i nepotyzm¹¹¹. Zacierają się natomiast odgrywające jeszcze

nastąpiło bardzo duże rozprężenie wewnętrzne, pogorszeniu uległa i tak katastrofalna sytuacja w zakresie bezpieczeństwa (wsparta złą sytuacją ekonomiczną Afgańczyków). Pozbawieni perspektyw mieszkańcy tego kraju, jak również miejscowi komendanci polowi oraz talibowie chcący uzyskać środki finansowe (jedni żeby przeżyć, inni aby organizować ruch oporu wymierzony przeciwko siłom koalicyjnym) zakładają ciągle nowe pola pod uprawę roślin, z których wytwarza się substancje narkotyczne. Siły koalicyjne zajęte wojną partyzancką oraz działaniami wymierzonymi w terrorystów nie mają dosyć środków, aby temu zapobiec. Rząd centralny mający swoją siedzibę w Kabulu jest zbyt słaby, aby temu przeciwdziałać, a jego władza często ogranicza się do samej stolicy i jej okolic. R. Makdermot, *Tadżykistan prininimajet srocnyje miery po ukriepieniu granic*, <http://www.eurasianet.org/russian/departaments/insight.articles/eav100802aru.shtml>.

¹¹⁰ M. Falkowski, *Polityka Rosji...*, s. 29.

¹¹¹ A. Wołowska, K. Strachota, *Azja Centralna na rozdrożu*, Raport OSW, maj 2001, s. 52.

do niedawna istotną rolę różnice polityczne. Zdarza się, iż byli towarzysze broni występują zbrojnie przeciwko sobie lub też w ramach walki politycznej korzystają z pomocy byłych przeciwników¹¹². I tak, były komendant partyzantki islamskiej Mirzo Zijo we wrześniu 2000 roku wsparł siły rządowe w walce z niewyrażającymi chęci na podporządkowanie się władzom centralnym komendantami polowymi¹¹³.

Poważnym problemem wewnętrznym kraju jest rozpad administracji państwowej wszystkich szczebli. Brakuje wykształconych urzędników potrafiących kompetentnie zarządzać państwem. Jednym z powodów takiego stanu rzeczy jest masowa emigracja Tadżyków narodowości rosyjskiej, którzy w czasach radzieckich stanowili wyższą kadreę urzędniczą Tadżyckiej Radzieckiej Republiki Socjalistycznej. Jak dotąd, miejscowym władzom nie udało się rozwiązać tego problemu. Głównym powodem takiego stanu rzeczy jest brak środków finansowych mogących zachęcić emigrujących do pozostania w kraju. Innym powodem jest brak możliwości wykształcenia odpowiedniej kadry urzędniczej w ramach własnego szkolnictwa, które w wyniku wojny domowej znalazło się w sytuacji kryzysowej¹¹⁴.

O ile mniejszość rosyjska nie odgrywa istotnej roli w życiu państwa, o tyle problemem może się stać milionowa mniejszość uzbecka¹¹⁵. Otrzymująca wsparcie z Uzbekistanu, może być w przyszłości wykorzystana przez to państwo w celu wywarcia nacisków na miejscowe władze. Większej politycznej roli w polityce Tadżykistanu nie odgrywa za to mniejszość kirgiska, licząca zaledwie kilkadziesiąt tysięcy¹¹⁶. Zdaniem badaczy problemu tadżyckiej polityki narodowościowej oraz etnicznej, największym zagrożeniem dla państwa pozostają rody – klany. Do sytuacji takiej przyczyniła się polityka Nikity Chruszczowa unaradawiania struktur partyjnych w poszczególnych republikach: „Dosyć szybko przywódcy poszczególnych rodów i klanów znaleźli swe miejsce w strukturach partyjno-rządowych Tadżyckiej SSR. Powiązania rodo-

¹¹² Szerzej na temat obecnie działających w Tadżykistanie ugrupowań politycznych oraz toczonych przez nie walki o władzę w ramach obowiązującego prawa A. Iguszew, B. Mannonow, *Tadżykistan: prawiaszczaja opozycja*, <http://www.eurasianet.org/russian/departaments/rights/articles/eav010703.shtml>.

¹¹³ A. Wołowska, K. Strachota, *Azja Centralna...*, s. 52.

¹¹⁴ *Rassija i Tadżykistan: raznogłasija po waprosu o nielegalnych migrantach*, <http://www.eurasianet/russian/resource/tajikistan/articles/index.shtml>.

¹¹⁵ Napływ Rosjan do Tadżykistanu na szeroką skalę rozpoczął się po II wojnie światowej. Było to efektem braku wykształconych kadr (np. inżynierów) wśród miejscowej ludności oraz wynikiem planowej polityki narodowościowej obowiązującej w ZSRR. P. Eberhardt, *Geografia ludności Rosji*, Warszawa 2002, s. 230. W 1959 roku Rosjanie stanowili 13,3% ogółu ludności republiki, w 1989 roku już tylko 7,6%, w 1997 r. zaledwie 1,7%. P. Borawski, *Narody, mniejszości narodowe...*, s. 337. G.R. Capisani, *Nowe państwa...*, s. 268.

¹¹⁶ P. Borawski, *Narody, mniejszości narodowe...*, s. 330–331, 335–336.

wo-klanowe zaczęły decydować o nominacjach na stanowiska w administracji republikańskiej, w milicji, zakładach przemysłowych, a nawet w instytucjach naukowych¹¹⁷. Duża część z tych powiązań przetrwała po dzień dzisiejszy i stanowią one o obliczu republiki. Niestety, część z tych powiązań ma charakter kryminalny.

Podobnie jak inne państwa Azji Centralnej Tadżykistan zмага się ze zjawiskiem korupcji. Niestety, trudno mówić w tym względzie o sukcesach. Korupcja oraz nepotyzm stały się zjawiskami niemalże powszechnie akceptowalnymi, a władze centralne nie stanowią właściwego przykładu dla pracowników niższego szczebla¹¹⁸.

Tadżykistan boryka się także z innymi problemami społecznymi, wśród których na plan pierwszy wysuwa się ubóstwo szerokich mas społeczeństwa. Najbardziej jest ono widoczne na pozbawionej dostępu do środków finansowych prowincji. Kraj ten ma bardzo wysoki odsetek bezrobocia. Według oficjalnych informacji, wynosi ono 20%¹¹⁹. Dane te nie biorą jednak pod uwagę blisko 1,5 mln Tadżyków, którzy w poszukiwaniu pracy zmuszeni zostali do emigracji. Tadżyckie władze w związku z brakiem środków finansowych praktycznie zaprzęstały realizacji kosztownych programów socjalnych. Sama emigracja również może się okazać przedsięwzięciem niebezpiecznym, zwłaszcza że jest ona do pewnego stopnia kontrolowana przez miejscowe grupy przestępcze. Również w samej Federacji Rosyjskiej Tadżycy są zmuszani do odprowadzania części swoich dochodów dla skorumpowanych urzędników państwowych¹²⁰.

Istotną kwestią społeczną, rzutującą na sytuację polityczną i gospodarczą Tadżykistanu, jest niekontrolowany wzrost liczby ludności w niektórych regionach republiki. W Kulabu i Karateginie w latach 1979–1989 przybyło blisko 40% mieszkańców¹²¹. W tym samym czasie w całym kraju współczynnik wzrostu populacji ludności wyniósł 37%¹²². Nieposiadającemu odpowiednich środków finansowych tadżyckiemu rządowi trudno jest poradzić sobie ze zjawiskiem wyżu demograficznego.

Problemem pozostaje również zróżnicowanie republiki pod względem nierównomiernego rozwoju poszczególnych regionów kraju. Bardzo interesująco rozwija się sytuacja polityczna w Górnobadachszańskim Okręgu Autonomicznym. Leżący w górskich masywach re-

¹¹⁷ Ibidem, s. 332.

¹¹⁸ B. Korde, *W posiskach sriednieazjatyckiej identycznosci*, <http://www.erasianet.org/eurasianet/russian/resource/tajikistan/articles/index.shtml>.

¹¹⁹ K. Strachota, *Islam w Azji...*, s. 21.

¹²⁰ Szerzej o sytuacji socjalnej w Tadżykistanie A. Wierzba, *Warunki życia...*, s. 312–323.

¹²¹ K. Strachota, *Tadżykistan: czas próby...*, s. 38.

¹²² A. Rashid, *Dżihad...*, s. 114.

gion zamieszkały przez ludność pamiorską i ismailicką jest w praktyce zarządzany z odległej Szwajcarii przez mieszkającego tam i wzbudzającego liczne kontrowersje duchowego przywódcę muzułmanów Aga Khana IV¹²³. Paradoksalnie rządy nestora ruchów islamskich, mimo iż sprawowane głównie przez pośredników, należy uznać za relatywnie udane. Korzystając ze swoich wpływów wśród muzułmanów na całym świecie doprowadził on do sytuacji, w której rządzony przez niego region należy do najlepiej rozwiniętych w całym Tadżykistanie. Między innymi przyczynił się do powstania sieci fundacji, które obok propagowania życia zgodnego z zasadami islamu działają również na rzecz poprawy sytuacji miejscowej ludności. Jak bardzo enklawa ta różni się od centrum świadczy fakt, iż na wjazd do niej potrzebne są specjalne zaświadczenia, które można zdobyć jedynie w stolicy kraju Duszanbe, zaś między centrum a regionem istnieje godzinna różnica w pomiarze czasu. Mimo to kontakty Aga Khana IV z władzami są poprawne. Zarówno region, jak i przywódca nie przejawiają bowiem tendencji separatystycznych. Również skrajnie fundamentalistyczne pozycje w ramach prowadzonej polityki są obce Aga Khanowi IV. Wskutek wsparcia ze strony Aga Khana IV Tadżykistan, przede wszystkim zaś zarządzana przez niego enklawa, uzyskał znaczące środki finansowe na modernizację kraju. W regionie tym realizowane są poważne projekty społeczne, obejmujące także modernizację infrastruktury. Na podobne projekty nie stać władz centralnych. Stanowią więc cenny wkład w poprawę sytuacji państwa¹²⁴.

¹²³ O jego popularności świadczy choćby wizyta, którą złożył w Chorogu w 1995 roku. Na wspólnej modlitwie, którą celebrował, zgromadziło się 80 tysięcy wiernych spośród 220 tysięcy całej ludności enklawy. Należy podkreślić, iż w Tadżykistanie trwała w tym czasie wojna domowa i wielu wiernych w obawie o swoje życie nie mogło przybyć na uroczystości. Mimo niewątpliwych zasług Aga Khana IV jest, i to najprawdopodobniej słusznie, oskarżany o związki z mafią narkotykową zajmującą się przetrzaniem narkotyków z Afganistanu do Tadżykistanu, a następnie głównie w kierunku zachodnim. O tym, iż nie stanowi to problemu w ocenie jego postawy wśród miejscowej ludności świadczy fakt, iż narkotyki są w tym regionie świata rozpowszechnione, zaś władze w zasadzie tolerują ich produkcję, sprzeciwiając się jedynie wtedy, gdy zwiększa się nacisk opinii międzynarodowej. Gdy nacisk ten słabnie, bossowie narkotykowi wracają do swojego procederu, zaś władze w zamian za pieniądze oraz dla tak zwanego „świętego spokoju” udają, iż nie ma problemu. Podobnie rzecz się ma w przypadku omawianego regionalnego tadżyckiego przywódcy. Ibidem, s. 23. Szerzej na temat działalności fundacji należącej do Aga Khana IV na stronach internetowych www.akdn.org, zob. też. A. Głąb, *Biznes narkotykowy w Azji Centralnej*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-25139/Biznes-narkotykowy-w-Azji-Centralnej>.

¹²⁴ Między innymi rozpoczęto budowę Uniwersytetu Azji Centralnej w Chorogu. Doprowadzono do prywatyzacji 90% ziemi uprawnej. Stworzono system doradztwa finansowego oraz spowodowano, iż miejscowa ludność uzyskała dostęp do kredytów mających pomóc w rozpoczynaniu samodzielnej działalności gospodarczej na terenie regionu. Udało się również wybudować mosty, drogi oraz hydroelektrownie. K. Strachota, *Tadżykistan: czas próby...*, s. 22.

Olbrzymim wyzwaniem, przed którym stoją obecnie władze Tadżykistanu, jest walka ze zorganizowaną przestępczością narkotykową. Przez Tadżykistan wiodą główne trasy przerzutowe afgańskich narkotyków na Zachód. Przy okazji narkotyki trafiają również na rozwijający się rynek rosyjski. Główną bazą przerzutową jest Chodżent. Jak do tej pory, część dostaw była przechwytywana przez oddziały 201. Dywizji Zmechanizowanej sił rosyjskich, które strzegły dostępu do granicy kraju. W obecnej chwili zadanie to realizują sami Tadżycy, którzy nie wydają się być przygotowani do tego w stopniu wystarczającym¹²⁵.

Spoglądając z perspektywy czasu na sytuację wewnętrzną republiki należy stwierdzić, iż kraj ten powoli wychodzi z koszmaru wojny domowej. Funkcjonuje administracja, działają siły bezpieczeństwa. W republice istnieje również pluralistyczny system partyjny, z tym jednak zastrzeżeniem, iż stopień manipulowania tym systemem ze strony rządzących pozostaje w dalszym ciągu na zbyt wysokim poziomie, aby państwo to zaliczyć do krajów demokratycznych. Niemniej jednak na tle Turkmenistanu czy też Uzbekistanu Tadżykistan wyróżnia się w sposób pozytywny. W dalszym ciągu jednak trudno mówić o pełnej stabilizacji oraz bez obaw kreślić plany dalszego rozwoju. W republice działają bowiem radykalne muzułmańskie organizacje czerpiące swoją siłę z wojny w sąsiednim Afganistanie. Innym problemem jest nasilający się przemyt narkotyków poprzez terytorium kraju. Mimo intensywnych szkoleń, pomocy wojskowej ze strony Federacji Rosyjskiej i NATO stopień wyszkolenia tadżyckich wojsk ochrony pogranicza pozostawia wiele do życzenia. Zbyt duża skala ubóstwa jest doskonałym źródłem dla różnego autoramentu islamskich agitatorów werbujących spośród pozbawionych perspektyw Tadżyków chętnych do walki w „świętej wojnie”. Kluczową rolę w stabilizowaniu sytuacji w republice odgrywa Rosja, mimo braku silnego lobby w postaci mniejszości rosyjskiej zamieszkującej terytorium republiki. To dzięki temu państwu istnieje możliwość pracy dla setek tysięcy Tadżyków. W przeciwieństwie do czasów radzieckich polityka Kremla stała się w wielu wymiarach bardzo pragmatyczna. Celem rosyjskiej polityki wobec obszaru Azji Centralnej jest umocnienie swojej strefy wpływów. Federacja Rosyjska

¹²⁵ Bardzo istotne miejsce w narkobiznesie zajmuje tadżycka prowincja Badachszan. Tylko w Iszkaszymskim rejonie Badachszanu działa co najmniej 10 dużych, dobrze zorganizowanych grup przestępczych, zajmujących się produkcją i handlem narkotykami. W związku z nieskutecznością dotychczasowych środków używanych do walki z podziemiem narkotykowym prezydent Emomal Rachmanow wydał specjalny dekret o zwalczaniu narkobiznesu i nielegalnego obrotu narkotykami w republice. W ramach tego programu ma nastąpić zwiększenie liczby posterunków granicznych, przyjęcie przez Tadżykistan międzynarodowych konwencji i porozumień dotyczących przeciwdziałaniu i walki z narkobiznesem, koordynację działań Ministerstwa Bezpieczeństwa Tadżykistanu z Komitetem Centralnym, nawiązanie ściślejszej współpracy z Rosją oraz pozostałymi krajami WNP. Cz. Mojsiewicz, *Wspólnota...*, s. 57, 59.

poprzez hegemoniczną pozycję staje się w ten sposób beneficjentem korzystającym z azjatyckich surowców energetycznych, ma wpływ na przebieg planowanych tras przepływu ropy naftowej i gazu ziemnego. Tadżykistan nie posiada bogactw naturalnych, o których można by powiedzieć, że są strategicznie ważne, ma za to istotne z punktu widzenia rozwoju sytuacji międzynarodowej geopolityczne położenie. Kraj ten graniczy bowiem z Afganistanem, który zamieszkuje wielu Tadżyków. Zapewnienie bezpieczeństwa swoich południowych granic jest dla Rosji kluczowym wyzwaniem. Obecnie wydaje się, że jej się to w dużej mierze udało – zarówno wskutek działań własnych, jak i czynników zewnętrznych, takich jak operacja wojskowa NATO w Afganistanie. Federacja Rosyjska w doskonały sposób wpisała się w scenariusz „wojny z terroryzmem”, wykorzystując w niej swoje atuty, działając na rzecz umocnienia międzynarodowej pozycji. Wróciła też do nowej Wielkiej Gry o wpływy na obszarze postradzieckiej Azji Centralnej. Czy to tendencja stała czy też przejściowa, nie można jednoznacznie stwierdzić. Odpowiedź na to pytanie przyniesie czas.

Mimo poprawiającej się od zakończenia działań wojennych sytuacji w Tadżykistanie, państwo to w dalszym ciągu zagrożone jest nadaniem statusu państwa upadłego¹²⁶. *Failing state* nie jest w stanie zapewnić podstawowych funkcji państwa. Jak twierdzi M. Falkowski: „Taka sytuacja może implikować atomizację państwa połączoną z powstawaniem w poszczególnych jego częściach alternatywnych wobec centrum ośrodków władzy”¹²⁷. Wydaje się jednak, iż w związku z sytuacją międzynarodową, w szczególności dotyczącą Afganistanu, wielcy regionalni gracze nie dopuszczą do realizacji czarnego scenariusza. Pogorszenie sytuacji w republice zagroziłoby procesowi stabilizacji nie tylko w Azji Centralnej, ale również w Afganistanie.

Problemem dla obecnych władz tadżyckich pozostaje utrzymujące się od wielu lat niezadowolenie społeczne, związane ze stylem uprawiania polityki i sprawowania rządów, z brakiem możliwości zapewnienia przez państwo podstawowych praw, takich jak dostęp do edukacji, opieki zdrowotnej, czy też szeroko rozumianego bezpieczeństwa¹²⁸. Początków kryzysu można doszukiwać się w 2008 roku, w którym rozpoczął się również światowy kryzys gospodarczy. Kryzys odbił się przede wszystkim na państwach sąsiadujących, w tym w szczególności

¹²⁶ M. Falkowski, K. Strachowa, *Postępuje destabilizacja Azji Centralnej*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-07-15/postepuje-destabilizacja-azji-centralnej>,

¹²⁷ M. Falkowski, *Tadżykistan w obliczu...*, por. *Postępująca destabilizacja Tadżykistanu*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-09-15/postepujaca-destabilizacja-tadzykistanu>

¹²⁸ O koniecznych reformach społecznych szerzej: P. Kaczmarek, *Tadżykistan: najpierw gospodarka i wszystko inne*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-29353/Pawel-Kaczmarek-Tadzykistan-najpierw-gospodarka-i-wszystko-inne>.

w Federacji Rosyjskiej, co doprowadziło do osłabienia tadżyckiej emigracji zarobkowej¹²⁹. Sytuację tę pogłębiły kolejne klęski żywiołowe, doprowadzające do utraty dużej części spośród przewidywanych zbiorów rolnych. Kraj ten nadal otrzymuje pomoc żywnościową ze strony ONZ¹³⁰. Nieporozumienia z sąsiadującym Uzbekistanem również nie rokują dobrze w zakresie sytuacji wewnętrznej¹³¹. Wyzwań stojących przez Tadżykistanem jest więc wiele, a co gorsza są one bardzo trudne do rozwiązania.

Polityka zagraniczna

Tadżykistan to w chwili obecnej najbardziej pewny spośród sojuszników Federacji Rosyjskiej na obszarze postradzieckiej Azji Środkowej partner. W ramach prowadzonej przez siebie polityki zagranicznej władze tego kraju uczestniczą w podejmowanych przez stronę rosyjską różnych inicjatywach politycznych. Tadżykistan należy do Organizacji Szanghajskiej oraz do Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym WNP. Jest także współautorem Euroazjatyckiej Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej¹³². Po wydarzeniach związanych z atakami na World Trade Center w Nowym Jorku oraz z rozwojem sytuacji w Azji Środkowej Tadżykistan postanowił włączyć się w tworzenie sił szybkiego reagowania, inicjatywy podjętej przez Federację Rosyjską, odbudowującą swoją międzynarodową pozycję mocarstwa¹³³. W ramach kontaktów dwustronnych na linii Federacja Rosyjska–Tadżykistan 25 maja 1993 roku obydwa państwa podpisały traktat o „przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy”¹³⁴. Podobnie jak w przypadku adekwatnych umów z Kazachstanem i Armenią Rosja uzyskała liczne koncesje militarne i polityczne od władz tadżyckich. Obydwie strony zadeklarowały potrzebę poszanowania suwerenności państw sygnatariuszy traktatu, nienaruszalności granic i integralności terytorialnej. Deklarowały również rozwój wzajemnych stosunków w zakresie problematyki obronności, w tym szczególnie ochrony tajemnic wojskowych i współpracy w za-

¹²⁹ M. Falkowski, *Tadżykistan w obliczu...*

¹³⁰ T. Mróz, *W Azji Centralnej...*

¹³¹ Uzbekistan na przełomie 2008 i 2009 roku w drastyczny sposób podniósł ceny za surowce energetyczne, jednocześnie zakazując tranzytu energii do Tadżykistanu z Turkmenistanu. Taka sytuacja pozbawiła obywateli tadżyckich energii w okresie zimowym, a także doprowadziła do zastoju tadżyckiej gospodarki.

¹³² M. Falkowski, *Polityka Rosji...*, s. 32–33.

¹³³ W ramach tak zwanych sił szybkiego reagowania w grudniu 2000 roku reaktywowano postradziecką bazę wojsk powietrznych w Czkałowsku (północny Tadżykistan). A. Wołowska, K. Strachota, *Azja Centralna...*, s. 53.

¹³⁴ I. Topolski, *Sila...*, s. 176–177, zob. M. Falkowski, *Polityka Rosji...*, s. 32–33.

kresie przemysłu obronnego. Federacja Rosyjska uzyskała możliwość ochrony granicy tadżyckiej przed atakami ze strony ekstremistów, jak również niekontrolowanym przepływem ludzi i narkotyków. W późniejszym okresie porozumienie o ochronie granic zastąpiła współpraca wojskowa w postaci pomocy logistycznej okazywanej przez Rosjan Tadżykom. Ważnym zapisem traktatowym jest również zgoda udzielona przez Duszanbe na wykorzystanie instalacji wojskowych przez siły zbrojne Federacji Rosyjskiej. W zakresie spraw międzynarodowych obydwie strony wyrzekały się uczestniczenia w inicjatywach wojskowo-politycznych, które godziłyby w żywotne interesy stron traktatu. Dla Tadżykistanu najważniejsza jest jednak deklaracja ze strony Kremla o pomocy w przypadku agresji na republikę ze strony państw trzecich¹³⁵. Ostatnio stosunki tadżycko-rosyjskie ulegały pogorszeniu, głównie z powodu niezadowolenia społeczeństwa z polityki rosyjskiej, negatywnych efektów jakie przyniósł za sobą kryzys finansowy, jak również częściowego tylko wywiązania się strony rosyjskiej z obietnic pomocy gospodarczej dla kraju¹³⁶. Wydaje się jednak mało prawdopodobne odwrócenie się Tadżykistanu od Federacji Rosyjskiej, choćby przez wzgląd na liczne, stosunkowo silne powiązania w różnych sferach wzajemnych kontaktów, od gospodarczych poczynając, na militarnych kończąc.

Ważnym partnerem dla Tadżykistanu jest chcący odgrywać istotną rolę na obszarze Azji Środkowej Iran. Współpraca między tymi krajami odbywa się zarówno poprzez wspólne przedsięwzięcia gospodarcze, jak i w ramach działań na rzecz zwiększenia potencjału obronnego tych krajów. Szczególnie mocno zaznaczyła się współpraca między tymi krajami w ramach koordynacji pomocy wojskowej dla sił Sojuszu Północnego walczących z talibami w Afganistanie. Przez cały niemalże okres ostatniej dekady ubiegłego stulecia stanowili oni realne zagrożenie dla państw Azji Środkowej. W momencie interwencji amerykańskiej w Afganistanie w 2001 roku wydawało się, iż problemy radykalnego islamskiego nurtu politycznego, chcącego utworzyć strefę złożoną z radykalnie islamskich państw, zostaną rozwiązane. Faktycznie, talibowie nie są już siłą zdolną do zakrojonej na szeroką skalę ekspansji militarno-politycznej na obszary postradzieckiej Azji Centralnej w takim stopniu w jakim miało to miejsce choćby przed interwencją amerykańską. Niemniej jednak w dalszym ciągu sytuacja w Afganistanie pozostaje daleka od wyjaśnienia. W kwestii stosunków pomiędzy Teheranem a Duszanbe warto zaznaczyć, iż są one w dużej mierze zależne od re-

¹³⁵ I. Topolski, *Siła...*, s. 177.

¹³⁶ Rosja obiecała sfinansować dokończenie budowy hydroelektrowni roguńskiej. Szczególne oburzenie wywołały wśród Tadżyków słowa wystąpienia D. Miedwiediewa dotyczące finansowania budowy hydroelektrowni, w których stwierdził, że nie będzie popierał projektów godzących w interesy którychkolwiek z państw Azji Centralnej.

lacji, które obowiązują w danym momencie na linii Moskwa–Teheran. Duszanbe może rozwijać korzystne dla siebie relacje z Iranem dopóki Rosja nie będzie postrzegać w Teheranie wystarczająco ekspansywnej siły, mogącej poważnie zagrozić interesom Kremla¹³⁷.

W zakresie relacji z postradzieckimi krajami Azji Środkowej należy stwierdzić, iż najbardziej napięte stosunki łączą republikę z Uzbekistanem. Mający mocarstwowe aspiracje prezydent Uzbekistanu Islam Karimow niemalże od chwili przejęcia władzy chciał uczestniczyć w politycznej licytacji o palmę pierwszeństwa na postradzieckim obszarze Azji Środkowej. Prowadziło to do licznych zadrażnień z innymi postradzieckimi republikami Azji Środkowej. Te ostatnie nie pozostawały mu dłużne. Tadżykistan przez wiele lat tolerował obecność na swoim terytorium radykalnych islamskich ugrupowań zbrojnych, których działania skierowane były przeciwko Uzbekistanowi¹³⁸. Konflikt ten przycichł dopiero po amerykańskiej interwencji w Afganistanie oraz rozpoczęciu przez szeroko rozumiany Zachód wojny z terroryzmem.

Pozytywnie kształtują się za to stosunki łączące Duszanbe z innymi państwami regionu, w tym z Kazachstanem, z którym Tadżykistan na przestrzeni ostatnich lat zawarł szereg umów gospodarczych. Jednym z nich jest porozumienie umożliwiające sprowadzanie z Kazachstanu przez władze tadżyckie gazu ziemnego. Republika uzupełnia w ten sposób własne niewystarczające na pokrycie potrzeb wydobywcie¹³⁹. Warto też podkreślić, iż Astana udzielała także w przeszłości pomocy w postaci środków finansowych na realizację programów mających na celu modernizację gospodarki. Istotny w tej współpracy jest również stosunek do niej władz rosyjskich. Ponieważ zarówno Kazachstan, jak i Tadżykistan popierają rosyjską politykę zagraniczną, współpraca ta nie napotyka ze strony Federacji Rosyjskiej na przeszkody. Można nawet zaryzykować tezę, iż zyskuje ona aprobatę oraz przychylność ze strony władz rosyjskich.

¹³⁷ Szerzej na temat współpracy tadżycko-irańskiej K. Arman, *Iran nalażiwajet bo-lie tiesnyje swiazi sTadżykistanem*, <http://www.eurasianet.org/eurasianet/russian/resource/tajikistan/articles/index.shtml>.

¹³⁸ Tak zwany Islamski Ruch Uzbekistanu (IRU) w latach 1999–2000 kilkakrotnie zaatakował przygraniczne tereny Uzbekistanu. Za każdym razem walki trwały kilka tygodni, pokazując jak poważnym zagrożeniem dla państwa może być fundamentalistyczna islamska partyzantka. Przedzierając się przez okoliczne góry w celu znalezienia miejsca jak najbardziej korzystnego do uderzenia, islamisci wdarli się również w granice Kirgizji. W 2001 roku wzięli oni udział w walkach z amerykańską interwencją w Afganistanie po stronie talibów. K. Strachota, *Tadżykistan: czas próby...*, s. 40. Szerzej o problemach postradzieckich państw Azji Centralnej w stosunkach z Uzbekistanem oraz o zagrożeniach ze strony rosnącego w siłę w Uzbekistanie radykalnego islamu *Rukawodstwo sriednieaziatskich riespublik zainteresowano w prieuwieliczeni ugrozy so starony islamskowo dwiżenia Uzbekistana*, <http://www.eurasianet.org/eurasianet/russian/resource/tajikistan/articles/index.shtml>.

Od czasu gdy Amerykanie wraz z wojskami koalicji (głównie NATO) pojawili się w Azji Środkowej dało się zauważyć pewne ożywienie w tadżyckiej polityce zagranicznej. Nawiązano współpracę wojskową z NATO, tworząc zaplecze dla misji OFE/ISAF, zachęcając przy tym amerykańskich inwestorów do wejścia na tadżycki rynek gospodarczy. Obecnie jednak kontakty te uległy osłabieniu. Amerykanie widzą w republice rodzaj wygodnej bazy wojskowej służącej do przetrzutu swoich wojsk, a nie partnera w prowadzonej przez USA polityce, nawet tej najbardziej interesującej Tadżykistan, mającej wymiar regionalny i odnoszącej się wprost do Azji Centralnej¹⁴⁰.

Powoli daje też o sobie znać obecność innego regionalnego mocarstwa o globalnych ambicjach – Chin. Chiny roszczą pretensje do około 30% Górnego Badachschanu, który stanowi część regionu Tadżykistanu graniczącego z chińską prowincją Sinciang. Konflikt ten może się zaostrzyć w przypadku potwierdzenia informacji o złocie i surowcach mineralnych, w które może być zasobny sporny region¹⁴¹.

Polityka zagraniczna Tadżykistanu jest polityką na miarę możliwości państwa zależnego w dużej mierze od Rosji. Szczególnie widoczne to było w momencie gdy próbę uzyskania wpływów w republice podjęły władze amerykańskie. Wtedy to prezydent republiki E. Rachmonow rozpoczął starania mające na celu uzyskanie większej niezależności wobec Federacji Rosyjskiej. Przeciwwagą dla niej miał być sojusz tadżycko-amerykański. Próba ta nie powiodła się, wskutek zdecydowanej postawy Moskwy, jak również pewnego osłabienia pozycji USA w Azji Środkowej. Groźby wprowadzenia obostrzeń dla Tadżyków pracujących na terenie Federacji oraz wstrzymania pomocy finansowej dla tego kraju jak na razie okazują się wystarczające do powstrzymania władz tadżyckich przed zmianą kursu. Oprócz możliwości sankcji stro-
na rosyjska posiada także cały wachlarz innych środków oddziaływania na Tadżykistan. Między innymi zwiększyła się pomoc finansowa dla republiki, redukcji uległ też, i to o blisko 300 mln USD, dług jaki Tadżykistan miał wobec Rosji. Zapowiedziano też zwiększenie inwestycji, które mają osiągnąć wartość około 2 mld USD. Cena za rosyjską pomoc jest wysoka i wyraża się do pewnego stopnia w ograniczeniu suwerenności wewnętrznej, ale – co należy podkreślić – bez Rosji

¹⁴⁰ M. Falkowski, *Polityka Rosji...*, s. 28–29, zob. D. Berk, *Sojediniennyje Sztyaty nie gotowy k nowoj chłodnoj wojnie*, <http://www.eurasianet.org/eurasianet/russian/resource/tajikistan/articles/index.shtml>, *Wizit Ramsfelda moźiet liz wriemiennno ostabit dawlenie na USA, ot katorych triebujut wywiesi wojska iz Sriedniej Azji*, <http://www.eurasianet.org/eurasianet/russian/resource/tajikistan/articles/index.shtml>, K. Arman, *Tadżykistan atchodit od Sajediniennyh Sztyatow i sblizajetsia s Rossiej*, <http://www.eurasianet.org/eurasianet/russian/resource/tajikistan/articles/index.shtml>.

¹⁴¹ A. Rashid, *Dżihad...*, s. 113; zob. T. Bejchman, *Kitaj ukriepiajet swoje wlianie w sriedniej Azii*, <http://www.eurasianet.org/russian/departaments/bussines/articles/eav061003.ru.shtml>.

Tadżykistan ponownie stałby się areną krwawych walk, destabilizacji, kryzysu gospodarczego. Odbudowująca na tym obszarze swoją mocarstwową pozycję Federacja Rosyjska doskonale zdaje sobie z tego sprawę i czerpie z takiego stanu rzeczy korzyści¹⁴².

Bibliografia

Opracowania

- Asadullaev I., Bodio T., *Psychopolityczne i kulturowe następstwa wojny domowej*, [w:] *Tadżykistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2002
- Asrorov I., Djuraboev G., *Polityka inwestycyjna*, [w:] *Tadżykistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2003
- Bodio T., Porowski K., *Kalendarz ważniejszych wydarzeń politycznych w historii niepodległego Tadżykistanu*, [w:] *Tadżykistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2002
- Bodio T., *Tadżykistan – droga do niepodległości i odrodzenia narodowego*, [w:] *Tadżykistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2002
- Borawski P., *Narody, mniejszości narodowe, klany*, [w:] *Tadżykistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2002
- Capisani G.R., *Nowe państwa Azji Środkowej*, Warszawa 2004
- Czubiński A., *Historia Powszechna XX wieku*, Poznań 2003
- Jones L., Black R. Skeldon R., *Migration and Poverty Reduction in Tajikistan*, Sussex 2007
- Kapuściński R., *Kirgiz schodzi z konia*, Warszawa 1974
- Karmowa M., Krasnodębski A., Bobkalonov M., *Handel zagraniczny i polityka handlowa*, [w:] *Tadżykistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2002
- Kajumov N., *W kierunku gospodarki rynkowej*, [w:] *Tadżykistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2002
- Kłaczyński R., *Ropa naftowa i gaz ziemny obszaru postradzieckiego. Rola i znaczenie surowców energetycznych w polityce Kremla*, Kraków 2010
- Lang M., *Wojna domowa i proces pokojowy*, [w:] *Tadżykistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2002
- Marciszewska E., Pieriegud J., Fiszler E., *Bogactwa naturalne i potencjał gospodarczy*, [w:] *Tadżykistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2002
- Rachmonow E., *Tadżycy w zwierciadle historii*, [w:] *Tadżykistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2002

¹⁴² M. Falkowski, *Polityka Rosji...*, s. 28–29; zob. S. Blagow, *Geopoliticeskij balans w Sriedniej Azji skłaniajetsia w polzu Rosiji*, <http://www.eruasianet.org/eurasianet/russian/resource/tajikistan/articles/index/shtml>.

- Rashid A., *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Warszawa 2003
- Rosati D., *Średniookresowa strategia przekształceń strukturalnych, ożywienie gospodarki i reform*, [w:] *Tadżykistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2002
- Róžańska E., Róžański Z., *Azja o zmierzchu dnia*, Warszawa 1979
- Strachota K., *Islam w Azji Centralnej*, [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, Prace OSW, styczeń 2003, nr 7.
- Wawrzyniuk J., *Rola ONZ w procesie pojednania narodowego*, [w:] *Tadżykistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2002
- Wierzbicki A., *Warunki życia i ochrona socjalna*, [w:] *Tadżykistan. Historia. Społeczeństwo. Polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2002

Artykuły

- Arman K., *Karotka analiza istorisko-kulturnych problemow Sriedniej Azji*, <http://www.eurasianet.org/eurasianet/russian/recourse/tajikistan/articles/index.shtml>
- Arman K., *Iran nałaziwajet bolie tiesnyje swiazi s Tadżykistanem*, <http://www.eurasianet.org/eurasianet/russian/resource/tajikistan/articles/index.shtml>
- Arman K., *Tadżykistan atchodit od Sajediniennych Sztatow i sblizajetsia s Rosiej*, <http://www.eurasianet.org/eurasianet/russian/resource/tajikistan/articles/index.shtml>
- Bejchman T., *Kitaj ukriepliajet swoje wlianie w sriedniej Azii*, <http://www.eurasianet.org/russian/departaments/bussines/articles/eav061003.ru.shtml>
- Berniker M., *Niesmotria na ugrozy i niszcietu, Tadżykistan nacielen na ekonomiczieskije razwitie*, <http://www.eurasianet.org/russian/departaments/business/articles/eav061203.ru.shtml>
- Blagow S., *Geopoliticzieskij balans w Sriedniej Azji skłaniajetsia w polzu Rosiji*, <http://www.erasianet.org/eurasianet/russian/resource/tajikistan/articles/index/shtml>
- Cierpiński Z., *Ustrój polityczny Tadżykistanu*, <http://www.psz.pl/tekst-38441/Ustroj-polityczny-Tadzykistanu>
- Cierpiński Z., *Armia Rosyjska w Tadżykistanie jeszcze 49 lat*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-39135/Armia-rosyjska-pozostanie-w-Tadzykistanie-jeszcze-49-lat>
- Falkowski M., Strachota K., *Postępuje destabilizacja Azji Centralnej*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-07-15/postepuje-destabilizacja-azji-centralnej>,
- Falkowski M., *Tadżykistan w obliczu kryzysu państwowości*, OSW, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_22_0.pdf
- Głąb A., *Biznes narkotykowy w Azji Centralnej*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-25139/Biznes-narkotykowy-w-Azji-Centralnej>
- Iguszew A., Mannonow B., *Tadżykistan: prawiaszczaja opozycja*, <http://www.eurasianet.org/russian/departaments/righsts/articles/eav010703.shtml>

- Kaczmarek P., *Tadżykistan: najpierw gospodarka i wszystko inne*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-29353/Pawel-Kaczmarek-Tadzykistan-najpierw-gospodarka-i-wszystko-inne>
- Korde B., *W poiskach sriednieazjatyckiej identicznosti*, <http://www.erasianet.org/eurasianet/russian/resource/tajikistan/articles/index.shtm>
- Korobkov A., Zaionchkovskaia Z., *The Post-Soviet Labor Migrations: The Socio-Economic, Legal, and Financial Aspects*, http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/7/4/2/5/pages74259/p74259-9.php,
- Kryzys energetyczny w Tadżykistanie, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-01-30/kryzys-energetyczny-w-tadzykistanie>
- Kurbanov S., *Labor Migration From Tajikistan And Its Economic Impact*, Central Asia and the Caucasus: Journal of Social and Political Studies, nr 41, http://www.ca-c.org/online/2006/journal_eng/cac-05/05.kureng.shtml
- Makdermot R., *Tadżykistan priniimajet srocnyje miery po ukrieplieniu granic*, <http://www.erasianet.org/russian/departaments/insight.articles/eav100802aru.shtml>
- Mróz T., *W Azji Centralnej buszuje szarańcza*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-38088/W-Azji-Centralnej-buszuje-szarancza>
- Parszin K., *Daze spustia czetyrie goda poslie akonczania graždanskoj wojny, mir w Tadżykistanie ostajetsia chrupkim*, <http://www.erasianet.org/russian/departaments/insight/articles/eav062901ru.shtml>
- Pietruszewski M., *Migracja zarobkowa w b. ZSRR*, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-27159/Maciej-Pietruszewski-Kirgizi-Ormanie-Tadzyki-Moldawianie-na-saksach>,
- Prezydent Tadżykistanu szuka pieniędzy na walkę z kryzysem*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-02-18/prezydent-tadzykistanu-szuka-pieniedzy-na-walke-z-kryzysem>
- Portal Promocji Eksportu, *Wymiana handlowa Tadżykistanu z zagranicą 1999–2004 i po I kw. 2005*, http://www.eksporter.gov.pl/ppe/informacje/Rassija_i_Tadzykistan_raznoglasija_po_waprosu_o_nielegalnych_migrantach, <http://www.erasianet/russian/resource/tajikistan/articles/index.shtml>
- Strachota K., *Tadżykistan: czas próby*, OSW http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PRACE_15.pdf
- Tadżykistan: Przekazy pieniężne od emigrantów stanowią 40% PKB kraju*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2011-01-26/tadzykistan-przekazy-pieniezne-od-emigrantow-zarobkowych>
- Tajikistan Policy Note. Poverty Reduction and Enhancing the Development Impact of Remittances. Report No. 35771-TJ (PDF)*, World Bank, June 2006, Retrieved 2008-03-08
- Tadžiskoje prawitelstwo pytajetsia najti rieszenie waprosa o migraci rabocziej siły*, <http://www.erasianet.org/russian.departaments/insight/articles/eav>
- Tadżykistan. Dokład o sastajanii okružajuszczej sriedy – 2000*, wysiwyg//29/<http://grida.no/enri...jik/soe2/rus/htm/forest/press.htm>

Żakowska M., *Charakter i skutki emigracji zarobkowej dla krajów Azji Centralnej na przykładzie Tadżykistanu*, http://iw.amu.edu.pl/_data/assets/file/0016/32803/mgrZakowska_ref.pdf

Źródła internetowe

<http://cisstat.com/rus/tad.htm>

<http://cisstat.com/rus/tad.htm>

<http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe/Stg/25-06.htm>

http://tashkent.trade.gov.pl/pl/tadzyk/article/detail,4730,Sytuacja_spoeczno-gospodarcza_Tadzykistanu_w_2010_roku.html

<http://freedomhouse.org/research/freeworld/2000/countryratings/tajikistan.htm>

Zakończenie

Biorąc pod uwagę szybkość zachodzących w globalnym świecie procesów politycznych, ekonomicznych i kulturowych, trudno jednoznacznie określić przyszłość regionu postradzieckiej Azji Środkowej. Państwa powstałe po rozpadzie ZSRR niewątpliwie dysponują poważnym potencjałem zarówno w zakresie surowcowym, jak i politycznym. Newralgiczne położenie w pobliżu Pakistanu oraz Afganistanu powoduje, iż kraje te leżą na strategicznie ważnym szlaku transportu broni, uzbrojenia, a także paliw oraz innych materiałów potrzebnych do prowadzenia działań bojowych. To oczywiście stan, w którym Azja Środkowa znajduje się współcześnie. W przyszłości, w przypadku wygaśnięcia działań bojowych i ustabilizowania się sytuacji w regionie, powstaną nowe możliwości w zakresie przesyłu ropy naftowej, gazu ziemnego, a także towarów z Chin, Indii do Federacji Rosyjskiej lub poprzez Zakaukazie do Europy Południowej. Studyjne prace nad powyższymi rozwiązaniami już trwają, wejście ich w fazę wykonalności wstrzymuje jednak wojna. Tyle o atutach krajów postradzieckiej Azji Środkowej. Więcej niestety jest problemów oraz wyzwań stojących przed narodami Azji Centralnej. Państwa te wymagają przeprowadzenia gruntownych reform. Przeobrażenia z lat 90. XX wieku w dużym stopniu miały zbyt powierzchowny charakter, aby budować na nich zdrowe fundamenty pod sprawnie mający w przyszłości funkcjonować aparat państwowy. Spoglądając na Azję Centralną, odnosi się niekiedy wrażenie, iż czas zatrzymał się w miejscu. W szczególności dotyczy to prowincji. Brak powszechnego dostępu do edukacji, szczątkowa, wywodząca się z czasów byłego ZSRR służba zdrowia, życie kulturalne skupiające się głównie na praktykach religijnych. Trudno na takim „negatywnym kapitale” zbudować zręby nowoczesnego społeczeństwa obywatelskiego. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można zaryzykować opinię, iż dla elit władzy w krajach postradzieckiej Azji Środkowej taki stan rzeczy jest do pewnego stopnia wygodny, bowiem oddala wizję przemian demokratycznych, które zapewne spowodowałyby poważne zmiany na szczytach władzy, pozbawiając przy okazji miejscowych notabli uprzywilejowanej pozycji. Stąd też do powszechnych, fatalnie skutkujących dla systemu polityczno-społeczno-ekonomicznego państwa praktyk należy zaliczyć korupcję oraz nepotyzm. Obydwa te zjawiska znane były wśród narodów azjatyckich niemalże od początków ich dziejów,

ich „rozkwit” nastąpił jednak wraz z procesem kolonizacji tych obszarów przez imperium carskie. Niewiele dobrego w tym względzie wniósł również system komunistyczny, który z czasem uległ poważnej degrengoladzie, otwierając szeroko wrota na korupcję i nepotyzm. W systemie gospodarki nakazowo-rozdziałowej, charakteryzującej się powszechnymi niedoborami towarów i usług, pole dla rozwoju powyższych praktyk było niestety bardzo duże. Pozostaje więc pytanie: czy narody Azji Środkowej są skazane na tkwienie w marazmie? Odpowiedź jest negatywna. Za kwestię czasu należy bowiem uznać przemiany idące w kierunku stworzenia nowoczesnych społeczeństw. Zachodnia cywilizacja, kultura, ale również i wschodnia, rosyjska, co może nas, Polaków dziwić, atrakcyjna dla narodów Azji Centralnej, nieuchronnie wdzierają się do świadomości obywateli tych państw. Tego procesu nie można powstrzymać. Można go co najwyżej opóźnić.

Dlatego też, mimo wielu niekorzystnych prognoz co do rozwoju sytuacji w regionie Azji Środkowej, należy być umiarkowanym optymistą. Z czasem państwa te dojrzeją, stworzą nowoczesne mechanizmy rządzenia, okrzepną na polu cywilizacyjno-tożsamościowym, przez co staną się atrakcyjne dla inwestorów, a to spowoduje, iż otworzą się na świat. Należy być jednak cierpliwym, czas w tym regionie zawsze będzie biegł wolniej. Ale może to i lepiej? Może pozwoli to zachować tożsamość narodową, kulturę przodków i nie ulec powszechnej westernizacji.

Spis tabel, rycin i map

Tabele

1. Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne gospodarki Kazachstanu	31
2. Makroekonomiczne dane gospodarki kraju w latach 1999–2004	32
3. Otwartość gospodarki Kazachstanu	37
4. Struktura bezpośrednich inwestycji zagranicznych według kraju pochodzenia	40
5. Struktura bezpośrednich inwestycji zagranicznych według sektorów gospodarki	40
6. Przyrost demograficzny w latach 1993–2003 w Uzbekistanie	74
7. Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne gospodarki Uzbekistanu	85
8. Wymiana handlowa z zagranicą w latach 2002–2009	91
9. Specjalizacja produkcji rolnej według regionów	94
10. Liczebność sił zbrojnych i formacji paramilitarnych w Uzbekistanie w okresie 2000–2006 (w tys. żołnierzy, według IISS)	111
11. Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne gospodarki Kirgistanu w latach 2008–2011	138
12. Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne gospodarki Kirgistanu w latach 2005–2009	138
13. Udział procentowy głównych partnerów handlowych Republiki Kirgiskiej w ogóle wymiany towarowej kraju w 2007 roku	143
14. Pogłowie zwierząt hodowlanych w latach 2008–2009	145
15. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w wybranych sektorach działalności gospodarczej	155
16. Liczebność sił zbrojnych i formacji paramilitarnych w Kirgizji w okresie 2000–2006	159
17. Gospodarka Turkmenistanu w latach 2006–2009	182
18. Gospodarka Turkmenistanu w latach 2007–2010	183
19. Główne trasy gazociągów	218
20. Gospodarka tadżycka w latach 2006–2009	237

Ryciny

1. Wzrost wydobycia ropy naftowej w Kazachstanie w latach 1997–2002 (opracowanie własne)	26
2. Zasoby Kazachstanu (surowce mineralne)	27
3. Dynamiki PKB Uzbekistanu na tle innych krajów w latach 1993–2003	85
4. Struktura produkcji przemysłowej w roku 2010	86
5. Struktura eksportu towarów w pierwszym półroczu 2004 roku	89

6. Struktura importu towarów w pierwszym półroczu 2004 roku	90
7. Struktura eksportu towarów w 2010 roku	90
8. Struktura importu towarów w 2010 roku	91
9. Struktura kirgiskiego eksportu	141
10. Struktura kirgiskiego importu	142
11. Trasa gazociągu przez Morze Kaspijskie	217
12. Wymiana handlowa Tadżykistanu – eksport	239

Mapy

Kazachstan – źródło: http://www.kozok.eu/pl/azjasrodkowakazachstan.php	15
Uzbekistan – źródło: http://www.panstwaswiata.pl/uzbekistan/	71
Kirgizja – źródło: http://www.globtroter.pl/przewodnik/Szukaj,166,kirgizja,azja,i,ocean,indyjski.html	127
Turkmenistan – źródło: http://www.greenwichmeantime.com/time-zone/asia/turkmenistan/map-turkmenistan/index.htm	171
Tadżykistan – źródło: http://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Plik:Tajikistan_CIA_map_PL.png&filetimestamp=20091223132733	223

Spis treści

Wstęp	5
Postradzieckie państwa Azji Centralnej. Specyfika problemu	9
KAZACHSTAN: lider regionu	15
Historia	18
Gospodarka	23
Polityka wewnętrzna	49
Polityka zagraniczna	57
Bibliografia	67
UZBEKISTAN: republika z ambicjami	71
Historia	75
Gospodarka	80
Polityka wewnętrzna	108
Polityka zagraniczna	117
Bibliografia	122
KIRGIZJA: od demokracji do autorytaryzmu	127
Historia	130
Gospodarka	135
Polityka wewnętrzna	155
Polityka zagraniczna	164
Bibliografia	167
TURKMENISTAN: surowcowa potęga	171
Historia	174
Gospodarka	180
Polityka wewnętrzna	199
Polityka zagraniczna	209
Bibliografia	219
TADŻYKISTAN: trudna niepodległość	225
Historia	228
Gospodarka	232
Polityka wewnętrzna	251
Polityka zagraniczna	260
Bibliografia	264
Zakończenie	268
Spis tabel, rycin i map	270

Azja Centralna wraz ze swoimi bogactwami w postaci surowców energetycznych oraz kluczowym dla rozwoju relacji międzynarodowych położeniem geopolitycznym stanowi ważny obszar współczesnej polityki. Pięć państw regionu tworzy niezwykle ciekawą politycznie, historycznie, gospodarczo i kulturowo mozaikę, nieco zaniedbaną w zakresie badań naukowych. Książka jest udanym kompendium wiedzy na temat państw regionu. Stanowi cenny wkład w rozwój badań nad postradziecką Azją Środkową i zapewne zainteresuje zarówno badaczy problemu, jak i przeciętnego odbiorcę, chcącego poznać polityczno-ekonomiczne meandry środkowoazjatyckiej rzeczywistości.

Eugeniusz Zieliński

Publikacja Roberta Kłaczyńskiego i Edyty Sadowskiej stanowi udaną próbę przekazania czytelnikowi bardzo dużych pokładów wiedzy dotyczących „azjatyckiej piątki”: Kazachstanu, Uzbekistanu, Kirgizji, Tadżykistanu i Turkmenistanu. Autorzy słusznie dokonali podziału kolejnych rozdziałów na części traktujące o historii, gospodarce, polityce wewnętrznej i zagranicznej. Wyłania się nam z tych rozważań obraz całościowy, pełny.

Waldemar Jan Dziak

Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie
Prace Monograficzne nr 663

ISSN 0239-6025

ISBN 978-83-7271-820-4